

**Каримзода М. Б., Ҳусайнов А. Қ.,
Маҳмудов Д. Х., Ғуломшоев С.
Зубайдуллоев С. Х., Исломов Ф.**

ДОНИШНОМАИ ТАЪРИХ

Kitob quyidagi ko'rsatilgan
muddatda topshirilishi shart

Oldingi foydalanishlar
miqdori

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

Факултети таърих ва ҳуқуқ
Кафедраи таърихи халқи тоҷик

Каримов М. Б., Хусайнов А. Қ., Махмудов Д. Х., Гуломшоев С.
Зубайдуллоев С. Х., Исломов Ф.

ДОНИШНОМАИ ТАЪРИХ

Душанбе-2024

Handwritten signature

ТДУ 9 (100) (03)
ТКБ 63. 3 (0) 92 : Я2
Д – 75

Муратгибон:

*Мусо Каримов, Аҳмадҷон Ҳусайнов, Давлатшоҳ Маҳмудов,
Силемонио Ғуломиев, Саидҷон Зубайдуллоев,
Фахриддин Исломов*

Муҳаррирон:

д.и.т., профессор, Ҳақназаров А., д.и.ф., профессор Ҳоҷазод С.

Муқарризон:

*доцсентон Ниёзбек Давлатбеков, Маликио Шарипов,
Абдуллоҳоча Умаров*

Муҳаррири ороиш:

Мардонов Сухроб Ҳасанович

ISBN 978-99985-33-29-5

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ТАҲРИХ ҲАМЧУН ИЛМ

Мафҳуми «таърих» ба категорияи фаҳмишҳои қадимтарини инсонӣ дохил мешавад. Дар ибтидо он тамоми фаъолияти илмӣ, тамоми намуҳои таърифи олами атрофро дар бар мегирифт. Аллакай дар асрҳои VII – VI пеш аз мелод мафҳуми «таърих» - ро файласуфони номии бостон Фалес ва Анаксимандр дар рафти муҳокимаву таърихи пайдоиши олам ва дигар масъалаҳо ба таърих васеъ истифода мебуданд.

Дар давраи нав таърих ба илм бадал шуд ва имрӯз дар адабиёти илмӣ ин мафҳум бо ду маъно, *аввалан* таърих – ин раванди ҳақиқии рушди табият ва ҷамъият, *сониян* илм оид ба омӯзиши гузашта ва муаррифии он фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ, проблемаҳо оид ба таъсиррасонии мутақобилаи ин ду маъно ба сифати яке аз масъалаҳои марказии методологӣ қарор мегирад: суҳан ин ҷо дар бораи муносиботи мутақобилаи таърихи воқеӣ ва донишҳои мо оид ба гузашта, дар бораи имкониятҳои мавҷудбудаи илми таърих ва тавассути онҳо дарк намудани гузаштаи ҷамъияти инсонӣ меравад.

Аммо мафҳумҳои «таърих» ва «таърихнигорӣ», инчунин мафҳумҳои аз онҳо маншаъ гирифта, «муаррих» ва «таърихнигор» ҳоло ҳам дар бисёр маврид ҳамчун ҳаммаъно истифода мешаванд. Зияда аз ин, дар назарияи таърих мисли гузашта, оид ба мақоми таърихнигорӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Як гурӯҳи олимон ба ин назаранд, ки он дискурси ҳаттӣ, яъне мулоҳизаронии ҳаттӣ мақсаднок аст, гурӯҳи дигар онро фанни комилхукуки илмӣ донистаанд.

Мафҳуми таърихнигорӣ – «историография» аз ду калимаи юнонӣ: «*historia*» (чустуҷ, таҳқиқи гузашта) ва «*grapho*» менависам (таърихи қайдшуда) иборат мебошад. Зери мафҳуми таърихнигорӣ суҳан оид ба ташаккули тафаккури умумӣ оид ба предмет ва зухурот меравад. Аз ин бармеояд, ки мафҳуми таърихнигорӣ фаъолияти маҳсуси мақсадноке аст, ки дар самти ба даст овардан ва нигоштани донишҳои илмӣ гузашта оид ба рушди инсон ва ҷамъият баҳс мекунад¹.

¹ Сайнаков С. П., Садиров Ш. А., Азизов С. А. Таърихнигории давраи нави ҷаҳоншиносӣ. М.: Наука, 2018.

То ихтирои хат таърихи хатгӣ вучуд нашофт. Воқеаҳо ва ҳодисаҳои гузашта дар эҷодиёти даҳониин халқ – асогир, афсона, қиссаю ривоятҳо инъикос меёфтанд ва таърихшинохтӣ роҳи тӯлониро тай намуда, бо ҳамбастагии методҳои илмӣ ба илм табдил ёфт.

Ғайр аз ин, таърихшинохтӣ бо методологияи таърих ва фалсафаи таърих низ ҳамбастагӣ дорад. Профессор Ҳ. Пирумшоев масъалаи мазкурро чунин хулоса намудааст: «Методологияи таърих – илмест, ки табиат, принсип ва методи шинохту дарки таърихро меомӯзад. Методологияи таърих ҳамбастагии муайяни мантиқиро дорост. Ба доираи омӯзиши он дар баробари ақидаи касбии муаррихон, ҷаҳонбинии фалсафӣ, сотсиологӣ, иқтисодӣ ва дигар равиҷҳое, ки дар маҷмӯъ ба ташаккули тафаккури баланди илмӣ мусоидат менамоянд, шомил мегарданд. Вобаста ба ин бояд ба эволютсияи донишҳои таърихӣ ва характери раванди он, принсип ва усули (методи) шинохти таърих, аз ҷумла тахвили (трансформатсия, дигаршавӣ, ҷойивазкунии) ҳолати иҷтимоии (статуси сотсиалӣ) илми таърих диққати махсус дод. Ин масъалаҳо барои фаҳмидани ҷойивазкунии тасрифи (парадигма) таърихӣ, ки қариб садсолаҳо тӯл мекашад, зарурати ҳалқунанда доранд.

Фалсафаи таърих қисми таркибии методология мебошад. Ин мафҳумро нахуст намояндаи маорифпарварии Фаронса Волтер (1694 – 1778) ба илми таърих ворид намудааст. Фалсафаи таърих – доираи донишҳои мебошад, ки матлабаш фаҳмиши табиати раванди таърих, расидан ба дарки принсипҳои бунёдӣ ва бисёрсамтаи таърих аз як тараф, аз тарафи дигар, таҳлили хусусият ва сохтори дониши таърихӣ, алоқамандии он бо дигар самту равиҷҳои дониш (бадеӣ, ахлоқӣ, динӣ ва ғайра), кушодани механизмиҳои амали тарафайни ин донишҳо дар муайян намудани хусусиятҳои тавсифи таърих, фаҳмиш ва фаҳмондани таълимоти илмӣ доир ба озодии ирода дар таърих ҳисоб меёбад. Фалсафаи таърих ба таҳқиқи қонуниятҳои раванди таърихи умумибашарӣ бо

тамоми ғуноғуншаклиаш, таҳлили фалсафии дарки таърих, шакл, усул, ҳудуд ва хусусиятҳои он мусоидат мекунад»².

Сохтори низоми илми таърих. Мазмуни таркиби таърихшинохтӣ зина ба зина васеъ гардида, низоми илмҳои таърих дар усулҳои таҳқиқот, фанҳои махсус ва ёрирасони таърихӣ инъикос гардидааст. Консепсия – ин аз мавқеи назарии муайяни даркунӣ, заминаи маънаӣ ва методҳои таҳқиқ системаи ақидаҳо оид ба зухурот ва равандҳои таърихӣ мебошад. Назария предмети омӯзиш, донишдони характери рушди таърихӣ, факторҳо ва қувваҳои муайянкунандаи онро муайян менамояд. Назария маънии асосии раванди таърихиро шарҳ ва мекушояд. Назария ба раванди даркунии методология, ки принсипи даркуниро муайян мекунад, барои истифодабарии метод заминаи асосӣ ба шумор меравад, таъсир мерасонад. Фарқият дар назария ва методология даркунии ғуноғуни муаррихонро оид ба равиши рушди ҷамъиятӣ, воқеот ва зухуроти алоҳида ба вучуд меорад. Ҳар ҷузъиёт (компонент) – ин донишҳои таърихӣ мустақилона рушд меёбад. Ҷузъиётҳои таърихшинохтӣ система назария ва методология ба ҳисоб мераванд. Маҳз ивазшавии онҳо ҳаракати илмро муайян менамояд.

Ғайр аз ин, ба низоми илм институтҳои иҷтимоии илмӣ (муассисаҳои илмии таърих, омода намудани мутахассисон, шакли пахншавии донишҳои таърихӣ) дохил мешаванд.

Донишҳои таърихӣ дар муҳити алоҳидаи ҷамъиятӣ, шакли муайяни маданӣ, ки аз нигоҳи вазъияти иҷтимоӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологияи ҷамъият, рушди афкори фалсафӣ, ҷамъиятӣ, иқтисодӣ муайян карда мешавад, ташаккул меёбад. Факторҳои мазкур дар ин ё он авраи муайян таъсири худро ба ҳолати илм мерасонанд. Илми таърих бо ҷамъият зич алоқаманд буда, ҳамчун звенои асосӣ байни гузашта, имрӯза ва оянда хизмат менамояд.

Раванди даркунии таърихӣ характери рӯзфзун (пешравӣ) дорад. Дониши таърихӣ раванди мушқил ва ғуноғуншакл буда, дар ҳаракати доимӣ қарор дорад, назарияҳо ва гипотезаҳо доимо ҳамдигарро иваз менамоянд. Ивазшавии

²Ҳит.: Пирумшоев Ҳ. Барномаи корӣ аз фанни Назария ва методологияи таърих барои магистрҳои факултети таърих (тахассус: таърих). Шакли электронӣ. Душанбе, 2012.

ғояҳо, конселсияҳо ногузир аст, зеро ҳар назария доираи зухуроти муайяно шарҳ медиҳад. Плурализм (гуногунаандешӣ) доим, ҳатто дар таърихшиносии Шуравӣ, ки дар он ғояи марксистӣ ҳукмрон буд, ба назар ғирифта мешуд. Имрӯз бошад гуногунаандешӣ дар рафти омӯзиш ва мулохизаронии прогресси таърихӣ меёри муайян эътироф гардидааст.

Принсипи таърихият аз он иборат аст, ки ҳар кадом зухуроти таърихӣ дар давраи мушаххас, дар лаҳзаи амиқи таърихӣ мавриди таҳлил қарор гирад. Аз ин бармеояд, ки принсипи асосӣ барои муаррихи таърихи илми таърих принсипи мазкур ба шумор рафта, мохияташ дар он зохир мегардад, ки ҳар кадом зухуроти таърихшиногӣ (консепсияи муҳаққиқ, мавқеи равияҳо, мактабҳо) ҳатман вобаста ба рушди шарту шароити омилҳои он баррасӣ гардад.

Дар рафти таҳлили далели таърихӣ - илмӣ зарур аст, ки пеш аз ҳама сатҳи дастовардҳои рушди илми таърих, имкониятҳои объективии барои эҷодиёти илмӣ, вазъи таҳқиқот дар соҳаҳои илмӣ ба ҳам наздик ва ғайра ба назар ғирифта шавад.

Талаботи зарурии дигар *принсипи том буда*, муҳаққиқро ба омӯзиши ҳар давра ё равияи таърихи илми таърих чун дар системаи унсурҳои алоқамандии мутақобиладоштаи донишҳои таърихӣ ва сабабҳои, ки тағйирёбии онҳоро муайян менамоянд, раҳнамо менамояд. Чунки омӯзиши ақидаҳои таърихӣ ҳар як олим, таҳлили консепсияи муҳаққиқ, проблематикаи асарҳои ӯ, вазъи заминаи манбаъӣ, методу услуби таълиқи маъназӣ ва ғайраро тақозо менамояд. Тамоми ҷузъиётҳои мазкурро дар шакли яқлухт методологияи даркунии таърихӣ ба ҳам алоқаманд менамояд. Маҳз он ба сифати унсури пешбари ақидаҳои таърихӣ муҳаққиқ баромад мекунад.

Муаррихони илми таърих, бо роҳи принсипи том амал намуда, махсусан он ғояҳои вазъу шароит ва зухуротро дар гузашта ҷудо менамоянд, ки барои муҳаққиқони замони муосир аҳамият доранд.

Дар давраҳои муайян, масалан дар Шуравӣ *принсипи ҳизбӣ* ҳукмрон буд, ки талаб менамуд то мавқеи синфӣ муаррих муайян гардад ва аз ин нуқтаи назар консепсия ва ақидаҳои илмӣ ӯ баррасӣ шавад. Инчунин, дар таърихшиногӣ, принсипи

объективият, принсипи детерминизм, принсипи системанокӣ ва ғайра амал менамоянд³.

Фактҳои таърихӣ. Маводи аввалаю асосӣ барои таърихи ҳамаи фактҳои таърихӣ ба шумор меравад.

Мафҳуми факт бори нахуст дар асарҳои таърихӣ дар маънии аввал дар асрҳои XIX – XX васеъ истифода шуд. Ба маънои том бошад барои илми таърих маънаи факт ҳамчун категорияи илмӣ дар асри XX қабул карда шуд. Аммо имрӯз ҳам дар фаҳмиши он диду назари гуногун вучуд дорад. Мафҳуми фактҳои таърихӣ дар чанд маънӣ доништа мешавад: якум, факт ҳамчун ҳодисаи ҳақиқии таърихӣ. Чунин фактҳо, ҳамчун элементҳои гузашта, на танҳо мушкилу гуногуншакл ҳастанд, инчунин наметавонанд бо роҳи экспериментали санҷида шаванд. Ҳамчун зухуроти гузашта, онҳо инварианти (тағйирнаёбанда) ва берун аз фаҳмиши муаррих дар макону замонҳои анҷомёфтаи худ объективона мавҷуд мебошанд. Муҳимаш он аст, ки бояд донист, ки фактҳо, новобаста аз шарҳдиҳишон ва диди таҳқиқотию баҳодиҳӣ ба онҳо мустақиланд; дуҷум, факт ҳамчун ахбори маъназ. Ин фактҳо субъективӣ мебошанд, чунки ҳодисотро аз диди муаллифи маъназ инъикос менамоянд. Мисолҳои зиёди таърихӣ бечуну чаро шаҳодат медиҳанд, ки ҳамагон як ҳодиса дар чанд маъназ ҳар хел инъикос ёфтааст. Ҳамзамон дар муносибат ба муҳаққиқон ин фактҳо объективона мавҷуд мебошанд ва аз он ҳодиса, ки онҳо дарк карда шуданд ё дарк нашуданд, ахборӣ ҳастанд ё мавқуф гузашта шуданд, вобастагӣ надоранд; сеюм, факт ҳамчун элементҳои сохтори мантиқии таърих (фактҳои илмӣ таърихӣ). Дар фарқиат аз фактҳои таърихӣ фактҳои мазкур инъикоси зухуроти муайяни воқеият дар тафаккури мо, махсуси эҷодиёти муаррих мебошад. Дар ин маъно фактҳои таърихиро мумкин ҳамчун фактҳои таърихшиногӣ донист⁴.

Хулоса, зухуроти мушаххаси гузашта, ки дар сарчашмаҳои инъикос ёфта, ҷиддан мавриди омӯзиш қарор ғирифта, таҳлили интиқодонаи касбӣ ва воридшавии он ба гардиши илмӣ сурат

³Ниг.: Сайнаков С. П., Садилов Ш. А., Азизов С. А. Таърихшиногӣи давраи нави мамлакатҳои Европа ва Америка. Курси лексияҳо барои факултетҳои таърихи мактабҳои олии Душанбе, 2018.

⁴Ғакитов А. И. Историческое познание. Системно - гносеологический подход. М., 1982. С.185 – 217.

гирифтааст, факти илмӣ мешавад. Чунин факҳо реконструксияи гузаштаро дар ду зина намоёндагӣ мекунад: дар сатҳи маъхаз ва сатҳи таҳқиқот. Бо маънии майдатар гирем, зери факҳои таърихшиносӣ он дониши таърихӣ фаҳмида мешавад, ки муҳаққиқ дар натиҷаи фаъолияти муайяни илмӣ, ки имкон додааст оид ба раванди рушди илми таърих, оид ба ҳузиёти он, муассисаҳо ва тарзҳои таърихӣ маълумот ба даст овардааст, шинохта шудаанд. Факти дигари асосии таърихшиносӣ консепсияи муҳаққиқ ба шумор меравад. Рушди илм нишон дод, ки факт на танҳо замина мебошад, инчунин натиҷаи таҳқиқот низ мебошад.

Профессор А. И. Ракитов проблемаи факти таърихиро баррасӣ намуда, ба ҳулоасе омадааст, ки таҳлили мафҳуми факт се муҳимияти истифодабарии онро муайян менамояд: факт ҳамчун баъзе фикра (порча, парда) - и ҳақиқат, воқеаи объективӣ, вазъият ё раванд доништа мешавад; факт ҳамчун дониши махсус оид ба воқеа, вазъият ё раванди муносиб ҳисобида мешавад; факт ҳамчун синоними ҳақиқат шуморида мешавад⁵.

Дар замони муосир ҷанбаҳои зиёди методологии бо таҳлилкунӣ ва баҳодиҳишӣ фактҳои таърихӣ алоқаманд буда, предмети муҳокимаҳои илмӣ шудаанд.

Сабк ва ҳусусияти забони таърих. Забони таърихӣ дорои нишонаҳои фарқкунандаи худ буда, донишмандони забон барои муаррих ниҳоят зарурист. Масъалаи мазкурро профессор Ҳ. Пирумшоев баррасӣ намуда, талабот ба миён гузоштааст, ки сохтори забони муаррих ин нишондиҳандаҳоро бояд дар худ нигоҳ дорад: 1) шиносӣ бо забони замони воқеа; 2) фаҳмиши забони маъхазҳо; 3) донишмандони мафҳумҳои илмӣ таърих; 4) донишмандони ибораҳои аз дигар равишҳои илмӣ ба таърих ворид шуда; 5) муаррих набояд ба зохирпарастии мафҳумҳои бегона пойбанд бошад. Забони адабӣ бояд воқеаҳои асосии тарзи баёни оммафаҳми муаррих бошад⁶.

⁵Ракитов А. И. Историческое познание. Системно - гносеологический подход. М., 1982. С.186.

⁶Ниг.: Пирумшоев Ҳ. Барномаи корӣ аз фанни Назария ва методологияи таърих барои магистрҳои факултети таърих (тахассус: таърих). Шакли электронӣ. Душанбе, 2012.

Сабку усули баёнкунии таърих дар ҳар давраи замон. Дар рафти омӯзиш муаррихонии оянда бояд бо мазмун ва мундариҷаи сабку мафҳумҳои зерин низ дуруст шинос шаванд: провиденсиализм – қадария, сарнавишт, аз решаи «провидение», сарнавишт, нависандаи тақдир, рӯзинавис, яъне он чизе, ки Худо хостааст. Тарафдорони сабки мазкур бо хости Худо ба вучуд омадани воқеоту ҳодисотро шарҳ медоданд. Ин сабки таърихнависӣ асосан дар давраи асриёнагӣ ҳос буд. Махсусан, дар замони феодализм асарҳои таърихӣ дар шакли «провиденсиалий» таълиф мешуданд; плагиатор – асардӯз; плагиат – асардӯзӣ, рӯйбардор кардани асар, дӯзӣ кардани асар ва навиштани асари худ; компилятор – таълифгар; компилятсия – таълифа, асаре, ки аз рӯи асарҳои дигарон таърифта навишта шудааст ва худӣ нависандааш маъхазҳоро мустақилона кор накардааст. Камтар тағйир додани асари дигар кас ва навиштани асари худ; панегиристика – онтошкорона, пур аз таъриф, яъне ситоиш кардани шахсияти ягон шахс, таърифу тавсифи аз ҳад зиёд, аз будаи зиёд нишон додани шахсият ё таърихи ягон давлату ҷамъият; нарратив – саргузаштгӯӣ; прагматизми таърихӣ – таърибаи таърихӣ, яъне ҳангоми таҳқиқи таърих сабаби рӯй додани воқеаҳоро кофтан сар карданд; ратсионалистӣ (ақлгароёна); ҳақиқатшиносӣ. Ҳамин тавр, имрӯз баёнкунии таърихӣ ба сатҳу зинаи маҳкаматшиносӣ расонда шудааст⁷.

ФАНҲОИ ЁРИРАСОНИ ТАЪРИХ

Таърихи инсоният миллионҳо солро дар бар гирад ҳам, аз он баҳусус, аз қадимтарин давраҳои он, ки ҳоло инсон ба вучуд наомада буд, ҳеле кам огоҳ ҳастем. Дар бораи нахустин инсонҳо ҳеле кам маълумот дорем, зеро онҳо ҳона сохтанро намедонистанд ва бе ягон сарпанҳо монанди ҳайвонҳои ваҳшӣ зиндагонӣ мекарданд, либос надоштанд, оташро намедонистанд, гӯштро хом меҳӯрданд, афзори олот сохта наметавонистанд, сурат намекашиданд ва ғайра. Ин аст, ки аз фаъолияти дуру дарози инсонҳои қадим мо кам огоҳӣ дорем. Лекин дар бисёр илмҳои имрӯза, аз ҷумла бостоншиносӣ,

⁷ Сийнаков С. П., Садилов Ш. А., Азизов С. А. Таърихшиносии давраи нави мамлакатҳои Европа ва Америка. Курси лексияҳо барои факултети таърихӣ ва мағистрҳои таърих. Душанбе, 2018.

симоиносӣ ва забоншиносӣ таърихи инсонӣ қадим баррасӣ шуда, саҳифаҳои зиёди торикӣ ҳаёту ғаёлияти онҳо равшан мегарданд.

Бостоншиносӣ (археология) соҳаи илми таърих аст, ки дар асоси ёдгориҳои маданияти моддӣ таърихи ҷамъияти инсониро меомӯзад. Қалимаи «археология» аз забони юнонӣ гирифта шуда, илм дар бораи омӯхтани таърихи қадими инсонҳост.

Бостоншиносон таҳминан дар кучо зистани одамони қадимро медонанд, бинобар ин, макони онҳоро мавридӣ таҳқиқ қарор медиҳанд. ақсар ҷойҳои зисти одамони қадим дар натиҷаи ҳодисаҳои тасодуфӣ – кӯчидани хоки тепаҳо, сохтмони биноҳо, қандани каналҳо, ҷохҳо, селроҳоҳо, ва ғайра ошкор мешаванд. бостоншиносон дар он ҷойҳо ҳафриёт (кофтуков) мегузаронанд ва дар асоси бозёфтҳои худ дар қадом давраҳо зиндагӣ қардани одамонро муайян менамоянд.

Омӯзиши таърихи инсоният нишон медиҳад, ки одамон дар ҳар замон олот, афзор, силоҳ, зебу зинат, сарулибос, хонаю дари ба он давра хос доштаанд. Бостоншиносон ин гуна ҷизҳоро омӯхта, таърихи ҳамон давраро барқарор менамоянд. Ёдгориҳо ба асрҳои санг, биринҷӣ ва оҳан тақсим мешаванд.

Ёдгориҳои асри санг аз лангару қалпо, нақшҳои болои санҳо қашдаи одамони қадим, ёдгориҳои асри биринҷӣ аз қабристонҳо, бошишгоҳҳо – деҳаю шаҳрҳо ва ҳамчунин аз расмҳои рӯйи санҳо иборатанд. Ёдгориҳои давраи атика ва асрҳои миёна қабристонҳо, мақбараҳо, қалъаҳо, харобаи шаҳру деҳот ҳеле бисёр ранд. Ҳар яке аз ёдгориҳои номбурда вобаста ба давру замон услуби омӯзиши ҳосе доранд.

Барои барқарор намудани таърихи инсонҳои қадим боз илмҳои дигар низ мадад мерасонанд.

Антропология (илми симоиносӣ) қалимаи юнонӣ буда, антропа – одам, логос – илм, яъне илми одамшиносӣ. Симоиносон дар асоси боқимондаи устухонҳо, косахонаи сар, сутунмуҳра, устухонҳои дасту пой на танҳо шакли зоҳирӣ, балки таҳаввулотӣ бадани одамро давра ба давра муайян менамоянд. Олимон дар асоси устухон ва косахонаҳои сар тағйироти ҷисмӣ ва фикрии одамони маймуншакл – аз аҳди қадимтарин то ба шакли инсонӣ муосир даромадани онҳоро таҳқиқ қардаанд.

Палеонтология аз қалимаҳои юнонии палео – қадим ва онтология – омӯзиши мавҷудот таркиб ёфтааст. Илмест, ки дар асоси устухонҳо таърихи инкишофи ҳайвонотро аз қадим то ҳоло меомӯзад. олимони палеонтолог дар асоси устухонҳо муайян менамоянд, ки одамони қадим қадом навъи ҳайвонотро ошкор қарда меҳурданд ва қадом навъи онҳоро ром менамуданд.

Геология низ аз забони юнонӣ буда, гео – замин ва логос – илм, илми заминшиносӣ. Он на танҳо таърихи пайдоиши замин, балки зинаҳои тағйироти табиат ва ба инсонҳои қадим ин гуна таъсир гузоштани заминро меомӯзад.

Мардумшиносӣ (этнография) қалимаи «этно» маънои қалро дорад, яъне илме аст, ки урфу одати халқҳоро, ки дар ҷаҳон дунё ба сабабҳои гуногун дар сатҳи гуногуни андакӣ ҳеле қадим қарор доранд, омӯхта, бисёр бахшҳои таърихи гузаштаро равшан месозад.

Забоншиносӣ илмест, ки дар асоси омӯзиши қатбаҳо (навиштаҳои рӯйи девор ва санҳо) тағйироти забонӣ ва умумияти забонҳои ҷаҳонро ошкор месозад. Дар омӯзиши таърихи қадим илмҳои физика, химия, риёзиёт, биология ва зоология низ ҳисса мегузоранд. Танҳо дар асоси ҳамкории қадим илмҳо мо метавонем аз таърихи пайдоишу ташаккули одамони қадим огоҳ шавем.

ЛУҒАТҲОИ ТАЪРИХӢ

Айриппа Вайеҷах, Ориёвнайҷ (аз заб. авестой – «ғазо, ё доманаҳои Ориё») – маҳалли қадимаи сукунаи тоифаҳои ориёӣ.

Ақинак - навъи ханҷари дудам, аслиҳаи скифҳо ва сақоҳо (ачдоли тоҷикон). Ақинак 40-60 см буда, гулӯбандаш дилмонанди ҷорқира аст. Дар миёна ва нимаи дуоми қазоросаи якуми то милод ақинакро ҳангоми ҷангҳои тан ба тан қор мебурданд.

Ақропол (юн. «ақрос» - боло ва «полис» - шаҳр) – урда ва ҳисори шаҳр дар Юнони Қадим. Ақропол ҳамчун қалъа ва истеҳкоми мудофиавӣ хизмат мекард. Аз харобаҳои ақрополи шаҳрҳои қадими Юнон (Микен, Афина, Аргас ва диг.) нишонаҳои тамаддуни гузашта бисёр ёфт шудаанд.

Антика, антиқӣ - даврае дар таърихи Юнони Қадим (асрҳои IV-II то милод).

Антика - мафҳумест, ки ба қадима мансуб будани осор ва ёдгориҳоро ифода мекунад.

Археология (юн. «архайс»- қадим, «логос»-сухан, илм)- илмest, ки гузаштаи инсониятро аз рӯи бозёфтҳои моддӣ меомӯзад. Дар забони форсӣ - тоҷикӣ истилоҳи «Бостоншиносӣ» низ истифода мешавад. Усули асосии омӯзиши ёдгориҳои археологӣ ҳафриёт аст. Олоғи меҳнат, яроқ, асбоби зинат, асбоби рӯзгор, истиқоматгоҳ, қорхона, иншооти обёрӣ ва истехкомҳо объектҳои омӯзиши археология аст. Аз рӯи олоғи ёфтшудаи меҳнат археология дар таърихи инсоният се давр - асри санг, асри биринҷӣ ва асри оҳанро муайян кард.

Археологияи саҳроӣ - маҷмуаи усулҳои илмии омӯзиши ёдгориҳои археологист, ки зери осмони кушод ё худ майдон ҷойгиранд.

Афросиёб - харобаи Самарқанди қадим, ки дар самти шимолии Самарқанд ҷой гирифта аст. Масоҳати Афросиёб 219 га буда, он яке аз бузургтарин ёдгориҳои археологияи Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Қабатҳои мадании Афросиёб ба асрҳои VII то м. - XIII м. тааллуқ доранд.

Археология - (аз юн. *archaologia*-нақли қадимулайём) илми осори атиқ, бостоншиносӣ, ки осори асрҳои гузаштаро асосан бо роҳи аз зери замин қофта баровардан муайян мекунад; ба омӯхтани ҳаёт, урфу одат ва маданияти халқҳои қадим аз рӯи асар ва чизҳои ёдгории (олоғи меҳнат, асбоби анҷом, аслиҳа, манзил, деҳа, истехкомот, қабристон), ки то замони мо боқӣ мондаанд, машғул мешавад.

Архив - (лот. *archivum*, аз юн. *archeion*-қадим) идораи ниғаҳдорандаи ҳуҷҷатҳои кухнаи хаттӣ; шӯъбаи идора, ки дар он ҷо ҳуҷҷатҳо, дафтару китобҳои кухнаи амалиётшон ба охир расида нигоҳ дошта мешаванд; маҷмуи ёдгориҳои хаттӣ, ки ба амалиёти ягон идора ё ягон шахс дахл доранд.

Архонтҳо - (аз юн. *archontes*-сардор) шахсони олимансаб дар Афина, Юнони қадим.

Автономия - (юн. *autonomia*, аз *aos*-худ ва *nomos*-қонун) худидоракунии, мухторият, худмухтор; автономияи миллию

худудӣ-хукуки аҳолии ину он республика, вилоят, округи минии.

Автономия - (аз юн. *autonomos*) мухтор, соҳиби мухторият, худидоракунанда, соҳибхитиёрӣ, мустақил.

Авторитаризм - (аз лот. *authoritas*-ҳокимият) системаи ҳукмронии сиёсии зиддидемократӣ, ки ҳоси давлатҳои реакционитарини капиталистӣ аст (мас., тартиботи фашистӣ дар Германия, Италия); одатан дар вобастагӣ бо ҳокимияти шахсӣ ба амал бароварда мешавад.

Агрессия - (лот. *aggressio*-хучум, ҳамла, таҷовуз) хучуми мувайлаҳонаи як ё чандин давлат ба муқобили давлати дигар ба мақсади забт кардани хоки он, аз ҷиҳати иқтисодӣ ё сиёсӣ мутеъ гардондан ва асир кардани халқи он.

Альянс - (аз франс. *alliance*) иттифоқи байни давлатҳо; ба маънои васеаш-умуман иттифок, иттиҳод, созиш; альянси байналмилалӣ кооператсия-ташкilotи ғайриҳукумати байналмилалӣ, ки с. 1895 ташкил шуда, иттифоқҳои матлуботи минии ва минтақавиро муттаҳид мекунад.

АНЗЮК - (англ. *ANZUK-Australia, New Zealand, United Kingdom*) ташкilotи харбию сиёсии Австралия, Зеландияи Нав, Англия, Малайзия, Сингапур, ки соли 1971 бо ташаббуси Англия ташкил шудааст; АНЗЮК расман ташкilotи мудофиавӣ эълон шудааст, вале дар амал мудоҳилаи харбии мамлакатҳои ғайриосиёро дар Малайзияю Сингапур «қонунӣ» мегардонад, манфиати стратегӣ, иқтисодӣ ва харбӣ-сиёсии онҳоро таъмин мекунад. Ба ҳаракати миллии озодиҳонона душман аст.

Анзюс - (англ. *ANZUS-Australia, Zealand, United States*) номи мухтасари иттиҳоди харбию сиёсии Австралия, Зеландияи Нав ва ИМА; аъзоёни АНЗЮС ба СЕАТО (ниг.) ҳам дохил мешаванд; ба муқобили мамлакатҳои сотсиалистӣ ва ҳаракати миллию озодиҳононаи мамлакатҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ нигаронида шудааст.

Антаната - (франс. *Entente-cosin*, розигӣ) «Созиши сегона»-номи блок, иттиҳоди харбии давлатҳои империалистӣ; А.-аз ҳама машхур, ки солҳои 1904-1907 ба миён омад, иттифоқи Англия, Франция ва Россия буд. Дар давраи Ҷанги якуми ҷаҳон солҳои (1914-1918) Антанат ба муқобили Германия ва иттифоқчиёни он меистод. Баъди ғалабаи Инкилоби Октябр

Англия, Франция, ИМА ва як қатор давлатҳои дигари империалистӣ ба муқобили Россияи Шуравӣ се юриши контрреволюционӣ ташкил карданд, ки онҳо номи поҳодҳои Антанатро гирифтанд. Баъди барбод рафтани ин интервенсия Антанат ҳам барҳам хӯрд.

Антигитлерӣ - зиддигитлерӣ; коалитсияи антигитлерӣ (зиддигитлерӣ) иттифоқи пурзӯри давлатҳо ва халқҳо, ки дар рафти Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба миён омада, иттиҳоди давлатҳои фашистиро ба қуллаи мағлуб гардонид. Коалитсияи антигитлерӣ хангоми ба ИҶШС ҳучум кардани Германияи фашистӣ ба миён омадааст. Ба туфайли мақсадҳои наҷибонаю озодихонаи ИҶШС дар ҷанг, ба сабаби фашизмро бад дидани халқҳои озодидӯст ва зиддиятҳои бисёри байни давлатҳои империалистӣ барои ташкил ёфтани коалитсияи зиддигитлерӣ шароити муносиб фароҳам омад. Моҳи июли соли 1941 ҳукуматҳои Англия ва ИМА ҳаракати пурзӯри халқҳои Англия ва Америкаро, ки синфи коргар пешсафи онҳо буд, ба назари эътибор гирифта, СССР-ро тарафдорӣ карданд. Дар охири ҷанг коалитсияи зиддигитлерӣ зиёда аз 50 давлатро дар бар гирифт.

Германияи фашистӣ ва давлатҳои зердасти он ба туфайли ҷидду ҷаҳди муштаракӣ коалитсияи зиддигитлерӣ шикасти хӯрданд; мардуми Шуравӣ, қушунҳои қаҳрамони он вазири асосии ҷангро ба дӯши худ гирифта, дар қори мағлуб гардондани Германияи гитлерӣ роли калон бозиданд. Баъд аз тамоми шудани Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ доираҳои реаксионии давлатҳои Ғарб роҳи сохтани коалитсияи зиддигитлериро пеш гирифта, нисбат ба ИҶШС ва дигар мамлакатҳои сотсиалистӣ сиёсати таҷовузкоронаро амалӣ карданд. Коалитсияи зиддигитлерӣ дар нимаи дуюми соли 1947 барҳам хӯрд.

Антифашистӣ - (аз анти- зид ва фашистӣ) ҳаракати зидди фашизм, муборизаи зидди фашизм.

Аншлюс - (нем. Anschluss-ҳамроҳ кардан) аншлюс гуфта одатан сиёсати империализми Германияро меноманд, ки ба мақсади бо зӯрӣ ба қаламравӣ Германия ҳамроҳ кардани Австрия нигаронида шуда буд. Германияи гитлерӣ соли 1939 Австрияро ба сарзамини худ ҳамроҳ карда буд. Артиши Шуравӣ хангоми торумор кардани (соли 1945) Германияи

фашистӣ ба барқарор гардидани истиқлолияти ҳукуки соҳибхотирни Австрия ёрӣ расонд.

Ассен - (англ. ASEAN-Association of South Esian Nations) номи муқтасари Иттиҳоди давлатҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ; ташкилоти ҳарбию иқтисодии муштаракест, ки моҳи августи соли 1967 дар Бангкок (Тайланд) иборат аз Тайланд, Филиппин, Индонезия, Малайзия, Сингапур таъсис ёфтааст.

Ассамблея - (аз франс. Assemblée-маҷлис) дар замони Пётри I-баъд, маҷлиси зиёфат, ҷамъомад; маҷлиси умумии аъзои ягон ташкилоти байналмилалӣ барои ҳалли масъалаҳои дипломатии байни давлатҳо; Ассамблеяи Генералӣ-яке аз органҳои асосии ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида аст, ки тамоми давлатҳои аъзои онро дар бар мегирад, соли 1945 таъсис ёфтааст.

Абордаж (франс. abordage) — усули қадимии ҷанги баҳрӣ — ба ҳам ҷафе шудани киштиҳо барои ҷанги тан ба тан.

Аборигенҳо (аз лот. ab origine — аз аввал, аз азал) — 1) сокинони аз қадим муқими мамлакат, маҳал; мардум ё қавми маҳаллӣ.

Абсолютизм (франс. absoUitisme, I аз лот. absolutus — номаҳдуд, бешак, бешубҳа) — ҳокимияти мутлақ; мутлақият, ҳукмронии номаҳдуд, салтанати мутлақ, салтанати мустабида. Шақли давлатдорӣи бедодгаронаест, ки дар он ҳокимияти олий, ҳокимияти сиёӣ (қонунгузорӣ, судӣ ва иҷроия) фақат дар дасти як шахс — дар дасти ҳокими мутлақ, подшоҳ мебошад ва ҳамак дар қонунгузорӣ ва назорат бар идоракунии ишғирок надорад.

Авантюризм (аз франс. aventure)- майл ба мочаро, ё ҷухуҷоти беақлӣ, беандешагӣ; таваккалкорӣ ва бепринсипӣ дар иғои қор; кирдуқори беандеша; қасди сабуксорона; авантюризм сиёӣ (мочароҷуи ва сиёӣ) — иқдоми сиёсест, ки қувва, шароити имкониятҳои ҳақиқиро ба назар нагирифта ба амал оварда мешавад, ки он ба қонунҳои объективонаи тараққиёти ҷамъияти муҳолиф аст, бинобар ин маҳкуми шикаст ва ноқомӣ мегардад. Сиёсати Германияи фашистӣ, ки ҷанги Дуюми ҷаҳониро сар кард ва оқибат гитлеризм аз тарафи қувваҳои коалитсияи зиддигитлерӣ қомилан торумор карда шуд, мисоли равшани мочароҷуи сиёӣ ва оқибати ин сиёсат мебошад.

Авианосец (аз авиа... ва русӣ носить — бардошта бурдан)
— киштии махсуси бахрнавардӣ ҳарбиест, ки дар сахнаш
барои парвозу нишастӣ тайёраҳо майдончае дорад.

Аврора (лот. *Augusta*) — 1) бино ба асотири Рими Қадим — олихаи субҳи саодат (дар асотири Юнони Қадим—Эос); 2) номи киштии ҳарбии революсионие, ки дар шуриши мусаллаҳона ва ғалабаи инқилоби Октябр (с. 1917) дар Петровград фаъолона иштирок кардааст.

Автократ (аз авто) ва юн. krateo — ҳокимият) — подшоҳ,
ҳокими мутлақ, номаҳдуд.

Автократия (аз авто» ва юя. кн tos — ҳокимият) — ҳокимияти мутлақ, яккасардорӣ, системаи сиёсии давлатдориё, ки дар он ҳокимияти олий номаҳдуд, дар дасти як кас аст.

Авторитаризм (аз лот. *authoritas*— ҳокимият) — системаи ҳукмронии сўёсии эдидемоқратӣ, ки ҳоси давлатҳои реаксионитарини капиталисӣ аст (мас., тартиботи фашистӣ дар Германия, Италия); одатан дар вобастагӣ бо ҳокимияти шахсӣ ба амал бароварда мешавад.

Авторитари (франс. *autoritaire*, лот. *authoritas* — хокимият)
— 1) мансуб ба ҷабру зулм ва ҳукмронии бечунуҷаро; 2) ҳукму
таъсири худро ҷорикунанда; мас., режими сиёсии А., соҳти
давлати А. бо хокимияти мустақиди як шахс (подшоҳ,
диктатор) вобаста аст.

Агент (аз лот. gens)-гумошта. намоянда, накл; шахсе, ки бо супориши касе амал мекунад: шахс, гуруҳ ё ҷамъияте, ки майнаву афкори дигаронро ба амал мегузаронад; ҷосус; харобкор:

Агентура - шуғл вазифа агент; агентҳо, гумоштаҳо, вакилони ягон идора, муассиса ё ташкилот; 24. шабакаи ҳосусон, вокनावисон.

Агреман, агремент - (франс. Agreement-розиги)-розиги Агременти як давлат барои дар мамлакати худ қабул кардани ҳукумати наомояндаи дипломатии давлати дигар.

Агрессия –(лот. Aggressio-хучум, хамла, таъовуз)-хучуми мусаллаҳонаи як ё чандин давлат ба муқобили давлати дигар ба мақсади забт кардани хоки он» аз ҷиҳати иқтисодӣ ё сиёсӣ мутеъ гардондан ва асир кардани халқи он.

Агрессор - (аз агрессия)-тачовуззор, истилогар; тарафи хучумкунанда.

Адвентистҳо- (аз лот. Adventus-омадан, падидай)- пафронси маънаби насоро, ки ба «дуюмин бор падидаи» Исо (яъне дорнда ба чандин шоха чудо мешаванд, ки яке аз онҳо адвентистҳои рузи ҳафтум» мебошанд; рӯзи истироҳати онҳо ба ин пайваст аст.

Азия (кутохшудай Asian and Pacific Council-Азиатско-Тихоокеанский совет- Шурои сиёно иқтисодии давлатҳои Осиёи Укёуси Ором) -ин итиҳод с. 1966 иборат аз Япония, Австралия, Зеландия Нав, Таиланд, Филиппин, Малайзия (то с. 1973), Кореяи Чанубӣ, Ветнами Чанубӣ (то с. 1975), Тайван (то с. 1978). Қароргоҳи он ба муқобили мамлакатҳои коммунистӣ ёфтааст; фаъолияти он ба муқобили мардуми коммунистии Осиё ва ҳаракати миллию озодиҳоноаи мардуми Шарқи Дур на қисми ҳарбии Укёуси Ором ниғарионда мебошад.

Альянс (аз франс. alliance)-иттифоқи байни давлатҳо; ба асосинан иттиҳоди умуман иттифок, иттиҳод, созиш, альянси байналхалқӣ кооперация-ташкilotи ғайриҳукуматии байналхалқӣ, ки с. 1895 ташкил шуда, иттифокҳои мағлуботи асосӣ ва минтақавиро муттаҳид мекунад.

Аналитика - (юм. analytika)-дар, мантики Арасту-
табиғоти синологизм ва исбот.

Аристократия-(аз юн. Aristos-бехтарин ва Kratos-қудрат)-аёнлу ашроф, ашрофзодагон табакаи оли диндорониҳо; дар Юнони Қадим-як навъ сохти давлатие, ки соҳибият дар дасти ашрофзодагон, давлатмандон буд.

Артикул- (аз лат. *Articulus*) 1) низономаи ҳарбие, ки Ҳатри 1 тартиб дода буд.

Архиепископ-(аз архи... ва епископ)-епископи калон, яке аз
епископхон олиги рухонӣёни масеҳӣ.

Архиепископ (аз архи... ва юн. Негеус-рӯхонӣ)-сарруҳонӣ; номи умумии рутбаҳои олии руҳонӣ; номи умумии савирасмин мансабдорони олии руҳонӣни Масехӣ (епископ, архиепископ; митрополит, патриарх).

Атташе-(франс. Attache-вобасташуда)-рутбаи хурди дипломатӣ дар идораи қорҳои хориҷӣ; амалдори дипломатӣ дар сафаратхона ва ваколатхонаҳо; шахси расмие, ки ҳамчун мутахассиси соҳаи муайян ба сафаратхона ё ваколатхона ғайринода шудааст, мас., атташеи ҳарбӣ, атташеи тижорат.

Аристократия – як шакли ҳукуматест, ки дар он кудрат ба ашрофиён тааллуқ дорад. Дар Юнони Қадим, ки ин истилоҳ аз он ҷо бармеояд, ин шакли ҳукумат дар нухсаи аслии худ, аслан ҳамчун «ҳукумати бехтаринҳо» фаҳмида мешуд, вақте ки ҳар як аристократ маҷмуи муайяни фазилатҳоро дорад.

Базилика – бинои росткунҷае, ки дохили он қаторсӯтунҳо дошта, ба якчанд (одаған 3 ё 5) қисм тақсим мешавад.

Бора – девори қалъа, шахр, садди баланди хокӣ ва истехком дар гирдогирди шахр.

Бошишгоҳ – маскани доимӣ ё муваққатии одамони асри санг. Бошишгоҳҳо ҳам ҷои зист ва ҳам маҳалли тайёркунии олоти меҳнати инсон буданд.

Бунчиқат – пойтахти давлати асримиёнагии Истаравшан, ки харобаҳои бо номи Қалъаи Қаҳқаҳа дар маркази ноҳияи Шаҳристон ҷойгир аст.

Бурриши археологӣ – тасвири графикаи қабатҳои мадании ёдгории археологӣ ба тарзи амудӣ, ки дар он пайдарҳамии қабатҳо, ғафсии дар онҳо ва ҷои баъзе бозёфтҳо нишон дода мешавад. Бурриши археологӣ дар бораи сохти дохилии ёдгори, қабатҳои иқоматӣ, маданияти моддӣ ва таърихи пайдоиши ёдгори маълумот медиҳад.

Бут (санам) – мучассама ё тимсоли сангин, ҷўбин, сафолин, фулузӣ ва дигар ашёи моддӣ, объекти парастигиш. Дар вақти қовтуков ва омузиши археологии маъбаду ибодатгоҳҳои гуногун бештар ба даст меоянд.

Бутқада – бутхона, парастигишгоҳ, маъбади будпарастон.

Библия – маҷмуи «Китобҳои муқаддас» (Инҷил ва Таврот), ки аз афсона ва нақлу ривояти динҳои яҳудӣ ва христианӣ иборат аст.

Блок – (франс. Bloc)-иттифок ва созиши байни давлатҳо, хизбҳои сиёсӣ ё ташкилотҳо дар роҳи ягон мақсад, мас., блоки коммунистон ва бепартиявӣ дар вақти интиҳоби Шуроҳо. Блоки агрессивӣ-баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ давлатҳои капиталистӣ якчанд блокҳои империалистӣ, ки ба муқобили ИҶШС ва дигар давлатҳои инқилобӣ, инчунин бар зидди ҳаракати миллий-озодихоҳӣ равона карда шудаанд, ташкил намуданд. Ният. АНЗЮС, НАТО, СЕАТО, СЕНТО.

Бунд-(нем. Bund-иттифок, иттиҳод) «Иттифоқи умумии коргарии яҳудӣ дар Литва, Полша ва Россия», ташкилоти

интернунитӣ, майдабуржуазӣ, миллатӣ, ки соли 1897 дар Германияи ғарбии Россия (аввал дар ш. Вилнус) ташкил карда шуд. Ба Бунд асосан яҳудӣҳои хунарианд (қосибон) асоси менамунд. Бунд дар тамоми масъалаҳои ҳаракати инқилобӣ мансӯбҳои меншевикиро ишғол мекард. Сиёсати миллатчинон Б., ки манфиати пролетариати яҳудиёро ба манфиати коргарони дигар миллатҳо муқобил мегузошт, манфиати парокандагии кувваи пролетариат меғардид. Бунд инқилобчинон, ликвидаторҳо, меншевикҳо, троскийчиёро асоси мекард, бар зидди болшевикон мубориза меборд. Бунд дар амал агентураи буржуазия дар дохили синфи коргар буд. Дар рафти ҳаракати инқилобӣ, хусусан дар солҳои ҷанги ғарбӣ ва интервенсияи ғарбӣ Б. худро дар пеши назари инқилобчинон ҳамчун партияи контрреволюционӣ қоим кард. Соли 1918 дар Бунд ҷудой ба вучуд омад ва соли 1921 баъдан ҳура. Қисми инқилобии Бунд ба сафҳои Ҳизби Коммунистӣ қабул карда шуд.

Бюрократ – (аз франс. Bureaucrat, канцелярия ва юн. kratos-қувват) шахсе, ки ба маъмурияти амалдорони калони давлати буржуазӣ мансуб аст; хизматчи, ки ба зарари коргарон худро сӯистеъмор мекунад; расмийчи, кашолкор.

Бюрократизм – (аз бюрократ) рафтор ва кирдорҳои бюрократӣ; турочи, формализм, кашолкорӣ; системаи рафторҳои давлати буржуазӣ бо усулҳои турочи, ба воситаи рафторҳои бюрократӣ аз омма ҷудо, химоякунадагони манфиати синфи буржуазия ва аппарати политсия. Зухроти Б. дар давлати тоталитаристӣ боқимондаи зарарноки капитализм аст. Танқиду худтанқидкунии, назорат ва тафтиши иҷро-воситаи муҳими мубориза аст дар роҳи барҳам додани бюрократизм.

Бюрократия – (франс. Bureaucratie-айнан ҳукмрони канцелярия)-давлати феодалӣ ва капиталистӣ, табақаи рафторҳои мансубдорони калон (хизматчиёни давлатӣ), ки бо рафторҳои ҳукмрони истисморгар зич алоқаманд аст.

Барон –(франс. baron)-унвони дворянӣ, феодалӣ дар Аврупои ғарбӣ; дар Россия аз тарафи Петри I ҷорӣ карда шуда буд.

Билл-(англ. bill)-дар Англия, ИМА, Ирландия, Канада ва баъзе мамлакатҳои дигар-қонуни, ки ба муҳокимаи мақомоти қонунбарор пешниҳод мешавад.

Брахиграфия-(аз юн. brachus - кӯтоҳ ва grapho-менависам)-номи умумии ҳамаи системаҳои кӯтоҳнависӣ.

Бундестар-(нем. Bundesrat)-дар империяи Германия (солҳои 1871-1918) палатаи болоии парламент, шӯрои империягии давлатҳои ба ҳайати Германия дохилшаванда; дар Республикаи Федеративии Германия-яке аз палатаҳои парламент; органи намоёндагии заминҳо (вилоятҳо) буда, аз намоёндагони ҳукуматҳои ҳамин вилоятҳо иборат аст. Ҳоло бо номи Бундестаг дар Германия мақоми асосии қонунгузорини кишвар мебошад.

Буферӣ-(аз буфер) - давлати буферӣ-одатан давлати майди ва аз ҷиҳати иқтисодӣ, ҳарбӣ ва сиёсӣ заифе, ки дар байни территорияи давлатҳои калон воқеъ гаштааст ва ё дар таъсири онҳо мондааст.

Бурҳо (деҳқонон) як гурӯҳи субэтникии африқоҳо дар Африқои Ҷанубӣ ва Намибия мебошанд. Бурҳо деҳқонони африқой, соқинони деҳоти сафедпӯст ва инчунин сафедпӯстони камбизоат (маъноӣ шабех ба сурухҳо дар ИМА), асосан авлоди муҳоҷирини Голландиҳо мебошанд.

Бирбол - Яке аз хиндувоне, ки дар девони рисолат қорҳои тарҷума аз хинди ро уҳдадор буд.

Варақан кушод - иҷозатнома, ҳуҷҷате, ки Академияи илмҳои Тоҷикистон барои гузаронидани ҳафрииғи археологӣ медиҳад.

Вандализм-(аз вандалҳо)- ваҳшиёна поймол қардани осори пурқимати маданият; ҷоҳилӣ, ваҳшигӣ, дағалии ахлоқ.

Вандалҳо-(лот. Vandali)-қабилаҳои Германияи Қадим, ки бо Рим ҷангҳои шадиди бераҳмона қардаанд; соли 455 Римро ишғол қарда, биёро осори санъатро несту нобуд қарданд. Аз ҳамин рӯ, шаҳси вайронқунандаи осори маданият, ҷоҳили гузароро вандал меноманд.

Варвар-(аз юн. barbaros)- римийн ва юнониёни қадим ҳар як шаҳси бегонаро (хориҷиро) варвар меномиданд; одами ҷоҳил, нодон, ваҳшӣ, дағал ва бемаърифату бемаданият.

Ватикан-(лот. Vaticanus-теппаест дар Рим, ки дар соҳили ростии дарёи Тибр воқеъ гаштааст)-қарр ва боргоҳи папаи Рим

қарорни валиқон католикии Рим), инчунин маркази динӣ-мислӣ ва ташкилии дини католиқӣ; ва давлатӣ аз ҷиҳати территорияи ҳеле майдае буда, дар он ҳокимият дар дасти руҳонии мебошад (масоҳати он ҳамагӣ 44 гектар мебошад).

Вето -лот. Veto-манъ мекунам)-манъ қардан; ҳуқуқи наққустан ё бекор қардани қарорҳои органҳои қонунбарор; дар баъзе мамлакатҳои капиталистӣ-ҳуқуқи сардори давлат, ки масъулаи қонуни аз тарафи парламент қабулшударо манъ қардан ё боздорад; дар Шӯрои Амниятӣ Ташкилоти Давлатҳои Мустақила (СММ)-принсипи набудани як овозии аъзои онро, ки мӯҳин қабул қарда шудани ягон қарор мешавад, Вето меноманд. Дар СССР ва дигар мамлакатҳои социалистӣ Вето вуҷуд нақонд.

В.Ж. (русӣ кӯтоҳшудаи Европейское экономическое сообщество; тоҷикӣ -Иттиҳодияи иқтисодии Европа) «Бозори умумӣ» иттиҳодияи давлатӣ монополистии як қатор мамлакатҳои Аврупо - ҶҶО, Франция, Италия, Нидерландия, Иония ва Люксембург (соли 1973 Англия, Дания ва Ирландия қарорқ шуданд), ки соли 1957 дар Рим ва мақсади дар байни он мамлакатҳо нест қардани сарҳади бочу хироч, ба вуҷуд овардани «бозори умумӣ» ташкил қарда шуда буд.

Габута - як навъ гили оташбардор, ки аз гилминералҳо таркиб меёфтааст. Барои истеҳсоли маснуоти кулолӣ, чинивор ва ғ. ға қор меқаравад.

Галион - навъи гил, дар қошиқорӣ истифода мешавад.

Гулар - сироҳа ё қорроҳаи шаҳру деҳот.

Гумро - (ҳокпору порухок) - маҷмуи моддаҳои органикии қорро гуянд, ки дар натиҷаи пӯсишу гумуфикатсияи наботот ва организмҳои дигар ҳосил шудааст. Ҷафсии қабатҳои гумуро дар буршиҳои стратиграфии дидан мумкин аст.

Гунбаз (гунбад) - қисми болоии иморат, ки намуни намоёнаро дорад. Гунбад як унсурӣ маъмули санъати меъмории Осман Мисо аст.

Гладиаторҳо - (аз лот. gladiatores, аз gladius -шампер) наққушонон дар Рим қадим, бештар гуломон ва асирони ҳарбӣ, ки барои ҷанги хуни байни яқдигар ё зидди ҳайвонҳои дарранда дар саҳни сирк махсус омӯзонда мешуданд.

Горилла - (англ. gorilla)-қалонтарини маймуни одамшакл дар Африқои гарбӣ, қадаш то 175 см, вазнаш 135-180 кг; сараш

калон буда, мағзи сараш аз рӯи сохташ ба майнаи инсон наздин аст.

Геркулес - номи лотинии кахрамони афсонавии Юнони қадим Геракл, ки қувваи фавқулоддаи ҷисмонӣ доштааст; паҳлавон, баҳодур; сутунҳои Геркулес (аркони Геркулес)-ду кӯҳе дар гулӯгоҳи Гибралтар-яке дар соҳили Аврупо, дигаре дар соҳили Африка, ки аз рӯи ривоятҳои қадимии Юнони онҳоро Геркулес бунёд кардааст; аз рӯи тасаввуроти юнониёни қадим аркони Геркулес «канори олам» будааст.

Гиминей - дар асотири Юнони қадим ва Рими қадим худон никоҳ; ба шакли ҷавони хушқомати Урене, ки дар сараш гулчанбар ва дар дасташъали фурузон дорад, тасвир карда мешавад; аҳли паймону заноншӯиро ифода мекунад.

Гордий - гиреҳи Гордий-аз рӯи ривоятҳои афсонавӣ-гиреҳи хеле чигиле, ки шоҳи Фригия Гордий, бо он югро ба шотун аробаи дучархаи чангӣ маҳкам карда буд; гӯё касе, ки ҳамин гирехро кушояд, ҳокими Осиё мешуд. Искандари Мақдунӣ гирехро накушода, бо шамшер бурида партофтааст; иборан «гиреҳи гордийро бурида партофтан» аз ҳамин гирифта шуда, маънои дар ҳалли масъалаҳои ҷигилу сарбаста ва мураккаб чораи ҷасуруна ва ҷиддӣ қабул карданро ифода мекунад, вазъияти печ дар печ, масъалаи ҷигилу сарбаста.

Гандизм - (аз номи М.К. Ганди, 1869-1948, яке аз асосгузорони ҳаракати миллию озодиҳои Ҳиндустон) таълимоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва динию фалсафӣ, ки дар давраи муборизаи мардуми Ҳиндустон барои истиқлол ба вучул омада, идеологияи ҳаракати миллию озодиҳоҳона гардид. Принсипи асосӣ-бо бо роҳи осошта, бе зӯрӣ, бо роҳи ба мубориза ҷалб кардани оммаи васеи халқ ба даст овардани истиқлолияти Ҳиндустон.

Гегмон - (аз юн. *hegemon*-дохӣ) роҳбар, ҳукмрон.

Гегемония - (аз юн. *hegemonia*-ҳукмронӣ, роҳбарӣ) афзалият дар қувватноқӣ; роли роҳбарии ягона синф ё давлат бар синф ё давлати дигар; мас., гегемонияи пролетариат-роли роҳбарикунандаи пролетариат ба оммаи меҳнаткшон дар муборизаи инқилобӣ баҳри сарнагун кардани капитализм ва ҳокимияти давлатии буржуазӣ, барои ғалабаи диктатури пролетариат, баҳри тантанай сотсиализм ва коммунизм.

Гестапо - (аз нем. *Geheime Staatspolizei*) дар Германияи фашистӣ-политсиия махфӣи давлатӣ; яке аз асосҳои асосии террористии фашизми Германия; ҷи дар Ҷамои Германия ҷи дар мамлакатҳои истилокардаи гитлерчиён Ҷамои берақмонӣ, ҷабри бисёре кардааст. Трибунали Ҷамои Нюрнберг соли 1946 бо ҳукми худ гестапоро ташкилоти ҷамои ғайрон намулд.

Граф - (нем. *Graf*)-дар баъзе мамлакатҳои Авропаи Ҷабои берақмонӣ, судӣ; баробари инкишофи феодализм, заминдори ғайрон, ғайрон дворянӣ дар Россия, ки онро Пётри 1 ҷорӣ карда буд.

Гуманизм - (аз лот. *humanus*-инсонпарварона, инсондӯстӣ) таълимот, ки аз инсондӯстӣ инсонпарварӣ, муҳаббат ба одамон, ҳурмат кардани кадрӣ қимати инсонӣ, ғайрон саркарӣ инебат ба одамон иборат аст. Гуманизми Ҷамои Ҷамои (Ренессанс, асрҳои XIV-XVI)- ҳаракати ҷамъиятӣ ба ғайрон, ки ҷаҳонбинии буржуазиро дар муборизаи ғайрон инкишофи он (**католитизм**, **схолостика**), ғайрон саркарӣ феодалии шахсият инъикос мекард; ҷаҳонбинии буржуазии ҳукмрон, ки барои абадӣ гардондани истисмору ғайрон меҳнаткшон кӯшиш мекунад, душмани гуманизми ғайрон аст. Гуманизми сотсиалистӣ-гуманизми пролетарии ғайрон саркарӣ суботкорона, реалӣ мебошад; мақсади он, аз истисмору ҷабру зулм ва нобарбарии сотсиали озода кардани меҳнаткшонӣ ҳамаи наҷод ва миллиатҳо бо роҳи муборизаи инсонпарвар бо ғайрон, сарнагун кардани соҳти сармоядорӣ ва барои кардани ҷамъияти коммунистӣ; шиори он: «ҳама барои одам, ҳама ба нафъи одам».

Геносид-(аз юн. *Genos*-авлод, чинс ва лот. *Caedere*-қуштан, ғайрон несту нобуд кардани наҷод, авлод)-аз руи аломатҳои наҷодӣ, миллий, этникӣ ё динӣ несту нобуд кардани гуруҳҳои ғайрондан аҷодӣ, инчунин қасдан ба вучуд овардани шароити инкишофи, ки ба қомилан ё қисман аз ҷиҳати ҷисмонӣ несту нобуд кардани ҳамин гуруҳҳо равона карда шудааст-ин яке аз ғайронҳои муҳими саҳттаринест ба муқобили инсоният, ки инсонпарваристон раво мебинанд. Геносид бо фашизм ва ғайронҳои наҷодпарастӣ зич алоқаманд аст, ки онҳо ба ғайронҳои наҷодӣ ва миллий, ҳукмронии ба ном наҷодҳои «олӣ» ва ғайрон кардани наҷодҳои «паст»-ро тарғиб мекунад; чунин

чиноятро дар солҳои Чанги дуюми ҷаҳонӣ гитлерчиён дар ҳаққи славянҳо ва яҳудиён содир намудаанд.

Геролд-(нем. Negrold- чарчӣ)-дар Аврупои Ғарбии асрҳои миёна- чарчӣ, қосид дар дарбори шохон ё феодалҳои калон; маъмури мусобиқаҳои варзишӣ ва иду тантанаҳо; геролдҳо тартибдиҳандагони шачара, насабнома ҳам буданд.

Герострат-(юн. Negostratos)-юноние, ки ба мақсади машҳур шудан ва абадӣ гардондани номи худ ибодатхонаи Артеמידаро оташ задааст; шухрати Герострат-шухрати нанговар; шахси шухратпараст, ки бо қадом роҳе, ки набошад, ҳатто бо роҳи ҷиноят меҳоҳад шухратманд шавад.

Глобалӣ-(аз франс. global ва лот. Globus-кура)-истилоҳест, ки маънои фаро гирифтани тамоми кураи Заминро ифода мекунад; ҷанги глобалӣ-назарияи ҷангҷӯёнаи ҳарбиёни америкӣ, ки меҳоҳанд ҳуқмронии ҷаҳон бошанд; аз рӯйи плани империалистон ин ҷанг бояд аксарияти мамлакатҳоро фаро гирад ва асосан бо аслиҳаи ядрӣ бурда шавад.

Грамота-(аз юн. Gramma-харф, ҳат)-дар Россияи асрҳои X ва ибтидои XX-ҳуҷҷати расмӣ ё шахсӣ дар бораи инъоми мансаб, мукофот, молу мулк, унвон ё дар хусуси ягон муоҳидае, аҳду паймоне.

Гуманист-одамдӯст, инсонпарвар.

Гилотинист – Асбоби ҳукми қатл бо роҳи буридани сар, ки бисёр бурро буд (дар Фаронса соли 1872 дар давраи инкилоби буржуазӣ қорӣ карда шудааст).

ГАТТ – Созишномаи умумӣ дар бораи тарифҳо ва савдо як созишномаи байналмиллалӣест, ки соли 1947 бо мақсади барқарор кардани иқтисодиёт пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон баъта шудааст, ки тақрибан 50-сол ҳамчун як созишони байналмиллалӣ фаъолият кардааст. Ҳадафи асосии ГАТТ коҳиш додани монеаҳо дар савдои байналмиллалӣ мебошад.

Дайр – ибодатхона, ёдгории меъмории ва таърихӣ дар як зумра динҳо. Дайрҳои зардуштиёну бутпарастон асосан то истилои араб дар Ачинатепша, Афросиёб, Истаравшан ва Бухоро амал мекарданд, ки бо номи оташкада ё буткада шухрат дошт.

Дастпона – ашёи зинати банди даст. Дастпона аз тилло, нуқра ё мис ба шакли ҳалқаи нопаиванд бо ёрии қаҷақҳои васлшаванда сохта мешавад.

Дастпона – ошёи дастӣ, асбобест барои орд кардани ғалла ва ғайра, ки он аз ду санги мударвар иборат буда, санги боло барои ҷараъишидани даста дорад. Навъи қадимтаринаш ба ҷабри навоилити боло мансуб аст. Хусусан дастосро дар дастпона, ки нисон бо деҳқонӣ шугл варзид, бисёр қор мекарданд. Дар Тоҷикистон дастоси қадимтарин дар ҷазираи Шугнов (В.А.Ранов) ёфт шудааст. Дар байни ҷазираи мелияити Ҳисор бисёр дучор меояд. Намунаи дастоси доираи биринҷӣ дар бошишгоҳҳои маданияти Кабиркум ва Камаири Оқтангӣ ёфт шудаанд.

Дастпона – оромгоҳе, ки дар он майитро дафн мекарданд, як намунаи гур. Зардуштиён мувофиқи урфу одати худ марҳумро ингуришани ва насузонида ба бинои махсуси болокушод ингуришанд. Баъди гушту пӯсти ўро хўрдани лошахураҳо, ки махсус ба қадимӣ мақсад нигоҳ дошта мешуд, устуҳонро дар дахма ҷафр мекарданд.

Дастпона – олоти зарғариест, ки шабеҳи найча буда, барои додани оташ ва сохтани хар гуна асбобҳои истифода мешавад.

Дастпона – даромадгоҳ ё мадхали хурдест, ки тавассути он ба ҷазираи калони шафат ворид мешавад. Дар бештари даҳлезҳо барои дастуришунӣ обрез сохта мешавад. Дар баъзе мавридҳо инро қимматӣ матбах истифода мебаранд.

Девор – иншоотест, ки аз масолеҳи гуногун барои муҳофизати шаҳру қалъаҳо, паноҳ кардани ҳавлиҳо ҷой ва ғайра сохта мешавад.

Димна – бошишгоҳҳои атрофаш осори девор дошта ё даробан қадимшаҳр мебошад. Димнаҳои бедевор ва бештеҷақомро деҳкада меноманд.

Дизик – қалъаи хурд (қалъача), дизи хурд, хисорак

Дош – оташдони калони кулолӣ. Дош ҳаҷман гуногун буда, бештар дар кулолӣ, чармагарӣ, ҷўянгудозӣ, оҳақпазӣ истифода мешавад. Ду нави доши кулолӣ – рўизаминӣ ва зеризаминӣ вуҷуд дорад.

Драхма – (юн. drachme)-воҳиди пули Юнон, баробари 100 денга; дар Юнони қадим-андозан вазн ва пули нуқрагин; воҳиди масаи (вази) дар амали дорусозӣ ва барои барқашидани металлҳои қиматбаҳо (аз 1/8 унсия иборат буда, дорои 3 скрупул буд). Драхма-и русӣ баробари 3,732г., англисӣ -3,888 г.).

Дамокл - шамшери Дамокл хавфу хатари доимо таҳдидунада мавриди оромӣ ва хотирчамъи зоҳирӣ; аз рӯи ривоятҳои Юнони қадимшӯхи золими зиракузӣ Диониси (432-367 то милод) Дамокл ном шахсро, ки ба ӯ рашк дошта, орози тоҷи тахти ӯро мекардааст, дар вақти яке аз базмҳои тахти худ мешинонад; Дамокл дар авҷи базм ногоҳон мебинад, ки дар болои сари ӯ шамшери тези ӯ бо қили асп басташуда озеон аст ва ӯ осон набудани ҳокимиятдориро фаҳмидааст.

Даосизм - (аз хит. дао-роҳ)- яке аз ҷараёнҳои асосии фалсафаи Чини қадим, ки дар асрҳои VI-V то милод пайдо шудааст. Мувофиқи Даосизм тамоми ашё бо роҳи ҳосилхӯр «дао» ба вучуд меояд ва тағйир меёбад; ҳама чиз дар равиши тағйирот ба зидди худ таҷдид меёбад; фикри асосии Даосизм (бар ҳилофи конфутсийчиғӣ ва моизм) - инсон бояд банди ишқели вазифаю вазифадориро аз худ дур партофта, ба ҳаёти ба табиат наздик баргардад; яке аз динҳои Хитой, ки асри II аз фалсафаи даосизм ба вучуд омадааст; китоби асосиаш- «Даосъ» буда, ба таълимоти Даосизм ба ҷустуҷӯи бахти ҷовидон қарор мегирад, ки ба он бо иҷрои 10 қори хайр (адои қарин фарзандӣ, тоқату қаноат, худқурбонқунӣ ва ғ.) ва риояи амру наҳйи дин ноил шудан мумкин будааст; муътақидони Даосизм умри дарозро мақсади асосии худ шуморида, барои ин баъзе методҳо (аз қабилӣ хӯроки парҳезӣ ва машқҳои ҷисмонӣ) -ро истифода мебаранд; ҳоло Даосизм таъсири қалон надорад.

Дворянин - (русӣ аз двор-хавлӣ, қаср) ба тоифаи дворянҳо мансуб, ашроф, аён.

Дворянҳо-дар ҷамъияти феодалӣ табақаи ҳуқуқонии имтиёзнокӣ заминдорон; помещикҳо-крепостнойчиҳо, истисморгарони дехқонон. Баробари тараққӣ кардани капитализм дворянҳо мавқеҳои иқтисодии худро аз даст медоданд, вале дар бисёр мамлакатҳо, алахусус дар он мамлакатҳое, ки бокимондаҳои феодализм пурзӯр буданд ва соҳти монархия вучуд дошт, дворянҳо имтиёзҳои қалон доштанд, аз байни онҳо мансабдорони қалон мебаромада, ҳайати афитсерони армияю флот бештар аз онҳо таркиб меёфт. Табақаҳои болоии дворянҳо аз аристократҳои (аёнӯ ашроф, асилзодаҳои) унвондор иборат буд. Дар Россияи тоинқилобӣ дворянҳо ба доираҳои реаксионитарин мансуб буди, тарафдорони идеяҳои монархистӣ ва пуштибони асосии

таъсироти буданд. Табақаи дворянҳо ва асоси иҷтимоии он - аристократии номеникнонро Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр барқарор дод.

Декрет - (аз лот. decretum-қарор)- қарордоди ҳокимияти қонун додари ба ягон масъала, ки қувваи қонунро дорад; мас., дар қонун қарордоди император, консул, сенат; дар қарордоди қарордодҳои қонундоронаи органҳои олии давлатии инқилоби буржуазии асри XIX, инчунин қарордоди Парижи соли 1871; дар Иттиҳоди Шуравӣ солҳои 1917-1920; ҳокимияти Шуравӣ (то соли 1936)- номи қарорҳои қарордоди ҳукумат, мас., Декрет дар бораи замин; дар баъзе мамлакатҳои сотсиалистии Аврупо (Лахистон, Руминия) - қарордоди органҳои олии давлатиро декрет меноманд.

Демократия - (аз юн. demos-халқ ва kratos-ҳокимият) ҳокимияти халқ, соҳти давлатӣ, ки дар он ҳокимият муттаалиқ ба халқ аст. Дар доираҳои гуногуни таърихӣ мазмуни ҳақиқии демократия ба соҳти сотсиалӣ-иқтисодии ҳамин давра нигоҳ карда, тағйир меёфт. Демократияи сотсиалистӣ - демократияи инсонӣ аст, демократияи ҳақиқатан халқӣ буда, тамоми қисмҳои аз он халқ аст ва худ онро идора мекунад. Демократияи сотсиалистӣ аввалин бор дар давлати Шуравӣ барқарор шуд; демократияи буржуазӣ-шакли ҳуқуқонии демократия аз болои пролетариат, аз болои оммаи инқилобдорон. Баъди Ҷанги дуоими ҷаҳонӣ соҳти демократияи ягонаи ҷаҳон гардид, ки ин як шакли диктатураи пролетариат будааст. Дар рафти соҳтмони коммунизм демократияи сотсиалистӣ тадриҷан тақмил меёбад; демократияи сотсиалистӣ -принсипи муҳимтарини централизми демократӣ; барқароркунии ҳамаи аъзои хизбро дар муҳокима ва ҳалли масъалаҳои сиёсати хизб, иштироки онҳо дар роҳбарияти ҷаҳон, инқилоби танқиду худтанқидқунӣ, баланд бардоштани маърифати ва фаъолияти коммунистонро таъмин менамояд; соҳти роҳбарӣ ба ягон коллектив, ки дар асоси он иштироки фаъоли тамоми коллектив таъмин карда мешавад.

Департамент - (франс. departement) номи вилоятҳои маъмурӣ-территорияӣ дар Франция; дар Россияи тоинқилобӣ ва баъзе мамлакатҳои хориҷӣ - шӯъбаи идораҳои олии маъмурӣ ё судӣ, мас., департаменти полиция; дар Швейтсария

нонотаҳои ахбор бо мақсади гумроҳ кардани мардум васеъ истифода мешавад.

Декларатсия-(аз лот. Declatio-эълоннома, баённома)-баёнот, изҳороти расмӣ аз номи давлат ё гурӯҳи давлатҳо доир ба ягон масъалаи муҳими байналхалқӣ; тантанавор эълон карда шудани принсипҳои асосии сиёсӣ ва идеологи аз номи, давлат, партия ё ташкилот; номи баъзе ҳуҷҷатҳо.

Демagog-(аз юн. Demagogos-айнан дохӣи халқ) - дар Юнони Қадим-ҳодими сиёсии дорои ақидаҳои демократӣ; вале рафта-рафта термин маънои манфӣ гирифт шахси авомфиреб, ки барои ба мақсади худ расидан ва оғӯ пайдо кардан ваъдаҳои бардурӯғ медиҳад ва ҳушонадгӯӣ мекунад.

Демаркасия-(аз франс. Demarcation-маҳдудкунӣ) ҷудо кардан, муқаррар намудани сарҳадҳои давлатӣ дар асоси шартномаҳои қабул кардашуда; хати демаркасионӣ - сарҳаде, ки дар вақти сулҳи муваққатии байни ду тарафи ҷангунанда муқаррар карда мешавад; хате, ки марзи давлати мағлубро ба минтақаҳо ҷудо мекунад.

Демарш-(аз франс. Demarche -айнан баромад кардан) - яке аз усулҳои амалия ва тадбирҳои дипломатӣ-бо изҳороти муҷрият кардани ягон ҳукумат ё органҳои он ба тарафи дигар бо хоҳиш, талаб, эътироз, огоҳкунӣ ва ғ.

Демилитаризатсия-(аз де... ва милитаризм) - бейроққунӣ, бейроқшавӣ, бо шартномаи байналхалқӣ ба ягон давлат пура ё қисман манъ кардани доштани қуваҳои мусаллаҳ, саноати ҳарбӣ, база ва истеҳсоми ҳарбӣ (зидди ремилитаризация).

Денонсатсия-(франс. denonciation, аз лот. Denuntiatio-огоҳ кардан, пешакӣ хабар додан)-огоҳномаи як давлат ба давлати дигар дар хусуси бекор карда шудани шартнома ва муоҳидаи байни онҳо, фасли қарордод, бевътибор доништа шудани шартнома.

Департамент-(франс. departement)-номи вилоятҳои маъмурӣ-территориявӣ дар Франция; дар Россияи тореволюционӣ ва баъзе мамлакатҳои хориҷӣ-шуъбаи идораҳои олиӣ маъмурӣ ё судӣ, мас., департаменти полиция; дар Швейтсария ва Штатҳои Муттаҳидаи Америка - номи назорат, мас., департаменти давлатӣ.

ва Иёлотӣ Муттаҳидаи Америка - номи вазорат, мас., департаменти давлатӣ.

Деспотизм - (аз юн. despotes-фармонфармо, ҳоким, амир) шакли сохтӣ давлатӣ, ҳукуматдорӣи мутлақ, истибод; золимӣ, ситамгарӣ, бедодгарӣ нисбат ба раият.

Диверсия - (аз лот. diversio-вайронкорӣ, зараррасонӣ) амалиёте, ки ба мақсади зарар расондан ба иқтидори иқтисодӣ ва ҳарбӣ аз тарафи душман гузаронда мешавад; амалиёти ҳарбие, ки ба мақсади аз ҷои зарбаи асосӣ ба сӯи дигар гардондани диққати душман гузаронида мешавад; саноатӣ амалиёти душманони дохилӣ, ки ба объектҳои ҳарбӣ, саноатӣ ва ғ.-ро месӯзонанд, метарконанд, вайрон мекунад; диверсияи идеологӣ-пропагандаи ӣгвоғаронаи буржуазӣ, ки ба воситаи радио ва телевизион ба мамлакатҳои сотсиалистӣ ва тараккикунанда равона карда мешавад; ба таври пинҳонӣ ба он мамлакатҳо овардани адабиёти контрреволюционӣ, дар байни аҳоли паҳн кардани овоза, гапҳои бардурӯғу барқасдона ва ғ.

Дипломатия - (франс. diplomatie) маҷмуи тарзу усулҳое, ки дар вақти алоқа ва гуфтушунидҳо бо давлатҳои органиҳои бурда мешавад, ба маънои васеаш тамоми фаъолияти мохирона ва давлатӣ дар соҳаи сиёсати беруни; муносибати хос ба мақсад устокорона ба одамон бо усулҳои ба дипломат хос ба мақсад ноил гаштан; «дипломатияи доллар» - сиёсати истилогаронаи империалистони ИМА, ки ба асорат гирифтор кардани дигар мамлакатҳо нигаронида шудааст; «дипломатияи доллар»-ро монополистони америкой бо ҳар гуна найрангу усулҳои фишоровари сиёсӣ, мудохилаи ҳарбӣ ба қори дохилии мамлакатҳои камқувват, инчунин бо роҳи ба онҳо додани қарзҳои асоратовар, маҷбуран додани «ёрии» молиявӣ ва иқтисодӣ ба амал мебароранд. «Дипломатияи доллар» бар зидди ҳаракати миллий-озодихохӣ, барои дастгирии тартиботи пӯсидаи реаксионӣ хизмат мекунад.

Доминион-(англ. Dominion-мулк, ҳокимият) давлати худидоракунандае, ки ба ҳайати империяи Британияи Кабир бо номи Иттиҳоди Британия дохил мешавад.

Дезинформатсия-(аз дез... ва франс. Informer-хабар додан)-ахбори бардурӯғ, қасдан хабари бардурӯғ дода мардумро ба шӯр андохтан; аз тарафи матбуот, радио, телевизион ва дигар

Деспотизм-(аз юн. Despotes-фармонфармо, ҳоким, амир)-шакли сохти давлатӣ, ҳукуматдорӣи мутлақ, истибдод, золимӣ, ситамгарӣ, бедодгарӣ нисбат ба раият.

Де-факто-(лот. de facto-амалан)-дар ҳақиқат, ҳақиқатан; чизи ҳақиқатан мавҷуд буда, вале ба таври юридикӣ ба расмӣ надаромада; дар ҳукуки байналхалқӣ-яке аз шаклҳои эътирофи давлате ӯ ҳукумате буда, маъноӣ нопурра ба расмӣ шинохтани онро ифода мекунад (низ. ниг. де-юре).

Десентрализатсия-(аз де... ва лот. Centrum-марказ)-системаи идоракунии, ки як қисми вазифаи ҳокимияти маркази ба ихтиёри ҳокимияти маҳаллӣ дода мешавад; ба маъноӣ умумиаш сӯи шудан ӯ барҳам хӯрдани марказиятноки.

Де-юре-(лот. de iure- аз рӯи ҳуқуқ)- аз ҷиҳати юридикӣ, аз рӯи ҳуқуқ, расман; мас., дар ҳукуки байналхалқӣ ҳамчун деюре, яъне расман шинохтани ҳукумати нави ягон давлат аз тарафи давлати дигар (низ ниг. де-факто).

Диаспора-(аз юн. Diaspora-парокандакунии)-берун аз мамлакатҳои худ умр ба сар бурдани қисми зиёди аҳолии ягон мамлакат ӯ гурӯҳи этникӣ; диаспораҳо дар натиҷаи бозурӣ мамлакатҳои қардани одамон, таҳдиду ҳавфи геноцид, таъсири муҳоҷир кардани одамон, таҳдиду ҳавфи геноцид, таъсири омилҳои муайяни социалии таърихӣ ба вучуд омадаанд.

Диверсия-(аз лот. Divergio- вайронкорӣ, зараррасонӣ)-амалиёте, ки ба мақсади зарар расондан ба иқтисодӣ амалиёти ва ҳарбӣ аз тарафи душман гузаронда мешавад; амалиёти ҳарбие, ки ба мақсади аз ҷой зарбаи асосӣ ба сӯи дигар гардондани диққати душман гузаронида мешавад; намуди амалиёти душманони дохилӣ, ки объектҳои ҳарбӣ, саноат ва ғ. ро месӯзонанд, метарконанд, вайрон мекунад; диверсияи идеологӣ - пропагандаи иттиҳодонаи буржуазӣ, ки ба воситаи радио ва телевизион ба мамлакатҳои тараққиқунанда равона карда мешавад; ба таври пинҳонӣ ба он мамлакатҳои овардани адабиёти контрреволюционӣ, дар байни аҳолии паҳн кардани овоза, гапҳои бардурӯғу барқасдона ва ғ.

Диктатор-(лот. Dictator-ҳуқмронӣ номаҳдуд)-дар Рими Қадим- ҳокиме, ки ҳукуки номаҳдуди ҳуқмронии давлатӣ дошта, дар мавридҳои ғавқулода бо қарори сенат барои муҳлати муайян ва ӯ бемуҳлат таъин карда мешуд; шахсе, ки ҳукуки номаҳдуди ҳуқмронӣ дорад.

Диктатура-(лот. dictatura)-ҳокимияти номаҳдуд, ки ба қувваи синфи ҳуқмрон тақвият мекунад ва манфиати онро ифода менамояд; ҳуқмронии сиёсии ягон синф.

Дипломат-(аз франс. diplomate)-шахси вазифадори идораи корҳои хориҷӣ, ки аз тарафи ҳукумат барои алоқа ва гуфтушунӣ ба намоёндогони давлатҳои хориҷӣ ваколат гирифтааст; шахсе, ки бо муомилаи мохирона ва устоқорона қори ҳудро иҷро мекунад.

Дипломатия-(франс. diplomatique)-мачмуи тарзу усулҳои, ки дар вақти алоқа ва гуфтушунӣ бо давлатҳои хориҷӣ ба қор бурда мешаванд; ба маъноӣ пурааш тамоми фаъолияти органҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати берунӣ; муносибати мохирона ва устоқорона бо одамон, бо усулҳои ба дипломат хос ба мақсад ниол гаштан.

Дипломатӣ-доир ба дипломатия, ба дипломат хос; агенти дипломатӣ - шахси ваколатдор барои алоқа ва гуфтушунӣ бо ҳукумати хориҷӣ; иммунитетҳои дипломатӣ - мачмуи ҳуқуқҳои афзалияти дипломатҳои хориҷӣ (сафир, намоёнда, машваратчиён ва қотибони сафорат, атташе ва дигарон) дар территорияи давлати дигар; дахлнопазир будани шахсият ва бинои онҳо. Ба онҳо дахл надоштани суди маҳаллӣ, доштани ҳукуки мукотибаи маҳфӣ бо ҳукумати худ ва қорпуси дипломатӣ - ғ. а) қамъи сардорони намоёндогони дипломатии хориҷӣ, ки дар мамлақати мазкур воқеанд; қорпуси дипломатӣ сардор дорад, ки онро дуайн меноманд; б) ба маъноӣ васеаш - тамоми ҳайати шахсони намоёндогони давлатҳои хориҷӣ дар назди ҳукумати мазкур, ки соҳиби ҳуқуқҳои иммунитетҳои дипломатӣ мебошанд.

Директория-(аз франс. Dictionnaire)-номи баъзе ҳукуматҳо, мас., дар Франция (1795-1799); баъзе «ҳукуматҳои» белогвардиячӣ дар давраи Ҷанги шаҳравандӣ (дар Украина, Уфа ва ғайра).

Доктрина-(лот. doctrina)-таълимот, назарияи илмӣ ӯ фалсафӣ, системаи ақидаҳо, мачмуи ақида ва принципҳои асосӣ.

Драбант-(чехӣ. drabant)-дар асрҳои миёна-посбони шахсии одамони мансабдор; дар замони Пётри I-аскари отряди савора.

Дума-(русӣ; фикр, мулоҳиза)-дар Россияи подшоҳӣ-номи баъзе идораҳои марказӣ ва маҳаллӣ, инчунин бинои ҳамина

идораҳо; мас., думай боярхо- машварати боярхо; думай давлатӣ-ташкилоти интиҳоби ин намояндагон, ки ба таври рӯяки вазифаи органи қонунбарориро иҷро мекард; думай шаҳрӣ- органи интиҳобии идоракунандаи шаҳр.

Доктринёрҳо – арбобони сиёсии Франция дар солҳои 1830 бо сарварии Ройер-Коллард ва Гизо, ки ақидаи яқҷоя кардани манфиатҳои қудрати шоҳона бо ниёзҳои мардумро бо эътирофи ҳукуки охири дар оинномаи махсус пайғири мекарданд.

Деспотизм (аз калимаи юнонии *Despotes* – фармонфармо, ҳоким, амир) шакли сохти давлатӣ, ҳукуматдории мутлақ, истибод ё ба маънои дигар давлате, ки бо залимӣ, ситамгарӣ, бедодгарӣ нисбат ба раият асос ёфтааст.

Демаркатсия (Демаркация) – ҷудокунӣ, ҳама гуна ҳатти тақсимкунӣ; муайян кардани сарҳад. **Демаркатсияи сарҳад** – гузаронидани сарҳади давлатӣ дар мавзё бо нишонаҳои махсуси сарҳадӣ. Демаркатсияи сарҳадҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои оид ба делимитатсияи сарҳад (созишнома, тавсифи ҳатти сарҳади давлатӣ бо истифодаи қорғи (харитаи) махсус) аз ҷониби комиссияҳои мушгараке, ки ба андозаи баробар таъсис дода шудаанд, сурат мегирад.

Ҳангоми қорғи демаркатсионӣ таҳқиқӣ топографӣ ё аксбардорӣ ҳавоии минтақа гузаронида мешавад, ки дар асоси он харитаи калони миқёси топографии ҳатти сарҳад тартиб дода шуда, аломатҳои сарҳадӣ (сутунҳо, деворҳои симӣ ва ғайра) гузошта шуда, координатҳои топографии онҳо муайян карда мешавад.

Дар бораи тамоми амалиёт оид ба демаркатсияи сарҳад ҳуҷҷатҳои махсус тартиб дода мешаванд, протоколҳо дар бораи убури ҳатти сарҳад ва аломатҳои сарҳадӣ (схемаҳо ва аксҳои ин аломатҳо ба протоколҳо замима карда мешаванд), ва Нишонаҳои сарҳадӣ ба таври ихтиёри партофта намешаванд, ва аз тарафҳо талаб карда мешавад, ки онҳоро дар ҳолати ҳуб нигоҳ доранд ва назорат кунанд.

Ёддошти вербалӣ – санадест, ки мухтасар он бояд мавриди баррасии ҷиддӣ қарор бигирад ва санаде, ки хеле муҳим аст, аммо барои интишори он иҷозат дода намешавад. Вай гӯё ихзороти муҳиммест, ки ба тарзи шифохӣ ироа мегардад ва баъд барои зуд фаромӯш нашудани он, ба рӯи қоғаз кӯчонда

намонад дар айни замон одатан ёддошти вербалиро истифода мебаранд бе ихзороти шифохӣ ирсоли намоянд ва пас аз ихзороти шифохӣ ба ҷои ёддошти вербалӣ ҳатчаи хотиравӣ фаристонанд.

Иқтисоди ғригатисионӣ – боқимондаҳои обёрии қадима, коркарди ва ҷӯйҳо.

Иқтисод – ҷои истиқоматии кӯтоҳмуддати одамони ибтидоӣ.

Иқлим – дини яҳудӣ, ки 2-ҳазор соли пеш аз милод пайдо шудааст дар давлати Исроил бо сифати дини расмӣ қабул шудааст; аксарияти пайравони И. дар Исроил ва ИМА зиндагӣ мекунанд.

Идеализатсия – (аз франс. *idealisation*) аз будаш бехтар карда нишон додани ҷиҳатҳои мусбатӣ ягон чиз ё ягон шахс.

Имперализм – (франс. *impérialisme*, аз лот. *imperiūm* – ҳокимият) дараҷаи олий ва охирини капитализм, ки дар охири асри XIX ва асри XX-баъди ба вучуд омадани ҳуқумронии монополияҳои сармоядорӣ ва сармояи молиявӣ ва ба охири раъданӣ тақсимоги ҷаҳон дар байни мамлакатҳои асосии сармоядор пайдо шудааст; ҳислатҳои асосии имперализм – ҳуқумронии монополияҳо ва сармояи молиявӣ, афзудани ҳаҷми ва қорғи баровардани сармоя, ҷангҳои таҷовузқорона ва қорғи сармоядорӣ, гулом гардондани халқҳо, пурзӯр гаштани ҷабру қудрати сармоядорӣ, шовинизм, наҷодпарастӣ, реакцияи дағал. Имперализм ин сармоядориро мурдаистода ва дар айни замон қарраи инкилоби зафаровари сотсиалистӣ мебошад. В. И. Ленин назарияи илмӣ имперализмро қор карда баромадааст.

Дар замони имперализм рақобати озодона ба ҳуқумронии монополияҳо табиқӣ мебад, ҳуқумрони монополияҳои сармоядорӣ дар ҳаёти иқтисодӣ бо ҳуқумронии онҳо дар сиёсат яқҷоя мегардад; монополияҳо бо худ ашарати давлатиро тобё мекунанд. Имперализм зиддияти байни меҳнат ва сармоя, байни давлатҳои импералистӣ ва мамлакатҳои мустамликаю мутёро ба ҳадди охири мерасонад. Сармоядорӣ дар давраи имперализм нобаробар ва ҷаҳишнок тараққӣ мекунанд, ин рақобат ва муборизаи байни мамлакатҳои сармоядорро барои бозор, манбаҳои моли ҳом, барои забт кардани сарзамини мамлакатҳои дигар, барои ҳуқумронии ҷаҳонӣ тезутунд мекунанд ва боиси ҷангҳо мешавад. Ҳамаи ин барои раҳна кардани инқирри имперализм ва ғалабаи сотсиализм аввал дар якҷанд

ё хатто дар мамлакати алоҳида шароит фароҳам меорад. Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр инро исбот намуд ва ба бухрони умумии сармоядорӣ ибтидо гузошт.

Империя-(аз лот. Imperium-хокимият; давлат) давлати калони монархистӣ, ки сардори он император буда, одатан соҳиби мулкҳои мустамликавӣ мебошад.

Интернатсионал-(аз лот. inter-байн ва natio-халқ) номи иттиҳодияҳои калони байналмилалӣ – ташкилотҳои сиёсии синфи коргар. Интернатсионали якум Ширкати Байналмилалӣ коргарон (1864-1876), аввалин ташкилоти байналмилалӣ оммавии пролетариат, ки онро К. Маркс ва Ф. Энгелс ташкил карда, ба он роҳбарӣ намудаанд. Соли 1876 дар натиҷаи реаксияи сиёӣ ва террори политсиагӣ фаъолияти Интернатсионали якум қатъ гашт. Интернатсионали дуюм-иттиҳодияи байналмилалӣ ҳизбҳои сотсиалистӣ (1889-1914) соли 1889 дар Париж бо иштироки бевоситаи Ф. Энгелс ташкил ёфт, ба пахншавии марксизм, қорӣ намудани алоқаи ҳизбҳои коргарӣ мусоидат кард. Баъди вафоти Ф. Энгелс дар интернатсионали дуюм тамоюлоти оппортунистӣ авҷ гирифт, ба оппортунистон ҳизби болшевикон бо сардории В.И. Ленин муқобил меистоданд. Интернатсионали сеюм, Интернатсионали коммунистӣ (Коминтерн) - иттиҳодияи байналмилалӣ ҳизбҳои коммунистӣ (1919-49) соли 1919 баъди ғалабаи Инқилоби Октябр, дар шароити болоравии ҳаракати инқилобӣ ба вучуд омад. Сарварони рости сотсиал-демократияи ташкилоти худ-иттиҳодияҳои байналмилалӣ сотсиал-реформистиро ташкил кардан гирифтанд. Яке аз онҳо «Интернатсионали 2» ё «Интернатсионали Вена» ном дошт, ки ҳизбҳои сотсиалистии сентристиро муттаҳид мекард (соли 1921-23); соли 1923 бо «Интернатсионали Берн» ҳамроҳ шуда, Интернатсионали сотсиалистии коргариро ташкил намуданд.

«Интернатсионали чорум» - ин номро иттиҳодияи байналмилалӣ тротскистӣ, ки соли 1938 дар Париж пайдо шуда буд, ба худ қабул кардааст ва он баъдҳо бо ғуруҳи ғуруҳчаҳои зич тақсим шуда рафт, ки онҳо ҳаракати ултрачапро ба худ синар карда, бар зидди ҳаракати коммунистӣ, ҳамкориҳои сотсиалистӣ мубориза мебаранд.

Инфраструктура-(аз лот. Infra-поён, паст ва structure-сохт, ҷойгиршавӣ)-маҷмуи соҳаҳои хоҷагӣ, ки хизмати истеҳсолотро

ба ҷо меоранд; сохтмони роҳҳо, каналҳо, анборҳо, бандарҳо, абанборҳо, кулрукҳо, аэродромҳо, хоҷагии энергетикӣ, электростансияҳо, канализатсия, маориф, нигоҳдории тандурусти, ва ғайраҳо.

Ирригация - яке аз ҳизбҳои парламентӣ дар давраи Ҷумҳурии Бузургии Франция. Ҳизб номи худро аз департаменти Ҷиронда гирифт, ки моҳи октябри соли 1791 дар Мачиси Ҷиронда ғайриқонунии ҳукукшиносони (адвокатҳо) маҳаллӣ Верно, Гюде, Жансонне, Гранжнёва ва тоҷири ҷавон Дюко пешниҳод карда буданд ва ин ҷамъомад дар аввал ядроии ҳизбро ташкил карда. Ирригация ба ғуруҳи ӯ (брисотиён - брисотиинцы) Роланд, Кантессе, Фаушер, Инард ва дигарон ба зудӣ ба жирондистон аъзо шуд.

Иттиҳоди давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (ASEAN) - англ. Association of South East Asian Nations), як созмони ҷамъаиятҳои давлатӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии 10 кишвари Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (Индонезия, Малайзия, Сингапур, Тайланд, Филиппин, Вьетнам, Лаос, Мянма, Камбоджа, Бруней - Доруссалом) мебошад. ASEAN 8 - умми ҷаҳон соли 1967 бо имзои Эломиаи ASEAN, дақиқтар бо қарорномаи Бангкок ташкил карда шудааст. Бақайдгирии ҷамъаияти ASEAN танҳо соли 1976 дар Шартномаи дӯстӣ ва ҳамкории дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Эломиаи ASEAN, ки дар ҷануби Бали ба имзо расидааст, сурат гирифтааст.

Кавча - табақаи ҷамъият дар Ҳиндустон ва баъзе дигар давлатҳои Шарқ, ки аз ҷиҳати насаб, касб, урфу одат ва тартиқҳои аз дигарҳо ҷудо мешаванд.

Кавчақомба - гор ё хонаи зеризаминӣ (дар Рими Қадим - Ҷаҷақон зеризаминӣ, ки насронӣ аз таъқиби ҳукумат паноҳ мегирида).

Кенотаф - қабри бе майит.

Кенотаф - дар асоси Юнон - ҷонвари афсонавӣ, ки инсонро одом ва нимаи монанди асп тасвир карда мешавад.

Корез - иштиоти ирригатсионӣ (обёри)-и зеризаминӣ барои ҷамъ намудан ва берун баровардани об. Оби корезҳо барои инсон ва обёрии боғи киштзор истифода мебаранд. Дар давлатҳои Шарқ аз қадим маъмул аст. Дар қисмҳои ҷанубии Тоҷикистон (ноҳияҳои Панҷакент, Шахристон, Ҷиронда) корезҳо тадқиқ шудаанд.

Қорҳои саҳрони археологӣ – ҷустуҷӯ ва бо воситаи кофтуков омӯзиши ёдгорӣ, ки дар саҳро ҷойгиранд. Ёдгориҳои археологӣ номбурда бештар дар натиҷаи ҷустуҷӯ ёфт мешаванд. Мақсади ҷустуҷӯи саҳрои тартибдиҳии харитаи археологӣ маҳал буда пеш аз саршавию гузаронидани кофтуковҳои археологӣ ёдгорӣ сурат мегирад. Кофтукови археологӣ – ин аз ҳок ҷудо кардан ва омӯхтани қабатҳои мадании ёдгорӣ.

Комплексҳо(маҷмаъҳо)-и археологӣ – ҷамъи якчанд ёдгориҳо ё бозёфтҳои археологӣ. Комплексҳои археологӣ ду намуданд: комплексҳои қушода ва комплексҳои пӯшида.

Комплекс (маҷмаъ)-и қушода дар дараҷаи муайян рухдиҳии тағйироти асли аст. Қабати маданӣ – комплекс қушода ҳисобида мешавад.

Комплекс (маҷмаъ)-и пӯшида – комплекс якҷояву якҷақта мавҷуд будани ашёву иншоот аст, ки лаҳзаи ягонаи вақтро акс менамояд ва аз ҳамин сабаб барои санамауайянкунии объекти аҳамияти зарурӣ дорад. Хусусияти асосии комплекс пӯшида – бо гузашти замон тағйирнопазир истодани онҳо ва ҳамзамону ҳамрадиғ истодани комплектасияшон аст. Се намууди комплекси пӯшида маълум аст: хазина (ҳазинаи тангаҳо ё ашёи дигар), дафнгоҳ (ҳамроҳи ашёву иншоот), боқимондаҳои истикомаатҳои гирифтори сўхторгашта ё вайроншуда. Пуррагӣ ва тозагии комплекс – ин шарт заруртарини хулосабарорӣ оиди хронология, этнос, системаи хоҷагӣ, сохтори иҷтимоӣ ва ғайра аст.

Қулолӣ (қулолгарӣ) – соҳаи ҳунармандӣ. Аз ҳоки маҳсус тайёр кардани зарфро одамон аз ибтидои давраи неолит (ҳазораи V то м.) омӯхта буданд. Барои пахншавии қулолӣ дар саросари ҷаҳон мавҷуд будани ҳоки мувофиқ мусоидат намуд.

Қўза – як наъви қадимтарини зарфи сафолӣ, аз хум хурд ва дастадор аст. Дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар сарзамини ҳозираи тоҷикон дар натиҷаи ҳафрийи археологӣ қўзаҳои давраи ибтидоӣ ёфт шудааст. Қўзаро аз гили зард, хурду калон сохта, баъзан сир медавонанд. Асосан барои обкашонӣ, баъзан барои нигоҳ доштани равған, сирко, шароб ва ғайра истифода мебаранд.

Қўшк – наъви иморат, ки ҳоси меъмории Осиёи Миёна буда, дар атрофаш боғ дорад. Қўшк бинои чандон бинои калон

набуда, аз ҷўб, қамиш ва лой сохта мешудааст. Қўшк аз рўи сохт на тарзи бунёдаш мақбараро ба хотир меоварад.

Қаста - (порт. Casta-авлод, қавм) дар Ҳиндустон ва баъзе мамлакатҳои дигари Шарқ-табакаи аз ҷамоат дури одамон, ки аз ҷиҳати касбу кор, насаб, урфу одат ва бартариҳои худаш аз дигарҳо ҷудо мешавад; зановуи танҳо дар дохили гуруҳи худ ба вуҷуд меояд, қонуну қоидаҳои худро доранд; ба қастаҳо ҷудо будани ҷамъият-манбаи нобарбарии ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ (дар Ҳиндустон ҳоло қастаҳо расман баробарҳуқуқ ғайрон карда шудаанд, вале системаи қаста барҳам нахўрдааст; гуруҳи ҷамъиятӣ ё синфӣ аз ҷамоат дур, ки ғайорона қўшиш мекунанд имтиёзҳои бартариати гуруҳи ва хусусиятҳои табақагии худро нигоҳ доранд; мас., қастаи имтиёзноки офицерон дар бисёр мамлакатҳои сармоядор.)

Қонтрибутисия - (аз лот. contributio-товони ҷанг) дар вақти ҷанг-андози маҷбуриё, ки дўшман дар территорияи ишғолкардааш аз аҳоли меситонад; дар давраи баъди ҷанг – маблағе, ки аз давлати мағлубшуда ба ғойдаи давлати ғолиб рўида мешавад.

Қурфюрист – қурфюрист дар Германияи феодалӣ – князе, ки дар интиҳоби император ҳуқуқи иштирок карданро дошт.

Қонвент – мақоми, олии қонунгузории Республикаи якуми Франция, ки аз 21-уми сентябри соли 1792 то 26-уми октябри соли 1795 дар авҷи инқилоби Франция амал кардааст.

Қонсенсус – Ризоият – роҳи ҳалли ихтилофҳо ҳангоми қабули қарорҳо мебошад, агар эътирозҳои принципиали ҷонибҳои манфиатдор набоянд; қабули қарор дар асоси ризоияти умумӣ бидуни овоздиҳӣ, агар қасе ба он муҳолифат накунад ё фикри ҷанд иштирокчи муҳолиф ҳориҷ карда шавад.

Қонсессия – як намуди созишнома дар бораи таъсис ё таҷдиди иншооти амволи ғайриманқули давлатӣ аз ҳисоби сармоягузор, ки дар натиҷа сармоягузор имкон пайдо мекунад, ки объектҳо дар асоси ҷўброн амалӣ намуда, ғойдаро ба манфиати худ ҷамъ оварад.

Қайзер-(нем. Kaiser, аз лот. caesar-сезар, подшоҳ) номи императорҳои «Империяи муқаддаси Рим» (солҳои 962-1806) ва империяи Германия (1871-1918).

Қапитализм-(аз капитал) соҳти ҷамъиятӣ, ки ба моликияти ҳусусии сармоядорон будани воситаҳои истеҳсолот ва аз

тарафи сармоядорон истисмор карда шудани меҳнати кироа асос ёфтааст. Капитализм сохти охирини истисморӣ, охириин форматиёии ҷамъиятӣ-иқтисодии антагонистӣ мебошад. Зиддияти байни характери ҷамъиятӣ доштани истеҳсолот ва шакли сармоядорӣ аз онӣ худ карда шудани он зиддияти асосии сармоядорӣ аст. Ин зиддият дар муборизаи шадиди пролетариат бар зидди буржуазия, дар бесарумомонии истеҳсолот, бухронҳои иқтисодии харобиовар зохир мегардад. Сармоядорӣ дар рафти тараққиёти худ шароити ҳалокати худро тайёр мекунад; дар рафти задухӯрдҳои синфи коргар муташаккил мешавад, ҳамчун гурӯҳи сармоядорӣ ба майдон мебарояд. Дар зинаи муайяни тараққиёти сармоядорӣ ногузир бо сохти пешқадамтарин – социализм иваз мешавад. Ба системаи ҷаҳонӣ табдил ёфтани социализм, барҳам хӯрдани системаи мустамликадорӣ боиси боз ҳам тезутундтар шудани бухрони умумии сармоядорӣ гардид ва ин аз ногузирӣ тамоман шикаст хӯрдани он шаҳодат медиҳад.

Капитулятсия-(аз лот. Capitulation-таслим шудан) қатъ карда шудани муқобилияти мусаллаҳонаи яке аз тарафҳои ҷангунанда, аз тарафи он қабул карда шудани шарту тақлифи тарафи ғолиб; аз давом додани мубориза, аз ҷиҳати ақидаҳои худ даст кашидан, дар ягон қор ба нотаъвонии худ иқрор шудан (тан додан).

Коалитсия - (аз лот. Coalitus-иттиҳод, иттифок) ба таври ихтиёрӣ, якшавӣ, мутахидшавӣ, забоняккунӣ барои ба як мақсади умумӣ расидан; иттифок, ҳамкорӣ ва забонякунии ғизҳои сиёсӣ барои ташкил кардани ҳукумат ва иштирок дар он; иттифоқи сиёсӣ, амалиёти якҷояи ду ё якҷанд давлатҳо; мисол, иттифоқи ғизии зиддититлерӣ дар рафти Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ.

Коалитсионӣ- ҳукумати коалитсионӣ (аз коалиция) ҳукумате, ки аз намоёндагони якҷанд ғизҳои сиёсӣ дар асоси забоняккунӣ ташкил меёбад.

Колонизатсия-(аз колония) ба заминҳои холии ҷойҳои дурдасти мамлақати худ муҳоҷир намулдани одамон («Колонизатсияи дохилӣ»), масалан аз асри XVI азхудкунии Сибир ва Шарқи Дур сар шуд; асрҳои XVI- XVII ба ҷануби қисми аврупоии Россия, асри XVIII-ба ба ноҳияҳои назди баҳри Сиёҳ муҳоҷирон оварда шуданд. Асрҳои XVIII-XIX аз

ҷаҳати хоҷагӣ азхудкунии Заволже ба амал бароварда шуд ва ғ. Ғиристодани муҳоҷирон ва барпо намулдани колонияҳои берун аз худуди мамлақат дар территорияи мамлақатҳои мутеъ («Колонизатсияи беруна»). Зӯран зер карда ғирфтани ягон мамлақат ё кишвар, ба мустамлика худ табдил додани он ва ба истисмори шадид ғирфтор кардани мардуми он.

Колонист-шаҳсе, ки ба як мамлақати дигар кӯчида омадааст; муҳоҷир; соқини колония.

Колония-(лот. Colonia-муҳоҷирӣ) дар дунёи қадим маскани шаҳрвандони давлате дар дигар мамлақат; сарзамине, ки аз тарафи мамлақате, ки аз тарафи мамлақати сармоядор ба зӯрӣ забт карда шуда, мардуми он истисмор карда мешавад; мустамлика; ҷамъи шаҳрвандҳои ягон давлат, ки дар мамлақати хориҷӣ ё ягон шаҳри хориҷӣ якҷоя истиқомат мекунанд. Ташкилоти махсус, колонияи меҳнатӣ; дар биология, якҷояшавии мураккаби организмҳо, масалан, колонияи бактерияҳо, ҷамъ шудани бактерияҳо дар муҳити ғизонҳо.

Коминтерн-(русӣ, кӯтоҳшудаи Коммунистический Интернационал) ба тоҷикӣ Интернационали Коммунистӣ, интернационали сеюм-иттиҳодияҳои ғизҳои коммунистӣ, ташкилотҳои коммунистии тамоми дунё. Коминтерн марти соли 1919 ташкил шуда, назарияи марксистӣ-ленинӣро ба асос ғирфт ва ба таҷрибаи таърихӣ ҳаракати инқилобии умумичаҳонӣ, дар мубориза бар зидди оппортунизм, фашизм ва реаксия нақши бағоят бузурге бозид. Коминтерн таълимоти марксизм-ленинизмро аз ҳуҷуми унсурҳои оппортунистӣ суботкорона ғимоя менамуд. Коминтерн 15-уми майи соли 1943 ғайзалияти худро қатъ кард.

Комиссар-(франс. Commissaires- вақил, намоёнда) дар мамлақатҳои гуногун номи шахсонӣ мансабдор, ки одаган дорон ҳуқуқҳои махсуси ҳукуматӣ ва вақолати қалон мебошанд. Дар ИҶШС сардори комиссариати ғарбӣ; солҳои 1917-1946 - номи аъзои ҳукумат, баъдҳо комиссариат ба назорат табдил дода шуд, комиссарҳои ҳалқиро вақир номиданд. Солҳои 1918- 1942 комиссари ғарбӣ намоёндаи махсуси ғизби болшевикӣ ва Ҳукумати Шуравӣ дар қисмҳо ва иттиҳодияҳои ғарбӣ; рутбаи олии дар системаи органҳои милитсияи шуравӣ.

Конвент-(аз лот. Conventus-мачлис, чамъомад) номи органҳои қонунбарор, ки дар мамлакатҳои гуногун барои тартиб ва тағйир додани конституция даъват карда мешаванд. Конвенти милли-дар замони Инкилоби Кабири Франция (асри XVIII) ҳайати вакилоне, ки баъди аз подшоҳ (10-уми августи соли 1792) интихоб шуда буд. Конвент ташкил ёфтани ҷумҳуриро эълон карда, баъд диктатураи револютсионии яқобинчиҳоро барқарор кард. Баъди табaddулотии контрреволютсионӣ (27 июли соли 1794) конвент ба аслиҳаи контрреволютсия табдил ёфт ва октябри соли 1795 ғаъолияти худро қатъ кард.

Контрреволютсионер-(аз франс. contre-revolutionnaire) иштирокчи ва тарафдори контрреволюция; душмани инкилоб.

Контрреволютсия-(аз контр муқобил, зидд, ақсуламал ва революция) муборизаи синфҳои ақсулинқилобӣ ба муқобили инкилоби авҷгирифта ба мақсади паҳш кардани он ва ба муқобили инкилоби ғалабакарда ба мақсади нест кардани музаффариятҳои он ва аз нав барқарор кардани тартиботи тоинқилобӣ.

Кандидат-(аз лот. Candidatus-айнан либоси сафедпӯш; дар Рими Қадим шахсе ки барои гирифтани ягон мансаби давлатӣ мубориза мебуд, либоси махсуси сафед-тоза пӯшида мегашт) номзад; шахсе ки барои интихоб шудан ё қабул шудан ба ягон вазифа ё ташкилот пешбарӣ (пешбинӣ) мудааст.

Кантон-(франс. Canton- округ, вилоят)-музофоти федеративӣ, ки ба ҳайати Шведсария дохил аст; музофоти майдаи маъмурий-территориявӣ дар Бельгия; округи интихоботӣ дар Франция.

Канселария-(аз лот. Cancellarius- хатдор, хатбар)- шӯъбаи муассиса, ки ба коргузори машғул аст; инчунин бинои (хонаи) ҳамина идора ҷойгиршуда; дар Россияи асри XVIII ибтидои асри XX-номи баъзе идораҳои давлатӣ, масалан канселарияи маҳфӣ, канселарияи император.

Канслер-(нем. Kanzler)-дар асрҳои миёна-сардори идора ва архиви шох; дар Россияи подшоҳӣ- канслери давлатӣ – рутбаи олии граждандӣ; котиби шурои кантонҳо дар Шведсария; дар Англия- сардори палатаи лордҳо, раиси суди олий (лорд-канслер), вазири молия; дар Республикаи Федеративии Германия ва Австрия-сардори ҳукумат.

Каригла-(аз лот. Caritulum-боб, модда)- дар Россияи императори ташриф ва ордендхӣ; коллегияи руҳонӣён дар қалъасон католикӣ.

Каригулятсия I-(аз лот. Caritatio-таслим шудан), 1) қатъ кардан шудани муқобилияти мусаллаҳонаи яке аз тарафҳои ҷангунанда, аз тарафи он қабул карда шудани шарту тақлифи тарафи ҷолиб; 2) аз давом додани мубориза, аз ҳимояи ағдаҳои худ даст кашидан, дар ягон қор ба нотаваии худ рағор шудан (тан додан).

Каригулятсия II (аз лот. Caritudo-аҳд мекунам)-шакли махсуси шартномаи беадолатона, ки онро дар асрҳои XVIII-XIX мамлакатҳои капиталисти ба гардани давлатҳои Шарқ (Туркия, Эрон, Хитой ва ғ.) маҷбуран бор карда буданд; дар ин мамлакатҳо ба намояндагон ва гражданинҳои мамлақати капиталистӣ афзалияту баргариҳои махсус дода мешуд (ба онҳо раво набудани ҳукми суди маҳаллӣ, доштани ҳуқуқи ақддоракунии маҳаллӣ, имтиёзҳои тижоратӣ ва ғ.); Япония дар охириҳои асри XIX ва дигар мамлакатҳо-нимайи аввали асри XX- ба бекор карда шудани он муваффақ шуданд.

Карманола-(аз франс. Carmanole)-суруди халқии революционии мардуми Фаронса, инчунин рақсе, ки дар зери омаиҳои ҳамин суруд иҷро карда мешавад; дар Париж с. 1792 дар нақти шуриши халқӣ, ки монархияро сарнагун кард, ба вучуд омадааст.

Касик, **Катсик**-(аз исп. cacique)-дохӣ ва сардори хиндуён дар Мексика ва Америкаи Марказӣ то истилои Испания; дар Америкаи Лотинӣ ва Испания сиёсатчиёнеро, ки дар вилоятҳои ҷудогонаи мамлакат таъсиру эътибор доранд, меноманд.

Катаклизм-(аз юн. Kata Klysmos -обҳез, сел)-дар геол. тағйирёбии ҷиддии харобиовар, ки гӯе баъди ҳар як табaddулотии геологӣ тамоми мавҷудоти зинда барҳам меҳурда бошад ва ба ҷои он мавҷудоти дигар ба вучуд меомада бошад; табaddулотии ҷиддии харобиовар дар ҳаёти ҷамъиятӣ; фалокат.

Кибела- (юн. Kubela) - бино ба ривояти динӣ- «Модари бузургвор»- модари худоҳо ва тамоми махлуқоти рӯйи замин, олинҳаи ҳосилхезӣ дар Осиёи Хурд; парастини ӯ дар тамоми мамлакатҳои олами атиқӣ васеъ паҳн шуда буд.

Коалитсия-(аз лот. Coalitus- иттиҳод, иттифок)-ба таври ихтиёрӣ яқшавӣ, муттаҳидшавӣ, забоняккуни барои ба як

мақсади умумӣ расидан; иттифок, ҳамкорӣ ва забонякунии партияҳои сиёсӣ барои ташкил кардани ҳукумат ва иштирок дар он; иттифоқи сиёсӣ, амалиёти яқҷояи ду ҷеҷанд давлатҳо; масалан, коалисияи ҳарбии зиддигитлерӣ дар рафти Ҷанги дуҷюми ҷаҳонӣ.

Компромисс-(аз лот. compromissum) - созиш кардан, гузашт кардан; бо роҳи гузашти дугарафа ба амал омадани созиш.

Конвенсия-(аз лот. Conventio-шартнома, муоҳида, созишнома)- шартномаи байналхалқӣ, бештар доир ба ягон масъалаи махсуси байналхалқӣ оид ба аслиҳаи бактериологӣ - созишномаи қабулкардаи Ассамблеяи Генералии ТДМ дар бораи манъ карда шудани истеҳсол ва истифода намудан, инчунин ҷамъ кардани захираҳои аслиҳаи бактериологӣ (биологӣ), токсинӣ (заҳронок) ва маҳв кардани онҳо; дар 73 давлат (аз он ҷумла СССР) иштирок мекунад; почтаю телеграф, Конвенсияи роҳи оҳан, Конвенсияи моҳидорӣ ва ғайра.

Конгресс-(аз лот. Congressus-маҷлис, мулоқот)-съезд, анҷуман (бештар байналхалқӣ); органи конунбарор (парламент) дар ИМА, дар аксарияти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ва баъзе давлатҳои дигар; номи баъзе партияҳо ва ташкилотҳои сиёсӣ. Конгресси миллии Ҳиндустон.

Консенсус-(лот. Consensus-розиғӣ, ҳамфикрӣ)-ҳамфикрии умумӣ, розигии тарафайн аз рӯйи масъалаҳои баҳснок, ки иштирокчиёни конференсияҳо ё гуфтушунидҳои байналхалқӣ ба даст меоранд; Консенсус, оқибат метавонад барои ба имзо расидани шартномаҳо асос гардад.

Консул I-(лот. consul)-дар соҳаи ҳукуқи ҳозираи байналхалқӣ- наояндаи доимии дипломатии ягон давлат дар шаҳр ё ноҳияи мамлақати хориҷӣ барои ҷимоя кардани манфиати ҳукуқи ва иқтисодии мамлақати худ ва шаҳрвандони он.

Консул II-(аз лот. Consul)-дар Рими Қадим, дар давраи республика -унвони ду шахси олимартабаи интиҳобшуда; дар замони империя Консул-танҳо унвони фахрӣ; дар Франция асрҳои XVIII-XIX унвони се шахсе, ки дорои ҳукуқи иҷроияи номаҳдуд буданд; дар амал тамоми ҳокимият дар дасти консули яқум Наполеон Бонапарт буд, ки соли 1804 худашро император эълон кард.

Консулхона-(аз консул)-идораи консули ягон давлат дар шаҳр ё минтақаи давлати дигар.

Контекст-(аз лот. Contextus-алокаи зич, пайвастшавӣ)-порчаи аз ҷиҳати маъно тамомшудаи матн, ки аз он маънӣ ва аъмолияти калима ҷеҷора

Контрразведка - (аз контр... ва разведка)-ташкilotи махсусе барои мубориза бурдан ба муқобили разведкаи душман, ҷосусону диверсантҳо.

Конфедератсия - (аз лот. confederatio)-иттиҳодия, иттифоқи ягон ҳел ташкилотҳо, масалан, конфедератсияи иттифокҳои касба; иттифоқи давлатҳо, ки дар ҳолати нигоҳ доштани истиқлолияти худ, танҳо ба мақсади мувофиқ ва муттаҳид кардани базе амалиёти худ, одатан фаъолияти оид ба системаи беруни ва корҳои ҳарбӣ, муттаҳид шудаанд.

Консенсия-(аз лот. Consensio-фаҳмиш)-системаи ақидаҳо, маҷмӯи ақидаҳо доир ба ягон масъала; фикри асосии асарӣ номи ҷеҷадей; таълимот.

Қабати масқуни инсон - (қабати маданӣ) - ин қабати дар инсон фаъолияти меҳнатии инсон бавҷуд омадани таърихаст, ки осорҳои моддӣ рӯзгорро дорад. Қабатҳои маданӣ сол аз сол, аср ба аср ҷамъ мешаванд ва объекти асосии таърифи бостоншиносӣ. Тафси қабати масқуни ҳар як асар (қароргоҳ, бошишгоҳ, касба, қаср, хонаи иқоматӣ, қароргоҳи ҳунармандони қадим ва ғ.) ҷиҳати ҳоси худро дорад. Таърифҳо аз ин ҷеҷ он қабати масқун дараҷаи тараққиёти маданияти ҳамон ҷамъиятро инъикос мекунад, ки ин осорро бош ғузоштааст. Бинобар ин, қабати масқунро баъзан қабати маданӣ меноманд.

Қабристон. **Қабр** - ҷои дафнкунии майитҳо мебошад. Одатан, болои қабр ҳоктӯда ҷеҷ сангтӯда қашаида шудааст. Қабрҳои ҷеҷе ҳоктӯда низ мавҷуданд. Дар археология қабри ялоҳидаро гӯр ҷеҷ қургон меноманд, ки гӯрҳои ин гуна қургонҳо қабристонро ташкил мекунад. Дафкунии майитҳо ҳанӯз аз давраи палеолит (тақриб. 50-40 ҳазор сол муқаддам) оғоз ҷеҷааст. Дар он давра майитҳоро дар ҳуди қароргоҳ меғурониданд. Қабристонҳо дар давраи мезолит пайдо шудаанд. Қабристонҳои давраҳои гуногуни таърихи ва гӯрҳои этникӣ ҳусусиятҳои ба худ ҳос доранд ва аз яқдигар фарқ мекунад.

Кайрок – дар археология ин калима ду маъно дорад: 1) сангест барои тез кардани тег («кайроксанг»); 2) санг(лавх)-ест, ки дар рӯи он катибаи гурро нависанд. Қайроқхое, ки аз Осиёи Миёна чамъ оварда шудаанд, бештар байзашакл ва гуногунҳаҷм буда, дарозии баъзеашон то 1 м аст. Қайроқхо барои сабти катиба дар намуди аслиашон истифода мешуданд. Қайроқҳои рӯи қабр дар тамоми Осиёи Миёна, вале бештар дар водии дарёҳо (хусусан дар болообу миёнаоби дарёи Зарафшон) вомерхӯранд. Пеш калонгарин маркази тайёр кардани кайроқҳои гӯр Самарқанд буд.

Қалъа (ҳисор, диз) – бинои баланд ва матини мустаҳкам, ки барои муҳофизат аз душман ва муқовимат ба он сохта мешавад. Одатан дар қалъа аҳолиро сарбозон меистод ва барои мудофиа тӯлонӣ будани ҷанги мудофиаӣ озуқа захира карда мешуд. Нишонаҳои қалъа ханӯз дар ҷамъияти ибтидоӣ ба вучуд омаданд. Дертар қалъахое пайдо шуданд, ки девори онҳоро аз поҳсаю санг мебардоштанд. Аз беруни девори қалъа хандақ кофта, онро аз об пур мекарданд, то ки душман вориди шаҳр шуда натавонанд. Аввалҳо бошишгоҳро худӣ сокинони он аз ҳучуми душман мудофиа мекарданд. Баъди пайдошудани артиши шаҳрхою давлатҳои гуломдорӣ зарурати тақмил додани воситаю усулҳои мудофиа ба миён омад. Минбаъд дар атрофии шаҳрҳои кӯҳна деворҳои баланд (баландиаш 9-10 м, ғафсиаш 3-4 м, баъзан то 5-6 м) мебардоштагӣ шуданд, ки онҳо бурҷу тиркашҳо доштанд.

Қароргоҳ – дар археологияи асри санг истилоҳест барои ифодаи мафҳуми макони одамони ибтидоӣ, ки аз худ унсурҳои маданияти модӣ (олоти меҳнат, ярок, иқоматгоҳ ва ғ.) боқӣ гузоштанд. Қароргоҳи калони давраи неолитро одатан бошишгоҳ меноманд. Ду хели қароргоҳ мавҷуд аст: кушод ва мағоравӣ.

Қонуни амриқой ленд-лиз – «Қонун дар бораи мустаҳкамкунии мудофиаи ИМА» аз 11-уми мартӣ соли 1941. Лоихаи ин қонунро Президенти ИМА Рузвелт моҳи январӣ соли 1941 дар Паёми худ «Дар бораи мавқеи кишвар» таҳия намуда буд, ки тибқи он ӯ аз Конгресс маблағҳои лозимиро барои ташкили силоҳ ва истифодаи онҳо бар зидди давлатҳои таҷовузкор ва дастгирии кишварҳои зарардида талаб карда буд.

Лейбористҳо-(анг. аз лейборист) партияи лейбористӣ маъбуст, ки асосан аз коргарон иборат буда, ба он сардорони реформист (ислохотчӣ) роҳбарӣ мекунад; соли 1900 аз ҷумлаи аъзонӣ комитетӣ коргарии парламент ташкил ёфта буд; сиёсати ӯ буржуазия ҳамакории синфӣ доштанро ба амал мебароранд.

Ленд-лиз-(англ. lend-lease, аз lend-қарз додан ва lease-ичора мондан) қонуни, ки онро Конгресси ИМА соли 1941 қабул карда буд; дар асоси он ИМА солҳои Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ ба мамлакатҳои иттифокчи зиддигитлерӣ лавозимоти ҳарбӣ ва дигар молҳоро ба тариқи қарз ё иҷора мефурӯда (1939-1945); ленд-лиз ба монополияҳои калони ИМА фойдаи фаровон овард; доираҳои империалистии ИМА ленд-лизро чун воситаи фишораварии сиёсӣ ва иқтисодӣ ба давлатҳои дигар истифода бурданд.

Либерализм-(аз лот. Liberalis-озод) аввал озодбаёнӣ, озодфикрӣ; ҷараёни сиёсӣ ва идеологияи буржуазӣ, ки парадигмаи сохти парламентӣ ва озодиҳои номаҳдуди буржуазиро демократӣ мебошад; либерализм, аввал бо парламент маҳдуд кардани ҳуқуқҳои подшоҳ, ҷорӣ кардани сохти конституционӣ ва дар идоракунии давлат ба буржуазия роҳ додан, ҷорӣ кардани баъзе озодиҳои демократиро талаб мекард. Баробари инкишофи ҳаракати инқилобии пролетариат либералҳо роҳи бо реаксия забоняккуниро пеш гирифта, ба лагери душманони инқилобӣ гелида рафтанд. Либерализм душмани ашадии инқилоби сотсиалистӣ ва диктатураи пролетариат мебошад. Раҳмдиль, муносибати муроқорона ва бепринсипона нисбат ба душман, нисбат ба идеологияи душманон, ба ҳодисаҳои манфӣ; мусоҳилакорӣ, нармадилӣ аз ҳад зиёд.

Лига-(франс. Ligue, аз лот. Ligae- пайвастан) иттиҳодияи ҷамъиятӣ- сиёсӣ, иттифоқи шахсонӣ алоҳида, ташкилотҳо ва давлатҳо. Лигаи Миллатҳо - иттиҳодияи байналхалқии давлатҳо; баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ, ки соли 1919 дар Конференсияи сулҳи Париж ташкил ёфта, то Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ давом кард. Лигаи давлатҳои араб-ташкилоти гурӯҳи давлатҳои араб, ки соли 1945 таъсис ёфта буд.

Маданият – дараҷаи муайяни инкишофи таърихӣ ҷамъият, ки дар намуд ва шаклҳои ташкили ҳаёт ва ғаъолияти одамон,

инчунин дар сарватҳои моддӣ ва маънавии офаридаи онҳо ифода ёфтааст.

Маданияти Андронов – маданияти археологӣи давраи биринҷӣ (ҳазорсолаи II то м.), ки дар ҳудуди Қазоқистон, Сибири Ғарбӣ, ҷануби Наздиқал паҳн шуда буд. Аз маданияти Андронов осори бошишҳои гуногун (зеризаминӣ дар рӯизаминӣ) ва қабрҳо боқӣ мондаанд. Болои қабрҳо бештар гӯмбазшакл буда, атрофи баъзеи онҳо бо тавораи сангӣ ихота шудаанд. Аз онҳо пайконҳо, олоти меҳнат ва яроқи биринҷӣ, марҷонҳои мисӣ, гӯшвораҳои тилло ва мисӣ ёфт шуданд.

Маданияти Анов – маданияти археологӣи давраи неолит, биринҷӣ ва оҳан дар ҷануби Туркманистони ҳозира паҳн шуда буд. Ёдгории ин маданиятро археологӣи амрикоӣ Р. Помпелли соли 1904 кашф ва тадқиқ кард. Тадқиқоти ёдгориҳои маданияти Анов доир ба таърихи қадимтарини қабिलाҳои муқими Осиёи Миёна маълумоти ғаронбаҳо медиҳад.

Маданияти археологӣ – умумияти ёдгориҳои археологӣи мансуби як давра, ки дар ҳудуди муайян ҷойгир буда, хусусиятҳои маҳаллӣ дорад. Ба маданияти археологӣи одатан аз рӯи ягон аломати шакл ё ориши зарфҳои сафолӣ, зебу зинаҳо, урфу одати дафнқунӣ ва ё номи маҳалле, ки дар он бори аввал ёдгориҳои хоси ин маданият ёфт шуданд, ном медиҳанд (масалан, «Маданияти Қайроққум», «Маданияти Ҳисор», «Маданияти Қалтаманор»).

Маданияти Афанасев – маданияти давраи энеолити Сибири Ҷанубӣ, ки ҳазораи III – ибтидои ҳазораи II то м, дар паствами Минусин ва Олтой паҳн шуда буд. Аз маданияти Афанасев осори бошишҳои ва қабрҳо боқӣ мондаанд. Болои қабрҳо бо тахтасангҳо пушонид шуда, дар баъзеи онҳо як, ду ва якчанд майит гӯронид шудааст. Аҳолии маданияти Афанасев чорводорӣ ва эҳтимол деҳқониро медонист. Олотро асосан аз санг месохтанд, вале коркарди мис, нуқра ва тилло маълум буд.

Маданияти Африқо – маданияти археологӣи Хоразм (асрҳои IV-VIII). Ёдгориҳои асосии маданият – Бургутқалъа, Тешиққалъа, Қумбосканқалъа.

Маданияти Ашел – маданияти археологӣи палеолити қадим, давоми маданияти шел ас. Аз номи ёдгориҳои мавзеи Сент-Ашел (шимоли Фаронса) гирифта шудааст. Дар тамоми

Африка, Аврупои Ҷанубӣ ва Осиё паҳн шудааст. Маданияти ашел 400-100 ҳазор сол муқаддам мавҷуд буд. Ба ин маданият теши, табарҳои одии сангӣ инчунин нуқлеусҳо хосанд. Боқимондаҳои устухони одамони давраи Ашел, ки ба интелектуалро шабоҳат доранд, аз Алҷазир ва Марокаш, боқимондаҳои устухони одамони давраи Ашели неандерталл дар Англия ёфт шуданд. Одамони маданияти Ашел дар ғорҳо ва берун аз он зиндагӣ карда, аз оташ истифода мебуданд. Бо шикор ва ҷамъоварии мевачоту реҷаҳо машғул буданд.

Маданияти Кангӣ – маданияти археологӣи Хоразм, миёна ва поёноби дарёи Сир, ки ба асрҳои IV то м. – I м. тааллуқ дорад. Аҳолии маданияти Кангӣ асосан бо деҳқонӣ ва чорводорӣ машғул буд. Зарфҳои гуногуншакл буда, бо ангоби сурх ё нақшҳои гуногун оро ёфтаанд. Ҳайкалчаҳои сафолӣ зиёд ёфт шудааст. Аҳоли дар бинокорӣ хисhti хом, болору вассаҳоро ба кор мебуд. Осори ёдгориҳои ҳатти асрҳои III-II то м. дар асоси алифбои оромӣ таълифгардида ба даст омад. Майитҳо дар устодонҳо гӯронид шудаанд. Мазҳабашон ба оинҳои оташпарастӣ наздик аст.

Маданияти Мусти – маданияти палеолити қадим, ки баъди маданияти Ашел инкишоф ёфта, ба маданияти палеолити давраҳои охири иваз шудааст. Охири солҳои 60-уми асри XX археологӣи франсавӣ Г. Мортиле дар гори Ле-Мусти ҷанубу ғарбии Франция воқеъашта кашф кардааст. Дар Аврупо, шимоли Африка, Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна паҳн буд. Маданияти мусти ҳазорсолаҳои 100-80 то м. ба вучуд омадааст. Барои маданияти мусти усули аз санг тайёр кардани нуқлеусҳо хос аст, ки аз онҳо тарошқорд, ашҳои нуғтез, пармаю қордҳо месохтанд, устухонро кам истифода мебуданд. Баъзе нишонаҳои маданияти мусти фақат дар як маҳал дида мешаванд. Маданияти мустиеро неандерталҳо паҳн кардаанд.

Манҷаник – асоби ҷангии қадим барои ҳаво додани сангҳои қалон.

Матриархат (Модаршохӣ) – яке аз шаклҳои ҷамоати авлодии ибтидоӣ, ки дар он гурӯҳҳои авлодӣ дар заминаи ҳешони насли модарӣ гирд меомаданд ва дар онҳо зан мақоми ҳукмрон дошт.

Мақбара – бинои ёдгории болои қабр. Дар Мовароуннаҳр сохтани мақбараҳо аз асри IX оғоз ёфт.

Макролит (юн. «*makros*» - калон, бузург, «*litos*» - санг) - олоти аз санги калон тайёр карда шуда.

Материк - он кабати тозаи аслии замин аст, ки ба он дасти одам нарасидааст.

Мезолит - («*мезо*» - миёна, «*литос*» - санг) - асри санг, давраи гузариш аз палеолит ба неолит. Давраи мезолит 12-7 ҳазор сол аз ин давом намудааст. Дар давраи мезолит сохта сангӣ (табар, дос, зогнӯл) ва олоте, ки аз шохӣ хайвонот сохта шудааст, инчунин шасти мохигирӣ ба вучуд омадаанд. Тиру камон, тарзи гуногуни мохидорӣ ва шикори хайвоноти баҳри расм шуд. Зарфҳои сафолӣ асосан дар давраи гузаштан аз мезолит ба неолит пайдо шудаанд. Ром кардани баъзе хайвонҳо оғоз ёфт. Асоси хочагӣ аз шикор мохигирӣ, чамъоварии мевая бехи растанӣҳо иборат буд. Дар Тоҷикистон баъзе ёдгориҳои давраи мезолит (Ошхона, Туткавул) ёфт шудаанд.

Мифар - қулоҳи филизии ҷангӣ

Микролит - (юн. «*микрос*» - хурд, сагир, «*литос*» - санг) - олоғҳои меҳнатии аз пораҳои хурди санг тайёр карда шуда.

Музей - (лот. *museum*, аз *museion*-қасри музаҳо) муассисаест барои ҷамъ кардан ва ба намоиш гузоштани асарҳои санъат, ҷизҳои таърихӣ, илмӣ, зисту зиндагӣ, соҳаҳои гуногуни саноат, хочагии кишлоқ ва ғ. ба мақсади нигоҳ доштан, омӯхтан, ба оммаи васеъ таблиғ кардани онҳо.

Маврҳо - ифодаи як қатор қabilaҳо; дар қадимулайём аҳолии маҳаллии Африкаи Шимолу ғарбӣ - (Мавритания) ро Маврҳо меномиданд; аз асри VIII баъди аз тарафи арабҳо истило гаштани Африкаи Шимолӣ ҳамаи мусулмонҳои ниҷазираи Пиринейро Маврҳо меномидатӣ шуданд; баъди ба охир расидани конкиста (асри XV) арабҳои мусулмони Африкаи Шимолӣро (ғайр аз Миср) Маврҳо меномиданд.

Магистратура (аз магистрат) дар Рими қадим-ҷамъи шаҳсоне, ки мансабҳои олии давлатӣ ва ҷамъиятиро ишғол мекарданд дар мамлакатҳои буржуазӣ номи умумии вазифаҳои судӣ.

Мистерия - дар Юнон, Рими қадим ва мамлакатҳои Шарқи қадим ба таври пинҳонӣ ба ҷо оварда шудани оину маросими динӣ; дар Аврупои Ғарбии асри миёна тамошои динӣ.

Муза - дар мифологияи Юнони қадим-номи хар яке аз нӯҳ олиха ҳомиёни илму санъат: Урания ҳомии астрономия,

Каллиопа-эпос ва суҳанпардозӣ, Клио таърих, Мелпомена-фюция. Полигимния-гимну пантомима, Талия (ҳаҷв), Эрато (назми мухаббат), Терпсихора (раксу сурудҳои умумӣ) (хор), Гантерпа (назми лирикӣ ва мусикӣ).

Метин - олати қадимаи меҳнат, кубаи оҳанини сангшикан.

Муфти - (арабӣ буда фатводиханда, ҳукмбарор), (руҳонии олимансаб дар мамлакатҳои Шарқи мусулмонӣ; шахест, ки пеш аз ҳукми қозӣ дар бораи раво ва ҷоиш будани ин ё он ҳукм фатво медиҳад. Дар аморати Бухоро ба вазифаи муфти одамон таъйин мешуданд, ки ҳадисро нағз донанд. Одатан муфтиро амир таъйин мекард. Муфти ҳуқуқ дошт, ки масъалаҳои динию ҳуқуқиро эзоҳу талқин кунад. Фикру мулоҳизаи муфти дар фатвоиаш ифода ёфта, барои мусулмонон дастури амал ҳисобида мешуд.

Модаршохӣ - яке аз шаклҳои сохти ҷамъиятии давраи таъназули ҷамоаи авлодӣ ва гузариш ба ҷамъияти синфӣ, дипломатҳои махсуси модаршохӣ/афзалияти мавқеи зан дар ҷамъият, аз тарафи зан ба ҳешу табор мерос гузоштани молу мулк ва вазифа, барои иқомат ба манзили зан омадани шавҳар ва ғайра. Давраи Модаршохиро бори аввал муарриху ҳуқуқшиноси Шведсари И.Я. Бахофен (соли 1815-1887) дар таълими асосири қадими классикӣ муайян намуд. Модаршохӣ дар байни баъзе халқҳои Тибет, Мисри қадим ва дигар давлатҳои қадим бо шаклҳои гуногун зоҳир гардидааст. Дар байни халқҳои минанкабау (ҷазираи Суматра) ва баъзе халқҳои Микронезия ва ғайраҳо нишонаҳои модаршохӣ боқӣ мондааст. Модаршохӣ бо мурури замон ба падаршохӣ иваз шуд.

Масехо - дар дини яҳудӣ ба масеҳият, «наҷотбахш», ки Худо фиристодааст ва ӯ бояд салтанати абадии худро барқарор намояд. Дар давраи тасарруфи Бобул (586-538 пеш аз милод) дар натиҷаи ҳалокати шохӣ яҳуд ғояи пайдоиши султони оянда аз авлоди Довуд ба миён омад. Эҳтимол ин ақида дар зери таъсири зардуштия пайдо шуда бошад.

Масиҳиён аз ибтидо Модро (Масех) асосгузори дини худ тълон карданд. Исо авлоди Довуд доништа мешуд. Аммо мафҳуми «Масех» дар масеҳият аз доираи сиёсӣ ва иҷтимоӣ дур шуда, мазмуни динию ахлоқӣ гирифт.

Милитаризатсия-милитарикунонӣ-(аз лот. *militaris*-ҳарбӣ) ба мақсади ҷангҳои ғоратгара тобё кунонидани ҳаёти

иктисодӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятии мамлакат дар давраи озоишта ба вучуд овардани иқтисодиёти ҳарбӣ, шаклу усулҳои ташкилоти ҳарбию дар муносибатҳои шаҳрвандӣ ҷорӣ кардан, ба ягон соҳаи кишоварзӣ ҷорӣ карда шудани қонуноҳои ҳарбӣ ва интизомии ҳарбӣ, ҳарбӣ қунонидани саноат, роҳи оҳан ва ғ.

Милитаризм - (франс. *militarisme*, аз лот. *militaris*-ҳарбӣ) сиёсати реаксионии мусаллаҳшавӣ ва ба ҷанги ғоратгарона тайёршавӣ, ки синфҳои ҳуқумронии мамлакатҳои империализм ба мақсади зер карда гирифтани кишварҳои бегона, мустамликаҳо, ба даст даровардани манбаъҳои моли ҳом, бозорҳо ва манбаъҳои маблағгузорӣ, ба асорат гирифтгор кардани халқҳои дигар мегузаронанд. Милитаризм алахусус дар замони империализм ҳеле авҷ гирифт; ҳуқумронии сиёсии ҳарбӣ дар баъзе мамлакатҳои сармоядор ва тобеъ кардани тамоми хоҷагии мамлакат ба мақсади ҷангҳои ғоратгарона.

Монарх-(юн. *monarchos*, аз *monos*-як ва *archos*-ҳоким) сардори монархия (шох, подшоҳ, шаханшоҳ, император, амир, малик, султон, фиръавн ва ғ.).

Монархия-(аз юн. *Monarchia*-яккаҳокимият, яккаҳуқумронӣ) шакли ҳуқумрониест, ки ба сари давлат як шахс, монарх меистад; ҳуқумронии ӯ якумрӣ, меросӣ мебошад; мамлакате, ки дар он ҳамин соҳти давлатӣ ҳуқумрон аст; монархияи абсолютӣ ғе номаҳдуд, соҳти давлатие, ки дар он тамоми ҳокимият дар дасти як шахс мебошад. Монархияи конститусионӣ ғе маҳдуд соҳти давлатие, ки дар он ҳокимияти монарх ва ҳуқуқҳои он бо конститутсия маҳдуд карда шудаанд.

Монополист-намояндаи капитали монополистӣ, сармоядори калон; ташкилот ғе шахсе, ки ягон соҳаро монополия карда гирифтааст. Дар соҳаи савдо, саноат ва ғе дигар соҳаҳо дорои ҳуқуқҳои калон мебошад. Шахс ғе ташкилоте, ки нисбат ба ягон чиз ҳуқуқи фавқулода дорад.

Монополистӣ - мансуб ба монополия, иборат аз монополия, ба монополия асосёфта, масалан, сармоядории монополистӣ - дараҷаи оли ва охиринаи сармоядорӣ буда, ҳислати асосии фарқкунандаи вай аз он иборат аст, ки конкуренсияи (рақобати) озодро ҳуқумронии монополияҳо мегирад.

Монополия-(аз моно-як худам ва юн. *Poleo* - мефурӯшам) ҳуқуқи фавқулода барои истеҳсол кардан ғе фурӯхтани ягон чиз,

ки ба як шахс, ба гурӯҳи муайяни одамон ва ғе давлат тааллуқ дорад; иттиҳодияи калони сармоядорӣ, ки дар асоси ҳеле зиёд шудани ғуншавии сармоя ва истеҳсолот ба мақсади дар ягон соҳаи хоҷагӣ ҳуқумрон шудан ва гирифтани даромади калони иқлушт аз ҳисоби истисмори бераҳмонаи меҳнаткашон ба вучуд омадааст (шаклҳои асосии монополияи капиталистӣ-қартел, синдикат, терест, консери, консорсиум, конгломерат); монополияҳо дар замони империализм дар иқтисодиёт ва сиёсати мамлакатҳои сармоядор ҳуқумрон мебошанд. Монополия савдои ҳориҷии ИҚШС ва дигар мамлакатҳои сотсиалистӣ-дар дасти давлати сотсиалистӣ якҷоя кардани алоқаҳои иқтисодӣ ба мамлакатҳои дигар.

Мадиярҳо (венгерҳо) - як қавми финӣ - угорӣ, ки ба гурӯҳи мабоноҳои угорӣ тааллуқ доранд. Аҳолии асосии Венгрия.

Наҷод - гурӯҳи таърихан ташаққулёфтаи одамон аст, ки бо иғонагии баромади иқтимоӣ, умумияти меросию нишонаҳои морфологӣ, физиологияшон пайванд мебошанд. Инсоният аз ҷиҳати наҷод ба се гурӯҳи асосӣ тақсим мешавад: аврупоӣ, ғанӣ ва муғулӣ.

Некрополь - юн. «Шаҳри мурдаҳо», ғъне қабристон, оромгоҳ.

Нўтғез - олоти сангии давраи палеолит аст. Нўтғезро аз саҳфаҳои секунҷа дар шакли қўтоҳ ва паҳн тайёр мекарданд. Нўти нўтғез одатан секунҷа буд. Нўтғез ҳамчун корд барои коркарди қўб, шикори ҳайвонот ва ғайра истифода мешуд.

Натурфилософия - (табиат ва философия) фалсафаи табиат; таълимоти фалсафӣ дар бораи инкишофи табиат, ки дар Юнони қадим ба вучуд омада, дар асрҳои XVII-XVIII аз нав паҳн гардид, ки дар ин давра илми табиатшиносии замони ҳозира инкишоф меёфт. Натурфилософия ба таҷриба таҳқиқоти эксперименталӣ не, балки ба таҳминҳо ва баътасавурот, принципҳои ҳайёлӣ таъа мекард; дар Натурфилософия баробари тасаввуроти ҳаёларастона дар маънидод кардани ҳодисаҳои табиат идеяҳои амики диалектикий низ мавҷуд буданд; дар Натурфилософия ду равия инкишоф меёфт равияҳои материалистӣ ва идеалистӣ; тараққиёти табиатшиносии илмӣ минбаъд вучуд доштани фалсафаи маҳсуси табиатро нораво гардонд; намояндагони

пешкадами илмҳои табиатиносии назария ва методи материализми диалектиро ба асос мегирад.

Нике - дар асотири Юнони қадим олихаи ғалаба дар муҳориба ва мусобикаҳо; ба шакли зани қанотдори дар даст гулчанбар ва дар болои аробаи ҷанг тасвир карда мешавад (дар асотири Рими қадим Викториа).

Нектар - (юн.) дар асотири Юнони қадим шарбате будааст ба мисоли нӯшдору, ки фақат Худоён менӯшидаанд. Моеи ширин.

Нептунизм - (номи Худои баҳру об дар асотири римӣ), таълимотест, ки охири асри XVIII -аввали асри XIX дар илми геология ҳукмфармо буд. ва мувофиқи ин таълимот гӯё тамоми ҷинсҳои кӯҳӣ (аз ҷумла ҷинсҳои фишонда, базалат, гранит ва ғайра) дар муҳити об бо роҳи таҳшиншавӣ ё ки кристаллбандӣ ҳосил шудаанд.

НАТО-(аз англ. North Atlantic Treaty Organisation-Ташкилоти шартномаи Атлантикаи Шимоли) Иттифоқи ҳарбию сиёсӣ, ки ба муқобили мамлакатҳои сотсиалистӣ ва ҳаракати миллии озодиҳо ғайриишонида шудааст; соли 1949 бо ташаббус ва дастгирӣ ИМА ташкил шудааст (ба НАТО мамлакатҳои зерин дохил мешаванд: ИМА, Англия, Франция, Бельгия, Нидерланд, Люксембург, Канада, Италия, Португалия, Норвегия, Дания, Испания, Туркия, Юнон, ЧФО). Аз соли 1966 Франция дар НАТО иштирок намекунад; дар НАТО ИМА нақши роҳбарикунанда мебошад. Дар доираи НАТО фармондеҳи муттаҳидаи ҳарбӣ ташкил карда шудааст; соли 1966 аз ташкилоти ҳарбии НАТО Франция, соли 1974 Юнон баромаданд (лекин ҳар дуи ин давлатро иштирокчиёни шартномаи Атлантикаи Шимоли мемонанд). Қароргоҳи НАТО Брюсел (Белгия) мебошад.

Натсионал-сотсиалистҳо-миллатгароён, натсистеро - аъзои ҳизби гитлерӣ (ниг. фашизм), ки соли 1919 ташкил шуда, соли 1933 дар Германия диктатураи берахмонаи террористиро пойдор карда буд. Гитлерчиён бо мақсади фирефтани омма худро «натсионал-сотсиалист» номиданд, вале онҳо душманони ашадии сотсиализм, реакционерҳои разил ва бераҳм буданд. Дар Ҷумҳурии Федеративии Германия ва баъзе мамлакатҳои дигари сармоядорӣ пайравони национал - социалистҳо кирдори вайронкорона ва ғиёгаронаи худро

давом медиҳанд; гитлерчиён дар дохили мамлакат террори шартноиро пеш бурда, ҳама гуна озодии сиёсӣ ва демократияро поймол карданд. Онҳо ҳукмронии ҷаҳониرو ба даст овардани шуда, Ҷанги дуюми ҷаҳониро сар карданд, кириб тамоми Аврупои Ғарбиро истило карда, дар он ҷо роҳи террори ваҳшиёнаро пеш гирифтанд, хусусан дар масоҳати муваққатан забтшудаи Иттиҳоди Шӯравӣ ваҳшигароҳои зиёде карда, шахру деҳотро хароб намуданд. Халқи Шӯравӣ ва Артиши диловари он фашистонро торумор карданд ва тамоми инсониятро аз ғулумии фашистӣ наҷот доданд.

"Накшан Маршалл" - Барномаи кумак ба Аврупо пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мебошад. Дар соли 1947 аз ҷониби қотиби давлатии ИМА Чорч С. Маршалл пешниҳод шудааст ва моҳи апрели соли 1948 этибор пайдо кардааст. Дар ин нақша 17 кишвари Аврупо, аз он ҷумла Германия Ғарбӣ ҷалб карда шудаанд.

Омоч - олоти қадимии ҷуфронист, ки дар Осиёи Миёна, Афғонистон ва Тибет истифода бурда мешавад.

Ориёно - кишвари ориёно, заминҳои соҳили ҷаби Сирдарё, сипас, заминҳои соҳили ҷаби Амударё, сарзамини имрузаи Туркманистони ҷанубу ғарбӣ, Афғонистону Эрон.

Оромӣҳо - қабилаҳои бодиянишини сомӣ, ки ватанашон инмҷазираи Арабистон буд. Дар ҳуҷҷатҳои, ки ба миёнаи ҳазораи 3 пеш аз милод мансубанд, бори аввал номбар шудаанд. Асри XIV Оромӣҳо ба биёбони Сурия ва Фуроти Миёна ворид шуданд, дар охири асри XII ва аввали XI пеш аз милод қариб тамоми Осиёи Миёнаро ишғол карданд.

Оромӣҳо дар як қатор ҷойҳо (масалан, шарқтари дур (Урдун) ба аҳолии маҳаллӣ таъдил ёфтанд. Забони Оромӣ (гурӯҳи сомӣ) дар ибтидои милод забони асосии гуфтугӯи халқҳои Осиёи Миёна гардид. Онуриҳои ҳозира авлоди Оромӣҳо мебошанд.

Олимпиада - (аз олимп) дар Юнони қадим фосилаи чорсолаи байни ду иди бозиҳои олимпӣ, ки вай дар айни замон воқеи солшуморӣ ҳисоб меёфт; мусобикаҳои варзиши, ки дар шаҳри Олимпия (Пелопоннес) гузаронида мешуданд, ки онҳо аз давидан, гӯштингирӣ, найзапаронӣ, пойга ва ғ. иборат буд; мусобикаи байналхалқии варзиши, ки аз соли 1896 ин ҷониб дар ҳар чор сол як маротиба гузаронида мешавад, масалан

намоиши оммавии санъати хаваскорон (хофизон, раққосон, мусикинавозон ва ғ.); мусобикаи мактаббачагон барои бехтар иҷро кардани супориши махсуси ягон соҳаи дониш, мас., О-и математика.

Оппозитсия - (аз лот. *oppositio*-муқобилгузорӣ) ба касе ё чизе муқобилият, муқолифат нишон dadan; гурӯҳи шахсон дар дохили ягон ташкилот, ҳизб, ки ақида ва сиёсати худро ба ақида ва сиёсати аксариат муқобил мегузоранд, мас.: оппозитсияи парламентӣ дар мамлакат. Ҳизби сиёсӣ ва ё блоки ҳизбҳои, ки хангоми интихоботи парламент, инчунин дар ҳудди парламент ба муқобили ҳизби ҳукмрон ва ҳукумат мебароянд.

Оппортунизм-(франс. *opportunisme*, аз лот. *Opportunus*-қулай, фойданок) созишкорӣ, муросо, бепринсипӣ; Оппортунизм дар ҳаракати коргарӣ сиёсати ба марксизм-ленинизм муқобили ҳизбҳои сотсиал-демократӣ ва сотсиалистӣи майдабуржуазист, ки манфиатҳои синфӣи пролетариат ва тамоми меҳнаткшонро ба манфиатҳои буржуазия тобеъ мекунад, бо он муросо кардан ва аз воситаҳои муборизаи инқилобӣ, аз инқилоби сотсиалистӣ ва диктатураи пролетариат даст кашиданро талқин мекунад. Оппортунизм бо ревизионизм ва реформизм зич алоқаманд аст.

Оппортунист-тарafdори оппортунизм, пешбарандаи сиёсати оппортунизм; агенти буржуазия дар дохили синфи коргар, хон ва душмани манфиатҳои пролетариат ва тамоми меҳнаткшон, душмани гаддори инқилоби сотсиалистӣ ва диктатураи пролетариат.

Палеоантропология (аз юнонӣ *palaios* - қадим, *anthropos* - одам, *logos* - сухан, фан) - соҳаи антропология, ки одамони қадимро меомӯзад.

Поэза (Тиш, говоҳан) - олоти нӯктези чўяниест, ки ба сари омоч гузаронида, замин меронданд. Аввалҳо позаро аз чўби саҳт месохтанд. Баъди пайдоиши филизот онро аввал аз биринҷӣ ва сипас аз оҳан тайёр мекарданд. Позаҳои филизӣ дар Осиёи Миёна аз димнаи шаҳрҳои қадимаи Талибарзу ва Мунҷоктеппа ба даст омадаанд, ки онҳо ба ибтидои миллат мансубанд.

Падаршохӣ - як шакли маъмули муносибатҳои ҷамоаи ибтидоист, ки зимни он дар ҳоҷагӣ, ҷамъият ва оила мард ҳукмфармой мекунад. Дар натиҷаи таракқии қувваҳои

истеҳсолкунанда ва афзудани ҳосилокии меҳнат дар ҷамаи соҳаҳои хоҷагии ҷамоаи ибтидоӣ, деҳқонӣ, чорводорӣ, шикор ва моҳигирӣ Падаршохӣ ба амал пайваст.

Тараққиёти истеҳсолот боиси авҷ гирифтани мубодила ва пайдо шудани моликияти хусусӣ гардид. Мард занро аз истеҳсолот дур ва побанди хона кард. Барои Падаршохӣ шаҷараи хешутаборӣ аз тарафи мард, барҳам хӯрдани ягонагии хоҷагии авлод, гузариш аз никоҳи гурӯҳӣ ба моногамия, дар қаблаи мард маскан гирифтани зан хос аст. Минбаъд муносибатҳои патриархалӣ дар натиҷаи афзудани нобаробарии молӣ, пайдоиши ғуломдорӣи ибтидоӣ ва синфҳо мустақкам гардиданд.

Дар боби мавқеи Падаршохӣ дар таърихи ҷамъият дар тӯли асрҳо баҳс мерафт. Назарияи азали будани Падаршохӣ дар ҷамъияти инсонӣ нуфузи калон пайдо карда буд. Афлотун ва Арасту низ ҳамин ақидаро дастгирӣ менамуданд. Асрҳои XIX ин ақидаро Г. Мэн Ҳимоя намуд. солҳои 1860 -1870 аввал И. Бахофен, баъд Л.Г. Морган ақидани азали будани Падаршохиро рад намуданд. Нуктаҳои асосии ақидани Морганро Ф. Энгельс дастгирӣ кард ва инкишоф дод, онҳоро қисми зиёди олимони Шуравӣ қабул намуданд. Аммо баъзе этнографҳои буржуазӣ пайрави назарияи азали будани Падаршохӣ мебошанд.

Пантеон - (юн.- маъбад), дар Рими қадим маъбади ҷомеаи Ҳудоён, ёдгории барҷастаи меъмории аҳди қадим. Соли 125 мелоди бунёд гардидааст. Дорои гунбази ниммудавварест (диаметраш 43 м), ки дар марказаш (диаметраш 9 м) равшана дорад ва тавассути он ба бино равшанӣ мебарояд. Гунбаз аз бетону хишт сохта шуда. Бар устуворона устувор аст ва дар болои сар чун гунбази осмон фароҳу мӯҳташам менамояд. Даромадгоҳаш 16 сутуни суфта дорад (8-тоаш дар пешгоҳ, боқимондааш дар дохил). Пантеон бо композисияи муҳташам ва услуби классикии дақиқаш ба санъату меъмории замони худ ва давраҳои минбаъда таъсири калон расондааст. Пантеон ҳоло музей миллист ва дар он арбобони бузурги санъати Италия (Рафаэл, Б. Перутси) мадфунанд.

Парол - (аз франс. *parole*-қалима, нутқ) қалима ё ибораи махфӣи рамзӣ, аломати шартӣ, ки дар қори харбӣ ё ташкилоти пинҳонкор барои шинохтани одами худӣ қор фармуда мешавад.

Пасха - (юн. *passha*) иди аввалибахори и яхуди ва христиани; дар мазхаби яхуди. Пасха дар тахти идеяи интизорӣ ба мессия баргузор мегардад; дар мазхаби христиани (масехият) - иди Пасха бо ривояти зинда шудани Исо вобаста буда, ҳар сол дар рӯзи якшанбеи бадри (пуррагии моҳ) фасли баҳор гузаронида мешавад.

Патритсий - (аз лот. *patricius*) дар Рими қадим-намояндаи табақаҳои ашрофон, асилзода; П.-ҳо-аъзои қомилхуқуқ ва имтиёзноки Рим буданд; дар замонҳои қадими пеш аз милод ва ибтидои эраи мо дар давоми 8 аср байни патритсийҳо ва плебейҳо барои баробархуқуқӣ муборизаи шадид давом мекард, ки асри 3 бо ғалабаи плебейҳо анҷомид; дар асрҳои миёна аёну ашрофи шахрҳо мегуфтанд.

Пирамида - (аз юн. *pyramidos*) дар геом. Қисми бисёррӯяе, ки як рӯйш (асосаш) бисёрғуша буда, рӯйҳои дигараш секунҷаҳои дорои қуллаи умумӣ мебошанд; аҳром, мақбараи азими сангини Мисри қадим, ки ба шакли пирамида сохта шудаанд; як навъи бозии биллиард; як шакли гимнастикӣ ё акробатикӣ аз одамон таркибёфта; пояи чубин ё оҳанин барои нигоҳ доштани милтику автоматҳо (дар қисми ҳарбӣ).

Плебейҳо - (аз лот. *plebs*-ҳалқи оддӣ)-намоёндаҳои табақаи поёнии аҳолии озода (ғулмнабудан) Рими қадим; аввалҳо П. хуқуқҳои сиёсӣ надоштанд (назар ба патритсийҳо, ки дорои қувватҳои зиёд буданд); қосибон ва дигар мардуми меҳнаткаши муфлисӣ бенаво дар шахрҳои асримиёнагии Аврупои Ғарбӣ.

Православия - (русӣ) яке аз равияҳои асосии масехият, ки дар Византия пайдо шуда, дар байни юнониҳо, славянҳои шарқӣ ва руминҳо интишор ёфта буд; П. дар Россияи подшоҳӣ дини расмӣ ҳисоб меёфт.

Провинтсия - (аз лот. *provincia*) дар Рими қадим-мамлакатҳои забткардаи римиён, ки аз тарафи ҳокимони римӣ идора карда мешуданд; воҳиди тақсимоги маъмури - ҳудудӣ дар баъзе мамлакатҳо; воҳиди маъмури-ҳудудӣ дар Россияи асри XVI; музофоти дур аз пойтахт ва маркази маданият.

Пандора - бино барои Юнони қадим духтарест, ки Гефест онро аз хоку об бунёд кардааст. Пандора аз Зевс қуттиеро гирифт, ки дар даруни он ҳамаи бадбахтиҳои инсон пинҳон буд, дар Пандора хисси кунҷковӣ ғалаба карда, он қуттиро

меқўшояд ва тамоми бадбахтиҳо роҳо мекунад; қуттии Пандора киро аз манбаи ҳамаи бадбахтиҳо.

Пирронизм - таълимоти файласуфи Юнони қадим Пиррон, асосгузори скептисизми (шаккокии) атиқӣ (асри IV то милод) таълимоте, ки мувофиқи он инсон дар ҳусуси ашё ҳеҷ чизро доништа наметавонад, бинобар ин аз муҳокимаи онҳо худдорӣ бояд кард.

Прогресс-(аз лот. *progressus*) инкишофи чизи нав, пешқадам; ҳаракат қардан ба сӯи зинаҳои нави тараққиёти мукамалтарин ва пешқадам; ба дараҷаи баланд баромадан; индиди регресс (пастравӣ).

Прогрессивӣ- тадриҷан зиёдшаванда, афзуншаванда, масалан, музди прогрессивии меҳнат.

Путч-(нем. *Putsch*) табaddулотӣ давлатӣ, ки аз тарафи гуруҳи хурди сӯйқасдчиён ба амал бароварда мешавад; қушише, ки барои ҳамин табaddулот қарда шудааст.

Презумисия - (аз қалмаи лотинии *praesumptio* гирифта шуда, маънии таҳмин, интизорӣ, умед мебошад) таҳминест, ки фарзияи дурӯғ будани ӯ то он даме, ки исбот нашавад, дуруст ҳисобида мешавад.

Персона - **нон** - **грата** - Истилоҳи «персона нон грата»-ро ақсар вақт дар изҳороти сиёсатмадорон ва дипломатҳо вохӯрдан мумкин аст. Ин ибораи аз қалмаи лотинии «*persona non grata*» гирифта шуда, маънои «шахси номатлуб»-ро дорад. Дар таҷрибаи дипломатӣ ин ибора нисбати шахсони маҳсуси номатлуб, ки манфиатҳои давлати мушаххас ё таъкидоти нақолатдори байналмиллалиро намояндагӣ мекунанд, истифода мешавад. Ҳамин, ки давлат шахсро персона нон грата эълон кард, вай бояд дар муҳлати муқарраршуда ин давлатро тарк намояд. Агар дипломат ё шахси мақоми дипломатӣ дошта, дар муддати муқарраршуда, кишваре ки уро персона нон грата эълон кардааст, бе ягон сабаби узрнок тарк накунад, он гоҳ мақомотҳои маҳаллӣ метавонанд ӯро ҳамчун шаҳрванди оддии хориҷӣ аз кишвар берун (депортация) намоянд. Персона нон грата ба ҳар шахс, қорманди хадамоти дипломатӣ ва ҳешовандони ӯ, инчунин намояндаҳои давлатҳои хориҷӣ, ки ба онҳо эътимод намондааст татбиқ карда мешавад. Ин метавонад бо сабаби вайрон қардани қондаҳои рафтор, ё шиддат байни кишварҳо дар як лаҳзаи

муайян рух диҳад. Гайр аз ин, ба ин танқиди мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, даҳолат ба қорҳои дохилии кишвари буди бош, риоя накардан ва беҳурматӣ ба қонун ва урфу одатҳои он, суистифода аз имтиёзҳои дипломатӣ ва дахлнопазирӣ, вайрон кардани меъёрҳои маъмулии байналмиллалӣ боис мегардад. Аксар вақт дар паси ин ибора бештар айбдоркунӣ ҷосусиро дар назар доранд. Тибқи моддаи 9-уми Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ аз соли 1961, мақомоти кишвар вазифадор нестанд, ки сабабҳои эълон намудани персона нон гратаро баён кунанд.

Ревёрс – қафои танга.

Радикал-социалистон-ҳизби буржуазие буд дар Франция.

Реакционер-(аз *re...* ва лот. *actio*-амал) тарафдор ва иштирокчи реаксияи сиёсӣ, иргичоъпараст; ақсуламал, душмани ашаддӣ тараққиёт.

Реаксионӣ- (аз *реаксия*) ба манфиати реаксия муборизабаранда, ба ҳар гуна ҷизи пешкадам, прогрессивӣ муқобил, мас. сиёсати реаксионӣ, матбуоти реаксионӣ ва ғ.

Револютсия-(франс. *revolution*, аз *revolutio*-табаддулот, гардиш, тағйирот) инқилоб; табaddулотӣ қатъии иҷтимоӣ, ки зиддиятҳои байни қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолиро яқтарофа мекунад, сохти ҷамъиятию сиёсиро ба қуллӣ тағйир мебахад ва ба сари ҳокимияти давлатӣ синфи нави пешқадами ҷамъиятиро меорад, мас. Инқилоби Кабири Социалистии Октябр (25 октябри с.1917); табaddулотӣ қатъӣ; дигаргунӣ қатъӣ дар ягон соҳа, мас., инқилоби маданӣ, инқилоби техникӣ.

Режим-(аз франс. *Régime* низом,) сохти давлатӣ, тарзи идоракунӣ; тартиби қатъӣ қорӣ қардашудаи меҳнат, истироҳат, хоб, хӯрокхӯрӣ ва ғ.; системаи қоидаҳо, тадбирҳо, қорачӯҳо, ки барои ин ё он мақсад зарур аст, режими сарфакорӣ – усули хоҷагидорӣ сотсиалистӣ, ки дар ҳолати харҷу сарфи қамтарин воситаҳои меҳнатӣ, моддӣ ва пулӣ натиҷаҳои беҳтарин ба даст оварда мешаванд; шартӣ муҳимтарини маблағгункунии дохилихоҷагӣ; дар замони сотсиализм эҳтиётқорӣ ва сарфакорӣ дар шароити сабук гаштани меҳнат, афзоиши бемайлони қарачаи зиндагонии меҳнатқашон ба амал қароварда мешавад. Ҳисоби хоҷагӣ воситаи муҳимтарини режими сарфакорӣ

мебошад; тараққиёти иқтисодиёти шӯравӣ бо гузаронидани режими сарфакорӣ зич алоқаманд аст.

Резиденция-(аз лот. *Residens*-нишаста, бошанда) қои доимӣ, қароргоҳи ҳукумат, сардори давлат ё ягон ходими қалони давлатӣ.

Рейх-(нем. *Reich*-давлат, империя) рейхи сеюм империяи Германия, ки онро пропагандаи фашистӣ қорӣ қарда буд; истилоҳи «рейхи сеюм» аз таълимоти ирфонии асрҳои миёна, ки дар хусуси подшоҳӣ баҳс мекунад, гирифта шудааст. Афсона дар бораи «рейхи сеюм» ва ё «ҳазорсола» («Империяи Рими Муқаддас»-и асримиёнагӣ ва Империяи Германияи солҳои 1871-1918-ро таҷассуми таърихӣ ду рейхи аввал эълон қарда буданд) барои иддаи фашизм, ки худро зинаи «охирин»-у «олии» тараққиёти сотсиалӣ ва ҳукмронӣ қаҳон эълон намуда, аминаи сиёсӣ гардид.

Рейхсвер-(нем. *Reichswehr*-айнан қосбони империя) номи қувваҳои мусаллаҳи қирояи Германия баъди Қанги якуми қаҳон то ташқил қарда шудани вермахт (с. 1935) ва ба амал қароварда шудани хизмати маҷбурии умумии қарбӣ.

Рейхсканслер-(нем. *Reichskanzler*-қанслери давлатӣ) аз соли 1871 то 1945 - қанслери давлатии Германия - сардори ҳукумат.

Рейхстаг-(нем. *Reichstag*, аз *Reich*-давлат, империя ва *Tag*-маҷлис) аз соли 1871 - парламенти империяи Германия, аз соли 1919 - парламенти ҷумҳурии Германия; солҳои 1933-1945, вақти дар сари ҳокимият будани хизби фашистии гитлерӣ рейхстаг аҳамияти худро гум қард, номаш монда буди қалос.

Рухияи ултраоялистии – як гуруҳи сиёсӣ дар Франция, қангоми барқарорсозии Бурбонҳо, ки намоёндаи ростӣ шадиди монархистҳо буданд.

Реваншизм – майли давлатҳо, хизбҳо ё гуруҳҳои иҷтимоӣ барои интиқом бо роҳи аз нав дида қаромадани натиҷаи шикастҳои қарбӣ ва сиёсии ба онҳо қаронидашуда мебошад.

Рӯйхати дипломатӣ-рӯйхати номҳо, ки мақом ва суроғаи намоёндагҳои дипломатӣ ва дипломатҳоро бо нишон додани рутбаҳо, азъои қормандони миссияи дипломатӣ ва шахсони диғаре, ки вазифаҳои дипломатиро иҷро мекунанд, масалан, азъои оқонсҳои СММ мебошад.

Резидент – истилоҳи касбии номуайяност, ки дар ҳуҷҷатҳо ва жаргонии мақомоти маҳсуси Шуравӣ ва Россия, инчунин, мақомоти маҳсуси кишварҳои алоҳидаи собиқ ИҶШС истифода мешавад. Дар забони русӣ ин мафҳум нисбат ба агентҳои маҳсуси муқоисавандаи хориҷӣ низ истифода мешавад. Дар замони муосир бошад намояндаи дипломатии хориҷӣ, ки доимӣ дар ин ё он кишвар иқомат мекунад.

Санги ҷақмоқ, ҷақмоқсанг – минералест, ки аз дуоксиди кристаллӣ ва аморфӣ таркиб ёфтааст. Бинобар силитсии кристаллӣ ва аморфӣ таркиб ёфтааст. Бинобар кираҳои тез доштани санги ҷақмоқро аз асри санг то асри оҳан барои тийёр кардани олоти сангӣ истифода мебарданд.

Сағона - 1) қабре, ки аз хишти пухта ё санг ба шакли гавҳора сохта дар он як ва баъзан якчанд майитро дафн мекарданд; 2) осори меъморист, ки барои абадӣ гардонидани хотираи ин ё он шахс болои қабраш бунёд мекунад. Сағонаро аз хишти пухта ё санг сохта, бо қандакорӣ ва нақши катибавӣ оро медиҳанд; ду паҳлуаш равоқмонанд мешавад.

Сикка (дар археология) – пули филизӣ, ки ба рӯяш номи шох ё тамғаи расмӣи давлат ё сулолаи муайян зарб шудааст.

Скарабей, скараб – гамбуски муқаддаси мисриёни қадим рамзи худой офтоб дар Мисри Қадим. Мисриёни қадим скарабейро дар рӯи танга ва санг мекашиданд.

Стратиграфия археологӣ – ин бо роҳи кофтукови археологӣ қабат ба қабати хронологӣ омӯхтани ёдгори мебошад. Кофтукови ёдгориҳо то расидан ба материк давом додан лозим аст.

Стерлинг - (англ. sterling)-пули нуқрагини англисӣ дар асрҳои миёна; дар давраи ҳозира-стандартӣ қонунии маҳаки пулҳои тиллоӣ ва нуқрагини англисӣ, ҳамчун асоси валютҳои (пулӣ) Англия; зонаи стерлинг-системаи пулиё, ки байни Британияи Кабир ва як қатор мамлакатҳои дигари капиталистӣ ҷорӣ карда шудааст.

Стратег - (аз тон. strategos-лашкарқаш, сарфармондеҳ)-роҳбари амалиёти қалони ҳарбӣ, донишманди стратегия, санъати ҳарбӣ; пешво ва роҳбари бомаҳорат дар муборизаи иҷтимоӣ-сиёсӣ, мас: стратегии инкилоб.

Спартагӣ - соқини давлати қадими Юнон-Спарта, ки мардуми он аз овони кӯдакӣ ба зисту зиндагонии вазнин, ба тобоварии пурбардошти одад қунонида мешуд; касе, ки ҳаёти

спартанӣ мебарад, яъне шахси тобовар, пуртоқат, пурбардошт, устувор, ки эҳтиёҷоти моддӣ-маишӣ худро бо қамтарин чизҳо қаноат кунанда, аз воситаҳои ороишу ҳаловат даст мекашад.

Сентурия - дар Рими қадим дастаи саднафараи ҳарбӣ; гурӯҳи гражданоҳ, ки дорои сензи якхелаи мону мулк буданд.

Серера - дар асотири Рими қадим олихаи зироаткорӣ; номи сийёраи хурд, ки соли 1801 кашф шуда аст (диаметраш 1003 м.).

Сирк - айнан: доира, давра дар Рими қадим ҷои намоиши ботантанаи лашкарқашон, мусобиқаи аспдавонӣ, аробаронӣ, муштқанг ва ғ.; дар замони ҳозира бинои мударвар, ки дар мобайнаш майдон барои бозии артистон ва дар атрофи он барои бинадагон ҷои нишаст дорад; сирк як навъи санъати театрӣ, ки акробатика, муаллақзанӣ, ширинкорӣ, аспронӣ, бозӣ доштани ҳайвонҳои ромшуда ва ғайраро дар бар мегирад.

Сипоҳ - сипаҳ (марди низомӣ, аскар), лашкар ё қушунро гуянд, ки давлатҳо барои ниғаҳбонии сарҳадҳо, муҳофизаи худ аз ҳуҷуми кишварҳои ғайр истифода мебаранд.

Сулҳи Қалий - сулҳе, ки дар интиҳои ҷанги Юнону Форс бааста шуд, аз номи Қалий ном сафири Афина дар Форс). Шартномаҳои сулҳи Қалий соли 449 пеш аз милод дар Шул (Эрон) ба имзо расиданд. Мувофиқи сулҳи Қалий Эрон истиқлоли полис (шаҳр – давлат) – ҳои юнонии соҳилҳои Ионий ва ҷазираҳои ҳамшафати он, Геллеспонт ва Пропонтидаро ғайроф кард.

Саботаж-(аранс. sabotage) ошкоро саркашӣ қардан аз иҷрои қоре ё зоҳиран, барои расмӣ қорро иҷро қарда истода, нақле дар амал онро ба ақиб кашидан, вайрон қардан, ҳалал расондан; муқобилияти пинҳонӣ (рӯпӯш ҳалал расондан) ба иҷрои қоре.

Сейм-(пол. sejm) органи олии ҳокимияти давлатӣ дар Полша; парламент дар баъзе мамлакатҳои буржуазии Аврупои Ғарбӣ ва Назди Балтика дар ибтидои асри XX; муассисаи табақагии вақолатдор дар монархияҳо, дар собиқ давлати Полшаю Литва; номи яке аз палатаҳои Полшаи буржуазии помешикӣ.

Сотсиал- демократия -(аз лот.soci чамъият ва демократия) ҷараёни сиёсӣ дар ҳаракати байналмилалӣ қоргарӣ, ки аввалҳо асосан дар мавқеи инкилобӣ, марксистӣ истода, идеяҳои сотсиализмро паҳн мекард ва ба таъсисҳои

ташкilotҳои омавии синфи коргар ёри мерасонад. Баъҳо ба роҳи оппортунизм гузашта, ба таъахҳои асосии сармоядорӣ дар муборизаи он бар зидди ҳаракати инкилобӣ таъдил ёфт. Ҳаракати оппортунизм аввалин бор соли 1875 дар Германия ба вучуд омад; соли 1898 Анҷумани 1-уми Ҳизби сотсиал-демократии Россия барпо гашт; соли 1905 Ҳизби Сотсиалистии Франция, соли 1906 Ҳизби Лейбористии Англия ба вучуд омад. Дар давраи аввали фаъолияти худ Ҳизбҳои сотсиал-демократӣ дар қори дар байни оммаи васеи коргарон паҳн кардани идеяҳои сотсиализм, ташкил кардани ташкilotҳои оммавии синфи коргар нақши муайяни мусбат бозиданд. Вале ҳанӯз пеш аз Ҷанги якуми Ҷаҳонӣ Ҳизбҳои сотсиал-демократӣ, гайр аз Ҳизби сотсиал-демократии коргарии (болшевикони) Россия, ба роҳи оппортунизм дохил шуда, манфиати буржуазии майдари пролетарӣ ва диктатураи пролетариати инкор мекарданд ва кӯшиш менамуданд, ки ҳаракати коргариро ба нафъи буржуазии тобег кунанд ва ҳукмронии онро пурзӯр созанд. Дар солҳои Ҷанги якуми Ҷаҳон сотсиал-демократҳо ба пролетариат ҳиёнат карда, ошкоро ба тарафи буржуазии мамлақати худ гузаштанд; оппортунистон ба сотсиал-шовинистҳо мубаддал гаштанд. Ҳизби ягонаи то охир инкилобӣ Ҳизби болшевикон буд, ки бо сардории В.И. Ленин бар зидди оппортунистон муборизаи беамон мебуд. Баъди Ҷанги якуми Ҷаҳонӣ ва дар мамлақати мо ғалаба кардани Ҳокимияти Шуравӣ Ҳизбҳои сотсиал-демократӣ ба муқобили Иттифоқи Шуравӣ ва коммунизм муборизаи сахт бурданд.

Баъди Ҷанги дуҷуми Ҷаҳон Ҳизбҳои сотсиал-демократии мамлақатҳои демократияи халқӣ бо Ҳизбҳои коммунистӣ баҳри муттаҳидшавии синфи коргар ва қувваҳои демократияи ҳамкорӣ карданд, аксарияти онҳо аз сотсиалистони рост алоқаи худро қанда, ба Ҳизбҳои коммунистӣ ҳамроҳ шуданд. Сотсиалистони рост дар мамлақатҳои капиталистӣ сиёсати ба ҳаракати коргарӣ ихтилоф андохтандро пеш мебаранд, ба Иттифоқи Советӣ ва дигар мамлақатҳои сотсиалистӣ бӯхтон мезананд. Кирдорҳои мочароҷунаи империалистонро дастгирӣ мекунанд. Ҳизбҳои сотсиал-демократӣ, баъди солҳои 1950-1960 дар асоси нишондодҳои конгресси Интернатионали

сотсиалистӣ (соли 1951) программаҳои худро аз нав кор карда баромаданд, ки мувофиқи он аз марксизм рӯ гардонда, барпо кардани «сотсиализми демократӣ»-ро мақсади худ эълон мекунанд, ақидаи сиёсати зиддикоммунистиро пеш мебаранд. Коммунистон идеология ва сиёсати сотсиал-демократиро сахт танқид карда, дар айни замон тайёранд дар муборизаи баҳри сулҳу амният халқҳо, пешрафти бемайлони иқтимоӣ бо онҳо ҳамкорӣ кунанд.

Спикер-(англ. speaker айнан нотик) раиси палатаи поёӣ (палатаи обшинаҳо) дар парламенти Англия ва баъзе мамлақатҳои дигари англисзабон; раиси палатаи намоёндагон дар ИМА; дар бозии бокс - шахсе, ки қарори ҳақамҳоро бо тамошобинон эълон мекунанд.

Сентрализм-(аз лот. centralis-марказӣ) системаи идоракунии ташкilotӣ, ки органҳои маҳаллӣ ба ҳокимияти марказӣ, ба марказ итоат мекунанд; сентрализми демократӣ-принсипи роҳбарикунандаи соҳти ташкilotии Ҳизби Комунистии Иттиҳоди Шуравӣ ва дигар Ҳизбҳои марксистӣ-ленинии коммунистӣ ва коргарӣ, органҳои ҳокимияти давлатӣ ва ташкilotҳои ҷамъиятӣ дар ИҶШС дигар мамлақатҳои сотсиалистӣ; сентрализми демократӣ дар ҲКИШ чунон маъно дорад; интиҳобӣ будани тамоми органҳои роҳбарикунандаи Ҳизб аз поён то боло; дар сари вақт ҳисобот додани ташкilotҳои Ҳизбӣ дар назди ташкilotҳои худ ва дар назди ташкilotҳои болоӣ; интизоми қатъии Ҳизбӣ ва ба аксарият итоат кардани ақалият; ҳатмӣ будани қарори ташкilotҳои болоӣ барои ташкilotҳои поёӣ; ба амал баровардани демократияи дохилиҲизбӣ, танқид ва худтанқидкунӣ.

Синод (аз юн. Σύνοδος - «мачлис», «сабор»; лот. consilium - «шуро») - мачлиси бонуфузтарин намоёндагони қалисо барои муҳокима ва ҳалли масъалаҳо ва масъалаҳои доктрина, ҳаёти динию ахлоқӣ, сохтор, идоракунии ва интизоми ҷамъиятҳои динии масеҳӣ.

Статус-кво (лотинӣ status quo ante bellum - «вазъияте, ки пеш аз ҷанг вучуд дошт») - «ба ҳолати аввала баргаштан». Ин муқаррароти ҳуқуқӣ мебошад, ки таъини он дар ҳуқуқшиносӣ васеъ истифода мешавад.

Тепна (дар археология) - баландиери гуянд, ки аз ҳароботи биноҳои қадимӣ ба вучуд омада, аз қабатҳои маскун иборат

аст. Ин намуди ёдгории археологӣ дар Осиёи Миёна, Кафқоз (тепа), Шарқи Наздик (ар. – тал), Хиндустон ва Балкан (юн. – магула, македонӣ – тумба) ва ҷойҳое, ки зироат инкишоф ёфта буд, хеле зиёд аст. Дар болои биноҳои харобшуда иморатҳои нав бунёд мегардиданд ва дар натиҷа сатҳи онҳо аз замини атроф баландтар мешуд. Чунин тешаҳо ба бостоншиносон дар муайян намудани давраҳои сохтмон ҳамчун манбаи муҳим хизмат мекунанд.

Тиркаш – суруҳи тирандозӣ дар девори қалъаҳои қадим ва асримиёнагӣ аст. Андозаи тиркаш мувофиқи яроқи тирандозӣ аст. Тиркаши девори шаҳр ё қалъа саркушода мешавад. Тиркаши девор ба шакли чоркунҷаи дарозрӯя аст. Дар давраҳои аввал асосан тиркашҳои пайконшакл ва дертар танҳо тиркашҳои рахмонанд сохта мешуданд.

Топография (аз юн. *topos* – ҷой ва *grapho* – навиштан) – омӯзиши археологӣ ва географии маҳал тавассути суратгирӣ (аз замин, аз ҳаво, кайҳон) ва дар асоси он тартиб додани харитаи топографии ёдгорӣ ва ё маҳал аст.

Тотем – ҳайвон ё растание, ки қабилаҳои ҷамоаи ибтидоӣ ва баъзе халқҳои ақибмонда ҳомии қабилаи худ шуморида, онро парастииш мекунанд.

Троглолит – одами ибтидоӣ, магоранишин

Турон – кишвари ориёӣҳо, заминҳои соҳили рости Амударё доманакӯҳҳои Тиёншону Помир, Ҳафтруд, Қазоқистон ва Урали Ҷанубӣ.

Тифон – дар асотири Юнони қадим аждаҳои садсараи оташфишон; Зевс ба сари Тифон кӯҳи Этнаро фуру равонда, ўро мағлуб кардааст; Тифон аз вазнини ба танг омада, кӯҳро ба ларза меорад, ки ин боиси оташфишонӣ, сангпаррӣ ва дуд мегардад; дар ин афсона тасаввуроти юнониёни қадим дар хусуси вулқон акс ёфтааст; ҷиҳозест дар маяк ва киштиҳои барои дар мавриди туман додани сигнали садо (бонги катар); бо ҳавои фишурда амал мекунад.

Тир – (ҳозира Сур дар Лубнон), шаҳр – давлати қадимии Финикия дар соҳили шарқии баҳри Миёназамин. Дар ҳазораи IV пеш аз милод бунёд ёфтааст. Дар ҳазораҳои III–II пеш аз милод маркази муҳимми ҳунармандӣ ва тичорат ба шумор мерафт. Давраи нашъу намош ҳамчун шаҳр-давлат дар ҳазораи I пеш аз милод буд.

Тактика-(юн. *taktika*, аз *tasso*-ба тартиб овардани қушун) қисми таркибии санъати ҳарбӣ, ки аз назария ва амалияи тайёр кардан ва бурдани муҳориба иборат аст; воситаҳо, усул ва тарзи муборизаи ҷамъиятӣ ва сийё; роҳу тадбирҳое, ки барои ба мақсаде расидан қор фармуда мешаванд. Тактика қисми таркибии стратегия мебошад.

Тоталитарӣ-давлати тоталитарӣ, шакли давлатдорӣ буржуазие, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият қомилан дар зерӣ назорати органҳои ҳокимияти давлатӣ буда, озодиҳо ва ҳуқуқҳои конститусионӣ дар амал барҳам дода шудаанд.

Термидориён – иштирокчиёни табодулотии зиддиреволуционии Термидор 27-уми июли соли 1794 буданд, ки баъд аз он ба Конвент бо номи Термидор дохил мешуданд ва сипас дар доираи Директория нақши муҳим бозиданд. Блоки Термидориан ба инҳо тақсим карда шуд: ки нақши асосии термидориёни ростро бозиданд (ба онҳо Жан-Ламберт Таллен, Пол Баррас ва Жозеф Фуше сардорӣ мекарданд) – яқобинчиёни таназулффта, намояндаи буржуазияи нав, ки аз таҳминҳо бой буданд; ба ном термидориёни чап (сардорашон Колло д'Эрбуа, Ж. Бийо-Варен ва Марк Ваде) – дар гузашта аксарият ба ҳаракатҳои чапи яқобинчиён тааллуқ доштанд. Пас аз қатл кардани Робеспьер ва шарикони ӯ термидориёни рост қушиш карданд, ки чапро аз қудрат тела диҳанд; пас аз шуриши Герминал (1795), сарфи назар аз он ки дар он термидориёни чап тамоман иштирок накарданд, сарварони асосии онҳо ба ҳаёс гирифта шуда, тамоми гуруҳ торумор карда шуд.

Талейран – **Перигораро** – «Талейран донотарин вазир буд, ки ман доштам», – гуфта буд дар охири умраш Наполеон. Талейран варақаҳо, қайдҳо, ёддоштҳои нисбат ба дигарон хеле оқилтар ва нозуктар менавишт, вале мазмуни ҳуҷҷатҳои дипломатие, ки ӯ тартиб меод аз тарафи император дикта карда мешуд. Император маслиҳатҳои Талейронро ҳамон вақт қабул мекард, ки фикрҳои онҳо ба яқдигар мувофиқ бошанд, дар дигар ҳолатҳо рад карда мешуданд.

Тилак – писари ҳаҷҷоме (хунгир) буд, забони фасеҳ, ҳатти некӯ бо хиндую форсӣ дошт ва муддате дар Кашмир омӯзиш намуда буд. Ба воситаи Хоча Аҳмади Ҳасан вориди дарбори Амир Маҳмуд мегардад ва аз он ки Тилак бисёр хушзабон ва суҳангӯ буд ба Амир Маҳмуд писанд меояд.

Ултиматум-(лот. ultimum, аз ultimus-охирин) дар муносибатҳои байналмилалӣ талаботи қатъӣ ва таҳдидомези як давлат ба давлати дигар, ки дар сурати дар вақташ иҷро нашудани ин талабот фавран ҷораҳои зарурӣ дида мешавад (қатъи гаштани муносибатҳои дипломатӣ, эълон кардани ҷанг, забти минтақа ва ғ.) умуман ҳар гуна талаботе, ки бо таҳдиди пешниҳод карда мешавад.

Ултрареволюционер-(ултра... ва революционер) намоёндаи майлони чап дар ҳаракати инқилобӣ, ки ба ҷои стратегия ва тактикаи оқилона «ибораҳои инқилобӣ» ва амалиёти мочароҷёнро қор мефармоянд.

Фашизм-(итал. Fascismo, аз fascio-қабза, бандча; иттиҳодия) ҷараёни сиёсии реаксионитарине, ки дар мамлакатҳои сармоядор дар замони бӯҳрони умумии сармоядорӣ ба вучуд омада, манфиатҳои доираҳои ҷангҷӯнагарини буржуазияи империалистиро ифода мекунад. Диктатураи ошкорои террористии сармояи монополистӣ низ фашизм номида мешавад; фашизм ҳуқуқ ва озодиҳои демократиро дар дохили мамлакат нест мекунад, ашхрати давлатӣ ва ҳаёти ҷамъиятиро ба тарзи усулҳои ҳарбӣ мегузаронад, сиёсати ҷангҷӯнаро пеш мебарад. Идеологияи фашизм - ин нисбат ба одам нафрат доштан, наҷодпарастӣ ва шовинизм аст. Фашизм соли 1919 дар Италия ба вучуд омадааст; фашистон соли 1922 дар Италия ба сари ҳокимият омаданд. Соли 1919 дар Германия хизби фашистӣ ташкил ёфт, ки вай соли 1933 ҳокимиятро ба даст гирифт ва диктатураи террористии Гитлерро қорӣ кард; Ф. аз ибтидои пайдо шуданаш ҳамчун қувваи зарбдори реаксияи байналмилалӣ ба майдон баромад. Германияи фашистӣ ба якҷоягии Италияи фашистӣ ва Японияи милитаристӣ дар ҳолати мусохилакории доираҳои ҳукмронии Англия, Франция, ИМА Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро (солҳои 1939-45) сар кард. Дар натиҷаи торумор гаштани фашизми Германия дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон халқҳои бисёр мамлакатҳо аз асорати фашизм наҷот ёфтанд. Дар солҳои баъди ҷанг тамоми қувваҳои пешқадами ҷаҳон бар зидди фашизм мубориза мебаранд.

Фашист-тарафдори фашизм, аъзои ташкилоти фашистӣ; реаксионери ашадӣ, золим, хунхор, ҷаллод.

Фелдмаршал-(нем. Feldmarschall) генерал-фердмаршал дар артиши Россияи тоинқилобӣ ва баъзе артишҳои давлатҳои хориҷӣ унвони олии ҳарбӣ ва шахси дорандаи ҳамина унвон.

Фронт-(нем. Front, франс. front) айнан пешона, ҷабин, тарафи пешии қатори сарбозон; қисми (тарафи) пешии майдони ҷанг; мавзее, ки дар он ҷо қўшунҳои ҷангунанда ҷамъ меоянд; иттиҳодияи олии оперативӣ-ғуруҳии артишҳо бо сардории як фармондеҳ; соҳа, ҷабҳаи фаъолияти давлатӣ, ҷамъиятӣ ё маданий, ҷабҳаи маданий, ҷабҳаи сиёсӣ, ҷабҳаи ягонаи муборизони сулҳ.

Фирман - декрети шохони Эрон, султонҳои империяи туркони усмонӣ.

Феминизм (аз калимаи латинии femina - зан) як қатор ақидаҳо, ҳаракатҳои сиёсиву иҷтимоӣ, ки барои ноилшудан ба баробарии ҳуқуқҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, шахсӣ ва иҷтимоӣ барои занон ё баромадан аз сексизм равона карда шудааст. Ин роҳнамоест, ки тибқи он занҳо меҳоканд дар ҷои аввал бошанд. Ин ибора ба маънои васеаш хоҳиш дар бораи баробарҳуқуқии занҳо ва мардон дар тамоми соҳаҳои ҷомеа мебошад. Ба маънои маҳдуд ин як ҷунбиши занон буда, ҳадафи аз байн бурдани таъбиз нисбати занон ва баробар кардани ҳуқуқҳои онҳо ба мардон мебошад. Дар асри XVIII таъсис ёфтааст.

Халқонит (лот/юн. «халкос» - мис, «литос» - санг)- асри мису санг (энеолит).

Халқ - аҳолии мамлакатаи муайян.

Халқият - умумияти этникӣ, ки пеш аз миллат вучуд дорад. Он умумияти устувори таърихӣ бавучудомедаи одамон аст, ки дар заминаи алоқаи ҷамъиятӣ - умумияти забон, ҳудуди зист, ҳаёти иқтисодӣ ва маданий, хусусиятҳои умумии психологӣ ташаккул ёфтааст.

Хунба - ҳуми калони аз гил ё ҷуб сохташудаест барои нигоҳ доштани ғалла ё орд.

Хронология - (аз хроно ва логия) фанни ёрирасони таърих, ки ба муайян кардани санаи аниқӣ воқеаҳои таърихӣ ва ҳуҷҷатҳо машғул аст; рӯйхати воқеаҳо, фактҳо мувофиқи вақти содир шуданашон.

Ҳадамоти иқтишофии Англия - Огози фаъолияти ҳадамоти ҳарбии иқтишофӣ ва ҷосусии Англия ба асри XVI рост меояд. Он вақт ин ҳадамотро Френсис Волсингем (Уолсингем)

роҳбарӣ мекард. Яке аз муҳаққиқони ҳадамоти иқтишофии Англия навиштааст: «Муш наметавонист аз хонаи хоби касе, бидуни ягон ҷосуси котиби ҷаноби Волсингем гурезад».

Хафрийети археологӣ – хафрийетест, ки бо мақсади таҳқиқи таърихӣ ёдгориҳои археологӣ, асосан қабристонҳо ё боқимондаҳои бошишгоҳҳои қадим гузаронида мешавад. Хафрийети археологиро муассисаҳои археологӣ маҳсус (институтҳои тадқиқоти илмӣ, кафедраҳои археологияи донишгоҳҳо, осорхонаҳо ва ғ.) ташкил мекунамд. Хафрийети археологиро фақат бостоншиносон дар асоси «Варакаи кушода» гузаронида метавонанд.

Хуччатҳои қалъаи Муғ – хуччатҳое, ки солҳои 1932-1933 дар ҳудуди ноҳияи Айни вилояти Сугд, дар соҳили чапи дарёи Зарафшон, дар харобаи қушқи қадими Абаргар – Қалъаи Муғ ёфт шуданд. Баҳори соли 1932 сокини деҳаи Хайрободи Ҷураалӣ Махмадалӣ дар харобаи Қалъаи Муғ хати сугдӣ ёфт, ки он минбаъд дастраси олимони гардид. Экспедитсияи маҳсусе, ки таҳти роҳбарии А.А.Фрейман (1933) дар харобаи Қалъаи Муғ хафрийет гузаронд, қариб 80 хуччат ва 400 ашёи маданияти модӣ ба даст овард. Хуччатҳо дар коғази чарм ва ҷӯб навишта шуда, қатбаи 74-тои онҳо ба забони сугдӣ, яқтоаш ба забони туркӣ-рунӣ ва яқтоаш ба забони арабӣ будаанд. Аз рӯи мазмуну аҳамият ин хуччатҳоро ба чунин гурӯҳҳо тақсим намудан мумкин аст: 1) хуччатҳои хоҷагӣ, 2) хуччатҳои ҳуқуқӣ (ахдномаҳо), 3) хуччатҳои дипломатӣ, 4) хуччатҳо доир ба илми нучум.

Ҷамоа, ҷамоат (дар археология) – шакли иттиҳоди одамон, ки асосан ба ҷамъияти ибтидоӣ хос буда, ба воситаҳои истеҳсолот ва худидоракунии ҷузъӣ ё пурра асос меёфт.

Ҷом (қадах) – зарфи маҳсусест барои нӯшидани машрубот. Ҷом аз қадим дар байни халқҳои ҷаҳон маъмул буд. Ҷомро дар ҷашнҳо, маросимҳои динӣ ва ғ. истифода мебарданд. Ҷомҳо аз тилло, нуқра, сангҳои қиматбаҳо, устухони фил, шиша, сафол, ҷӯб сохта мешуданд. Дар натиҷаи хафрийети археологӣ аз ҳудуди Осиёи Миёна ҷомҳои гуногун ба даст омаданд.

Ҷустуҷӯи археологӣ – маҷмуи усулҳои ҷустуҷӯ ва бори аввал тадқиқ намудани ёдгориҳои археологӣ. Мақсади асосии ҷустуҷӯи археологӣ иборат аз кашфи ёдгориҳои археологӣ ба илм номаълум, тафтиши маълумотҳо оид ба ин ёдгориҳо

мебошад. Ҷустуҷӯи археологӣ аз шиносӣ бо адабиёти таърихӣ ва археологӣ, маводҳои бойгонии археологӣ оид ба маҳалли омӯзиш, интиҳоби таҷҳизот ва асбобу анҷом оғоз меёбад. Барои ҷустуҷӯи археологӣ аз авиатсия низ истифода мебаранд. Ҳангоми ҷустуҷӯи археологӣ аломати асосии маконҳо – қабати маскун ва ашёи қадимро ба эътибор мегиранд. Азназаргузаронии маҳал ва суҳбат бо аҳоли ҷарти асосии ҷустуҷӯи археологӣ ба ҳисоб меравад. Ҷустуҷӯи археологӣ аз солҳои 40-50 асри XX маъмул гардид. Ҳулосаҳои ҷустуҷӯи археологӣ барои интиҳоби объекти хафрийети археологӣ чун асос хизмат мекунад.

Шинсномаи ёдгорӣ – ҳуччати ёдгории археологӣ аст, ки дар он маълумоти муфассал доир ба ёдгори (номи ёдгорӣ, ҷойгиршавиш, таърихи омӯзиш, натиҷаи хафрийет ва д.) акс ёфтааст.

Шурфи археологӣ (жарф, хандак) – ҷоҳе, ки барои тафтиш кардани қабатҳои маданӣ ва омӯзиши стратегияф-хронологии он кофта мешавад. Ёдгориҳои археологӣ яққабата ва бисёрқабата мебошанд. Дар вақти омӯзиши ёдгории бисёрқабата стратегия (қабатбанди)-и ёдгори муайян мешавад.

Шимпанзе - (франс. chimpanze) маймунӣ одамшакли африқоӣ.

Шиллинг - пули майдаи англис, баробари 1/20 фунт стерлинг; воҳиди пулии Австрия, баробари 100 грош; воҳиди пули як қатор мамлакатҳои Африка, Кения, Танзания, инчунин Гана, Ирландия, Зеландияи Нав ва баъзе мамлакатҳои дигар, ки ба 100 сент баробар аст.

Шартномаи Варшава (Ахдномаи дӯстӣ ва ёрии ҳамдигарӣ) аз 14-уми майи соли 1955 ҳуҷҷатест, ки ташкили иттифоқи ҳарбии давлатҳои сотсиалистии Аврупо ро бо нақши роҳбарикунандаи ИҶШС, Созмони Паймони Варшава (ОВД) ба расмият дароварда, дуқутбии ҷаҳонро дар тулли 36 сол таҳким бахшид. Бастани шартнома ҷавоб ба ҳамроҳшавии ФРГ ба НАТО буд. Шартномаи Албания, Булгария (Болгария), Маҷористон (Венгрия), Ҷумҳурии Демократии Германия, Полша, Руминия, ИҶШС ва Чехославакия дар мулоқоти Варшаваи давлатҳои Аврупо барои сулҳ ва амнияти Аврупо санаи 14-уми майи соли 1955 ба имзо расониданд.

Шартномаи Парижи соли 1761, ки бештар бо номи «паймони оилавӣ» маъруф аст, созишномаест, ки 15-уми августи соли 1761 дар Париж бо ташаббуси вазир Ҷоизел (Шуазёла) байни Франция ва Испания, ки дар он вақто хонадаони Бурбонҳо – Людовики XV ва Карли III ҳукмронӣ доштанд, баста мешавад.

Экспедицияи археологӣю этнографии Хоразм (ЭАЭХ) – экспедицияест, ки бо мақсади тадқиқи маданияти археологӣ ва таърихи воҳаи Хоразм Академияи Фанҳои Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ (АФ ИҶШС) ташкил карда буд. Бостоншиноси маъруф С.П.Толстов роҳбари ЭАЭХ буд. Экспедиция аз воҳаи Хоразм ёдгориҳои зиёди таърихӣ ба монанди димна, қалъа, истехком, иншоотҳои обёрӣ, катибаҳои қадим, сурат, лавозимоти хочагӣ, муҳр, ҳайкалчаҳои нуқрагӣ мисӣ ва ғ. ба даст овард. Аз соли 1945 бо номи «Асарҳои Экспедицияи археологӣю этнографии Хоразм» (Труды ХАЭЭ) ҳисоботи илмӣ нашр мегардид.

Экспедицияи археологӣю Тоҷикистон (ЭАТ, 1946-1973) – экспедицияи илмӣ, ки бо мақсади тадқиқи ёдгориҳои бостонии Тоҷикистон соли 1946 таъсис ёфта, то соли 1952 Экспедицияи археологӣю Сугд Тоҷик (ЭАСТ) ном дошт. Дар таъсиси он Институти таърихи маданияти моҳии АФ ИҶШС (аз соли 1959 Институти археологӣю АФ ИҶШС), Институти таърихи Филиали тоҷикистони АФ ИҶШС ва Эрмитажи давлатӣ иштирок карданд. Ба экспедиция аввал А.Ю. Якубовский (1946-1953), минбаъд М.М.Дяконов (1953-1954) ва А.М.Беленицкий (1954-1973) роҳбарӣ карданд. Аз олимони Ленинград (ҳоз. Санкт-Петербург, Русия), ки солҳои 1946-1951 ба ғуруҳҳои алоҳидаи экспедиция роҳбарӣ кардаанд, саҳми А.П.Окладников, О.И.Смирнова, А.М.Мандельштам, Б.И.Маршак, В.И.Распопова қалон аст. Онҳо бори аввал дар болооби Зарафшон, водии Вахш Ҳисор тадқиқоти археологӣ гузарониданд. Хафрияи Панҷкенти Қадим, қабристони Тупхона, димнаҳои Қайқубодшох ва Қалъаи Мир оғоз ёфт. Баъди таъсиси АФ РСС Тоҷикистон (1951) ғуруҳи қалони бостоншиносон (Б.А.Литвинский, Е.А.Давидович, Н.Н.Нематов, Т.И.Зеймал, В.А.Ранов, Е.Д.Салтовская, Х.Ю.Мухитдинов ва диг.) ба тадқиқи археологӣю ҷумҳурий

машғул шуданд; тадқиқоти археологӣ сар то сари ҷумҳуриро фаро гирифт.

Экспедицияи археологӣю комплекси шимоли Тоҷикистон (ЭАКШТ) соли 1974 таъсис ёфтааст. Роҳбараш академик Н.Н.Нематов. То ин давра тадқиқи мунтазами осору ёдгориҳои бостонии шаҳру деҳоти вилояти Сугд (Ленинободӣ соҳаи шуравӣ)-ро дастаю ғуруҳҳои бостоншиносии «Хучанд» (1954), «Хучанду Истаравшан» (1955) ва «Шимоли Тоҷикистон» (1961-1973)-и Институти таърихи АФ РСС Тоҷикистон ба ӯҳда доштанд. Фаъолияти ЭАКШТ дар тадқиқи ёдгориҳои давраи асри сангу биринҷӣ, оҳан, давраи антиқа ва асрҳои миёна хеле назаррас аст. Аъзоёни ЭАКШТ дар омӯзиши ташаккули шаҳрсозӣ дар қисми шимолии Осиёи Миёна ва ҳавзаи дарёи Сир, меъморӣи кӯшк манзил ва коҳии ҳокимон, маросими дафн, услуби обёрӣ, хунари қулолию заргарӣ, санъати тасвирию қандакорӣ ва унсурҳои ирфонӣю аҳкоми динӣю ниёғони тоҷикон асару мақолаҳои зиёд таълиф намуданд. Яке аз қомебиҳои бостоншиносии ЭАКШТ муайян намудани санаи ба вучуд омадани Хучанд ва қашфияи Истаравшан мебошад. Дар фаъолияти экспедиция Н.Н.Нематов, Е.Д.Салтовская, Ҷ.П.Пүлотов, С.Ш.Марофиев, А.К.Мирбобоев, Т.В.Беляева, А.Билолов, О.Панфилов, С.Мамаҷонова, Н.Т.Раҳимов, Ҷ.Эшонқулов, А.Ҳолиқӣ, Р.Афзалов, П.Самойлик, В.Ҷумъаев ва дигарон саҳми қалон мегузоранд.

Экспедицияи археологӣю ҷануби Тоҷикистон (ЭАҶТ) – яке аз экспедицияҳои археологӣ дар ҳудуди Тоҷикистон аст. ЭАҶТ соли 1973 дар заминаи ЭАТ ҳамчун экспедицияи мустақил таъсис ёфт. Сардораш Б.А.Литвинский, баъд В.А.Ранов (то соли 2007) буданд. Дар фаъолияти он Институти таърихи АФ Тоҷикистон, Институти шарқшиносии АФ Русия ва Эрмитажи давлатии Русия ширкат меварзанд. Аз тарафи ЭАҶТ ёдгориҳои археологӣю ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон (вил. Хатлон, ноҳияҳои тобеи марказӣ), болооби Зарафшон ва Помир таҳқиқ карда мешавад. Фаъолияти ЭАҶТ доир ба таҳқиқи давраи асри санг имконият дод, ки ёдгориҳои асри санг дар ҷануби Тоҷикистон ва Помир ба давраҳои ҷудо карда шаванд. Ёдгориҳои асри биринҷӣ дар ноҳияи Норак ва водии Данғаро Ҳисор қашф гардидаанд. Дар натиҷаи

хафрийети Қалъаи Шодмон, Уртабӯз, Гардани Ҳисор, Хулбук, Сайёд маводи зиёде ба даст омад. ЭАҶТ баробари хафрийети археологӣ як қатор тадқиқоти нумизматикӣ (сиккашиносӣ) ва антропологиро низ ба анҷом расонидааст (Е.А.Давидович, Д.Довудӣ, Т.П.Кияткина). Солҳои охир тамоми дастаҳои экспедитсия (роҳ. Ю.Ёкубов, М.А.Бубнова, Д.Довудӣ, Т.Филимонова, С.Бобомуллоев, А.Раззоқов, А.Абдуллоев ва диг.) дар тартиб додани харитаи археологии Тоҷикистон саҳми калон гузоштанд.

Эллинизм - (аз юн. *Неллен-эллини*) ифодаи шартии давраи таърихии Шарқи баҳри Миёназамин, Осиёи Пеш ва Лаби баҳри Сиёҳ аз давраи Искандари Мақдунӣ (солҳои 334-324 то мелод) то солҳои 30 мелодӣ; калима ё иборае, ки аз забони юнониёни қадим гирифта шудааст; таър. маданияти юнониёни қадим.

Эпиграмма - (юн. *epigramma*) дар Юнони қадим хати (ба тарзи равона ё шеър) дар пояи ҳайкал, рӯи девор, бино, лавҳи мазор, санги қабр, тӯҳфа ва ғ. навишташуда, ки аҳамияти ҳамон чизро фаҳмонда медиҳад; ҳаҷвия, шеъри кӯтоҳи истеҳзоомез.

Эпиграф - (аз юн. *epigraphē*-хат, навиштаҷот) дар Юнони қадим хати рӯи ҳайкал; ибора, ҷумла, порчаи иқтибосӣ, мақол, ки дар сари китоб ё дар аввали фасли алоҳидаи он навишта шуда, ба идеяи асосии асар, мавзӯ ва умуман ба мазмуни он ишора мекунад.

ЭОС - (юн. *eos*)-дар асотирирои Юнони қадим олиҳаи шафаки субҳ (дар асотири Рими қадим-Аврора)-ро меғуфтанд.

Экбатана - номи қадимии юнонии шаҳри Ҳамадонро номанд, ки дар маъҳазҳои ошурии асри II пеш аз мелод Амама сабт ёфтааст.

Эмиграция-(аз лот. *emigrare*-кӯчидан, кӯчида рафтан) ҳиҷрат, муҳоҷират; бо сабабҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, динӣ ва ғайра аз ватани худ ба мамлақати дигар кӯчида рафтан. Эмиграция ҳодисаи ногузирӣ ҷамъияти истисморӣ буда, хусусан дар асрҳои XIX ва XX дар мамлақатҳои сармоядор хеле паҳн шудааст (мук. иммиграция); ҷамъи муҳоҷирхое, ки дар мамлақате зиндагӣ мекунанд.

1. Давраи қадимтарин (аз як миллион сол пеш аз мелод то ҳазораи VI пеш аз мелод);
2. Давраи қадим (аз ҳазораи VI пеш аз мелод то асри II мелодӣ);
3. Давраи миёна (аз асри III мелодӣ то нимаи дуюми асри XIX);
4. Давраи нав (аз нимаи дуюми асри XIX то ибтидои асри XX);
5. Давраи муосир (аз ибтидои асри XX то замони имрӯза).

Асри санг

Асри санг марҳилаи дарозтарини таърихи инсоният ба шумор рафта, онро олимон дар навбати худ ба се давра – палеолит, мезолит ва неолит ҷудо намудаанд. Барои он асри санг меғӯянд, ки дар он давра ҳамаи афзори олоғи меҳнатро одамон аз санг месохтанд.

1.Палеолит (асри санги қадим, аз 800 ҳазор сол то 12 ҳазор сол то мелод). Бошиғоҳҳои давраи палеолит дар Осиёи Миёна: Қаратоғ -1-и ноҳияи Ёвон, Лоҳутӣ -1, Хонақоҳ 1-3 ва Қулдараи Ҳовалинг, Селенгур дар Фарғонаи Ўзбекистон, бошиғоҳҳои дар нимҷазираи ҷанубу ғарбии баҳри Ҳазар, гори Обираҳмад дар миёноби Сирдарё, қули Комсомоли шаҳри Самарқанд, Зирабулоқи наздикии Бухоро, дар қуҳсори Ҳисор ва Ваҳш, Оғзиқучуки Данғара, осори Навкат аз пуштақуҳи Сомғор то деҳаи Навкати Шаҳристон, Ҳоҷагори Исфара, Харкӯши шаҳри Турсунзода, Тешуктоши Бойсуни Ўзбекистон ва ғайра.

2. **Мезолит** (асри санги миёна, ҳазораи X – VI пеш аз мелод). Бошишгоҳҳои давраи мезолит дар Осиёи Миёна: Чилучорчамаи ноҳияи Носири Хусрав, Тутқавулу Сайёди Норақ, Оқтанғи дар Шахристон, Мазори Шарифи Панҷакент, Ошхона (дар Помири Шарқӣ), Чилондара, Кули Сӯфиён, Даҳана ва Дараи Шӯр дар Дангара, Дамдамчама дар соҳили баҳри Ҳазар, Обишир дар Фарғона, Мачай дар Бухоро ва ғайра.

3. **Неолит** (асри санги нав, ҳазораи VII – IV ё III пеш аз мелод). Бошишгоҳҳои давраи неолит дар Осиёи Миёна: Мачмуи осори давраи неолит дар Осиёи Миёна асосан бо номи се маданият: Чайтун, Ҳисор ва Калтаманор маълум аст.

Маданияти Чайтун. Аслан, маданияти неолитӣ буда давоми маданияти мезолит мебошад. Дар доманаи шимолии Кабутаки Хуросони Шимоли (доманаи кӯҳҳои Копетдоғ, ҷанге поёнобҳои руди Таҷани Туркменистон) бошишгоҳи қадими неолитии аз тарафи академик В. М. Массон кашфкардашуда номи маданияти Чайтунро дорад. Дар ин ҷо бостоншиносон як силсила бошишгоҳҳои маданияти Чайтунро дар гирду атрофи Ашқобод кашф намуданд, ки осори аввалин зироаткорон дар Ориёнои Шарқӣ мебошад.

Маданияти Калтаманор. Мачмуаи бошишгоҳҳои неолитӣ буда онро экспедитсияи бостоншиносии мардумшиносии

ҳоразмӣ бо роҳбарии С.П.Толстов дар ҳудуди Хоразм пайдо намуданд. Ёдгориҳои давраи неолит, аз ҷумла Ҷонбозқалъа, Ҷангал, Оққадарё, Бӯрлӣ ва ғайраҳо олимон, кашф карданд, ки онҳо ба маданияти Калтаманор мансубанд. Барои он ин маданият чунин ном гирифтааст, ки бори аввал нишони ин маданият аз деҳаи Калтаманори ноҳияи Тӯртқӯли Қарақалпоқ пайдо шудааст.

Маданияти Ҳисор. Маданияти дигари неолитии қисми ҷуҳистонии Осиёи Миёнаро гуянд, ки соли 1948 Окладников А.П., аввалин осорашро аз Ҳисор, кашф кардааст. Осори маданияти Ҳисорро олимон аз Кӯҳи Булиёни Дангара, Тутқавули Норақ, соҳилҳои дарёҳои Яхсу, Қизилсу, Вахш, Қофарниҳон ва мавзёҳои байни ин дарёҳо, атрофи Искандарқӯл, водии Ҷуст, Кӯкчаи Афғонистон ва ғайра пайдо намудаанд.

Энеолит. Асри биринҷ

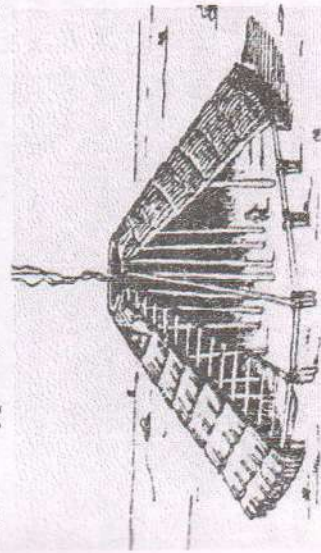
Энеолит. Ибтидои асри биринҷро «энеолит» – «асри сангу мис» меноманд (ҳазораҳои IV – III пм), зеро маҳз дар ҳамин вақт, баробари Ҳифзи анвой зиёди олоғи сангӣ, охишта-охишта асбоб ва маснуоти мисӣ ҳам пайдо ва паҳн мешаванд.

Асри биринҷ. Асри биринҷӣ асосан аз охири ҳазораи III пеш аз мелод оғоз ёфта, мавҷудияти худро то қарнҳои IX–VIII пеш аз мелод нигоҳ медорад.

Бошишгоҳҳои давраи энеолит ва аҳди биринҷ дар Осиёи Миёна: Саразм дар Панҷакент, Бешкент дар ноҳияи Носири Хусрав, маданияти Вахш дар водии Вахш, Ғелоту Лулиқутал ва Қаримбердии Қӯлоб, Қангуртут ҷануби Тоҷикистон, Гонури дар водии Мурғоб, Намозгоҳтеппа дар Туркменистон, Ҷарқутан дар Ўзбекистон ва ғайра.

Ориёиҳо ва **ватани зисти онҳо.**

Ориёиҳо-номи тоифаҳои қадими Ҳиндуэронӣ буда, дар ҳазораҳои IV ибтидои I то мелод дар Эрон ва Осиёи

Марказӣ, даштҳои шимолӣ байни Олтою Тяньшуну Ҷанубии Уралу атрофи баҳрҳои Аралу Каспӣ мезистанд ва бо воситаи хичрат дар Анатолияю ҷанубии Кавказу Арманистони таърихӣ, Балкану Аврупои Шарқию Марказӣ ҷой гирифтанд. Калимаи ориёӣ ба маънои поку наҷиб фаҳмида мешавад ва асоси баромади онҳо худудҳои Варорӯд ба ҳисоб меравад.

Ариана (Арея-Ориёно) - мафҳуми таърихӣ-этникӣ ва географӣ буда, онро олими Юнони қадим Эратосфен дар адабиёти атиқӣ барои ифодаи қисми шарқии пуштакӯҳи Эрон истифода бурдааст. Ба он вилоятҳои Арея (Ориё, баъд Хирот), Порт, Суғд, Бохтар, Гедросия, Кармания, Арахосия, Дрангиана (баъд Сакистон-Систон), Паропамиз (Ҳиндукушу Кобул) дохил мешуданд. Номии юнонии Ариана аз номи эронии Арианама (мамлакат ё шохии ориёниҳо) бармеояд. Қавмҳои бохтариҳо (тахориҳо), суғдиҳо, хоразмиҳо, массагетҳо, сакоиҳо (скиф, савромат), сайниҳо, фарғонагиҳо ... баромадашон ориёист. Ин наҷод сарчашмаи асосии ташаккулиёбии халқи тоҷик мебошад. Бо мақсади арҷ гузоштан ба таърихи худ, бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Тоҷикистон соли 2006 - "Соли тамаддуни ориёӣ" эълон гардид.

ҚАДИМТАРИН ҶАШНҲОИ ОРИЁИ

Наврӯз. Наврӯз яке аз идҳои қадимтарини мардуми ориёист. Наврӯз ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ 1-уми фарвардин (аввали моҳи ҳамал) ё 21-уми моҳи мартӣ солшумории миллодӣ рост меояд. Аз рӯи ривоятҳои қадим бунёдгузори ин ҷашн шох Ҷамшед мебошад. Дар ин рӯз офтоб ба хати истиво (экватор) меояд ва шабу рӯз баробар мешаванд. Наврӯз огози баҳор, саршавии кишгу қор, бедоршавии табиат, олами наботот, тақмили дунёи нав доништа мешуд. Бо ташаббуси Тоҷикистон ва ҷанде аз давлатҳои ҳавзаи Наврӯз соли 2010 бо қарори Созмони Миллали Муттаҳид Наврӯз иди ҷаҳонӣ эълон шуда, дар мамлакатҳои зиёд онро ҷашн мегиранд.

Тиргон. Ҷашни Тиргон яке аз ҷашнҳои фасли сол буда ба фарорасии тобистон - ба 21-22 моҳи июн рост меояд. Дар ин рӯз офтоб ба куллаи баландтарини худ мерасад ва рӯзҳои 21-24 рӯзҳои дарозтарини сол ҳисоб мешаванд. Ин ҷашнро ниёгони

мо ҷун ҷашни об ва ба хотири фаришта Тиштар таҷлил менамуданд. Фаришта Тиштар дар «Авесто» ҷун физояндаи об ғиношӣ мешавад.

Меҳргон. Барои ориёиҳо дуҷумин ҷашни бузург пас аз Наврӯз Меҳргон доништа мешуд. Меҳргон ба бозгашти офтоб на дубора ба хати истиво омадани он ва боз баробар шудани шабу рӯз баҳшида шудааст. Ин айёмро олимон боз «эътидоли тирамоҳӣ» (дар муқобили «эътидоли баҳорӣ», ки ба айёми Наврӯз рост меояд) меноманд. Рӯзи 16 моҳи меҳргон рӯзи фариштаи Меҳр аст ва мутобик ба 16 октябр мебошад. Аз рӯи ривоятҳо асосгузори ин ҷашн шох Фаридуни пешдодӣ будааст.

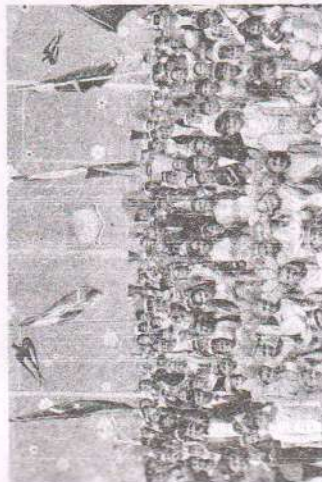
Соли 2017 дар шаҳри Душанбе бозоре наво номи Меҳргон, ҷун рамзи барақагу шукуфӣ бо ташаббуси Раиси шаҳри Душанбе ба ғайрият огоз намуд.

Сада. Сада яке аз ҷашнҳои бостонии мардуми ориёинаҷод аст, ки рӯзи даҳуми моҳи ёздаҳуми солшумории шамсӣ - баҳман, мутобик ба 30 - 31 январ, барпо мегардид. Дар гузашта пайравони ӯйини меҳрпарасти (митроизм - офтобпарасти) рӯзи аввали даймохро, ки ба 21 декабр рост меояд, рӯзи огози зимистон доништа ва 22 декабрро ҳамчун рӯзи тавлиди Хуршед ҷашн мегиританд. Зеро дар ин рӯз офтоб аз бурчи қавс мебарояд ва ба бурчи қаддӣ дохил мешавад, ки онро "инкилоби зимистонӣ" меноманд. Шаби ин рӯзро, ки дарозтарин шаби сол мебошад бо номи "шаби ялдо" гузаштагони мо гиёмӣ медонштанд. Маънои калимаи "ялдо" низ аз забони суриёни ба забони форсӣ омада маънои зоданро дорад. Абурайхон Берунӣ ин ибораро дар асараш "Ат-тафҳим" ба маънои "шаби зодан"

ва дар "Осор-ул-боқия" бошад "Навидрӯз"

номидааст. Аз ин рӯ, гузаштагони мо Садаро ба муносибати ҷилрӯзагии Офтоб таҷлил менамуданд. Мувофиқи ривояти «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ Хушанг ин ҷашнро асос гузоштааст.

Санаи 6 декабри соли

2023 бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Эрон “Чаши Сада” аз тарафи ЮНЕСКО ба Феҳристи мероси гайримоддии башариат ворид карда шуд.

ДИНИ ЗАРДУШТИЯ

Дини зардуштия қадимтарин дини қавмҳои ориёӣ буда, дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақа ва ҷаҳон таъсири амиқ гузоштааст. Асосгузори ин дин Зардушт (тахминан дорандаи уштури зард) мебошад. Доир ба замони зиндагии Зардушт дар миёни олимон назарҳои мухталиф вучуд дорад. Аммо тадиқотҳои охир нишон медиҳанд, ки Зардушт тахминан дар байни асрҳои XVII ва XIV пм ҳаёт ба сар бурдааст.

Зардуштия аввалин дини тавҳидии ҷаҳонӣ буда, инсониятро ба ростии озодагӣ ва меҳрубонии садоқат даъват менамуд. Панҷ вақт намоз, нақӯкорӣ, хайрот, пули чинвод (сирот), бихишту дузах, иродаи озод, парҳез аз дуруғтӯй, покӣ, сабури ва монади инҳо, ҷавҳари ин динро ташкил медиҳанд. Асоси таълимоти зардуштияро се панди Зардушт: пиндори нек, рафтори нек ва гуфтори нек ташкил мекунад. Чор унсuri табиат: об, оташ, хок ва бод ҳамчун асоси ҳастӣ мукаддас дониста мешуд. Оташ барои пайравони зардуштия моҳиятан чун кибла ва ё нури илоҳӣ арзёбӣ мегардад. Таълимоти дини зардуштия дар китоби «Авесто» гирд оварда шудааст.

Авесто. Китоби мукаддаси дини зардуштия буда, маънояш асос, дониш, дастур мебошад. Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ «Авесто» дар ибтидо болон 12 ҳазор пӯсти гов бо ҳарфҳои тиллоӣ навишта шудааст. Он аз 1200 боб, 21 наск (қисм) ва 2 млн байт иборат будааст. Ин ганҷинаи бебаҳон маънавии таърихиро бори аввал дар асри IV п.м., Искандари Мақдунӣ ва бори дуюм дар нимаи дуюми асри VII арабҳои истилогар, оташ заданд. Гузаштаи хирадпешаи тоҷикон, аз ҷумла хонадони Ашконихою Сосониҳо дар дубора гирдоварии «Авесто» нақши асосӣ гузоштанд. Пас аз таҳрибкориҳои арабҳо дар аҳли халифа Маъмун боз ҷамъоварии «Авесто» шуруъ гардид. То замони мо 5 қисми «Авесто» боқӣ мондааст:

1. **Ясно** (ситоиш, парастии, нӣиш, сачда, намоз);

2. **Яштҳо** (калимаи «Яшт» бо «Ясно» ҳаммаъност ва мазмуни ситоиш ва нӣишро дорад);

3. **Вандилод** (қонун зидди девҳо);

4. **Виспарад** (далерон, роҳбарон, бохирадон аст);

5. **Хурд-Авесто** (маҷмуи порчаҳои интихобшуда аз «Авесто», матни дуо ва нӣишҳо, ки пайравони зардуштия онҳоро дар адои намоз, иҷрои қонуну қоидаҳои динӣ, хангоми тӯй (сур) ва маросими мотам меҳонданд).

Сахифае аз «Авесто» бо забони паҳлавӣ ва бо хати динлабира

ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН ДАР МАСИРИ ТАЪРИХ

Пешлодӣ. Сулолаи ориёӣ буда дар асри биринҷ, тақрибан дар ҳазорсолаҳои V-III п.м., ҳукмронӣ намудаанд.

Шоҳони асосии сулолаи Пешлодӣ инҳо буданд: 1. Каюмарс, 2. Хушанг 3. Тахмураш, 4. Ҷамшед, 5. Заххок, 6. Фаридун, 7. Манучехр, 8. Шахриромон, 9. Афросиёб, 10. Зобзу, 11. Гаршасп.

Таърихи давлатдорӣ ин сулола ба шакли ривоят ва асосӣ сабт шудааст. Дар замони ҳукмронии шоҳони ин сулола ҳодисаҳои муҳими таърихӣ рух доданд.

Нахустин намояндаи ин хонадон Каюмарс ба аввалин одам нисбат дода мешавад.

Каюмарс мардумро ба набрди зидди девон фармон медиҳад.

Хушанг дар миёни одамон доварӣ, ҳукм ва адлро ҷорӣ кард ва бо лақаби Пешдод машҳур гардид. Дар давраи ӯ одамон ба истеҳсолу коркарди биринҷ, хонасозӣ, ҷорводорӣ, кишоварзӣ, обёрӣ ва ғ. ошно шуданд; расми подшоҳӣ ва тоҷгузорӣ паид омад; шаҳрҳои Бобул ва Шуш қомат афрохтанд. Ба ҷашни Сада асос гузошту ба ин васила мардумро ба эҳтироми оташ, ҷун рамзи гармӣ, ҳаёт, рӯшноӣ хидоят намуд. Дар давраи Тахмурас аспасворӣ, боркашонӣ, пашмресӣ ва дигар амалҳои хуби инсонӣ маъмул гардид; сохтмони куҳандизи Марв ва ду бино дар Исфаҳон хотима ёфт.

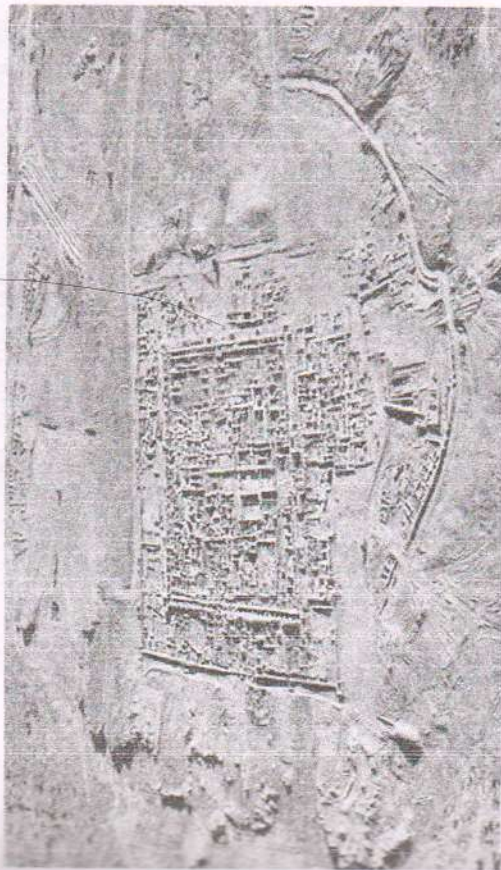
Дар замони Ҷамшед шамшер, ҷавшани пӯлодӣ, абре-шим, каз, катони ранга, фарш, истеҳсоли ағзу дору, ран-ғҳои табиӣ, бунёди иншооти бузург ва гармоба ихтироъ шуд. Пойтахташ шаҳри Истахр буд. Оини ҷашнгирии Наврз дар рӯзи тахтнишинии ӯ маъмул гашт. Ҷамшед дар қиблаи дастовардҳои мағрур шуда, даъвои худой кард ва тадриҷан боварии мардумро аз даст дод. Дар ин фурсат Заҳҳок бар зидди Ҷамшед хуруҷ карда, ба тахти шохӣ даст ёфт. Дар аҳди ӯ зулму истибодд ривоч ёфт ва дар миёни мардум бо номи Заҳҳокӣ Морон машҳур гардид. Морони китфони Заҳҳок албатта ҳаёли буданд ва ин мавзӯ дар адабиёту санъати тасвирии халқи тоҷик васеъ паҳн шуда, мазмуни иҷтимоӣ (муборизаи қувваҳои неқӣ ва бадӣ) гирифт. Намунаи барҷастаи он «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад. Коваи оҳангар зери Дирафши кавиёӣ бар зидди Заҳҳок шӯриш бардошт ва Фаридун писари Ҷамшедро ба тахт шинонд. Фаридун гурзи сиёҳранги говсар дошт. Илми тиб, оини Меҳргон дар замони ӯ пайдо шуда, фалсафа ва нуҷум инкишоф ёфт.

Дар давраи Манучеур боғдорӣ, ҷангафзорҳо, хан-дақҳои мудофиявӣ пайдо шуда, дар соҳили Фурут чанд нахр ҳафр гардид. Дар ин давра Афросиёб (ҳукмронӣ тақрибан 12 сол) ба Эрон ҳуҷум ва Ироку Бобулро хароб кард.

Охириин шохӣ Пешдодиён Гаршосп буд. Пас аз таназули ҳукмронии сулолаи Пешдодиён сулолаи дигари ориёӣ – Каёниён ба сари қудрат меоянд.

Каёниён. Мутобиқи ривоятҳо Каёниён 1200 сол ва тибқи санадҳои дигар 738 сол ҳукмронӣ кардаанд. Доир ба вақти

ҳукмронии сулолаи мазкур ақидаи ягона вучуд надорад. Аз рӯи тахмини академик Ю. Ёкубов замони ҳукмронии сулолаи Каёниён тахминан ба асрҳои XX – VII п.м., рост меояд. Номи 9 шохӣ ин сулола то ба мо омада расидааст. Аз шох Виштасп дар Авесто ҷун хомии паёмбар Зардушт бештар зикр шудааст.

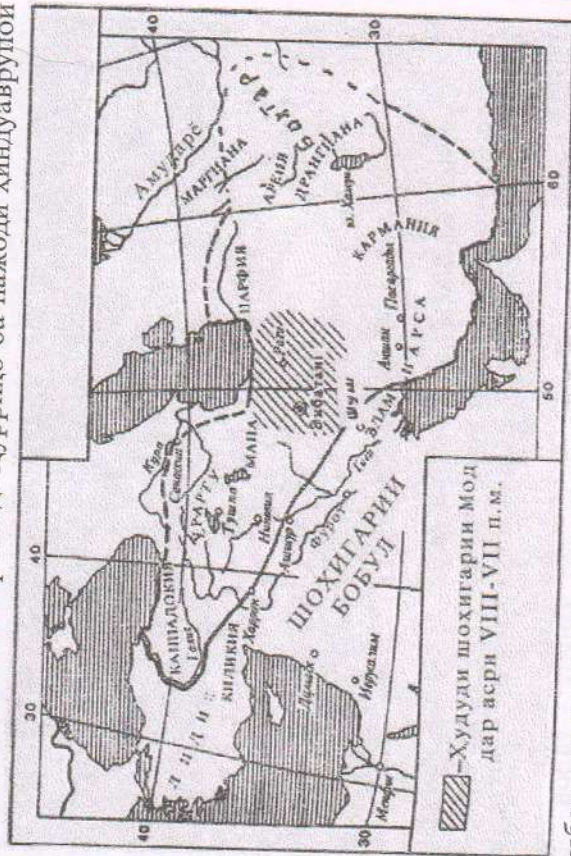
Шохони асосии сулолаи Каёниён инҳо буданд: Кайкубод, Кай Апивах, Кайковус, Кайхусрав, Кай Сиёвуш, Лухрасп, Виштасп (Гуштосп), Баҳман, Ҳамонӣ (Хумой). Дар ин давра шаҳрсозӣ ҳеле ривоч меёбад ва пойтахт шаҳри Балх эълон мегардад. Дар аҳди Каёниён, аниқтараш дар аҳди шох Гуштосп дини зардуштия бавучуд меояд.

Сулолаи Каёниён дар Бохтари қадим ҳукмронӣ намудаанд. Бо мақсади гиromидошти ин номи таърихӣ – ҷуғрофӣ соли 2018 номи шаҳри Курғонтешпа (маркази вилояти Ҳатлон) ба Бохтар иваз гардид.

Давлати Элом. Давлати Элом дар ҷанубу – ғарби Эрон (Хузистонӣ имрӯза) ҷойгир буд. Дар ин минтақа ханӯз дар аввали ҳазорсолаи IV п.м., шаҳраку шаҳрҳо пайдо шуда, иқтисодиёт ва дигар соҳаҳо тараққӣ мекунанд. Дар пойтахти он шаҳри Шуш (Суз) биноҳои боҳашамат, истеҳсоли фулузот, ҷархи кулолгарӣ, мӯҳрҳо ва хат пайдо мешаванд. Дар а. XXVII – XXVI п.м., дар Элом аввалин иттиҳодияи сиёсӣ, яъне давлат

ташкил мешавад. Минбаъд ва то охири ҳазорсолаи II п.м., Элом дар наъбунамо буд, бо Шумеру Аккад ва Бобул рақобат ва ҷанг мекард, баъзан минтақаҳои ҳамсарҳадро ишғол менамуд. Элом дар замони шох Иншушинак якҷанд бор ба мамлакатҳои ҳамсоя ҳучум карда ғанимати бисёре ба даст меорад. Аммо дар замони подшоҳии Навуходоносои I дар ҷанги назди шаҳри Бафра эломихоро торумор мекунад ва Элом ба таназзули дуру дароз гирифта мешавад.

Давлати Митан. Дар асри XVI п.м., дар сарғахи дарёҳои Даҷла ва Фурут давлати Митан ташкил мешавад, ки сулолаи ҳукмрони он ва қисми зиёди аҳолиаш ориёӣҳо буданд. Маркази он шаҳри Вашуканки буд ва то ҳол харобаҳои пайдо карда нашудааст. Аҳолии асосии давлати Митан хурриҳо буданд, ки бо сомиҳо омезиш ёфтаанд. Хурриҳо ба наҷоди Ҳиндавурупоӣ

нисбат доштанд ва дар асрҳои XVII-XVI пеш аз милод бо ориёӣҳо омехтаанд. Ин омезиш дар ноҳияҳои рӯди Урмияи Эрони кунунӣ ба амал омада буд.

Давлати Мод. Дар таъсири давлати Мод асосан шуриши қавмҳои ориёӣ, бо сарвари Паратуго, ки соли 760 п.м., ба вучуд омада буд, асос гузошт. Мувофиқи ахбори Ҳеродот яке

аз пешвоёни мадаӣҳо (модҳо) Дейок (шақли эрониаш Дахюк, Дахёкур) қабилаҳои пароканда ва бо ҳам муҳолифро муттаҳид карда, давлати Модро (Мидия) ташкил мекунад. Пойтахти он ш. Ҳангматана (Ҳамдон, шақли юнониаш Экбатана) буд. Ин ҳодиса тақрибан дар соли 715 п.м., рух додааст. Дар марҳилаҳои минбаъда Модҳо батадриҷ неруманд шуда, давлати худро васеъ мекунад. Соли 550 п.м., шаҳри Экбатанро Куруш тасарруф намуд ва бо Ҳамин давлати Мод аз байн рафт. Бузургтарин намояндагони давлати Мод: Каштарит, Фраорт (Фраварташ), Хувахшатра (Киаксар), Астиаг (Ихтивайгу).

Шоҳаншоҳии Ҳахоманишиён

Ин давлат соли 550 пеш аз милод баъди Модро ишғол кардани Куруши бузург ташкил мешавад. Номи сулола аз номи саравуди он Ҳахоман, ки дар солҳои 700-675 то милод ҳокими вилояти Форс буд, гирифта шудааст. Давлати Ҳахоманишиҳо аввалин империяи ҷаҳонии ориёӣҳо мебошад, ки се қитъаи дунё – Осиё, Аврупо ва Африқоро ба ҳам мепайвандад. Шаҳрҳои Посоргод, Персеплис, Истахр ва Суз ҳамчун марказҳои маъмурии шоҳаншоҳӣ доништа мешуданд. Низомии идории Ҳахоманишиҳо хело тақмил ёфта, беш аз 70 халқҳои гуногунзабон дар асоси меъёрҳои баробарӣ он ҷо зиндагӣ мекарданд. Соли 330 пм давлати Ҳахоманишиҳо дар натиҷаи ҳуҷуми юнону мақдунӣҳо, бо сарвари Искандари Мақдунӣ барҳам хӯрд. Давлатро шоҳаншоҳ тариқи се девон – молия, артиш ва суд идора мекард. Мамлакатро Дориоши Кабир дар натиҷаи ислохотҳои худ ба 20 сатрапия ҷудо намуд. Бузургтарин шоҳаншоҳони Ҳахоманишиҳо: Куруши Кабир (550 – 530 пм),

Камбучиёи II (530 – 522 пм), Дорон I (522 – 486 пм),
Хашёршохи I (486 – 465 пм) ва ғайра.

Давлати Селевкиён. Селевкиҳо гуфта сулолаи хукмрон ва давлати аз ҳисоби мулкҳои дар Шарқ забт кардаи Искандар ба вучуд омадаро дар назар доранд, ки онҳо дар тӯли солҳои 312 – 69 п.м, хукмронӣ кардаанд. Аммо дар сарзамини таърихӣ тоҷикон хукмронии Селевкиён то соли 246 пеш аз мелодро дар бар мегирад. Номии ин сулола ва давлат аз номи асосгузори Селевк гирифта шудааст. Селевк яке аз сарлашкарони машхур ва дӯстони наздики Искандар буд. Шуруъ аз шохии дуҷуми ин дудмон – Антиохи I пушти модарии Селевкиҳо ба ориёиҳо мепайвастан. Зеро Селевк дар рафти забткориҳои юнониён бо духтари Спитамен – Обона (Апама) никоҳ мекунад ва Антиохи аввал аз ин никоҳ аст. Пойтахт шаҳри Бобул буд.

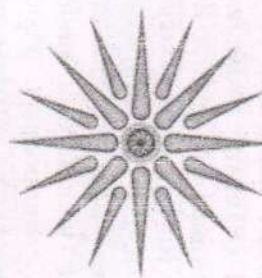
Шоҳони асосии давлати Селевкиён: Селевки I (312 – 280 пм), Антиохи I (280 – 265 пм), Антиохи II (260 – 246 пм), Селевки II (246 – 225 пм), Селевки III (225 – 223 пм), Антиохи III (223 – 187 пм) ва ғайра.

Давлати Юнону Бохтар

Рамзҳои давлатии империяи Селевкиҳо

Парчам

Нишон

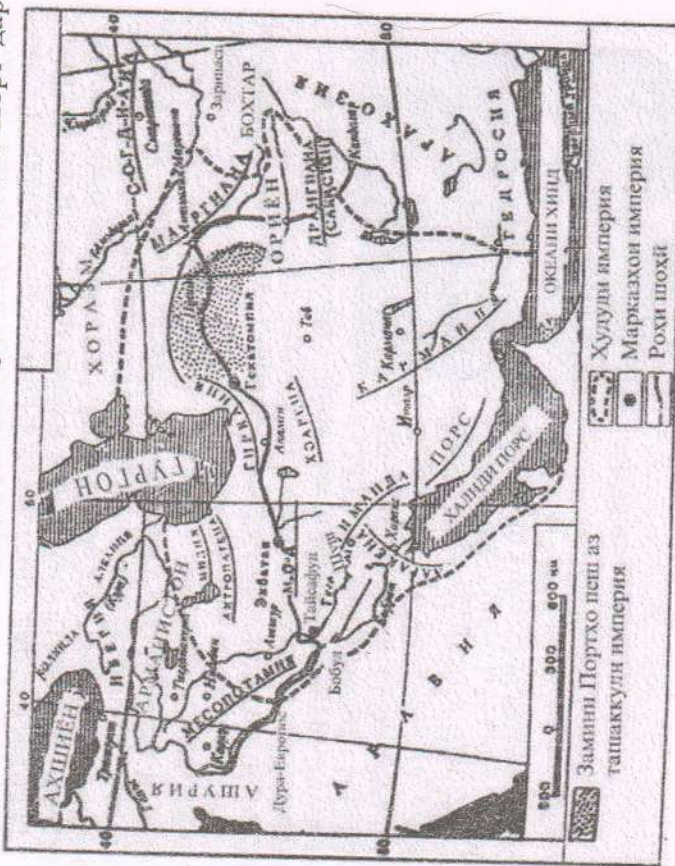
Мамлақати Бохтар дар ду соҳили болооб ва миёнаоби Амударё ҷойгир буда, худуди имрӯзаи шимоли Афғонистон, ҷануби Тоҷикистон ва ҷануби Ўзбекистонро дар бар мегирифт. Пойтахти он ш. Бохтар (Балхи асримиёнагӣ) доништа мешуд. Сатрапи Бохтар Диодоти I буд. Соли 256 п.м., ӯ бар зидди ҳомиёни худ Селевкиён шурӯш бардошта, Бохтарро давлати мустақил ва худашро шохии он эълон мекунад. Давлати Юнону Бохтар дар натиҷаи ҳуҷумҳои пай дар пайи қабилаҳои ҷоҳило давоми солҳои 141 – 128 п.м., аз байн рафт. Ба ҷои он дар қаламрави Бохтари таърихӣ сулолаи Кушонӣ ба сари

ҳокимият омаданд. Шоҳони давлати Юнону Бохтар: Диодоти I (250 – 230 пм), Диодоти II (230 – 226 пм), Евтидем (226 – 200 пм), Деметрий (200 – 171 пм), Евкратит (171 – 155 пм), Платон (Гелиокл) (155 – 145 пм), Менандр (145 – 130 пм), Аполлот (130 – 128 пм).

Тангаҳои Юнону Бохтар

Шоҳаншоҳии Ашкониён (Порт). Соли 247 п.м., ин давлат дар ҳудуди вилояти Порт таъсис ёфтааст. Вилояти Порт дар

шимоли шарқи Хуросон дар байни Гиркония (Гургони асриёнагӣ) ва Маргиён (Марв) ҷойгир буда дар шимол он бо Дехистон, дар Ҷанубу Шарқ бо Ҳирот ва дар Ҷануб бо Сакистон (Сиистон) ҳамсарҳад буд.

Аз сабаби он ки асосгузори давлат Аршак (Ашки I) буд, ин давлат бо номи Ашкониён низ ёд мешавад. Соли 223 пас аз ҷанги Хурмузгон давлати Ашкониён бо шикасти лашкари Артабони V (охирин намоёнҳои ин сулола) аз тарафи Ардашери Бобакон суқут намуд. Дар давлати Ашкониён Шурои давлатӣ бо номи Меҳистон амал мекард, ки дар навбати худ ба ду шурои дигар: намоёндогони хонадони шох ва мубадон ҷудо мешуд. Пойтахт асосан шаҳри Нусай (Нисо) буд. Баъдан пойтахтро ҷанд маротиба иваз намуда ба шаҳрҳои Саддарвоза, Рай ва дар охир ба шаҳри Тайсафун кӯчониданд.

Ашкониён дар замони худ эҳёкунандаи фарҳанги ориёӣ пас аз ҳучуми юнону макдуниҳо ба шумор мераванд. Онҳо дар ҳифзи

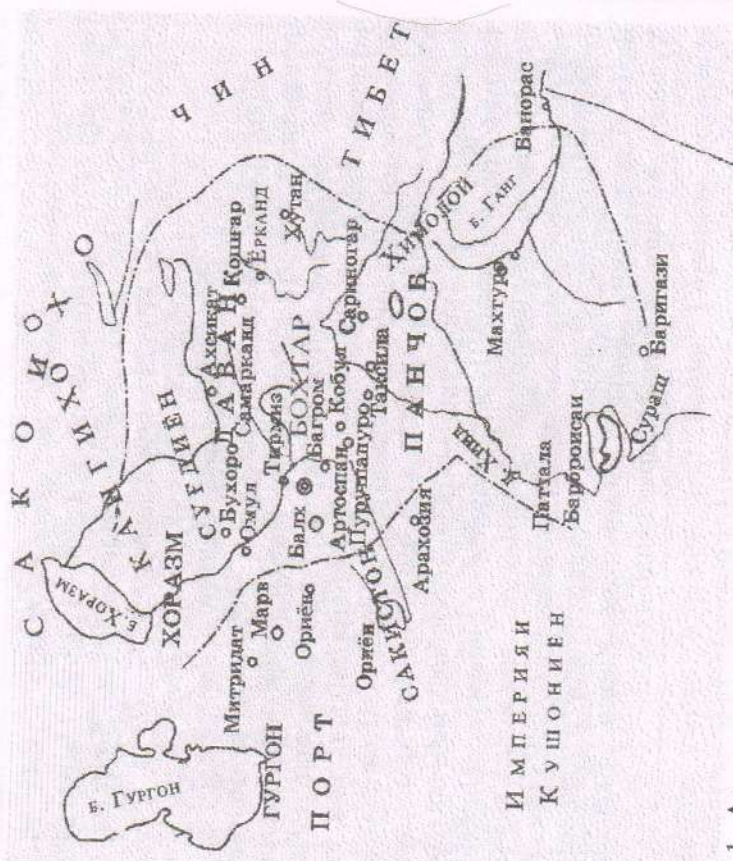
фарҳанги ориёӣ ва марзу буми он хидматҳои калон намулдаанд. Яке аз бузургтарин қудрати замон – империяи Римро борҳо шикаст доданд.

Бузургтарин шохҳои ин сулола: Ашки I (247 пм), Тирдоди I (171 – 139 пм), Фарҳоди I (138 – 123 пм), Митридоди II (123 – 87 пм), Ород (57 – 36), Фарҳоди IV (36 – 2), Вологези II (51 – 80), Меҳрдоди IV (128 – 149) ва ғайра.

Шоҳаншоҳии Кушониён

Дар байни солҳои 141-128 п.м., қабилаҳои кӯчманчиҳои эронинажод, ки дар сарчашмаҳои хатии хитой юзҷ номида шудаанд, ба Бохтар ҳучум карда, онро ишғол мекунанд. Дар натиҷа давлати Юнону Бохтар барҳамхӯрда дар ҷои он шоҳаншоҳии Кушониён ташаккул меёбад. Шоҳаншоҳии Кушониён тахминан аз асри II п.м., то IV мелодӣ арзи ҳастӣ намулдааст. Яке аз бузургтарин империяи ориёӣҳо мебошад, ки тамоми Тоҷикистони Шарқиро муттаҳид менамуд. Шаҳрҳои Ланшӣ, Балх, Пешовар ҷун марказҳои маъмури хизмат мекарданд. Асосгузори давлати Кушониён Кучула Кадфиз ба шумор рафта давлат дар аҳди шохҳои бузург ба монанди Вима Такту, Вима Кадфиз, Канишкаи Кабир, Васишка, Хувишка, Канишкаи II ҳело қудрат пайдо намуд.

Таърихи Кушониён ба давраҳои зерин ҷудо мешавад:

1. Аз оғози ҳуҷуми қабилаҳои юзҷӣ то подшоҳии Кучула Кадфиз;
2. Аз Кучула Кадфиз то Васудейва. Ин давраи ҳукмронии Кушониёни Кабир буд;
3. Давраи Кидориён ё Кушониёни Хурд номида мешавад ва онҳо аз нимаи асри III то асри IV ҳукм рондаанд.

Дар нимаи дуюми асри IV милод ба сари қудрати сиёӣ Ҳайтолиён меоянд.

Тирамоҳи соли 1968 бо ташаббуси директори Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии АИ ИҶШС олими намоёни тоҷик Бобочон Ғафуров дар шаҳри Душанбе конференсия байналмилалӣ зери унвони «Бостоншиносӣ, таърих ва санъати Осиёи Марказӣ дар замони Кушониён» баргузор гардид, ки дар кори он намоёндагони 22 давлат иштирок намуданд.

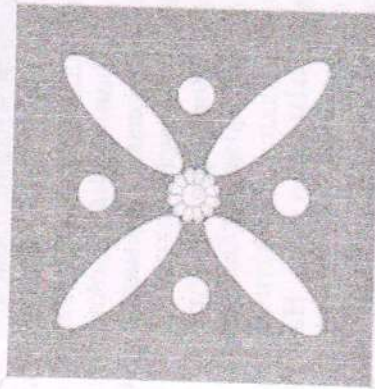
Бо мақсади зинда нигоҳ доштани хотираи таърихӣ миллиат соли 2018 ноҳияи Бохтари вилояти Хатлон номаш бо Кушониён иваз карда шуд. Инчунин соли 2020 дар шаҳри Душанбе бо номи «Кушониён» бозори масолеҳи сохтмонӣ ба ғайриҷалби шурӯъ кард.

Шоҳаншоҳии Сосониён

Хонадони Сосониҳо давоми солҳои 224 – 651 ҳукмронӣ намудаанд. Онҳо аз ҳавзаҳои таърихӣ Форс бархоста, худро вориси бевоситаи сулолаи Ҳахоманишиҳо муаррифӣ намуда, ба ин васила пайванди ноғусастани Эрони қадимро бо Эрони ибтидоӣ асри миёна ба вуҷуд оварданд. Номи сулола ва давлати Сосониён аз исми сарсулолаи хонадон Сосон, ки мубади оташқадаи Анахито (Нохид) дар Истахр буд, бармеояд. Ба давлат набераи ӯ Ардашери I Бобакон, асос гузошт.

Пойтахти давлат шаҳри Тайсафун (Беҳарташар) эълон гардид. Шоҳаншоҳии Сосониҳо дар натиҷаи ҳуҷуми араб барҳам хӯрд. Охири намоёндаи ин хонадон Яздигурди III (632 – 651) буд.

Бузаргтарин шоҳон: Ардашери Бобакон (224 – 241), Шопури I (241 – 271), Шопури II (309 – 379), Яздигурди I (399 – 420), Бахроми Гур (420 – 438), Яздигурди II (438 – 457), Кубоди I (488 – 531), Хусрави I (Анушервон) 531 – 579, Хусрави II (Парвиз) (590 – 591) ва ғайра.

Давлати Ҳайтолиён. Яке аз давлатҳои азияи ориёӣ буда дар асрҳои V – VI арзи ҳастӣ намудааст. Ҳайтолиён дар солҳои 80-уми асри IV Бадахшону Тахористони Шарқӣ, солҳои 40-уми асри V Балху Тахористон ва Ғарҷистонро тобеъ намуда, заминаҳои ҳарбию сиёӣ ташаққули давлати мустақилро фароҳам меоранд. Аввалин пешвои ҳайтолиҳо Афтоэллу буда дар аҳди ӯ, нимаи аввали асри V дар қаламрави Тахористон

давлати худро бунёд намуданд. Аммо давлати Хайтолиён дар миёнаи асри V дар аҳди Вахшунвар иқтидор пайдо намуд. Маъноӣ калимаи "хайтоли" далер часур мебошад. Дар ибтидо Балх ва пасон Бомиён пойтахт эълон гардид. Намоёнтарин шохони ин сулола: Вахшунвар, Ғотифар, Тораман, Меҳркуло, Хушнавз ва ғайра.

Пайдоиши дини Ислом. Дини ислом дар нимҷазираи Араб давомӣ солҳои 610 – 632 ба вучуд омадааст. Паёмбари дини Ислом Мухаммад (с), ки солҳои 570 – 632 ҳаёт ба сар бурдааст, мебошад. Сарчашмаи асосии шариати Ислом китоби муқаддаси мусалмонон "Қуръон" буда он аз 30 пора, 114 сура иборат аст. Дуюм сарчашмаи шариати ислом ҳадис буда гуфторҳои паёмбари ислом Мухаммад (с) мебошад. Ислом дини яктопарастӣ буда дар баланд бардоштани ахлоқи арабҳои бадаъӣ нақши муҳим гузошт.

Хилофати Араб. Асоси Хилофати Арабро паёмбари дини Ислом Мухаммад (с) гузошт. Пасон он аз ҷониби ёрони ӯ, яъне халифаҳои рошиддин Абӯбакри Сиддик (632-634), Умар ал-Хаттоб (634-644), Усмон ибни Аффон (644-656), Алӣ ибни Абутолиб (656-661), намояндагони сулолаҳои Уммавиён (661-750), Аббосиён (750-1258) идора карда мешуд.

Ҳучуми арабҳо ба Хуросон ва Мовароуннаҳр. Арабҳо ба хоки Эронзамин амалиётҳои ҷангири аз ҷанги Занҷир (соли 633) оғоз намуда то соли 651 идора доданд. Дар натиҷа, баъди муҳорибаҳои Пул (634), Қадисия (636), Ҷалуло (640), Наҳованд (642) шоханшоҳии Сосониҳо сукут кард. Пас аз ин, ҳучумҳои истилогаронаи араб ба Хуросону Мовароуннаҳр шиддат гирифт. Олимон ҳучумҳои арабро ба давраҳои зерин ҷудо намудаанд:

1. Марҳилаи якум, - солҳои 644-704-умро дар бар мегирад. Дар ин фосила арабҳо аввал, Хуросонро пурра тасхир намуда, ба мулк-давлатҳои ҷудгонаи Мовароуннаҳр якҷанд ҳамлаҳои горагарона мекунанд, вале ин ҷангҳо бештар ҳусусияти иктишофӣ (разведкавӣ) ва горагаронаро доштанд.

2. Марҳилаи дуюм, - солҳои 705-715-умро дар бар мегирад. Ин давра ба ҷангҳои пуршиддати арабҳо ва муқовимати саҳти мулк-давлатҳои ҷудгона ва ниҳоят ба заботи мақсадноки сарзамини Мовароуннаҳр аз ҷониби арабҳо рост меояд;

Давлати Тоҳирӣ.

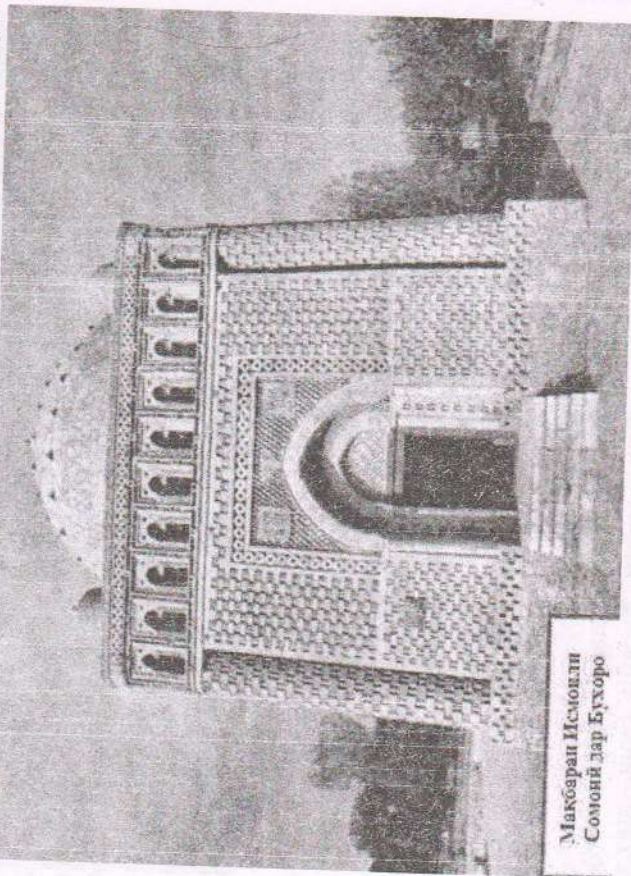
3. Марҳилаи сеюм, - солҳои 715-821-умро фаро мегирад. Ин марҳила дар навбати худ боз ба якҷанд давраҳо ҷудо мешавад. Ин замони паҳншавии дини ислом, шиддат ёфтани сиёсати мустамликавии арабҳо, муқовимати саҳти халқҳои Мовароуннаҳру Хуросон алайҳи истилогарони араб, ниҳоят таъсири давлатҳои миллӣ ва истиқлолият пайдо кардани халқҳои ин сарзамин аст.

Давлати Тоҳирӣ

Давлати Тоҳирӣ солҳои 821 – 873 дар Хуросон вучуд дошт. Асосгузори давлат Тоҳир ибни Хусайн буда, шаҳри Нишопур пойтахт ба шумор мерафт. Дудмони Тоҳирӣ аслан аз тоҷикони деҳаи Пушанги вилояти Ҳирот буданд. Давлати Тоҳирӣ дар бунёди давлати муташаққили Сомониён замина гузоштааст. Намояндагони давлати Тоҳирӣ: Тоҳир ибни Хусайн (821 – 822), Талха ибни Тоҳир (822 – 828), Абдуллоҳ ибни Тоҳир (828 – 844), Тоҳир II ибни Абдуллоҳ (844 – 862), Мухаммад ибни Тоҳир (862 – 873).

Давлати Сафориён. Давлати Сафориён дуюмин давлати тоҷикон пас аз ҳучуми арабҳо мебошад, ки солҳои 873 – 900 вучуд дошт. Асосгузори давлат Яъқуб ибни Лайс буда, аз

дудмони тоҷикон шаҳри Заранҷи Сиистон буд. Номи давлат аз касби ин хонадон – саффорӣ (мисгарӣ) гирифта шудааст. Шаҳри Сиистон пойтахти давлат ба шумор мерафт. Ин давлат аз ҷониби бародарон Яъқуб (873 – 879) ва Амр ибни Лайс (879 – 900) идора шудааст. Дар натиҷаи ҷанги байни Амр ва Исмоили Сомонӣ (солҳои 899 – 900) давлати Саффорӣ барҳам хӯрда, ҳудуди Хуросон пурра ба давлати Сомониён ҳамроҳ карда шуд.

Мақбаран Исмоили
Сомонӣ дар Бӯхоро

Давлати Сомониён. Аввалин давлати мутамаккази тоҷикон ба ҳисоб меравад, ки пас аз ҳуҷуми арабҳо ба вучуд омадааст. Асосгузори давлат Исмоили Сомонӣ (892 – 907) буд. Номи давлат аз номи сарсулола Сомонхудо (аслаш Аркак - ҳокими деҳаи Сомон) гирифта шудааст. Шачараи Сомониён ба Баҳроми Чубина рафта мерасад. Соли 892 бародари калонии хонадони Сомониён Наср аз дунё мегузарад ва мувофиқи васияти ӯ Исмоил сарвари хонадони сомонӣ ва амири Мовароуннаҳр гардид. Исмоил шаҳри Бӯхороро пойтахт қарор дод, ки то ин вақт Самарқанд пойтахти Сомониён маҳсуб мешафт. Бо ташаббуси амирони хирадманди Сомонӣ, аз ҷумла

Исмоил, Аҳмад ва Наср низоми давлатдории Сомониён хело мукаммал гардида усули идораи давлат тавассути девонҳо ба роҳ монда шуд. Макоми олимону адибон ва илму фарҳанги тоҷик боло рафта хавзаҳои адабӣ рушд намуданд. Бӯхоро ба маркази илму маърифати замон табдил ёфт. Раванди ташаккули ҳалқи тоҷик ба анҷом расид. Дар дигар соҳаҳои ҳамагонӣ ҳалқ низ баъзе пешравиҳо ба назар мерасид.

Ҷашни 1100 солагии давлати Сомониён соли 1999 дар Тоҷикистон бо шукӯҳу шаҳомати баланд таҷлил гардид. Инчунин дар Тоҷикистон ба хотири ғиромидошти ин саҳифаи дурахшони ҳалқи тоҷик воҳиди пулӣ аз соли 2000 бо номи “Сомонӣ” номгузорӣ шуда, аз соли 2001 мавриди истифода қарор гирифт.

Амирони Сомонӣ: Исмоили Сомонӣ (892 – 907), Аҳмад (907 – 914), Насри II ибни Аҳмад (914 – 943), Нухи I ибни Насри II (943 – 954), Абдулмалики I (954 – 961), Мансури I (961 – 976), Нухи II (976 – 997), Мансури II (997 – 999) Абдулмалики II (999).

Девонҳои давлати Сомониён

1. **Девони вазир ё Ҳочаи бузург** – асоситарин мақом ба ҳисоб мерафт, ки масъули ҳамаи қорҳои сиёсӣ, маъмури, иқтисодӣ буд;
2. **Девони барид** – масъули қорҳои алоқа;
3. **Девони сохибшурга** – маъмури қорҳои назму низоми ҷомеа;
4. **Девони муставфӣ** – ба қорҳои молия, харчу дахли давлат назорат мебуд;
5. **Девони амид-ул-мулк** – роҳбари қорҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатҳои муҳим;
6. **Девони мухтасиб** – масъули хариду фурӯш ва тарозу;
7. **Девони мушриф** – ба таври пинҳонӣ аз болои хароҷоту воридоти хазина ва фаъолияти дигар девонҳо назорат мебуд;
8. **Девони қозӣ** – ба қорҳои додрасӣ расидагӣ менамуд;
9. **Девони вақф** – масъули молу мулк муассисаҳои динӣ ва дигар амволи вақф;
10. **Девони мулкҳои давлатӣ** – масъули заминҳои давлатӣ, аз ҷумла хонадони Сомониён;

Дар натиҷаи омӯзиши баъзе аз сарчашмаҳои таърихӣ олимони боз ду девони Сомониёнро нишон додаанд:

11. **Девони сипоҳ ё ориз** – лашкарро бо либосу озука ва яроку мохона таъмин менамуд;

12. **Девони об** – маъули тақсими одилонаи об дар байни кишоварзон.

Давлати Зиёриён. Номи давлат аз исми сарсулолаи ин хонадон Зиёр гирифта шудааст. Ин дудмон аслан аз форсҳои қадимаи Гелони вилояти Дайлам буданд. Соли 928 намояндаи ин сулола Мардович бо ҳокими Торум иттифок баста алайҳи Асфор ибни Ширӯя ҷангид ва мулки ӯ Табаристонро тасарруф намуда, давлати Зиёриёнро ташкил намуд. Аз ин рӯ, асосгузори давлат Мардовичи Зиёри доништа мешавад. Пас аз ин, бо лашкаркашиҳои Мардович охираи давлат шаҳри Гелон ба шумор мерафт. Давлати Зиёриён дар замони ҳукмронии Қобус ибни Вашмиғир хело рушду нумӯш пайдо намуд. Ӯ шӯҳи маърифатпеша буда ба намояндагони илму адабиёт гавачуҳи хоса зоҳир мекард. Аз соли 1013 Зиёриён чун давлати ниммустақил дар ҳайати Ғазнавиҳо, аз соли 1042 дар ҳайати Салҷуқиҳо, вучуд дошт. Шӯҳони давлати Зиёриён: Мардович (928 – 935), Вашмиғир (935 – 968), Бехсутун (968 – 977), Қобус (977 – 982, давраи аввал), солҳои 982 – 998 давраи беҳокимиятӣ, Қобус (998 – 1012 давраи дуум), Фалакулмаолӣ Манучеҳр (1013 – 1032), Нӯшеравон (1032 – 1044), Чистон (1044).

Давлати Ғазнавиён. Давлати Ғазнавиён дар қаламрави Хуросон давоми солҳои 963 – 1186 арзи ҳастӣ намудааст. Асосгузори давлат Сабуктагини турк буда, аз Сомониён истиқлол ба даст овард. Пойтахт шаҳри Ғазна ба шумор мерафт. Ғазнавиҳо дар идораи давлат ҳамеша кӯтоҳдаст буда, ба қувваи зехнии тоҷикон таъя мекарданд. Усули идораи давлаташон ҳам баргирифта аз давлати Сомониён буд. Дар қори идораи давлат вазирони соҳибмаърифати эроннасл Аҳмад Ҳасани Маймандӣ, Абӯнасири Мушқон, Абӯбақри Қаҳистонӣ, Абулфазли Байҳақӣ нақши бориз доштанд. Шӯҳони намоёни Ғазнавиҳо: Сабуктегин (963-997), Маҳмуд (998-1030), Масъуди I

(1030-1041), Мавдуд (1041-1048), Масъуди III (1099-1115), Баҳромшох (1117-1153), Хусравшох (1153-1160), Хусрав Малик (1160-1186).

Ҳукмронии хонадони Бувайҳиён (Оли Бӯя). Асосгузори сулолаи Бувайҳиён Абушучои Бувайҳ, аз қабилаи Шердилоvand (аслан форс) мебошад, ки дар Киёлиш ном деҳаи шаҳри Дайлам зиндагӣ мекард. Вай Алӣ, Ҳасан ва Аҳмад ном фарзандоне дошт. Фарзандони Абушучои Бувайҳ аз соли 935 ба хидмати амир Мардовичи Зиёри гузаштанд. Мардович онҳоро хеле хуб пазиروي карда, ҳокимияти Қараҷро (мобайни Ҳамадон ва Исфаҳон) ба Алӣ супорид. Ҳамин тариқ, бародарон бо пуштибонии ҳамдигар минтақаҳои алоҳидаро зери тасарруфи худ дароварданд. Алӣ – ғарби Ҳамадон то ба қисме аз Исфаҳонро зери даст дошт. Ҳасан – Рай, Кошон ва қисме аз Исфаҳонро гирифта буд. Аҳмад – Кирмон, Хузистон ва баътар соли 945 Бағдодро ба даст овард. Халифаи аббосӣ Ал-Мустақфӣ (944 – 946) ҳокимияти ин се танро расман пазируфт. Ҳукмронии Бувайҳиён асосан дар аҳди Азудудавла хело напӯнамо намуд. Аз соли 1055, бо забти Бағдод аз қониби Салҷуқиҳо ҳукмронии хонадон таназул ёфт. Машхуртарин намояндагони ин хонадон: Алӣ, Ҳасан, Аҳмад, Фаҳруддава, Азудуддава (949 – 983) ва ғайра.

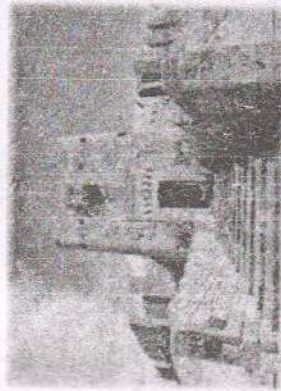
Давлати Қарахониён. Давлати Қарахониён дар охири асри X дар Туркистони Шарқӣ ва Ҳафтрӯд таъсис ёфт. Асосгузори Абдуқарими Бугроҳон аз сулолаи муғулнажоди туркзобон мебошад. Асоси давлатро қабилаҳои турки яғмо ва чигилӣ ташкил менамуданд. Сарзамини Қарахониён ба ду ҳоконӣ тақсим мешуд. Ҳоконии Шарқӣ – марказаш Балосугун ва Ҳоконии Ғарбӣ – марказаш Ўзганд. Соли 1212 давлати Қарахониён аз тарафи Муҳаммад Хоразмшох бо қушта шудани охири намояндаи ин сулола – Қиличарслон, бурҳам хӯрд. Шӯҳони намоёни ин сулола: Абдуқарим Бугроҳон, Насри Илоҳон (охири асри X), Бӯритегин ва писараш Шамсулмулк (миёнаи асри XI), Иброҳим Тамғочон (1047 – 1068), Арслонхон (1102 – 1130) ва ғайра.

Давлати Салҷуқиён. Давлати Салҷуқиёнро асосан қабилаҳои туркзобони оғуз дар Осиёи Миёна бо роҳбарии

Тугрулбеки Салчук соли 1038 ташкил намуданд. Баъди мухорибаи Дандонакон дар соли 1040 аз ҳисоби заминҳои Ғазнавиён худудҳои ин давлат боз ҳам васеъ гардид. Шахрҳои Рай, Марв ва Исфахонро намояндагони сулолаи мазкур пойтахтҳои худ медонистанд. Баъди вафоти Султон Санҷар дар натиҷаи тохтутози ҳамқавамонашон давлати Салҷуқиён дар Ҳуросуи Мовароуннахр танҳо бо ном монд, аммо ҳукмронии онон дар Эрону Ироқ то соли 1194 идома дошт. Соли 1194 давлати Салҷуқиён аз тарафи Хоразмшоҳиён барҳам хурд. Охири намояндаи Салҷуқиҳо Туграли III (1177 – 1194) буд. Дар идораи давлат эронӣҳо нақши калон доштанд. Махсусан вазирони хирадманди эронӣасл Амидулмулк Кундури ва Низомулмулк дар ин давра бо фазлу хиради хеш машҳур шуданд. Забони расмӣ корғузори давлат забони тоҷикӣ буд. Бузургтарин султонҳои Салҷуқиҳо: Тугрулбек (1038–1063), Алпарслон (1063 – 1072), Маликшоҳи I (1072–1092), Муҳаммад (1105–1118), Султон Санҷар (1118–1157) ва ғайра.

Давлати Хоразмшоҳиён. Ба хонадони Хоразмшоҳиён Ануштегини Ғалча соли 1077 асос гузоштааст. Аммо дар ташаккули ин давлат аслан яке аз ворисони ӯ Отсиз (1127 – 1156) саҳми асосӣ гузошт. Онҳо аслан аз мардумони турктабор буда, то ҳучуми муғул ҳукмронӣ намуданд. Маркази давлат шаҳри Урганҷ ба шумор мерафт. Намояндагони ин хонадон: Қутбиддин Муҳаммад (1097–1127), Отсиз (1127–1156), Элпарслон (1156–1172), Текеш (1172–1200), Муҳаммад Хоразмшоҳ (1200 – 1220).

Давлати Исмоилиён. Яке аз давлатҳои бунёднамудаи дигари аҷдоди мо–тоҷикон–форсҳо буда, давоми солҳои 1090–1256 арзи ҳастӣ намудааст. Асосгузори давлати Исмоилиён Ҳасани Саббоҳ соли 1090 дар Қазвин шуриш бардошта, қалъаи кӯҳи Аламутро забт кард. Худи ҳамон сол дар он ҷо давлати худро бо номи Исмоилиён ташкил намуд. Аламут пойтахти давлат ба шумор рафта қалъаи он айнӣ замон дар масофаи 35 км дар қисмати шимолии Қазвин ҷойгир буда, ба ҳайати ноҳияи Рӯдбори Эрон дохил мешавад. Дар ин ҷо тамоми гузоришҳои давлатӣ бо забони тоҷикӣ – форсӣ сураат мегирифт. Ҳасани Саббоҳ давлати пуриқтидор ва бонизоме таъсис дода дар бешгари чангҳо ғолиб меояд. Соли 1092 исмоилиҳо ба лашкари Салҷуқиҳо (дар давраи Маликшоҳи I) зарбаи сахт зада онҳоро аз Аламут қафо ронданд. Онҳо аз аввалин мусалмонони шучоёе буданд, ки дар чангҳои салибӣ қонамоиҳо нишон додаанд. Дар натиҷаи чунин сӯйқасдҳои худ

Қалъаи Аламут

Харобаҳои қалъаи Аламут

исмоилиҳо яке аз маъруфтарин пешвоҳои чангҳои салибӣ Конрад Монферратский ба қатл расонида буданд. Давлати Исмоилиён соли 1256 дар натиҷаи ҳучуми муғулҳо бо сарвари Ҳалокухон аз байн рафт. Азбаски ташкилкунадагони давлат пайравони ҷараёни исмоилия буданд номи давлат ҳам бо ин машҳур гардид. Шохони давлати Исмоилиён: Ҳасани Саббоҳ (1090 – 1124), Қиё Бузургмехр (1124 – 1138), Муҳаммади I (1138 – 1162), Аъломухаммад Ҳасани II (1162 – 1210), Ҷалолиддин

Ҳасани III (1210 – 1224), Алоуддин (1224 – 1255), Хуршоҳ Ғайришох (1255 – 1256).

Давлати Ғуриён. Давлати тоҷикони кӯҳистони Ғури Хуросон, ки соли 1147 аз тарафи Сайфуддини Ғурӣ таъсис ёфтааст. Шаҳри Фирӯзқӯҳ маркази асосии давлат ба шумор мерафт. Ғуриён низ дар умуми давлатдорӣ мисли Сомониён умуми кишварро ба воситаи девонҳо танзим мебахшиданд. Шумораи девонҳои Ғуриён 7 адад буд. Сарвари худро ғуришох ва ғи султон меномиданд. Зиддиятҳои дохилӣ ва мубориза барои қудрат миёни хонадонҳои ҳукуматгари ғури барои тамоми давлатдорӣ таърихӣ он хос мебошад. Ғуриён низ дар таърихи гузаштаанд. Намоёндагони сулолаи Ғуриён: Сафуддини Сури (1147 – 1149), Алоуддини Ғурӣ (1149–1161), Сайфуддин (1161 – 1163), Ғиёсиддин (1163–1202), Муизуддин (1174–1206), Алоуддин Мухаммад (1215).

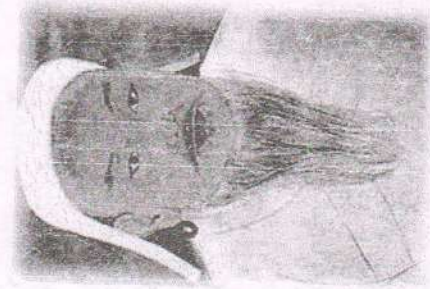
Давлати Куртҳои Хирот. Пас аз сукути Сомониён дуҷумин давлати тоҷикони Хуросон ба ҳисоб меравад. Давлати Куртҳои Хирот солҳои 1245 – 1381 вучуд дошт. Пойтахт шаҳри Хирот буд. Асосгузори сулола Саиди Курт ва асосгузори давлат

Малик Рукнуддини Абубакр ба ҳисоб меравад. Худуди давлат қисми зиёди Хуросон, Сиистон, ғарбии Покистон ва вилояти Ғурро дар бар мегирифт. Шохони ин давлат: Рукнуддин (1245), Шамсуддин Мухаммади Курт (1245–1278), Рукнуддини II (1278–1295), Фахруддин (1295–1307), Ғиёсуддин (1307–1329), Шамсуддини III (1329 (2 мох), Малик Ҳофиз (1329–1330), Муъизуддини Хусайн (1330–1370), Ғиёсуддин Пиралӣ (1370–1381).

Давлати Сарбадорон. Яке аз давлатҳои тоҷикии қаламрави Хуросон буда, солҳои 1337 – 1383 арзи ҳастӣ намудааст. Шаҳри Сабзавор пойтахт ба ҳисоб мерафт. Ин давлат пас аз шурӯи Сарбадорони Хуросон бо роҳбарии Шайх Халифа бар зидди муғулҳо ба вучуд омадааст. Хоча Абдураззоқ ном тоҷики диловар ҳокими ситамгари муғулро ба қатл расонида, дастори худро бар сари доре, ки беруни деха (Боштин) сохта буд овехт ва эълон кард: «Сарро низ дар роҳи меҳан ба дор қунад, вале зерӣ бори ситамӣ муғул наравад». Пас аз тасарруфи Сабзавор (соли 1337) Хоча Абдураззоқ хутбаву сиккаро бо номи худ гардонида, ба ҳукумати Сарбадорон ибтидо гузошт. Шохони давлати Сарбадорон: Хоча Абдураззоқ (1337), Вачехуддини Масъуд (1337 – 1344), Мухаммади Ойтемур (1344 – 1346), Кулу Исфандиёр (1347–1348), Шамсуддин (1348–1349), Хоча Шамсуддини Алӣ (1349–1353), Хоча Яҳёи Қаробӣ, Хоча Захируддин, Хайдари Қассоб, (4 мох), Лутфуллоҳ, Ҳасани Домғонӣ, Хоча Али Муайид (1365 – 1383).

Давлати Музаффарӣ. Ин хонадон аслан тоҷиктаборанду баромадашон аз шаҳри Хофи Хуросон аст. Хукмронии хонадони мазкур, агарчанде пурра мустақил набуданд, аз соли 1313, дар зерӣ тобеияти муғулҳо, дар вилояти Язд оғоз меёбад. Асосгузори ин хонадон амир Музаффар ба шумор меравад.

Сарнавишти хонадони Музаффарӣ ҳам ба монанди дигар сулолаҳои тоҷикии ин давра ғочёомез буд. Дар яке аз муборизаҳо соли 1393 амир Шохмансур аз лашкариёни темурӣ шикаст хӯрда, аз дастӣ онҳо қушта шуд. Бо ҳалокати охирин ва далертарин намоёндаи силсилаи Музаффарӣ давлатдорӣ ин хонадон ҳам ба сар омад. Тамоми бозмондагони сулолаи Музаффарӣ барои изҳори итоат ба назди Темур ҳозир

шуданд, вале ин ҷаллоди барлос ба онҳо раҳм накард ва дастур дод, 72 нафар аҳли ин хонавода ба қатл расонида шаванд. Амирони Музаффарӣ: Музаффар (1313 – 1314), Муборизуддин (1314 – 1359), Шохшучоъ (1359 – 1384), Шохмансур (1384 – 1393).

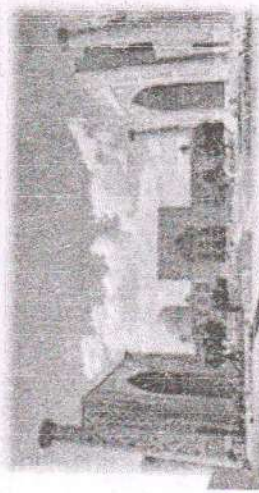
Хукронии муғулҳо. Бо ҳучуми муғулҳо ба Осиёи Миёна дар соли 1219 асосан хукронии онҳо сар шуд. Агарчанде ки Хоразмшоҳиён бо ном амал мекарданд, аммо амалан ҳокимиятро аз даст дода буданд.

Писари Муҳаммади Хоразмшоҳ – Ҷалолуддин Мангубердӣ то соли 1231 мубориза бурд ва оқибат ба қатл расид. Пас аз марги асосгузори давлати муғулҳо Чингизхон дар соли 1227 қаламрави Мовароуннаҳр ба ихтиёри писараш – Ҷағатойхон гузашт. Ҳамин тавр, хукмронии Ҷағатойён дар ин ҷо шуруъ гардид. Азбаски муғулҳо дар идораи давлат, ба мисли туркон чандон таҷрибаи кофӣ надоштанд ҳамвора аз қувваи зехни тоҷикон истифода мебуданд. Хукмронии муғулҳо ҳам дер давом накард. Аз поёни асри XIII ва ибтидои асри XIV сар карда дар бештари шаҳрҳои тоҷикинишин сулолаҳои маҳаллӣ нуфуз пайдо карда мустақил шуданд. Бадахшон бошад аз ибтидои ҳучуми муғул истиклолияти худро аз даст наод.

Давлати Темуриён. Асосан давлати Темуриён пас аз заифшавии хукмронии муғулҳо дар Самарқанд соли 1370 таъсис ёфт. Тавре аз номаш маълум аст, асосгузори давлат Темури ланг мебошад. Ин давлат дар қаламрави Мовароуннаҳр то соли 1501 ва дар Хуросон то соли 1507 арзи ҳастӣ намулдааст. Пойтахт аслан шаҳри Самарқанд буд. Пас аз вафоти Темури (соли 1405) дар Хуросон сулолаи Темуриҳо алоҳида хукмронӣ менамуданд. Маркази Темуриёни Хуросон шаҳри Ҳирот ба шумор мерафт. Темуриёни Мовароуннаҳру Хуросон аз тарафи лашкари Муҳаммад Шайбонихони ўзбек барҳам дода шудааст. Дар тамоми давраи мавҷудияти давлати Темуриён забони тоҷикӣ забони расмӣи давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Ҳатто дар муҳри шахсии Темури ибораи тоҷикии «Ростӣ, растӣ» ҳаққоқӣ шуда буд. Бештари намояндагони илму адаб мардумони тоҷику форс буданд. Бузургтарин намояндагони ин хонадон: Темури (1370 – 1405), Пирмуҳаммад (1405 – 1407), Халилсултон (1407 – 1409), Улуғбек (1409 – 1449), Шохруҳ (дар Хуросон, 1405 – 1447), Ҳусайн Бойқаро (дар Хуросон, 1569 – 1506) ва ғайра.

Давлати Шайбонӣён. Давлати Шайбонӣён соли 1501 аз

Давлати Темуриён

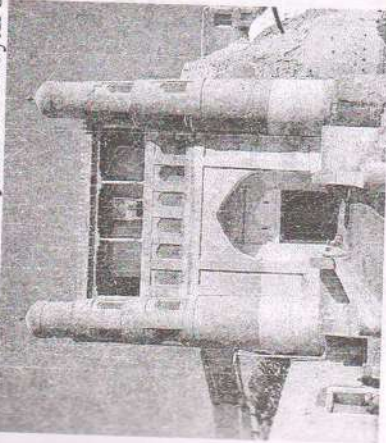
тарафи ўзбекҳои бодянишин бо сарвари Мухаммад Шайбонихон ташкил шудааст. Шайбонихон аслан аз хонадони Чингизхон буд. Ин давлат ба чои давлати Темуриён дар каламрави Мовароуннахр ташкил шуд ва пас аз забти Ҳирот дар соли 1507 ин қаламрав низ ба давлати Шайбонийн тобеъ гардид. Пойтахти давлат дар ибтидо Самарқанд ва баъдан Бухоро буд. Давлати Шайбонийн соли 1599 аз тарафи Ҷонийн барҳам хӯрд. Бо вучуди кашмакашиҳои зиёди қавҳои кўчманчиӣ турктабор бо таъсири адибони тоҷик доираҳои илмӣю адабии шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро ва Ҳирот то андозае рушд намулданд. Забони расмӣ ва адабӣ ҳанӯз ҳам забони тоҷикӣ буд.

Машҳуртарин шохони давлати Шайбонийн: Мухаммад Шайбонихон (1501 – 1510), Суюнхоча (1510 – 1511), Кучкунҷихон (1511 – 1530), Абусаидхон (1530 – 1533), Убайдуллохон (1533 – 1539), Абдуллохони I (1539 – 1540), Пирмуҳаммадхони I (1557 – 1566), Искандархон (1561 – 1583), Абдуллохони II (1583 – 1598), Абдулмуъмин (1598 – 1599), Пирмуҳаммадхони II (1599).

Давлати Ҷонийн (Аштархонийн). Сулолаи Ҷонийн солҳои 1599 – 1747, баъди сукути Шайбонийн ҳукмронӣ намулдаанд. Маркази давлат асосан шаҳри Бухоро буда, Балх маркази дуюм ба ҳисоб мерафт. Асосгузори давлат Ҷонмуҳаммад Султон буд. Ӯ аз авлоди ҳамон чингизийе буд, ки пас аз пароканда шудани давлати Урдаи тиллоӣ дар Аштархон (Астрахан) ҳукумати хонӣ ташкил дода буданд. Вақте ки Аштархонро Русия забт намуд (соли 1556), хонзодаҳои аштархонӣ фирор карда, ба назди Шайбонийн омаданд. Яке аз онҳо Ҷонибек буд, ки бо хоҳари Абдуллохони Шайбонӣ – Зухраҳонум издивоҷ кард. Ин силсила бо номи Ӯ, яъне Ҷонийн ёдоварӣ мешавад. Дар муҳитҳои илмӣю адабӣ бештар адибону олимони тоҷик бо забони тоҷикӣ эҷод мекарданд. Шохони Ҷонийн: Боқимуҳаммадхон (1599 – 1605), Валимуҳаммадхон (1605 – 1611), Имомқулихон (1611 – 1642), Надирмуҳаммадхон (1642 – 1645), Абдулазизхон (1645 – 1680), Субҳонқулихон (1680 – 1702), Убайдуллохон (1702 – 1711), Абулфайзхон (1711 – 1747).

Хонигарии Ҳева. Хонигарии Ҳева ба таври ниммустақил ҳанӯз соли 1511 ташкил шуда буд. Аз ибтидо то соли 1763 дар

Ҳева қабилаҳои мугулнажоди юз ҳукмронӣ менамуданд. Соли 1747 Ҳева ҳамчун хонигарии мустақил ташкил шуд. Он замон хони Ҳева Каин (Ғаин, 1745 – 1770) буд. Дар аҳди Абулғозии III (1770 – 1804) нуфузи қабилаҳои кунгурот бо сарвари Мухаммад Амин боло рафт. Аз соли 1763 то соли 1790 Мухаммад Амин амалан ҳокимиятро ба даст гирифт ва баъди ӯ намояндаи дигари қабилаи кунгуротҳо Аваз то соли 1804 ҳукмфармой намудааст. Абулғозии III бошад бо ном хон ҳисоб мешуд. Аз соли 1804 қабилаҳои кунгурот пурра ба сари ҳокимият омада то барҳамхӯрии ин хонигарӣ, яъне соли 1920 ҳукмронӣ намулданд. Ҳукмронии хонҳои кунгурот дар Ҳева: Илгузар (1804 – 1806), Мухаммад Раҳими I (1806 – 1825), Аллақулихон (1825–1842), Раҳимқулихон (1842 – 1845), Мухаммад Амин (1845 – 1855), Саид Мухаммад Раҳимхон (1864 – 1910), Ҷунайхон (1910 – 1920).

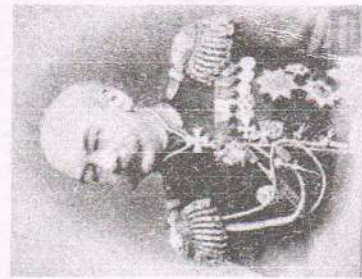
Хонигарии Бухоро (аморати Бухоро)

Дар Бухоро аз соли 1747 амалан сулолаи Мангития ба сари қудрат омаданд. Сарсулои ин хонадон Мухаммадраҳимхон буд. Ӯ расман соли 1753 ба ҳукмронии мангитҳо асос гузошт. Хонигарии Бухоро дар аҳди Шохмурод мақоми аморатро гирифт. Аморати Бухоро соли 1920 дар натиҷаи ҳуҷуми Артиши Сурх сарнагун гардид. Худуди маъмурии аморати Бухоро аз 9 туман ва 28 бекигарӣ (соли 1910 бо барҳамхӯрдани бекигарии Саричӯй 27-то боқӣ монд) иборат буд. Амирони мангит: Мухаммад Раҳимхон (1753 – 1758), Дониёлӣ (1758 – 1785), Шохмурод (1785 – 1800), Ҳайдар (1800 – 1826), Мир Ҳусайн (1826, 76 рӯз), Мир Умар (1826, камтар аз ду моҳ), Насруллох (1826 – 1860), Музаффар (1860 – 1885), Абдулаҳад (1885 – 1910), Олимхон (1910 – 1920).

Хонигарии Хуканд. Соли 1710 ташкил шуда, соли 1876 барҳам хӯрдааст. Асосгузори Хонигарии Куканд Шохрухон (аз сулолаи минҳо) мебошад. Пойтахт шаҳри Хуканд. Ин хонигари соли 1876 аз тарафи Русияи подшоҳӣ барҳам дода шуда дар ҷои он вилояти Фарғона таъсис ёфт. Хонҳои Хуканд: Шохрухон (1709 – 1721), Абдурахимхон (Раҳимхон, 1721 – 1750), Абдулкарим (1750 – 1754), Ирдонабий (1754 – 1770), Сулаймон (1770, 3-моҳ), Норбӯтабий (1770–1800), Олимхон (1800–1810), Умархон (1810 – 1822), Мухаммадалихон (Мадалӣ, 1822 – 1842), Иброҳими Хаёл (чанд моҳе), Шералихон (1842 – 1844), Муродхон (1844, 11-рӯз), Худоёрхон (маротибаи аввал, 1844 – 1858), Маллахон (1858 – 1862), Шохмурод (1862, 2 моҳ), Худоёрхон (маротибаи дуюм, 1862 – 1863), Саидсултон (1863 – 1866), Худоёрхон (маротибаи сеюм, 1866 – 1875), Насриддинбек (1875 – 1876).

Генерал губернатори Туркистон. Ин воҳиди маъмурӣ дар ҷараёни забткориҳои Русияи подшоҳӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна соли 1867 дар заминаи вилояти Туркистон таъсис ёфт. Вилояти Туркистон соли 1865 баробари забти Тошканд ташкил шуда буд. Санаи 14 июли соли 1867 аввалин генерал-губернатори Туркистон генерал-адъютант, барон фон К.П. Кауфман таъин гардид. Маркази шаҳри Тошканд ба шумор мерафт. Моҳи марти соли 1917 ин воҳиди маъмурӣ бо таъсири ғайриқонунии сиёсии пас аз инқилоби февралӣ Русия (соли 1917) барҳам дода шуд.

Сарварони Генерал губернатори Туркистон: К. П. Кауфман (1867 – 1882), М. Г. Черняев (1882 – 1884), Н. О. Розенбах (1884 – 1888), А. Б. Вревский (1889 – 1898), С. М. Духовский (1898 – 1901), Н. А. Иванов (1901 – 1904), Н. Н. Тевяшев (1904 – 1905), Д. И. Субботич (1905 – 1906), Н. И. Гродеков (1906 – 1909), А. В. Самсонов (1909 – 1914), А. Н. Куропаткин (1914 – 1917).

Соҳти маъмурии Генерал губернатори Туркистон. Вилогтоҳ: Сирдарё, соли таъсис 1867, марказ – Тошканд; Хафтрӯд,

соли таъсис 1867, марказ – Верний; Фарғона, соли таъсис 1876, марказ – Хуканд; Самарқанд, соли таъсис 1887, марказ – Самарқанд; Моварои Каспӣ, соли таъсис 1881, марказ – Красноводск. Ҳудудҳои имрузаи Тоҷикистони Шимоли ва Бадахшони Шарқӣ ба ду вилояти Генерал губернатори Туркистон дохил мешуд. Ба вилояти Самарқанд дохил мешуд: уезди Хучанд (Хучанд, Истаравшан, Деваштич, Зафаробод, Шахристон, Спитамен, Гулистон (Қайроққум) Масчоҳ) ва болооби Зарафшон (Панҷакент, Айнӣ, Масчоҳи Кӯҳӣ). Ба вилояти Фарғона дохил мешуд: Помири Шарқӣ (н. Мурғоб), Конибодом, Исфара ва Ашт.

Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Туркистон. ҶМШС Туркистон аввалин давлати навъи Шуравӣ дар Осиёи Миёна мебошад, ки 30 апрели соли 1918 дар қаламрави кишвари Туркистон таъсис ёфтааст. Аввалин роҳбари он Ф. Колесов (Раиси Шурои Комиссарони Халқ) буда, маркази шаҳри Тошканд ба ҳисоб мерафт. Соли 1924 барҳам дода шуд.

Ҷумҳурии Халқии Шуравии Бухоро. Пас аз сарнагуниши соҳти амирӣ, 2 сентябри соли 1920 Кумитаи Инқилобии

Умумибухороӣ манифест бароварда

Бухороро

Ҷумҳурии Халқии Шуравӣ (ҶХШБ)

эълон кард. Дар ибтидо ба вазифаи роҳбари ин ниҳоди сиёсӣ Абусаиди Ҳамдӣ пешниҳод шуда буд, аммо мавсуф қабул

накард. Аз ин рӯ, аз 3 то 9 сентябри ҳамон сол Файзулло Ҳоҷаев (муваққатӣ), аз 9 то 14 сентябр Олимҷон Оқчурин, аз 14 сентябри соли 1920 то 22 сентябри соли 1921 Абдуқодир Мухиддинов, аз 25 сентябр то 8 декабри соли 1921 Усмон Ҳоҷаев, пас аз ин то 17 август Минҷон Аминов ва то

барҳамхӯрии ҷумҳурӣ Порсо Хоҷаев роҳбари ин ҷумҳурӣ буданд. Соли 1924 дар натиҷаи тақсимои миллии марзӣ барҳам хурд.

Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон. Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон 14 октябри соли 1924 дар натиҷаи тақсимои миллии худудии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна таъсис ёфтааст. Ҳангоми ташкилёбии ҚМШС Тоҷикистон ба ҳайати он: аз ҚХШ Бухоро вилоятҳои Фарм, Душанбе, Кӯлоб ва Қургонтеппа; аз ҚМШС Туркистон вилоятҳои Панҷакент ва Уротепша (Истаравшан) дохил шуданд. Ҳамон лаҳза масоҳати ҷумҳурӣ 135,6 ҳазор км² буда, аҳолияш 739,5 ҳазор нафарро ташкил меод, ки 78,33 фоизаш аз тоҷикон иборат буд. Аз 26 ноябри соли 1924 дар Тошкент Кумитаи инкилобии ҚМШС Тоҷикистон бо сарвари Нусратулло Маҳеум (Лутфуллоев) ташкил ёфт. Санаи 3 февралӣ соли 1925 ҳукумати ҚМШС Тоҷикистон дар ҳайати пурра ба Душанбе омад. Рӯзи дигар, 4 феврал дар Душанбе гирдиҳамонии серодам барпо гардид. Дар он эълонияи ташкилёбии ҚМШС Тоҷикистон хонда шуд.

Аввалин Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикстон

Санаи 15 октябри соли 1929 дар шаҳри Душанбе Анҷумани III ҷавкуллодаи Шуроҳои ҷумҳурӣ ба қори худ шурӯъ кард. Рӯзи 16 октябр дар майдони назди Ҳонаи деҳқон (собиқ бинои театри драмавии русии ба номи В. Маяковский дар ҳузури намоёндогони маъмурии Ҳукумати Тоҷикистон) дар ҳузури намоёндогони анҷуман, қисмҳои аскарони сурх ва мардуми аз гӯшаҳои гуногун омада, Эълония дар бораи ба Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон табдил додани ҚМШС Тоҷикистон қабул гардид. Ҳамин тавр, бо душвориҳои ҳеле зиёд 16 октябри соли 1929 ба таври расмӣ Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис ёфт. Ҳамон лаҳза ба ҳайати ҷумҳурӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, округҳои Хучанд,

Уротепша, Ҳисор, Фарм, Қургонтеппа, Кӯлоб ва Панҷакент шомил буданд.

Таъсисёбии Тоҷикистони соҳибистиқлол. Таърихи бою куҳан ва интиҳои қарни сипаригардидаи кишварамон воқеаҳои сиёсии бузургеро дар бар мегирад, ки ҳар кадоми он дар марҳалаи худ нақши махсусе дорад. Дар таърихи навин аз ингоҳи мо, вологарин дастовардамон соҳиб шудан ба истиқлоли давлатии Тоҷикистон аст, ки баъди пош хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ амалӣ гардид.

Дар як давраи шадиди муқовиматҳои сиёӣ Иҷлосияи дувуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум), 24 августи соли 1990 Эълонияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул намуд.

Эълония бо муқаддимаи мухтасар оғоз мешавад, ки дар он Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати мақоми ифодакунандаи иродаи халқҳои сокини Тоҷикистон бо дарки масъулияти таърихӣ барои тақдирӣ халқи Тоҷикистон ва давлати миллии он, бо дарназардошти ҳуқуқи дахлнопазирӣ ҳар як халқ дар таъйини сарнавишти худ, бо эътирофи он ки иттиҳоди озоду баробарҳуқуқи миллатҳои шӯравӣ дар ҳайати Иттифоқи Республикаҳои Советии Социалистии таҷдидёфта зомини тараққиёти ҳамаҷонибаи онҳо мебошад ... ва ба хогири таъминии ҳаққи зиндагии шоиста барои ҳар як инсон истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон намуда, мақсади эъморӣ давлати демократии ҳуқуқбунёдро изҳор дошт.

Изҳороти Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки дар Иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (даъвати дувоздаҳум), аз 9 сентябри соли 1991 қабул шуда буд, ин андешаро нозукбинона чунин ифода намудааст: «Тағйироти инкилобиро дар Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ ба назар гирифта ва кӯшиши ҷумҳуриҳои соҳибхитӣ ба он дохилшавандаро оид ба аз нав барқарор намудани муносибатҳои байнихамдигарӣ эҳтиром намуда ... мувофиқи Эълонияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 24 августи соли 1990 қабул шуда буд, Шурои Олии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эълон мекунад». Дар ин ҷо муҳимтарин нукта кӯшиши ҷумҳуриҳои соҳибхитӣ оид ба аз нав барқарор намудани муносибатҳои байнихамдигарӣ буд.

Илова бар ин такмили мафхуми истиқлолият бо истилоҳи «давлатӣ» баёнгари кӯшиши Тоҷикистон ба хотири касби истиқлоли пурраи он буд. Маҳз бо дарназардошти ин андеша Изҳороти мазкур Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар муносибатҳои байналхалқияш ба сифати субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ муаррифӣ карда буд.

Изҳороти қабулшуда боиси он гардид, ки Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори маҳсуси худро «Дар бораи эълон шудани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул намуда, матни Изҳороти Шурои Олиро дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маъқул донад.

Қабул шудани ин ду санади таърихӣ ба таври ҳатмӣ зарурати такмили Эълومияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро тақозо мекард. Бо дарки ин амри воқеӣ Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори алоҳидаи худро «Дар хусуси дохил кардани тағйиру иловаҳо ба Эълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул намуд. Қабл аз ҳама Тоҷикистон ба сифати давлати мустақили демократии ҳуқуқбунёд (моддаи 1) сарфи назар аз мафхуми «сермиллат», ки аслан мафхуми қобили қабул набуд, эълон гардид. Аз моддаи 4 Эълумияи қалимаҳои «ғайр аз масъалаҳои, ки ихтиёран ба салоҳияти Иттифоқи РСС дода мешаванд», ки моҳиятан меъёри вобастагунандаи Тоҷикистон ба Иттиҳоди Шуравӣ буд, хорич карда шуд. Қисми якуми моддаи 5 Эълумия ба ин тартиб иваз шуд: «Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқмандии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мешаванд» ва аз он ибораҳои «Совети Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амали ҳуҷҷатҳои Иттифоқи РСС-ро, ки ба ҳуқуқҳои дахлнопазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифанд, боз медоранд», «Ихтилофи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттифоқи РСС дар бобати қонунӣ будан ё набудани ҳуҷҷатҳои мувофиқи тартиби муқарраршуда ҳал карда мешавад» хорич шуданд, ки ин амр амалан аз арзи ҳастӣ намудани давлати воқеан мустақили Тоҷикистон шаҳодаг мебуд.

Моликияти Тоҷикистон эълон намудани объектҳои моликияти давлатӣ, молу мулки қорхонаву муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, аз ҷумла қорхонаю муассиса ва ташкилотҳои тобегӣ иттифок, воситаҳои асосии истеҳсоли ва

ғайриистеҳсолии онҳо, муомилоти фондҳо ва дигар амвол, системаи робитаҳои шаҳравандӣ, нақлиёт, энергетика, картография ва геодезияи ҷумҳуриявӣ тамоюли умумии ба давлати мустақил табдил ёфтани онро мустаҳкам менамуд. Дар асоси созишномаҳо фароҳам сохтани шароит барои мавҷудияти объектҳои моликияти муштарак, моликияти дигар ҷумҳуриҳои мустақил, давлатҳои хоричӣ ва шахсони алоҳида дар ҳудуди Тоҷикистон баёнгари он аст, ки ҷумҳури ба таҳкими мустақилияти иқтисодии худ саҳт ҳавасманд аст.

Эътирофи мустақилонаи истихроҷ, қоркард ва нигоҳдорӣ тилло ва дигар санҳои қиматбаҳо, ташкили захираи тилло, алмос ва дигар сангу филизоти қиматбаҳо ва аз ҳама муҳим даъвои Тоҷикистон оид ба сахми худ дар захираи тилло ва асъори Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ, ки амри айни ва одилона буд, низ далели қомили ба амал татбиқшавии андешаи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон мебошад. Ин ва чанд нуктаи дигаре, ки дар бахшҳои гуногуни ин санади сарнавиштсози миллат инъикос ёфтаанд, баёнгари касби истиқлоли воқеии Тоҷикистон буда, роҳи минбаъдаи рушду инкишофи мустақилонаи онро ба ҷомеаи башарӣ боз намуд.

Худи ҳамаи рӯзи таърихӣ, яъне 9 сентябри соли 1991 тағйиру иловаҳои марбута ба Қонуни Асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардиданд ва воқеияти истиқлоли Тоҷикистонро ба сатҳи меъёри конститутсионӣ расонида, ба он аз нигоҳи ҳуқуқӣ хусусияти баргаштнопазир дода шуд.

Ҳамаи тавре, ки аз баррасиву таҳлили асноди ҳуқуқии расмӣ маълум гардид, андешаи истиқлолпарастиву истиқлолхоҳӣ дар тӯли як сол дар ҳолати таҳаввулоту тақомули қавӣ қарор дошта, оқибат то ба сатҳи дарку эътирофи истиқлолияти воқеии ҷумҳури расид ва омили муайянкунандаи пешрафти ҷомеаи озоду қомилҳуқуқи имрӯзӣ мо гардид. «Таърих гувоҳ аст, – менависанд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, – ки дар тӯли ҳазорсолаҳо оини давлату давлатдорӣ тоҷикон саҳтҳои қорошиқани таназзулу эҳё шуданро борҳо аз сар гузаронида, аз дунболи хар шикасту инкироз, боз эҳёшавӣ ва қамолоти афзунтарро ноил гаштааст....

Истиқлолият волотарин ва қурарзиштарин дастоварди давлату давлатдорӣ тоҷикон дар асри бистум аст, ки нахуст

дар заминаи давлатҳои навтаъсиси Иттиҳоди Шуравӣ арзи ҳастӣ намуда, ҳамчун шакли давлатдорӣ мутамаддину пешрафта сабзид, ба камол расид ва ташаккул ёфт.

Истиқлолият шиносномаи ҳастии давлати коммунистӣ ва соҳибхотӣро тоҷикон дар ҷомеаи ҷаҳонист, ки низоми давлатдорӣ, сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии хешро мустақилона пеш мебарад.

Истиқлолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣ миллати сарбаланду мутамаддини тоҷик аст, ки номаи тақдирро бо дастӣ хеш навишта, роҳу равиши ҳоса ва мақому мавқеи муносибро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо карда, набзи давлату миллати моро бо набзи сайёра ҳамсадо месозад.

Понздаҳ соли таърихи навини давлат ва миллати мо давраи ғуфӯча, солҳои ҳалли масъалаи будан ё набудани давлати Тоҷикистон, таъмини сулҳу субот, ризоият ва ваҳдати миллӣ, марҳилаи омодазӣ заминаҳои гузарии аз як низоми сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ ба низоми коммунал нав, ҳулоа солҳои гузоштани таҳкурсии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон, давлатдорӣ навини тоҷикон ва мустаҳкам намудани пояҳои он буданд.

Истиқлолият давлатӣ барои мо – тоҷикониён ба осонӣ ба даст наомад. Бо таъсири қувваҳои бадхои дохилию хориҷӣ кишварамон ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд, ки боиси қурбонҳои азими ҷонӣ, талафот ва хисороти бузурги сиёӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ гашта, пояҳо, ғуфӯча ва асосҳои давлатдориро фалаҷ гардонид, қонуншиканӣ ва бесарусомониҳоро дар мамлакат ба вучуд овард.

Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар

ҷунин шароити душвор шаҳрвандони тамоми манотиқи кишвар, ҳамчун баёнгарии соҳибхотӣро ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ ба востатаи вакилони халқ дар мақоми олии намояндагии мамлакат

масъулияти бузург ва беназири давлатдорӣ хешро ба востатаи Шурои Олӣ ифода сохта, ба он ноил гардиданд, ки бахри барқарор намудани асосҳои давлатдорӣ ва таъмини қонуният, сулҳ ва ризоияти миллӣ, 16-уми ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри Хучанди бостонӣ Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) баргузор гардад.

Дар он вақт Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми масъулиятро дар назди таърих, халқу Ватан ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба дӯш гирифта, самти тараққиёти онро дар Иҷлосияи XVI муайян кард.

Шурои Олӣ роҳбарияти нави мамлакатро тахти сарвариӣ Эмомалӣ Раҳмон интихоб намуд.

Халқи Тоҷикистон дар марҳилаи наву тақдирсоз симои роҳбари худро дар шахсияте медид, ки он бевосита аз байни халқ баромада ва барои халқ дар шароити гузариш фаъолияти пурмасъулиятро ба дӯш гирифта метавонад. Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун вакили халқ, ки дар байни инда аз даҳ номзад интихоб гардида буд, ҳамеша ба ростгӯӣ, ҳақиқатгӯӣ, серғалабӣ нисбат ба худ ва дигарон дар ҳамаи иҷлосияҳои Шурои Олӣ нақши авалиндараҷа мебозад. Ӯ савганд ёд намуда, гуфт: «...қори худро аз сулҳ сар хоҳам кард... Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоём...» Ин сазоқату самимиятро дар ҷараёни хидматхояш дар назди халқу Ватан Эмомалӣ Раҳмон бараъло собит намуда истодааст.

Маҳз Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамзамон Сарвари давлат барномаи мукаммали аз бӯҳрони сиёӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ баровардани кишварро ба миён гузошт.

Вақт ва таҷрибаи таърихӣ исбот намуданд, ки роҳи муайянкарда ва пешгирифтаи Эмомалӣ Раҳмон алтернативаи дигар надошт. Таърихи давлатдорӣ навини Тоҷикистон собит сохт, ки мардуми кишвар дорои қувваи солим ва тавоноест, ки пешии роҳи ҳамагуна мочароҷиро гирифта метавонад ва обрӯву нуфузи кишварро дар арсаи байналмилалӣ собит ва ҳифз менамояд.

Аз нигоҳи имрӯза ва оянда бо ифтихор бояд таъкид намоем, ки суҳанрониҳо ва фаъолияти амалии Пешвои миллат,

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин Иҷлосия ба қалби мардуми кишвар роҳ ёфта, яке аз асосҳои боварии халқ ба Сарвари давлат ва роҳбарияти нави мамлакат гардиданд. Иҷлосия Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро “Дар бораи Парчами давлатии Тоҷикистон”, “Дар хусуси тасдиқи низомномаи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул кард.

Иҷлосия баъди муҳокимаи ҳамачониба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро “Дар бораи даровардани тағйиру иловаҳо ба Конституция” қабул кард. Тибқи ин қонун ваколатҳои Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон бар дӯши Раёсати Шурои Олӣ, Раиси Шурои Олӣ ва Шурои Вазирон вогузошта шуд ва Раиси Шурои Олӣ Тоҷикистон Сардори давлат эълон гардид.

Ҳамзамон ба Конституция тағйиру иловаҳо дар мавриди рамзҳои давлатӣ, аз қабили Парчам ва Нишони давлатӣ ворид гардиданд. Як идда қонуно карорҳои қабулкардаи Иҷлосия барои ба эътидол овардани вазъи кишвар нигаронида шудаанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аз ҷавобгарии ҷиноӣ, интизомӣ ва маъмурий оғоз кардани шахсоне, ки дар давраи аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 дар минтақаҳои муҳолифат ҷиноят ва амалҳои ғайриқонунӣ содир кардаанд”, қарори Иҷлосия “Дар бораи Ҳимояи иҷтимоии шахсоне, ки бар асари муноқишаҳои мусаллаҳонаи минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурий зарар дидаанд” аз қабили инҳоянд.

Иҷлосия Шартномаи амниятӣ дастаҷамъии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро, ки моҳи майи соли 1992 дар Тошқанд имзо шуда буд, ба тасвиб расонид.

Иҷлосия Сарвари давлат – Раиси Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати Шурои Олӣ, Шурои Вазиронро интиҳоб намуда, самтҳои тараққиёт ва пешрафти ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро муайян намуд.

ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

Сулҳи Тоҷикистон ба тамоми маънӣ ифодакунандаи хиради аزالӣи миллати тоҷик буда, он ба ғаёлияти сиёсии Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон вобастагии қавӣ дорад. Ханӯз дар Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ Тоҷикистон дар Ҳуҷанд ӯ бо қатъият ихор намуда буд: «Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар ҳона ва ҳар оила барқарор шудани

сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам».

Ба зудӣ баъди анҷоми Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ бо супориши Сарвари давлат роҳбарони ҷумҳурий ба масъалаи музокироти сулҳ шуруъ карданд. Дар ихлосоти Президент ба муносибати иди Наврӯзи соли 1993, дар Иҷлосияи XVII Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои умдаи муайян кардани роҳи музокирот мавриди гуфтугӯ қарор гирифт.

Қониби ҳукумат ханӯз дар нимаи соли 1993 ин амри воқеиро ба хубӣ дарк намуд, ки барои қатъи ҷанги шахравандӣ дар кишвар, барои боз гардондани гурезаҳо ва муҳоҷирини иҷборӣ ба маҳаллӣ иқомат ва макони зист, барои барқарор сохтани ҳазорҳо манзили бар асари ҷанг харобашта, боздоштани пастравии иқтисод ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба хотири рушди Тоҷикистон бояд мардумро ғирдиҳам овард ва бо муҳолифин сари мизи музокирот нишаст. Бо ин ибтиқори ҳукумат пояи нахустини истиқрори сулҳ миёни тоҷикон гузошта шуд.

Давраи якуми музокироти сулҳи тоҷикон дар шаҳри Москва аз 5 то 19 апрели соли 1994 баргузор гардид. Дар маҷмӯъ, 8 давраи музокироти сулҳи тоҷикон баргузор шуд.

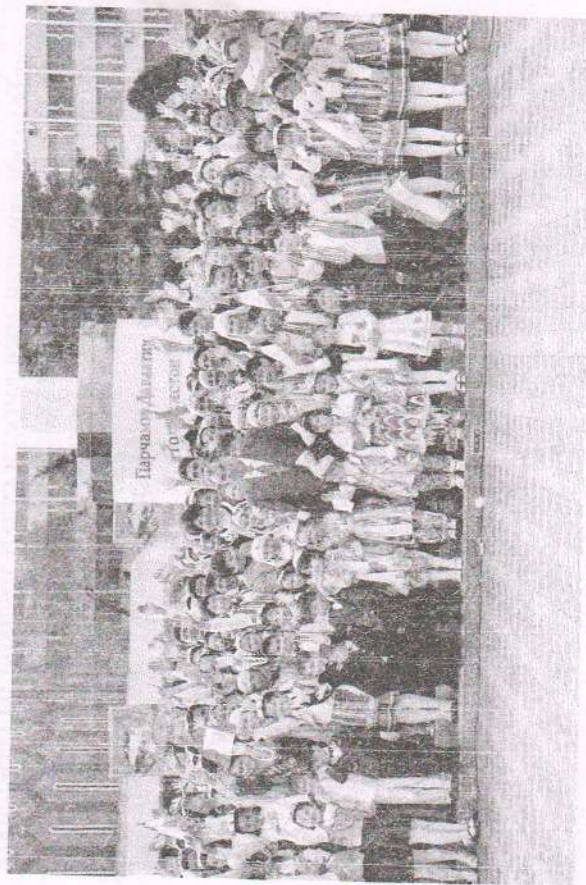
Тамоми раванди музокироти сулҳи тоҷикон ба ғаёлияти Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд буд. Аз ҳамин сабаб ҳам дар раванди музокироти сулҳ шакли сеюми ҳамкории тарафҳо дар мулоқоти Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбари вақти Иттиҳоди неруҳои оппозитсияи тоҷик зоҳир мешавад. Он зинаи олии музокирот ба ҳисоб рафта, муҳокимаи мубрамотарин масъалаҳо мавриди гуфтугӯ қарор мегирифт. Маъмулан ҷунин мулоқот дар сурате доир мешуд, ки агар масъала дар сатҳи музокирот ё машварат ҳал намешуда бошад.

Аввалин мулоқоти қонибҳо 17-19 майи соли 1995 дар шаҳри Кобул баргузор гардид, ки дар он ихлосоти муштарақ қабул карда шуд. Мулоқотҳои минбаъда дар сатҳи олӣ 19 июли соли 1995 дар Техрон, 10-11 декабри соли 1996 дар Афғонистон ва 19-23 декабри ҳамон сол дар Москва, 21-22 феврал ва 16-18 майи соли 1997 дар шаҳрҳои Машҳад ва Бишкек доир шуданд.

Раванди музокироти сулҳи тоҷикон бо имзои «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар

Тоҷикистон» (27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва) ба поён расид.

Имрӯз, бояд махсусан таъкид намуд, ки муваффақ шудан ба ризоияти миллӣ ва сулҳу ваҳдат идомаи мантиқии сиёсати Давлату Ҳукумати Тоҷикистон ва талошҳои Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин роҳ аст. Роҳбарии хирадмандона, самимияти беназири инсонӣ, рӯхи ватанпарастӣ, ҳамкории пурсамар дар фазои ҳамдигарфаҳмӣ, ташикл намудани фаъолияти судманди руҷнҳои ҳокимияти давлатӣ, ташиклотҳои ғайриҳукуматиро ҳаракатҳои мардумӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, эътиқоди мардуми диёр, аз ҷумла гуруҳҳои мухталифи сиёсӣ нисбат ба Сарвари давлат аз омилҳои буданд, ки ба амалӣ гардонидани нақшаҳои асосӣ мусоидат намуданд. Кӯшишҳои пайвастаи Сарвари давлат ва ҳамчунин заковати мардуми бономусу бофарҳангмон натиҷаҳои дилхоҳ доданд ва ниҳоят 27 июни соли 1997 Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба имзо расид.

АРТИШИ МИЛЛӢ

Марҳилаи асосии ташаккули Артиши миллӣ ин бешак, намои соҳибистиклолӣ мебошад. Аз сабабе, ки Тоҷикистон истиклолияти комили сиёсӣ надошт то замони соҳибистиклоли соҳиби Артиши миллӣ низ набуд. Тавре, ки маълум аст, пас аз ба даст овардани истиклолият дар Тоҷикистон ҷанги ҳонумонсӯзи шаҳравандӣ авҷ гирифт. Мамлакат ба бӯҳрони сиёсӣ, бештар аз хориҷи мамлакат истода мекушиданд бо истифода аз ҳолати пешомада хостаҳои ҳешро, ки умуман ба нафъи миллати тоҷик набуд, пиёда намоянд. Дар ҷунин шароити хасос ва мураккаб барои Тоҷикистон низоми идории ҳарбии воқеан миллӣ, аз ҷумла артиши миллӣ ҳело зарур буд. Идораҳои ҳарбӣ, умуман аксари мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ба нелохоти саҳти соҳавӣ ниёз доштанд. Дар ин миён, зарураат пеш омад, ки ташкили артишро аз сифр оғоз намоем. Зеро, Тоҷикистони нав ба истиклол расида ҳанӯз соҳиби артиши миллии худ набуд. Баъди интиҳоби фарзанди барӯманди миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси роҳбари давлат дар ҳама ҷодаҳои кор ранги навро ба худ касб намуд. Ислоҳоти ҳарбӣ дар ин миён нақши асосӣ дошт. Зери сиёсати роҳбари давлат таъсиси артиш, ҳамчун як рукни асоси давлатдорӣ дар як фазои ҳело губоролуди сиёсӣ, феврари соли 1993 ба вуҷуд омад.

Ҳанӯз, тирамоҳи соли 1991 ИҶШС, ки дар ҳолати фурупошӣ қарор дошт аз марказ ба давлатҳои иттифоқӣ дастур дода шуд, ки аз Шуравӣ мероси худро

бигиранд. Алаҳхусус, неруҳои ҳарбиери, ки дар қаламравашон фаъолият доштанд, метавонистанд бо тамоми силоҳу муҳимоташон миллӣ эълон намуда, моликияти худ гардонанд.

Аммо ҳукумати вақти Тоҷикистон қушунҳои 201-умро, ки дар ҳоки Тоҷикистон мустақар буд, бо сабабҳои гуногун миллӣ

эълон накард. Мохи январи соли 1992 дар мамлакат Горди президентӣ ташкил карда шуд. Аз ҳамон лаҳза, аниқтараш санаи 4 январӣ соли 1992 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмон Набиев Кумитаи мудофиа таъсис ёфт. Аз 30 сентябри ҳамон сол кумитаи мазкур ба вазорат табдили ном намуд. Аммо, ҳанӯз сохтори вазорат тақмил наёфта буди ба шароти пешомада мутобиқ набуд.

Расман эълон гардид, ки ҳайати Горди президентиро 400 нафар аскарону афсарони шӯҷояи ватан ташкил мекунамд. Оҳо, ҳатто барои садоқат ба ватану Президент савганд ҳам ёд намуданд. Лекин замоне ки пойтахти мамлакатро бахору тобистони соли 1992 нооромӣҳо фаро гирифт, роҳбари гурӯҳи генерал Баҳром Раҳмонов ба савганди ёд намудааш хиёнат карда, худро дар сангари муқобил ҷо кард. Бо ҳамин вазъӣ сиёсии мамлакат торафт бухронӣ мегардид. Вазехан хатари нестшавӣ ба истиклоли Тоҷикистон таҳдид менамуд. Аммо Иҷлосияи XVI Шуроӣ Олӣ дар самти пешгирӣ ин фалокат нақши калидӣ гузошт.

Воқеан, Иҷлосияи XVI Шуроӣ Олӣ, ки дар ҳамин айёми хатарзо баргузор гардид, бо қабули қарорҳои таъриҳӣ дар раванди бунёду таҳкими давлатдорӣ тоҷикон гардиши куллииеро ба вучуд овард. Дар ҷунин айёми ҳасосу мушкӣ Раиси тозаинтиҳоби Шуроӣ Олии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон хуб дарк намуд, ки давлати бе артиш бақо надорад. Аз ин лиҳоз, пас аз анҷоми Иҷлосияи XVI Шуроӣ Олии Тоҷикистон Раиси Шуроӣ Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала бо дарки хатарҳои ҷаҳонӣ муосир, таваҷҷуҳи маҳусус зоҳир намуд. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зими суҳанронии худ ба муносибати 26-солагии таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳ кайд намуданд: «Ҳифзи марзу буми кишвар аз таҳдиду хатарҳои замони муосир, таъмин намудани амнияти давлату миллат ва суботу оромии ҷомеа бидуни Қувваҳои Мусаллаҳи тавоно ғайри имкон мебошад. Роҳбарияти давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон ин масъаларо аз рӯзҳои аввали истиқлолият дарк мекард». Аммо тавре, ки ишора намудем ин қор баъди Иҷлосия ба Ҳукумати Тоҷикистон имкон дод. То ин муддат ягон сохтори таҳкимбахш ва бонизоме вучуд надишт.

Сохтори вазорати наватасиси мудофиа ҳело фалаҷ буд. Ҳодисаҳои нанборӣ тобистону тирамоҳи соли 1992 ба раванди тақмили вазорат ва сохторҳои он ҳалал ворид менамуд. Тавре Президенти мамлакат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон меъёнд: «Бале маҳз дар ҳамон айём, яъне дар оғози даврони соҳибистиқлоли Тоҷикистони азизи мо бар асари фитнаву дисисаҳои душманони миллати тоҷик ба гирдобӣ муҳолифатҳои шадидӣ сиёсӣ ва баъдан ба оташи ҷанги таҳмили шахравандӣ кашида шуд, ки дар натиҷа баррасии ҷунин масъалаи муҳимтарини давлатдорӣ, яъне таъсиси Қувваҳои Мусаллаҳ ба таъхир афтод».

Аз ҷониби Раиси Шуроӣ Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 18 декабри соли 1992 фармон «Дар бораи таъсиси Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба имзо расид. Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон 23 феввали соли 1993 дар заминаи «Фронти ҳалқӣ» ва қуввахое, ки ҳукумати конституциониро ҷонибдорӣ мекарданд, таъсис ёфт. Бо даъвати роҳбари кишвар аз Тоҷикистон даъват шуда аввалин Александр Шишляников ба Тоҷикистон даъват шуда аввалин назари мудофиаи мамлакат таъйин шуд. Аввалин парадӣ ҳарбии мамлакат дар шароити ҳеле бад ва тоқатфарсо рӯзи 23 феввали соли 1993 баргузор гардид. Аз ин рӯ, рӯзи 23 феврал – рӯзи таъсисёбии Артиши миллии Тоҷикистон эълон карда шуд.

Ҳамин тавр, ташаққулёбии Артиши миллии Тоҷикистон дар як давраи ҳело бухронӣ ба вучуд омада буд. Барои таъсиси Артиши миллӣ ягон заминаи моддио техникаӣ вучуд надишт. Бо ин метавон гуфт, ки Артиши миллии мо дар дар ҷои ҳолӣ таъсис ёфта, қорро дар ин самт Роҳбари давлат аз сифр оғоз намуданд.

ШАХСИЯТҲОИ ТАЪРИХӢ

Афлотун

(Даврони зиндагиаш таҳминан солҳои

428 ё 427-348 ё 347 то милод)

Афлотун наомяндаи барҷастаи идеализм буда, дар ин бобат суҳанони А.Н. Уайтҳед ҳеле ба мавриданд. Ва ӯ ҷунин гуфта: «Ҷихати аз ҳама фарқкунандаи фалсафаи аврупоӣ дар он аст, ки вай ба таълимоти Афлотун як қатор шарҳу эзоҳ дорад».

Диалектикаи идеалистии Афлотун куллаи баландтарини афкори диалектикий давраи атиқа буд. Баъди ӯ касе онро баландтар рушд надод, ҳатто Арасту ҳам. Танҳо дар асри XIX Гегел ба он ба таври ҷиддӣ даст задааст. Афлотун муттасил ба хулосае омад, ки дунё офаридаи Худои яккаву ягона аст. Ин ақида баъдтар бо пайдо гаштани дини масеҳӣ хеле рушд ёфт. Дар замони Афлотун ба ин ақида файласуфон форигболона назар меандӯхтанд, зеро он аз сатҳи фаҳмиш ва дониши онҳо болотар меистод. Афлотун ба ҳамаи он мактабҳои фалсафие, ки баъди вафоташ созмон ёфтанд, таъсири амиқ гузошт.

Афлотун, номи аслиаш Аристокл, дар Афина таваллуд ёфтааст. Ниёгони падариаш аз авлоди шоҳи охирини Афина Кодр буданд. Вале на Афлотун ва на бародаронаш Главкон, Адимант ва бародари угайаш Антифонт ба корҳои давлатӣ даст назаданд. Ҳамаи онҳо хондани китоб, шеър ва суҳбати файласуфронро дӯст медоштанд. Афлотун маълумоти ҳамагарафа гирифт. Тарбияи баданро аз паҳлавон Аристони аргосӣ омӯхт. Ровиёни ахбор мегӯянд, ки ҳамин паҳлавони таҳамтан ба шогирдаш Аристокл, ки ба шарафи бобои падариаш чунин номида буданд, таҳаллуси «Платон»-ро додааст. Гӯё барои ҷисми бузург ё ҷабини васеаш. Ҳамин тавр, Аристокл пури Аристон аз байн рафту ба таърих Платон Афлотун ворид гашту ҷовид монд.

Соли 408 то милод Афлотун дар Афина бо Сукрот, файла-суфи шухратёр вохӯрд. Сукрот дар ниҳоди Афлотун мавҷудияти ҳақиқат ва матлабҳои арзишманди ҳаётро, ки ба шарофати заҳматҳои тӯлонии худтакмилдиҳӣ даст медиханд, ҷой намурад.

Риштаи дӯстии онҳо пас аз ҳашт сол, вақте ки дар Афина ҳукмронии мустақилона бо сарвари Критӣ, тағозодаи Афлотун устувор гашт, қанда шуд. Зеро баъди ҷанле Сукрот аз олам даргузашт. Афлотун демократияи афиниро, ки устоди ӯро қупта буд, ҷашми дидан надошт. Вай қисми зиёди ҳаёташро ба тарзи бунёди давлати тамоман нав бахшид.

Баъди марги устодаш Афлотун ба сафар мебарояд. Дар Бобулон илми астрономия меомӯзад. Баъзе ровиён дар ин ақидаанд, ки гӯё қадами Афлотун то ба Финикияю Иудея низ

расидааст ва дар Кирен, зодгоҳи риёзидони машҳур Феодор, низ будааст.

Саёҳати Афлотун даҳ сол, то солҳои 389-387-и то милод идома ёфт. Вай хангоми сафар зисту зиндагии халқ, тарзи давлату давлатдорӣ ва қонунҳои қориро омӯхт ва ба хулосае омад, ки ҳамаи давлатҳо хеле бад идора мешаванд. Ба ақидаи ӯ шоҳи донишманду файласуф ё танҳо файласуфон, ки зимони роҳбарии давлатро ба даст мегиранд, метавонанд ба халқ ҳаёти осударо таъмин созанд.

Афлотун нахустин файласуфи Юнонӣ Қадим аст, ки дар шакли мушаххас фаҳмиши худро оид ба мафҳуми давлат баён намудааст. Ду асари нисбатан қалонҳаҷми Афлотун «Давлат» ва «Қонунҳо» оид ба масоили ҷамъиятиву сиёсӣ баҳс менамояд. Таҳқиқи ин масъалаҳо дар муқолаи «Сиёсатмадор» ва «Критон» идома ёфтааст.

Давлати идеалӣ, ба ақидаи Афлотун, бояд дар асоси табақабандии ҷомеа ба вучуд ояд. Ба ғайри табақай олій, ки ҳукмрон аст, вай боз табақаҳои истеҳсолгаронро ҷудо намудааст. Ва ин табақайи пасттарин, мегӯяд ӯ, ҳамеша баҳри зиндагии фаровон заҳмат мекашад. Инҳо заминдорон, қосибону тоҷиронанд. Баъд табақайи ҷанговарон, аз онҳо болотар файласуфон ҷой мегиранд. Ба роҳбарон хирад, ба ҷанговарон ирода ва нақӯқорӣ, ба истеҳсолгарон ҳассосӣ ва шавқу рағбат бояд хос бошад. Давлати афлотунӣ ин сохтори назариявии давлати ҳаёлотист, ки дар он ҳаёти ҷомеа пурра зери назорати давлат аст.

Афлотун соли 347 то милод аз дунё ҷашм пӯшид. Дар бистари беморӣ ҳам менавишт ва «Давлат»-у «Қонунҳо»-ро таҳрир менамуд. Шогирдонаш нусхаи «Давлат»-ро дар таҳрири Афлотун хангоми наъзи ҷон аз дасташ гирифтанд, ҷадвалҳои сиёҳнависи «Қонунҳо»-ро низ.

Афлотун файласуфи ягонаест, ки асарҳои қариб пурра то ба замони мо расидаанд. Дастнависи номгӯи асарҳои ӯ, ки маҳфуз мондааст, 34 муқолама, «Мадҳи Сукрот» ва 13 номеро дар бар мегирад.

Ба мисли Пифагор Афлотун низ гуфтааст, ки руҳ як маротиба аз ҷониби Худо офарида мешавад, сипас, ба таври доимӣ аз ҷисме ба ҷисми дигаре мегузарад.

Рух баъди аз ҷисм озод гаштан савори аробаи дучархаи менамояд. Вале аспе, ки ба зулму ситам пайванд аст, аробаро поён мекашад, руҳи вазнингаштаю қанотшикаста ба дунёи воқеӣ бармегардад.

Арасту

(Солҳои зиндагиаш 384-322 то милод)
Арасту (Аристотел) ҳамчун олими ҳамадон на

танҳо маҷмуи илмҳои замонашро ба қуллӣ фаро гирифта буд, балки асосгузори илмҳои нави физика, биология, психология ва мантиқу этика низ ба шумор меравад. «Нахустфалсафа»-и ӯ, ки баъдтар номи «Метафизика»-ро гирифт, оид ба принсипҳои асосии ҳастӣ маълумот медиҳад.

Таълимоти Арасту аз ҷониби мутафаккирони оламшумули ҷи Шарк ва ҷи Ғарб ҳеле густариш ёфт. Ба асарҳои ӯ файласуфони забардаст ва олимони шинохтаи араб Абӯалӣ ибни Сино ва Ибни Рушд арҷ гузоштаанд. (Мутаассифона, дар китоби «100 великих людей» Ибни Сино, фарзанди барӯманди миллати тоҷик саҳван араб омадааст).

Арасту соли 384-и то милод дар Стагир, мустамликаи юнониҳо, ки дар шимоли ғарбии соҳили баҳри Эгей доман густурда буд, дар оилаи табиб чашм ба олами ҳастӣ кушод. Падараш табиби дарбори Аминти III, шоҳи Македония, буд.

Падар, насхустоди фарзанд, тамоми донишашро оид ба табиатшиносӣ тиб ба ӯ омӯзонд. Овони наврасии Арасту дар дарбор, бо ҳамнишинии ҳамсолаш Филипп, писари шох, сипарӣ гашт.

Соли 367-и то милод Арасту баҳри идомаи таҳсил ба Академияи Афлотун шомил шуд. Аммо ба Афина омаду Афлотунро наёфт, ӯ ба Ситилия рафта буд ва пас аз се сол баргашт. Дар ин муддат Арасту фалсафаи Афлотунро пурра омӯхт ва акнун ба он аз нуктаи назари танқидӣ баҳо медод.

Арасту ҷонибдори зиндагии серу пур буд ва аз ягон ҷиз худро иҷборан маҳрум намесохт. Ибораҳои «инро пӯш, онро напӯш, инро хӯр, онро нахӯр»-ро тоқати шунидан надошт. ӯ дӯстдори занон буд. Аз ин рӯ афиниҳо Арастуро файласуфи

ҳақиқӣ ҳисоб намекарданд. Вале Афлотун дӯшташ медошт ва «зақӣ»-аш меҳонд. Устод шогирдонро бо ҳам муқоиса намуда мегуфт: «яке (Ксенократ) ба қамчин ниёз дораду дигаре (Арасту) ба лаҷом».

Дар навбати худ Арасту ҳам ба устодаш арҷ мегузошт. Дар китоби «Этикаи Никомах» ӯ овардааст, ки барояш баҳри ҳақиқат шуда зидди Афлотун сухан рондан ҳеле душвор аст. Ҳангоми мувоҳиша бо эҷодгари идеяҳо Арасту ҳамаи бо мулоҳизаву ботамкин буд ва то вафоти устод мактаби худро ифтитоҳ накард, ҳарчанд ҷаҳонбинии фалсафии кайҳо шакли муайяно гирифта буд.

Дар миёнаҳои асри чоруми то милод Арасту ва Ксенократ аз Афина рафтанд. Арасту дар Ассос се сол (348 (347)-345) зист ва дар ҳамин ҷо худро дарёфт, дар ҳамин ҷо ҷаҳонбинии ӯ шакли муайян гирифт. Арасту бо Пифада, хоҳари хурди Гермий, хонадор шуд.

Баъдтар, вақте ки дар қазираи Лесбос ҳаёт ба сар мебард, аз Филипп, шоҳи Македония, даъватнома расид. Шох меҳост, ки тарбияи писараш Искандарро Арастуи шӯҳратёр бар дӯш бигирад. «Шоҳи Македония ба Арасту салом мефиристад. Хотиррас менамоям, ки соҳиби писар шулам. Вале ман аз худоем на барои он миннатпазирам, ки падари ин тифл гаштам, аз он хушбахтам, ки ӯ дар замони Арасту ба дунё омадааст.

Ман бовар дорам, ки ба шарофати тарбияи ту вай ҳамчун вориси сазовори шох ба воя мерасад ва фармонравои македонӣҳо мегардад», навишта буд шох.

Дар охири соли 340 Арасту ба шаҳри Пеллу, пойтахти нави Македония, омад. ӯ ба Искандар се сол таълим дод. Дар рафти тарбия ба назм бештар таъя намуд. Ровиёни ахбор меғунд, ки Арасту маҳз барои шогирдаш «Илиада»-и Ҳомеро «нашр» кардааст. Ба шарофати ин асар Искандар дар симои Ахилл идеали худро дарёфт. Ба Искандар ин суҳанхоро нисба т медиҳанд: «Арастуро баробари падарам эҳтиром менамоям, чунки, агар падар сабаби ҳаёт шуда бошад, Арасту ба он ҷомаи мақсад пушонд». Тарбияи Искандар вақте анҷом ёфт, ки ӯ дар шонздаҳсолагиаш ҳамроҳи падар ҳукмрони Македония шуд.

Филипп ва баъд Искандар аз Арасту ягон ҷизро дарёф намедоштанд. Барояш тамоми шароитро муҳайё гардониданд.

ки ӯ ба илм шугл варзад. Искандар, ки ба илм таваҷҷуҳи хоса дошт, ба Арасту маблағи бузурге ҳада намуд. Бештар аз ҳазор нафар одам вазифадор буд, ки ба олими ҷаҳоншумул ҳайвоноту рустаниҳои нодирро расонанд.

Арасту солҳои аввали ҳукмронии Искандар бо ӯ буд. Вақте ки Искандар ба Осиё лашкар кашид, файласуф ба Юнон сафар кард. Ӯ он вақт панҷоҳ сол дошт.

Арасту ба Стагири азизаш, ки дар ҷанги зидди Афина Филиппи II ҷалалдор намуда буд, баргашт. Се сол (339-336) он ҷо истод. Баъди шох шудан Искандар ба нишони хурмати беандозаш нисбати устод шахри харобаштаро аз нав эҳё намуд. Ҳамватанони сипосгузор ба шарафи мутафаккир бинои оличанобе бунёд карданд, то ки устод бемалол ба шогирдон сабақ диҳад. Вале дар соли 335-и то милод файласуф рӯ ҷониби Афина овард.

Марги нобаҳангоми Искандари сипоссола дар Бобулон дар соли 323-и то милод дар Афина шуриши зидди македонихоро ба вучуд овард ва ҷонибдорони македонихо репрессия шуданд. Ҳарчанд Арасту ҳамчун шахси донишманд худро аз ин ошубҳо дар қанор мегирифт, мавқеаш рӯз ба рӯз ҳаттарок мегафт. Барои бадарға намудани Арасту ягон сабаб наёфта, ӯро дар беҳурмати нисбати худбён гунаҳгор қардани буданд. Арасту судро интизор нагашта роҳбари мактабро ба Теофраст супурду аз Афина рафт. Ба Халкид омад, мариз шуд, баъди ду моҳ, соли 322-и то милод аз бемории меъда фавтид.

Бенчамин Франклин (17 январӣ 1706 -17 апрели 1790)

Бенчамин Франклин - ходими сиёсӣ, дипломат, олим, ихтироёкор, нависанда, рӯзноманигор ва ношир мебошад. Ӯ 17.01.1706 дар Бостон штаги Массачусетс-Бэй ба дунё омадааст. Ӯ яке аз саркардагони муборизаҳо барои истиқлолияти ИМА ба ҳисоб меравад.

122

Бенчамин Франклин – аз асосгузори ИМА ягона нафаре буд, ки имзои худро дар 3 ҳуҷҷати муҳими таърихӣ: Декларатсияи истиқлолияти ИМА, Конститутсияи ИМА, Шартномаи сулҳи Версал(1783) гузоштааст, ки расман муборизаҳо барои истиқлолияти 30 мустанликаи британи дар Америкаи Шимолӣ аз Британияи Кабирро хотима дод. Ӯ аввалин америкое буд, ки узви хориҷии Академияи улуми Россия гардидааст.

Соли 1731 аввалин шуда дар Америка китобхонаи бадеӣ, соли 1743 Ҷамъияти фалсафии Америка, соли 1751 Академияи Филателиро таъсис медиҳад. Соли 1776 ба ҳайси сафир ба Франция бо мақсади бастанӣ созиш бо Франция бар зидди Англия фиристода мешавад.

Франклин амалан роҳбари маънавии миллати нави америкой дар нимаи 2-юми асри 17 ва нимаи аввали асри 19 ба ҳисоб меравад. Ӯ

соли 1790 аз олам ҷашм мепошад.

Дайл Карнеги дар бораи ӯ гуфтааст: “Агар шумо хоҳед дар бораи ҷи гуна муносибат қардан бо одамон, худидорақунӣ маслаҳатҳои муфид ба даст орваред, ба тарҷумаи ҳоли Бенчамин Франклин нигаред, чунки яке аз беҳтарин таърихҳои зиндагонист”.

Владимир Илич Улянов (Ленин) (Солҳои зиндагӣ 10 (22) апрели 1870- 21 январӣ 1924)

Ленин ҳамчун сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ вазъият ва самти муайяни рушди таърихи башарро дар асри бист аз бисёр ҷиҳат муқаррар кард. Вай маҳаки мубориза баҳри тантанаи гоҳҳои коммунистӣ буд. Ленин тапшилогчӣ ва роҳбари хизби болшевикон, бунёдгари нахустин давлати сотсиалистӣ дар рӯйи замин, дохили синфи коргари байналмилал аст.

Сабабҳои хориқаи сиёсии Ленин дар ҷи зухур ёфтаанд? Шояд, ба ин пурсиш аз ҳама хубтар файласуфи барҷастаи рус Н.А.Бердяев посух гуфта бошад: «Дар симои ӯ нишонаҳои зӣёии фирқагари русбо аломатҳои шахсиятҳои рус, ки давлати

123

русро сохтани ва сохта буданд, пайванд ёфтаанд. Вай дар ботини хеш хислатҳои Чернишевский, Нечаев, Ткачёв, Желябов ва хусусиятҳои хоси князҳои бузурги Маскав-Пётри Кабир ва дигар ҳокимони мустабиди давлатдории русро ба ҳам омезиш дода буд... Ленин инкилобии максималист ва арбоби давлатӣ буди... Вай дар ниҳодаш фурутанӣ, ростгӯӣ, парҳезгариӣ шаккоконаро бо айёрии маккорона яклут намудӣ.»

Владимир Илич Ульянов (Ленин-тахаллуси хизбӣ ва адабӣ) 22 апрели соли 1870 дар Симбирск (Ульяновск), губернияи Казон чашм ба олами ҳастӣ кушод. Падараш омӯзгори гимназия буд, баъдтар нозири омӯзишгоҳҳои халқӣ таъин шуд. Ӯ педагоги маъруф ва муаллифи усули оммафаҳми таълими бачаҳо ба ҳисоб мерафт. Модар ҳаёти хешро ба тарбияи фарзандон бахшид. Ӯ зане буд оқила, донандаи чандин забонҳо ва навозандаи соҳҳои мусикӣ.

Тирамоҳи соли 1899 ба Ульянов муяссар гашт, ки ҳамаи маҳфилҳои марксистии Петербургро дар як ташкилот муттаҳид созад. Ҳамин тавр «Иттифоқи муборизон барои озодии синфи коргар» бунёд ёфт ва тобистони соли 1896 нахустин намоиши 30 хазорнафараи коргарони фабрикаҳои бофандагии Петербургро ташкил намуд. Корпартоӣ обрӯи сотсиал-демократҳои Петербургро хеле боло бардошт.

Ҳукумати подшоҳӣ фаъолияти «Иттифок»-ро зерӣ таъкиб гирифт ва ба он зарбаи сахт зад. Дар оғози моҳи декабри соли 1896 аксарияти аъзои он бо сарвари Ульянов ба ҳабс афтоданд. Шумораи якуми ба нашр омодагаштаи рӯномаи «Рабочее дело» низ мусодира гардид. Владимир Илич зиёда аз 14 моҳ дар камераи яккасаи ҳабсхонаи Петербург зиндонӣ шуд.

13 феввали соли 1897 ҳукми суд баромад. Ба муддати се сол ба Сибири Шарқӣ бадарға намуданд. Моҳи майи соли 1897 ба деҳаи Шушенск расид. Воқеан, гумон меравад, ки Ульянов таҳаллуси «Ленин»-ро аз номи дарёи Лена гирифтааст.

Баъди чанд вақт ба ин ҷо Крупская низ бадарға шуд. Моҳи июли соли 1898 онҳо акди никоҳ бастанд. Ханӯз дар маҳбас Ульянов ба эҷоди асари калонҳаҷм даст зада буд ва онро соли 1898 бо номи «Рушди капитализм дар Русия» ба итмом расонд. Баъди анҷоми муҳлати бадарға Владимир Илич ба Швейтсария

рафта, бо марксистон робита пайдо намуд ва дар ҷопи рӯномаи «Искра» саҳм гирифт. Аз охири соли 1900 ҷопи рӯнома ба роҳ монда шуд. Сотсиал-демократҳо «Искра»-ро пинҳонӣ дар Русия, дар байни коргарон паҳн мекарданд. Айни замон дар саросари Русия созмонҳои пинҳонкор ғазол гаштанд. Маҳз дар ҳамин айём (1902) бори нахуст мақолаҳо бо имзои Ленин пайдо шуданд.

Соли 1902 Ленин китоби «Чӣ бояд кард?»-ро нашр намуд ва дар он консепсияи худро ба хизб иброз дошт. Хизб ин созмони марказонидашудаи инкилобчиёни касбӣ мебошад, мегуфт ӯ.

Соли 1903 дар съезди II РСДРП хизб ба ду тақсим мегардад ва ҷонибдорони Ленин болшевик ном мегиранд. Ҳангоми инкилоби соли 1909 Ленин ба Русия меояд ва аз он ҷо ба Финляндия меравад. Ленин бо ҳамаи хизбҳои Русия, ки ба ақидааш зид мебаромаданд, муборизаи оштинопазир меборд, ҳатто баъзе болшевиконро идеалист гуфта, сахттанқид мекард. Соли 1912 робитаро бо меншевикон ҳам пурра барканд ва хизбашро РСДРП (б) номид. Аз 5 майи соли 1912 рӯномаи болшевикон «Правда» арзи ҳастӣ намуд.

Аз соли 1912 Ленин дар Австрия мезист, дар оғози ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Швейтсария кучид. Дар конференсияи Симмервалд (1915) ва Кинтал (1916) вай зарурати аз ҷанги ҷаҳонӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ гузаштанро талқин менамуд ва исбот мекард, ки танҳо дар Русия низ сотсиализм сохтан мумкин аст. Идеяҳои худро дар асари «Империализм дар аҷаи олии капитализм» иброз дошт.

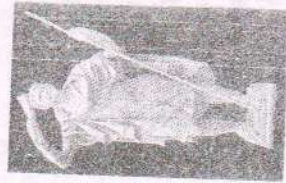
Баъди инкилоби феввали соли 1917 Ленин ба Русия баргашт. 3 апрели соли 1917 ба Петроград омад ва филфавр сарвари муборизаи инкилобиро ба уҳда гирифт. Бо роҳи озоишта аз дасти Ҳукумати муваққатӣ ба Шурои намоияндагони коргару солдатҳо гузаштани ҳукуматро тарғиб мекард.

Тобистони соли 1917 мавқеи Ҳукумати муваққатӣ мустаҳкам гашт. Ленин маҷбур шуд, ки пинҳон шавад. Аввал дар соҳили кӯли Разлив, сипас дар Финляндия паноҳгоҳ меёбад. Дар аввали моҳи октябри соли 1917 пинҳонӣ ба Петроград бармегардад. 24 октябр (аз рӯи солшумории кӯҳна) ба Смолний омада, шуриши мусаллаҳонаро роҳбарӣ менамояд.

Пас аз фатҳи Қасри зимистона ҳукумат ба дасти Шурои намоёндогони коргарону солдатҳо мегузарад.

30 августи соли 1918 аз ҷониби эсер Каплан ба ҷони Ленин сӯикасд амалӣ гашт. Бо тири заҳролуд Владимир Илич захми вазнин бардошт.

Баҳори соли 1922 дохили болшевикон ба сактаи майна дучор гашт. Охири соли 1922 аввали соли 1923 ба хизб васиятномаи сиёсӣ навишта, ҷанд пешниҳоди муҳим иброз мебард. Сипас, қариб як сол дар бистари мариҷӣ бо ҷисми афғор ҳоб меравад ва 21 январи соли 1924 мемирад.

ГЕРОДОТ (ХЕРОДОТ)

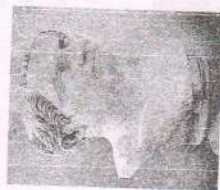
—Таърихнигори Юнони қадим, ки дар солҳои 485 — 430 пеш аз милод зиндагӣ намуда, ўро асосгузори таърих ё “Падари таърих” меноманд. Ў муаллифи асари 9 ҷилдаи “Таърих” мебошад, ки дар бораи ҷангҳои байни

Юнону Эрон, таърихи давлати Ҳохоманишиҳо, Миср ва бораи зиндагӣ ва расму оини сақоихо (скифҳо) маълумот додааст. Дар ҷавонӣ ба шуриши зидди Лағдам ҳамроҳ шуда баъд аз ватан фирор намуд ва зиёда аз 10 сол дар кишварҳои Юнон, Осиёи Худ, Миср, Бобул, Форс, ҷазираҳои Баҳри Миёназамин зиндагӣ намудааст. Пас аз бозгашт ба Ватан бори дигар ба шуриши зидди шоҳи Лағдам ҳамроҳ гардида, дар сарнагун намудани ӯ саҳми калон гузошт. Вале рӯзҳои охири зиндагиро дар Италияи сипарӣ намудааст.

Гай Юлий Сезар

(солҳои зиндагӣ 12 июли 100– 15 марти 44 то милод)

«Омадам. Дидам. Ғалаба кардам». Дар ин хабари мушаххас, ки Гай Юлий Сезар ба Рим баъди нусратёбии навбатии ирсол намуд, ҳислати ӯ ҳамчун сарлашқари ғайру собитқадам ва сиёсатмадори ба худ мутмаин акс

ёфтааст.

Сезар бо нутки кӯтоҳи бо эҳсосоти самимона баёншуда сарбозонро ба ғалаба рӯҳбаланд гардонда метавонист, шахсан сардорони дастаҳои саднафарӣ ва ҷангиёни бехтаринро мешинохт ва дар байни онҳо эътибор ва шӯҳрати шигифтангезро соҳиб буд.

Ў яке аз сиёсатмадорони ангуштшумори беназир дар таърихи дунёст, ки дар қалби худ ба реша давондани бераҳмӣ, қасосгирӣ ва нафрат роҳ надод ва бо ҳар воситаи имконпазир баҳри манфиати давлат самтҳои мухталифи ҳамдигарфаҳмӣ ва муттаҳидшавиро меҷуст.

Таърихнигрон, нависандаҳо ва шоирон аз замонҳои қадим то ба имрӯз ба ҳаёт ва ғайолияти сарлашқари ва сиёсатмадории Юлий Сезар тавачҷӯхӣ зиёд зоҳир месозанд. Вай қаҳрамони асарҳои «Дар бораи ҳаёти дувоздаҳ нафар Сезар»-и Светония, «Мазакаи илоҳӣ»-и Данте, «Пирузиҳо»-и Ф. Петрарка, «Юлий Сезар»-и Ў. Шекспир, «Сезар ва Клеопатра»-и Б. Шоу, «Кори ҷаноби Юлий Сезар»-и Б. Брехт ва дигарон аст.

Гай Юлий Сезар соли 100-уми то милод, 12-умимоҳи қвин-тал, ки баъдтар ба шарафи ӯ июл номгузорӣ шуд, таваллуд ёфтааст.

Вай мутааллиқи авлоди қадиму машхур, вале кашшоқаштаи Юлийҳо буд. Аз бачагӣ маълумоти кофӣ гирифт. Он вақт таълим аз омӯзиши забони юнонӣ, адабиёт, фалсафа, таърих ва ҳунари нотикӣ иборат буд. Сезар, ки табиқатан бо истеъдоди ғавқуллоддаш фарқ мекард, зуд дар суҳанварӣ вирдӣ забонҳо гардид. Аз ҳамаи нотикони замонаш ӯ танҳо аз Сисерон, ки машхури омма гашта буд, қафо меистод. Худи Сисерон ба санъати суҳанпардозии Сезар мафтун шуда, дар як номааш навиштааст: «Кӣ нисбати ӯ бурротар ҳарф мезанад, кӣ бештар андешаҳо дорад? Кӣ пурушукуху бонафосат аст ҳангоми гуфтор!?»

Баъд аз ин Сезар ба Осиёи Сағир рафта, ба хизмати ҳарбӣ шомил шуд. Дар Вафиния ва Киликия зиста, дар муҳорибаи Митилина ширкат варзид. Пас аз марги Сулла ба Рим баргашт, дар амалиётҳои судӣ баромад мекард. Баҳри сайқал додани маҳорати суҳанпардозӣ ба ҷазираи Родос ба шогирдии нотики

маъруфу шӯҳратёр Аполлоний Молон рафт. Ҳангоми бозгашт ба роҳзанҳои бахри асир афтод.

Вакте ки роҳзанҳо барои озодиаш бист талант (дар он давр ин маблағи бузург буд) талаб карданд, Сезар аз тахти дил хандида гуфт, ки онҳо намедонанд ки роҳи асир гирифтаанд ва худаш маблағи гаравро панҷоҳ талант муайян намуд. Одамонро барои овардани маблағи фиристоду бо як рафиқ ва ду хизматгор дар байни роҳзанҳои хунхор монд. Бо сари баланд, бовикору таҳаммул мегашт ва роҳзанҳо чуръати бо ӯ ҳамгап шудан намекарданд. Сезар маблағи гаравро супурд, вале баъдтар роҳзанҳои бахиро дар ҷанг шикаст дода, ҳамаашонро аз дами тег гузаронд.

Вакте ки Понтифики Кабир, саркоҳини давлат, ба дунёи абад рахти сафар бафт, Сезар хоҳиши гирифтани ин мансабро карда, номзодиашро ба интихобот пешбарӣ намуд, харчанд ду нафар ҳарифи пурзӯр дошт. Дар интихобот Сезар ғалаба намуд. Бо ин вай сенат ва ашхоси номдорро хушёр дод, ки зарур ояд, ҳама ро бахри иҷрои дигар амалҳо низ сафарбар карда метавонад. Дар Рим Юлий худро чун моҳии бузург дар бахри пурталотум озод ҳис менамуд. Ҳангоме ки дар соли 68-и то милад ҳолаш Юлия ва завҷаш Корнелия аз дунё ҷашм пӯшиданд, ӯ дар Форум, майдони марказии Рим, ҳангоми ёдбуди онҳо аз ҷумла ҷунин иброз дошт:

«Сулолаи Юлия, ҳолаи ман, аз ҷониби модар бо авлоди шохон мепайвандад, аз тарафи падарӣ ба худоеи абадзинда, зеро аз шох Анка Марсия авлоди Марсии Рекси (шохон) ба вучуд омадаанд, ки ному онҳоро модари ӯ гирифта буд, аз Зӯҳраи олиха наели Юлийҳо сарчашма мегирад, ки ба он оилаи мо мутааллиқ аст. Ана барои ҷи авлоди мо дахлнопазиранд ба мисли шохон, ки пурқудрату тавононд нисбат ба ҳамаи одамон ва соҳибхитироманд ба монанди худоеи, ки ба онҳо шохон ҳам фармонбаранд.»

Сезар бисёр душманонашро мебахшид ва онҳоро ба идораи давлат роҳ меод. Ин ба муҳолифини нерӯ мебахшид. Бар зидди Сезар суиқасд омода мешуд. Роҳбарони он Юний Брут, Кассий Лонгин, Децим Брут ва илҳомбахшашон Марк Туллий Сисеронҷонибдорони соҳти ҷумҳуриявӣ буданд.

15 март соли 44-и то милад Сезар аз дасти қотил ба марг расид. Дар ривоят аст, ки ҷасади ӯ ба зерӣ пояи мучассаи Помпей, ки вай ҳам аз дасти ҳоинон кушта шуда буд, афтод. Император Октавиан Август, вориси Сезар ва асосгузори империяи Рим, дар ҷое ки ҳангоми видоё ҷасади Сезар сӯзонда шуда буд, ибодатгоҳи мраморӣ бунёд намуд. Дар тӯли таърихи минбаъдаи империяи Рим ҳамаи императорон номи Сезарро доштанд: вожаи Сезар ба исми типӣ ва унвон табдил ёфта буд.

Гелмут Кол (1930)

Канслери федералии Ҷумҳурии Федеративии Олмон (1982 - 1998)

Гелмут Кол 3 апрели соли 1930 дар шаҳраки рейни Людвигсхафен, ки дар ҷанубу ғарбии Олмон воқеъ аст, дар онлаи хизматчиӣ молиявӣ ба дунё омадааст. Дар охири ҷанг дар синни 15 солагӣ Гелмутро ба лагери ҳарбӣ гирифтанд. Аммо бо таслимшавии Олмон ба онҳо муяссар нагардид, ки ӯро ба ҷанг сафарбар намоянд. Дар синни 16 солагӣ ӯ ба иттифоқи християнӣ – демократӣ шомил гардид, ки он навтаъсис буда, кушиши мавқеи марказиро ишғол кардандро дошт.

Бо мақсади мавқеи сиёсии худро мустаҳкам кардан ба донишгоҳи Франкфурт дохил шуд. Ӯ фанҳои ҳуқуқи давлат, таърих, сиёсатшиносиро меомӯхт, гарчанде ин фанҳо дар он замон илмҳои ҷиддӣ ба шумор намерафтанд. Соли 1958 диссертатсияи худро дар мавзӯи “Ташкили хизмҳои сиёсӣ дар Палфсе баъди соли 1945” навишта Ҳимоя намуд, ки аксари онро аз таҷрибаи худ навишта буд.

Соли 1959 Кол вакили ҷавони ландаг (парламенти) заминҳои ташиклоти ИХД Рейланд – Пфалс гардид. Соли 1963 раиси фраксияи хизби худ ва дар соли 1966 Кол раиси заминҳои ташиклоти ИХД ва оқибат соли 1969 сарвазири ҷавони заминҳо дар таърихи ҶФО гардид. Соли 1973 ӯ раиси ИХД интихоб шуд. Дар ҳолате, ки дар интихоботи бундестаг дастболо шуда наметавонистанд.

Соли 1975 маҷаллаи амрикоии “Тайм” Гелмут Колро “барандаи сиёсати Аврупо”, ки метавонад, тақдирӣ аср” – ро номидааст. Аммо ин пешгуиҳоро ҳатто християн демократҳои ҶФО боварӣ надоштанд. Аммо ба ин нигоҳ накарда, дере

нагузашта онхоро шиори "Гелмут Кол – канслер барои Олмон"-ро пешниҳод намуданд.

Дар интиҳоботи соли 1976, 1% овозро аз рақиби худ Гелмут Шмидт кам ба даст овард.

1 октябри соли 1982 дар маъракаи интиҳоботи Гелмут Кол дастболо гардида, то соли 1998 канслери Олмон буд.

Гелмут Кол дар давраи канслерии худ ба муваффақиятҳои калон ноил шудааст, ки он сабаби ба вучуд омадани саволи ҷӣ тавр ба ин муваффақиятҳо ноилшавӣ ӯ мегардид. Ӯ шахси дуруя ва калавандаро бад меид ва ба онҳо бовар намекард. Одамшинос буда, доимо дар вазифаҳои асоси мутахассисони варзидаро таъин мекард. Ҷиҳати пурзӯри сиёсати Кол он буд, ки ҳатогии худро эътироф намуда, онро ислоҳ мекард.

ДЕМОСФЕН

(384 пеш аз милод Аттика 332 пеш аз милод, Калаврия)

Нотик ва ҳодими сиёсии Юнони қадим. Демосфен санъати нотикиро омӯхта логограф шуд, яъне барои дигарон маърузаҳо тартиб меод, аз риторика дарс гуфта, дар протесҳои судӣ иштирок ва дар маҷлисиҳои халқӣ баромад мекард. Демосфен дар нуктаи аввалин худ «Ба Филиппик 351 пеш аз милод бар зидди шехи Македония Филиппи II, падари Искандари Мақдунӣ) мавқеи ғайрифаъоли Афинаро нисбат ба сиёсати истилогаронаи Македония, ки истиқлолияти Юнонро зеро хавф мегузошт, мазаммат кард. Демосфен баъди ин дохилии зидди Македонии гурӯҳҳои Афина ва дигар полисҳои Юнон ва роҳбари ҳақиқии Афина гардид. Демосфен аз таъкиби душманон заҳр хӯрда вафот кард. Эҷодиёти Демосфен дар инкишофи санъати нотикӣ ҷаҳонӣ марҳилаи муҳимме буд. То замони мо 61 нутқ, 56 баромад ва 6 номаи Демосфен боқӣ мондааст. «Нутқҳо»-и Демосфен соли 1954 ба забони русӣ тарҷума шуд.

ЕКАТЕРИНА II

(солҳои зиндагӣ 2 майи 1729-6 (17) ноябри 1796)

Императори Русия аз соли 1762. Шохдӯхтари олмонӣ, София Фредерика Августа Анхалт-Сербтск, бо ёрии гвардияи Пётри III ба сари қудрат омад. Имтиёзҳои табақаи дворянхоро ба ҳуқуқи қонун даровард. Дар замони шохигарии ӯ давлати рус қувват гирифт. Заминҳои шимолии назди соҳили баҳри Сиёҳ, Қрим, Қавкази Шимолий, Ғарби Украина, Белорус, Литва ба Русия ҳамроҳ карда шуданд.

Табaddулоге, ки ба он дуру дароз омодагӣ мегирифтанд, ногаҳонӣ ба вуқӯъ пайваст. Пасек, яке аз суиқасдкунандагон ҳаёс шуд. Субҳи соlexон аз ин воқеа вокиф гардида, шохбону Екатерина дар мушоиати дӯстдораш Алексей Орлов ғойтунсавор ба қисми ҳарбии Измайлов омад. Сарбозон даст, пой ва домани Екатеринаро бӯсидаву ба ҷашм моллида, қасами садоқат хӯрданд. Аскарони полки семёновӣ низ ҳамин тавр қарданд. Сенат ва Синод (шурои олии қалисо) розӣ шуданд, ки амри шохбонуро иҷро намоянд. Баъд зуд манифест қабул қарданд, ки Екатерина аз ин рӯз баъд зимоми ҳуқуқматро ба даст гирифт баҳри ҳимояи қалисои наслонии рус ва тартиботи дохилии кишвар.

Пётри III баъди бо ду киштӣ дар бандари Кронштадт лангар партофтан аз табaddулотӣ дарбор вокиф гашт. Қутволи диҷ уро ба қалъа роҳ надод, гуфт, ки Русия диғар бо номи Пётри III император надорад, императори онҳо Екатерина II мебошад. Пётри III тарсӯ буд, ҷуръат накард, ки барои тахту тоҷ талаш варзад. Вай ҳеле гирифт ва ба Ораниенбаум баргашт. Ночор ба ҳуҷҷати фиристодаи завҷаш имзо гузошту «бо хоҳиши худ» аз тахту тоҷ даст кашид. Ҳамин тавр, 29 июни соли 1762 шохдӯхтари голштинӣ София-Августа, аз ҳонадони князҳои хурд, ба тоҷи бузургтарин давлати Аврупо-Русия соҳиб гашт.

Екатерина дар оилаи генерали пруссӣ ба воя расида, ҳеле бебок ҷаққон ва шӯх буд. Волидайн дар тарбияш он қадар масъулият зохир намекарданд. Падар танҳо ба хизмат банд

бароранд, хатто он чизеро, ки худмеписандид, ба ҳамагон талкин мекард. Екатерина ба архитектура, рассомӣ, ҳайкалтарошӣ ҳуб сарфаҳм менамуд, вале мусикиро намефаҳмид. Вай танҳо ба асарҳои мазҳақавӣ шавқ дошт.

Екатерина донишманд буд. Дар солҳои арусиаш, ки танҳо мезист, тамоми вақти холиашро ба омӯхтани асарҳои фалсафӣ менамуд. Вай таърихи Олмон, асарҳои кайҳоншиносии Балӣй, корҳои илмӣ қонунҳои англис Блекстонро ... аз худ кард. Солномаҳои русиро таҳқиқ намуда, ба низом овард ва хатто ба забоншиносии муқоисавӣ шавқ баёндазо зоҳир сохт. Вақте ки яке аз ошқони шайдош фавтид, ӯро аз афсӯрдаҳои ва одамгурезию танҳои асарӣ филологӣ бисёрчилдаи Жебеленя наҷот дод. Шохбонуро ақидаи олим дар хусуси забони одамони давраи қадим ба худ кашид. Дар ин самт бисёр китобҳои гирд овард ва дар асоси забони русӣ ба тартиб додани луғати муқоисавӣ забонҳо даст зад. Баъдтар ҳамаи матлабҳои ғуннамудаи Екатеринаро ба академик Паллас супурданд ва ӯ ҷидди нахустини фарҳангро ба ҷоп омода гардонд.

Давраи ҳукмронии Екатерина пур аз ихтилоф буд. Вай ба ҳама озодӣ ва савод надода бошад ҳам, аммо дар қалби мардуми рус ҷи гуна аҳамият доштани ин мафҳумҳои ҳамаҷун асоси мавҷудияти шахсият ҷой кард.

ИСКАНДАРИ МАКДУНӢ (солҳои зиндагӣ 356-10 июни 323 то милод)

Шахсияти Александри Македонӣ ҷи дар байни халқиятҳои Аврупо ва ҷи дар байни кишварҳои Шарқ беҳад машҳур буд. Дар Аврупо Александри III-ро Кабир ва бештар Александри Македонӣ ном мегирифтанд. Дар Шарқ бошад, ӯ бо унвони Искандари Зулқарнайн, ки тарҷумааш Искандари Душоҳа аст, маъмул аст. Вай ҳангоми зинда будан ва ҳам пас аз маргаш тасаввуроти ҳамзамонон ва наслҳои минбаъдари ба ҳайрат андохтааст. Аз даҳон ба даҳон, аз насл ба насл дар бораи юришҳо ва қорномаҳои ӯ ривоятҳои интиқол меёфтанд. Сиёсати Александри Македонӣ як ҷиҳати ҳеле муҳим дошт. Вай ба ғайри забти кишварҳо равобити устувори тичоратиҳо ба роҳ

буду модар дар ҷустуҷӯи мочаро бо супориши хуфияи Фридрихи Кабир кишварҳои гуногуни Аврупо роҳ мезад. Вале, ҳамаи ки ба ҳона бармегашт, духтаракро саҳт мегирифт ва хатто омода буд, ки барои шӯҳрии ночизе шаллоқ занад. Қаҳрамони мо ба ҳамаи саҳтгирӣҳо бо таҳаммул тоб меовард ва вақту соати худро мепоид.

Екатерина ба ақли расову гирояш таъа намулда, ягона роҳи дурустро пеш гирифт. Ба боақлу тадбир будани ӯ фақат шавҳараш шубҳа дошт ва ин боиси аз тахт воҷбун шуданаш гашт. Екатерина бо сеҳри сухану муносибати гарм дили атрофиёноро тасхир мекард, ҳарфи дигаронро бо диққат мешунид, ба ашҳоси ҷӯяндаву ташаббускор баҳои арзанда меод. Аз ин рӯ, вақте ки пас аз фавти Елизавета ба тахт нодонаки якумра Пётри III нишасту ба азоб додани завҷааш пардохт, ақли дарбор тарафи Екатеринаро гирифт.

Боре Пётри III дар назди одамон занашро саҳт тахир кард ва таҳдиди ба зиндон афкандан намуд. Екатерина талх гирифт ва бори нахуст дар хусуси ғасби тоҷу тахт, ки ҷонибдоронаш қайҳо боз талкин доштанд, ба андеша рафт ва онро ҷомаи амал пӯшонд. Пётри III ночор ба истеъфномаи барояш тартибдода имзо гузошт. Шӯҳи маъзул аввал дар Петергоф, сипас дар Ропша ба сифати маҳбус нигоҳ дошта мешуд.

Екатерина аз шохбонҳои дигар бо он фарқ дорад, ки вай сабабгори марги шавҳари аз тахт воҷбунгаштааш набудааст. Пётри III дар нӯшонӣҳои навбатӣ ба ҳалоқат расид. Бо яке аз ҳамаҷубатон баҳс намуда, фаромӯш кард, ки вай дигар шӯҳи қулли Русия нест. Дар ин мочаро шӯҳи маъзул сар бохт.

Ҳукмронии Екатерина аз ҷониби таърихдонон баҳои муҳталиф гирифтааст, зеро шахсияти император ҳам пурихтилоф буд. Вай худро ба ҳар шароит, вазъият ва муҳит мутобиқ менамуд. «Ман ба мисли Алкивиад ҳам дар Спарта ва ҳам дар Афина зиста метавонам», - мегуфт Екатерина худро бо қаҳрамонҳои дунёи қадим монанд намуда. Ҳарчанд Екатерина дар ҳалли масоили мушкил ҳамто надошт, ҳушомадро меписандид. Вай аз ҷавонӣ ба ақидаи атрофиён ҷидди аҳамият меод, меҳост донад, ки одамон дар ҳақаш ҷиҳо меғунд. Баъди ба даст овардани ҳокимият танкидро бад меидидагӣ шуд. Меҳост, ки ӯро доимо васф намоянду ба осмони ҳафум

мемонд, таъсири маданияти юнонро ба Шарк густариш мебахшид, забони ягона (койне)-ро қорӣ намуд ва муваққатан баробархуқуқии халқхоро зълон кард.

Дар охири моҳи июли соли 356 -и то милод Олимпиада, завҷаи шох Филиппи II, писаре ба дунё овард, ки Александр ном гирифт.

Аллакай лаҳзаҳои нахустини ҳаёти тифл боиси пайдоиши ривоятҳо ва қиссаҳои ғарзнок гаштанд. Олимпиада гӯё дар ҳоб дида бошад, ки навиштааст Плутарх барке вориди батнаш гаштаву пас аз лаҳзае оташе аз вучудаш барҷаста саропояшро фаро гирифта ва сонияе баъд ғайб задааст. Мегӯянд Александр дар он рӯзе ба дунё омад, ки Герострат дар Эфес маъбади машхури Артемидаро оташ зада буд ва ҳам дар ин рӯз ба Филипп аз се дастовард: галаба дар бозиҳои олимпӣ, нусрат бар қабилаи дарданҳои Иллирия ва забти Потидея аз ҷониби мақдунӣҳо мужда расонданд.

Александр тарбияи ҳоси ашрофона гирифт. Дояи шохзода Паника, зани асилзодаи мақдунӣ, нахустин мураббиаи Леонид, ҳеши Олимпиада, буданд. Дар байни муаллимони ӯ Филиск Ал кип, Зевксид, Менехм, Полиникро ном мебаранд. Александр аз онҳо мусикӣ, математика ва номанигорию омӯхт.

Дар дахсолагӣ лира менавохт, дostonҳои шoirони юнониро аз ёд меҳонд. Театр ва санъати тасвириро хеле меписандид.

Вале ӯ дар муҳити муноқишаҳои оилавӣ ба камол расид. Пурра зери таъсири модар, Олимпиадаи мансабдӯст қарор дошт ва ба ҷеҳраи падар бо ҷашмони модар менигарист.

Соли 340-и то милод Филиппи II ҳангоми ба ҷанги зидди Перинф рафтани идораи давлатро ба Александр вогузост. Ӯ худро аз ҳар ҷиҳат вориси ҳақиқии падар намоиш дод. Вале волидайн аз ҳам ҷудо шуданд ва ин зарба ба калби шохзодаи ҷавон зад. Филипп бо Клеопатра, ҷияни Аггал, ақди никоҳ баст. Александр аз суиқасди душман тарсида, дар Иллирия пинҳон шуд.

Муноқиша ногаҳон ҳалли худро ёфт. Соли 336-и то милод, ҳангоми тӯйи духтари Филиппи II Клеопатра ва шoҳи Эпир Александр, шoҳ Филипп ба дасти ҳамватанаш Павсаний кушта шуд. Павсаний ба шoҳ хусумати шахсӣ дошт. Вале марги шoҳ ба Олимпиадаю Александр лачоми ҳокимиятро мерос гузост.

Мувофиқи анъанаи мақдунӣҳо Александрро дар назди кушунҳои сафороста шoҳ зълон карданд. Шoҳи ҷавон гуфт, ки сиёсати падарро идома мебахшад. Вай тамоми малака ва нерӯи ҷисмонӣю ақлонӣшро ба бозеозии артиш бахшид. Халқро аз ҳама гуна уҳдадорӣҳо, ғайри хизмати ҳарбӣ озод намуд. Александр меҳост, ки кишвараш соҳибистиклол бошад, аммо мақсадаш ҳукмронии ҷаҳон шудан буд.

Ӯ муттасил ба иҷрои ниятҳои даст мезад. Шахру давлатчаҳои Юнон, Фессал, Фифа, Фракия, Афинаро зери итоаташ даровард. Сипае амалиёти Балканро бо қомебӣ ба анҷом расонд ва кишварҳои то соҳили дарёи Дунайро мутеъ сохт. Вай 30 ҳазор навқари пйёдагард ва 5 ҳазор аскари савора ҷамъ оварда, баҳори соли 334 и то милод бар зидди Дорой III, ҳукмронии кишвари басо бузурги Форс, ки қаламраваш аз Миср то Ҳинд тӯл мекашид, «андаромад ба ҷанг». Юнониҳо меҳостанд форсхоро шикаст дода, дар баҳри Миёназамин ва Осиёи Сағир нуфуз пайдо намоянд ва роҳи тиҷоратии байни Шарқу Ғарбро соҳиб шаванд.

Киштиҳои Александр дар наздикии Трояи машхур лангар партофтанд, ҳангоми ба соҳил наздик омадан шoҳ найзаи дасташро ба ҳаво андохт ва он ба ҳоки Осиё гӯтид. Сипас, ӯ ба соҳил ҷаҳид ва нахустин шуда ба замини матлуб қадам гузошт. «Бо найза ғасб намудани замин» ба ақидаи юнониёни аҳди қадим тухфайи худёён ба ҳисоб мерафт. Ва Александр бо ин амали худ меҳост дастгирии худёёнро ба забти кишварҳои бегона таъмин созад.

Ҷанг бо Дорой чанд сол тӯл кашид. Ҷанговарон шoҳи худро ҷун Худо мепарастиданд ва ба иҷрои ҳар гуна фармони ӯ омода буданд. Онҳоро ҷасорати беандоза, далерӣ ва рафтори ҷоуболонаи Александр ба шигифт меовард. Ӯ ҳамеша пешопеши артиш мерафт ва навқаронро ба ҳарбу зарб мебурд. Соли 334 и то милод артиши ҷилғазораи Доройро дар соҳили дарёи Гранин торумор намуд. Баҳори соли 333-и то милод Александр бо Дорой III дар соҳили дарёи Пинар, наздикии шаҳри Исса рӯ ба рӯ шуд. Мухорибаи шадид ба вуқӯъ пайваст, маҳорати лашқарқашии Александр ин бор низ пирузӣ овард. Дорой гурехт. Бисёр шаҳрҳо бе ҷанг ба шoҳи мақдунӣ сари таслим фуруд меоварданд. Танҳо шаҳри Тир ҳафт моҳ

ИНДИРА ГАНДИ

(солхон зиндагиаш 19 ноябри 1917- 31 октябри 1984)

Сарвазири Ҳиндустон дар солҳои 1966 - 1977 ва вазири корҳои хориҷӣ дар соли 1984. Духти Ҷавохирлаъл Неру. Иштирокдори ҳаракати миллию озодиҳои. Яке аз пешвоёни ҳизби Конгресси миллии Ҳиндустон ва баъди ихтилоф дар ҳизб аз соли 1978 раиси ҳизби ҷонибдорони Махатма Гандӣ. Бо дасти террорист кушта шудааст. Оташи маросими дафн, ки мувофиқи анъанаҳои бостонии Ҳиндӯн афрӯхта буданд, то охир сӯхт ва ҳокимстари Ҳиндузани бузург дар Ҳимолой, шохигарии мурдаи барфҳо пош дода шуд. Ҳукумат дар кишвар ба насли сеюми оилаи Неру, писари Индира Рочив Ганди гузашт.

Дар ибтидои асри XX худшиносии халқҳои Ҳинд рӯ ба афзоиш ниҳод, нахустин рӯзномаҳои милли ба нашр мерасиданд, ҳизбҳои озодиҳои демократӣ созмон меёфтанд. Мотилаъл, падари Ҷавохирлаъл, президенти Конгресс, иттиҳодияи нави сийёӣ, интиҳоб мегардад. "Маъвой хурраамӣ" ба ситоди муборизаи милли табилад меёбад. Индираи хурдакак курсиҳоро дошта роҳ мерафту ибораҳои "инглисҳои мустамликадор", "санадҳои эътироз"-ро мешунид. Дар дусоллағӣ бо "падари миллиат", шахси мӯғабар Махатма Гандӣ вохӯрда, аз вай дуо гирифт.

Дар ҳаштсоллағӣ бо тавсияи пешво дар зодгоҳаш дар байни ҳамсолонаш иттиҳоди рушди бофандагии хонагиро созмон бахшид. Аъзони он дар "Маъвой хурраамӣ" аз риштаҳои дағал даструймомл ва кулоҳ "топӣ"-ҳои гандий мебофтанд. Ҳангоми танаффус Индира дар назди ҳамсолонаш бо эҳсоси баланд нутқерод карда, маҳорати нотикиашро сайқал мебахшид.

15 августи соли 1947 Ҳиндустон истиқлолият ба даст овард. Ҷавохирлаъл ҳукумати нав таъсис дод. Индира котиби шахсии падар шуд ва дар тамоми сафарҳои хориҷӣ уро ҳамроҳӣ менамуд. Кишвар дар ҳолати қашшоқӣ буд, садҳо халқиатҳои гуногун, одамони зиёди бесаводу гурусна, Ҳинду мусулмонҳои ақидаҳоишон ба ҳам зид ба оташи ихтилофҳо доман мезаданд. Соли аввали истиқлолиятро хунрезии зиёди намояндагони динҳои гуногун ба мотам табилад доданд. Ҳатто ба тарафҳои

137

мукобилият намуд.Баъди забти он Александр сокиннорро ба гуломӣ фурухт ва шаҳрро оташ зад.Аҳолии Миср Александрро ҳамчун озодибахш аз зери юги форсҳо истиқбол гирифт. Кохинони мисрӣ уро писари Худо ва ҳукмрони Осиё эълон карданд.

Доро ба Александр дасти сулҳ дароз намуд. Макдунӣ онро фишурдан нахост. Дар номааш гуфт: «Дар оянда, агар ту мактуб навиштан хохӣ, ба ман чун ба шохии Осиё муроҷиат намо.Агар унвони шохиро аз ман гирифтаи хохӣ, ба майдон баро, нагурез, дар кучое, ки бошӣ, туро меёбам.»

Баъди чанд муҳориба дар шимолу шарқии Эрон Доро хост неру гирд орад. Александр аз ин бохабар гашта ба он сӯ лашкар кашид. Вале Доро ба дасташ наафтод. Ашрофони форс, ки аз сийёсати шох димоғсӯхта буданд, хангоми омад-омади макдунӣён уро куштанд. Ва дар ин ҳолат низ Александр бори дигар бузургии хешро намоиш дод. Вай назди ҷасади Дорой III ба зону истод ва болои майитро бо бололӯши шохонааш пӯшонд. Баъди ин мардуми форс Александрро чун шохӣ ҳақиқӣ пазируфт.

Соли 333-и то милод Александр барои қасоси Дороро гирифта ба Осиёи Миёна Бохтару Сугд ҳучум овард. Хунрезиро се сол идома ёфтанд. Пас аз қатли Спитамен ва хонадор судан ба Рухшона ба Александр муяссар гашт, ки каме нафаси осуда кашад. Баъди тасарруфи Осиёи Миёна ба воситаи қаторкӯҳи Ҳиндукуш ба хоки Ҳинд ҳамлавар шуд. Муҳорибаҳои зиёде ба вуқуъ пайвастанд, ҳазорҳо хонаҳо сӯхтаву чандин шаҳрҳо валангор шуданд.Баъд аз ин ҷанг ба дили макдунӣҳо зад. Онҳо ёди ватан карданд. Соли 325 и то милод Александр аз Ҳиндустон баргашт ва Вавилонро пойтахти империя баргузид. Орзу дошт, ки юришҳоишро идома бахшад. Аммо тобистони соли 323 и то милод мариз шуду фавтид. Ҷасади шохро ба Миср ба шаҳри Александрия оварда, дар даҳмаи бузурге ҷой намулданд.

Пас аз вафоташ империяи мухташаами у дер напоида пароканда шуд. Саросари кишварҳои забткардаашро шуриши халқҳо фаро мегирифт, байни лашкаркашони макдунӣ ихтилофҳо ба миён омаданд. Саркардаҳо ба гуруҳҳо ҷудо шуда, бо ҳам меҷангиданд, ҳар кадоми онҳо меҳост аз мероси Александр лукмаи калонтаре канда гирад. Вале ин ба ягон нафари онҳо муяссар нагашт.

136

зид гуруснанишини "падари халқҳо" Махатма Ганди сабак нашуд, даҳолати нерухи харбӣ ва мучозоти иқтисодӣ низ нафъ наоварданд. Дар чунин шароити муташанниҷ истеъдоди мардумишинии Индира рӯи об баромад. Вай бе ягон мухофиз ба назди тӯдаҳои ба ҳам зид меомад, онҳоро ба сулҳу ваҳдат ва ягонагӣ меҳонд. Бисёр милӣ туфанго пас аз нутқи инсондӯстонаи ӯ поён меҳамиданд, қорду шамшерҳои дар болои сарҳо алвонҷӯранда дар ғилофҳо ҷой мешуданд.

Ба сари қудрат омадан гоҳо осонтар аст, нисбат ба онро нигоҳ доштан. Вакте ки Индира Ганди ҳукумат меронд, вазъи иқтисодии Ҳиндустон вазнин ва ҳам муносибат бо Покистони ҳамсоя муташанниҷ буд. Дар 12 соли ҳокимияти Индира оппозитсияи неруманде сомон ёфт ва тамоми нокомиҳоро ба дӯши сарвазир афканд. Дар интиҳоботи навбатии соли 1977 Индира Ганди бори нахуст мағлуб шуд. Аммо ӯ аз ин руҳафтада нагашт. Аввалан хизби нав -Конгресси миллии Ҳиндустонро ташкил намуд, сипас хонаи қабули меҳмон орошт. Ҳар шаҳрванд метавонист ба ин даргоҳ омада, ақидаҳои, мақсадҳои ӯ дарду аламҳояшро иброз дорад. Дар кишваре, ки гуруҳҳои бузурги шаҳрвандон чун анъана ба суҳанони мураббӣ, муаллим ва пешво гӯш медиҳанду гуфтаҳояшро сидқан ба ҷо меоранд, ин қадами хирадмандона буд. Пас аз се сол Индира Ганди аз нав сарвазир интиҳоб гардид.

Ҷӯро яке аз террористони мутаассиби ташиқилоти сепаратии иёлотӣ Панҷоб паронд. Воқеан, давлат барои яқпорчагии кишвар мубориза мебарду халқҳои алоҳида истиқлолияти худро талаб менамоянд. Мочарои ҳамешагӣ, ки зани бузург - сиёсатмадори маъруф курбонаш шуд.

ИОСИФ ВИССАРИОНОВИЧ СТАЛИН (солҳои зиндагиаш 6(18) декабр -1879- 5 март 1953)

Баъзе одамон ӯро мепарастиданд, баъзеҳо нафрат доштанд, вале аз ӯ ҳама метарсид. Пас аз маргаш ҳукуматдории сталиниро ҳамчун «шахспарастӣ» баҳо доданд, яъне ҳокимии беҳудуду беназорат номиданд. Аммо новобаста аз

философӣ имрӯз низ муносибати одамон ба доҳии шӯравӣ мухталиф аст, аз мафтунӣ то лаънатхонист.

Чӣ тавре ки баъди марги Сталин сарвазир англис У.Черчил кайд намуд: «Русияро бо омор соҳиб гапту бо яроқи ядрой вогузошт». Ақидаи Г. Киссинҷер, котиби давлатии ИМА, бошад чунин аст: «Дар ҳалли масъалаҳои сиёсати ҷорӣ Сталин аждаҳои ҳақиқӣ, аммо ниҳоятдараҷа реалист: ботаҳаммул, бофаросат ва боматонат -Ришелей замони худ буд... Пешвои мамлакатҳои демократӣ бисёр вақт сарфаҳм намерафтанд, ки дар суҳанони вазину каме бо оҳанги факсона иброддоштаи Сталин чӣ гуна андешаҳои бераҳмонаю фаволияти минбаъдаи мақсаднок ниҳонанд. Ба ҳар ҳол бераҳмӣ -натичаи вафодории кавӣ нисбати идеологияи коммунистӣ -ба ӯ баҳри амалӣ сохтани роҳбарии ӯдабароёна ҳангоми зарурат халал намерасонд».

Иосиф Виссарионович Ҷугашвилӣ (Сталин) 21 декабри соли 1879 дар шаҳраи гурҷии Горӣ дар оилаи Виссариони мӯзадӯз ба дунё омадааст. Екатерина Гладзе, модари ӯ, аз авлоди собиқ крестнойҳо буд. Соли 1888 Иосифро ба омӯзишгоҳи динии маҳаллӣ суғурданд. Пас аз вафоти шавҳараш Екатерина барои дарёфти маблағи таҳсил писараш машғули ҷомашӯӣ шуд.

Моҳи июни соли 1894 Иосиф омӯзишгоҳро дар сафи пешқадамон хатм намуд. Моҳи сентябри ҳамон сол ӯро ба семинарияи динии православии шаҳри Тифлис қабул карданд.

Гардиши қатъӣ дар ҳаёти Ҷугашвилӣ соли 1898, вақте ки ӯ ба узвияти созмони сотсиал-демократҳои гурҷӣ «Месае даси» («Гурӯҳи сеюм») шомил гапш, рӯй дод. Баъдтар ин санаро Сталин вақти огози собиқаи хизбиаш ҳисоб мекард.

Моҳи ноябри соли 1901 Ҷугашвилӣ узви кумитаи тифлисии хизби коргарии сотсиал-демократҳои Русия интиҳоб мегардад ва ба Батумӣ меояд. Ба худ таҳаллуסי Коба, номи қаҳрамони романи Александр Казбек «Падаркуш»-қасосгирандаи нерӯманд, камсухан, далерро мегирад.

Соли 1903 Иосиф Ҷугашвилӣ бо Екатерина Сванидзе, духтараки диндори оддии гурҷӣ, ақди никоҳ баст. Зан ақидаҳои инқилобии шавҳарашро наменвисандид. Екатерина писар (1908)

таваллуд кард, вале пас аз як сол бемор шуду фавтид. Яковро хоҳари Екатерина ба воя расонд.

Дар байни солҳои 1902-1913 Иосиф Ҷугашвилӣ шаш маротиба ҳаёс ва бадарға шуд. Ҷор бор гурехт. Моҳи декабри соли 1905 дар Таммерфорс, шаҳри финҳо, ки он ҷо конференсияи якуми РСДРП сурат мегирифт, Ҷугашвилӣ бо В.И.Ленин шинос мешавад. Дар байни инкилобгарон Сталин аллакай ҳамчун шахси устувор, нотарс ва нисбати ҳизб вафодор ағнуштнамо буд. Коба дар тарғибу ташвиқи идеяи марксистӣ сахм гирифт, солҳои 1906-1907 дар Закавказье чанд маротиба ба амалиёти мусодирази маблағҳо роҳбарӣ намуд. Соли 1912 Ленин ўро ба Австрия даъват кард ва Сталин яке аз роҳбарони Кумитаи Марказӣ интиҳоб мешавад ва дар ин ҷо ба навиштани асари «Марксизм ва масъалаҳои миллий» мепардозад.

Дар ин ва дигар асарҳои Сталин доғмаҳои диниро васеъ истифода бурда, ақидаҳои одӣ, равшан, мушаххас ва фаҳмо иброз доштааст. Аслан, дар ҳамаи асарҳои ӯ амиқии фикру андешаҳо ба назар намерасад.

Моҳи феврالی соли 1913 дар асоси хабари махфии ҷосус Малиновский ӯ дар Петербург ҳаёс мешавад ва ба кишвари Туруханск бадарға мегардад. Ана дар ҳамин давра вай таҳаллуסי Сталиноро мегирад. Ӯ аз бадарға 12 марті соли 1917, пас аз инкилоби моҳи феврал баргашт. Дар конференсияи апрелӣ бо дастгирии Ленин Сталин узви ҚМ интиҳоб шуд. Дар конференсия Сталин оид ба масъалаи миллий маъруза кард. Аммо дар инкилоби октябри нақши назаррас набозид.

Ҳангоми ҷанги шаҳрвандӣ Сталин имкон меёбад, ки лаёқати сарвари худро пурра ошкор намояд. Кумитаи Марказии ҳизб ўро ба Саритсин барои таъминоти хўрокаи мефиристад. Вай дар ин шаҳр масъалаҳои ҳарбиро низ сомон мебахшад. Ӯ, ки мутахассиси ҳарбӣ набуд, бо зўри ва таҳдид ба мақсад мерасад. Аллакай ҳамон солҳо бо фармони вай бисёр мутахассисони ҳарбӣ ҳамчун «қоршиқан»-у «зиёнқор» парронда шуданд.

Ленин барои ин сифатҳои Сталино гўшмол меод, вале бисёр вақт ба ноҳияҳои ҳавфноқтарин, агар чизеро тафтиш кардан ё ислоҳ намудан зарур ояд, ҳатман ўро мефиристонд.

Сталин дар иҷрои вазифа беҳад масъулиятшинос, шахси нерорқор буд ва ҳангоми адои супориш чизе ё касе монеаи ғашта наметавонист. Ин сифатҳо ба ӯ дар оянда зиёд ба қор омаданд.

Соли 1919 Сталин бо Надежда Сергеевна Аллилуева, духтари инкилобчи куҳансол Сергей Аллилуев, ки Коба бо ӯ соли 1904 шинос шуда буд, оила барпо намуд. Надежда Аллилуева, узви ҳизб аз соли 1918, ки чанд муддат дар Саритсин қор кардааст, аз шавҳараш 23 сол хурд буд. Дар онлаи онҳо Светлана ва Василий ба дунё омаданд. Соли 1932 модари онҳо худкушӣ кард, ки ин зарбаи мудҳише буд барои Иосиф Виссарионович.

Дар ин муддат Сталин аз бемории Ленин истифода бурда Қотиби генералии ВКП(б) мешавад. Дар вазияти муборизаи сиёсии дохилиҳизбӣ касе дар симои Сталин ҳарифи ҷидди ро намеид. Вай ором, боинтизом буду вазифаҳои содиқона сомон мебахшид. Вале Ленин дар «Васиятнома»-аш Сталино шахси дағал, мутақаббир, худбин номид, ба роҳбарии давлату ҳизб лоиқ надонист. Сталин аз ин навиштаҳои дохӣ боҳабар буд ва қоре кард, ки матни васияти Ленин дар сьезд қироат нашавад. Аҷоиб, ки ҳамаҳои наздиктарини Ленин низ бо Сталин ҳамфикр гардидаанду хоҳиши дохиро ба як тараф гузоштанд.

Дар байни болшевикони куҳансол, ки инкилобро омода ва амалӣ сохта буданд, муноқиша мерафт. Ва дар аини замон ба ҳизб ашхоси зиёде пайваста буданд, ки алҳол таҷрибаи қотиби сиёӣ надоштанд. Сталин ба ҳамин гуна афрод бештар таъя менамуд. Ва ҳангоми ба сари қудрат омадан аз ҷуниноҳо дастҳои одамони мутеъро тартиб дод.

Барои ғалаба бар ҷаҳони капиталистӣ давлати неруманди сотсиалистӣ бунёд кардан лозим буд. Мақсади бузург ҳар воситаро мепазируфт. Сталин бо тарзи диктаторӣ шахҳои зиёд, қорхонаҳои бузурги саноатӣ, заводу фабрика, қолхози совхозҳо бунёд кард.

Нахустин бор соли 1929 дар мағбуот «Зери роҳбарии хирадмандонаи доҳии аззам Сталин» барин сарлаҳаҳо паид омаданд. Баъди соли 1933 ягон мактаб, шахта ё идорае набуд, ки он ҷо сурати Сталин овезон набошад.

Пас аз муборизаҳои шадид дар съезди ХУП хизбӣ (1934) Сталин ҳокими мутлақ шуд. Кӯштори Киров бошад огози амалиётҳои бузургҳаҷм гардид. Онҳое, ки зидди ӯсули зӯрварӣ буданд, «душмани халқ» ном гирифта ба қатл ва ё ҳаёс маҳкум мегаштанд. Дар байни хизбиён ва ҳодимони давлатӣ «тоза кардан»-и кадрҳо шуруъ ёфт. Бухарин, Зиновев, Каменев барин ҳамсафони Сталин суд ва ба қатл маҳкум шуданд. Солҳои 1937-1938 репрессияи характери оммавӣ гирифт. Қариб 43 ҳазор афсари Армияи Сурх (55 ғоизӣ кумондонҳо ва кормандони сиёсӣ) ба ҳаёс афтод.

Якшанбеи 22 июни соли 1941 ҷанг бо Олмони гитлерӣ оғоз ёфт. Сталин аз Москва ба Кунсево рафт. Ҷанг рӯз он ҷо монд. Мурочиатнома ба халқи шӯравӣ баҳри зарба задан ба душман аз ҷониби Молотов кироат шуд.

Моҳи якуми ҷанг 175 ҳазор километри мураббаъ ҳоки муқаддаси шӯравӣ ба дасти душман гузашт. Дар 15 ҳафтаи ҷанг зиёда аз 3 миллион нафар афсару аскарӣ Армияи Сурх қушта шуд ва ба асирӣ афтод. Вале Гитлер ҳаҳо қард. Сиёсати нобудсозии славянҳо муқовимати сахти партизаниро ба вуҷуд овард.

19 август Сталин Сарфармондеҳи Олӣ таъин мешавад. Ғалаба ҳеле гарон ба даст омад. Дар ин ҷанг қариб 27 миллион шӯравӣ ҳалок гашт. Аммо мардум ҳамоно ба дохили худ ихлоси беандоза дошт ва номи ӯ онҳоро ба ҳар гуна қаҳрамонӣ илҳом мебахшид. Тавассути сиёсати Сталин лагери давлатҳои сотсиалистӣ ба миён омад. Моҳи августи соли 1949 бомбаи атомии ИҶШС аз санҷиш гузашт. Моҳи октябри соли 1952 анҷумани XIX КПСС барпо гашт, ки даҳ рӯз идома ёфт. Сталин танҳо нутқи хотимавӣ қард. Ӯ аллакай мариз буд. Аз бемории гипертония (ғалаёни хун) азоб мекашид. Атеросклерози рағҳои майнаи сараш шиддат меёфт.

... Дар шаби 2 марти соли 1953 қафидани рағи хуни майнаи сар рӯй дод. 3 март ӯро дар боғи истироҳатиаш рӯйи фарш беҳуш ёфтанд. Ҷонканиаш ҷор рӯз давом қард. Субҳи 5 март Сталин аз олам даргузашт.

Ба маргаш қулли халқ сидқан гирифт, қатъи назар аз ҳар гунагиҳо мардум ҳукмрони мустабиди худро дӯст медошт. Чи

хеле нависандаи рус М.Шолохов гуфтааст: «...шахспарастӣ буд, аммо шахсият ҳам буд».

КОНФУТСИЙ (551-479 то милод)

Конфутсий, яке аз мутафаккирони бузурги давраи қадим, рамизи Чин, маданияту андешаҳои фалсафии ин кишвар ва ҳам нахустустоди ҳамаи чиниҳо ба шумор меравад. Дар тӯли садсолаҳо даҳҳо миллиард нӣғони аҳолии Чин ва ҳамсояҳои он - ҷопонҳо, қурийёҳо, ветнамиҳо хотираи ӯро ҳамчун устоди зиндагӣ пос дошта омадаанд. Барои тамаддуни Шарқи Дур Конфутсий ба мисли Исо барои насронихою Мухаммад (с) барои мусалмонхост. Таълимоти ӯ ба таҳкурсии асосии сохти давлатдорӣ Чини бузург табиқ ёфта буд.

Конфутсий дар шохигарии Лу (ҳоло Сюйфуи Шандун), дар оилаи муфлисгаштаи хизматчиёни давлативу ҳарбии барӯманд ба дунё омадааст. Дар ҷадвали солшумории чинӣ рӯзи таваллуди Конфутсий ба 21 рӯзу 10 моҳу 20 соли ҳукмронии бугдиҳои Линг-Ванга (шоҳи оқил) баробар аст, яъне ба соли 551 то милод. Номи Конфутсий шакли лотинишудаи Кун Фу-сзӣ, яъне «устод Кун» аст.

Дар сессолагияш аз падар маҳрум гашт. Модарашро беҳад эҳтиром менамуд, ба ҳар суҳанаш гӯш меандошт. Навобаста аз ҳурдсолӣ табиатан ором, ботамкин ва бомулоҳиза буд. Бозии дӯстдоштааш иҷроӣ ҳар гуна маросим, аз ҷумла қурбонӣ ба шумор мерафт.

Ривояте ҳаст, ки баъди ҳафтсолагияш модар ӯро ба тарбияи омӯзишҳои умумӣ волегузорад. Ин ҷо номи бача Чунг-нӣ шуд. Дар як муҳлати кӯтоҳ вай ба сазою кӯшишҳои донишандӯзиаш, ҳоксорию ҳалимиву фурутанӣ ағуштнамо гашт. Дар 17-солагӣ ӯро ёвари муаллимаш Пинг-Чунг, олими шинохта, таъйин қарданд. Пинг-Чунг айни замон ҳокими шаҳре буд, ки он ҷо Конфутсий бо модараш мезист.

Дар омӯзишҳои Чунгнӣ бо сазою кӯшиши беандоза осори муаллифони қадимро, ки ба ақлу дилаш таъсири амиқ мегузоштанд, мутолаа намуд. Донише андӯхт, ки минбаъд

шунавандонашро ба хайрат меовард. Пас аз хатми омӯзишгоҳ бо хоҳиши модар хизмати давлатиро ба уҳда гирифт. Сардори нозирӣ бозор таъйин гашт. Аз субҳи содиқ маводи бозору дӯкхонхоро хабар мегирифт, намегузошт, ки сабзавот, гӯшту нон, меваҳои ғайри қобили истеъмоли ба фуруш раванд. Савдогарони боинсофу бовичдонро дастгирӣ менамуду қаллобонро ҷазо медод. Бо ин амал дар байни халқ эътибори зиёдеро соҳиб гашт.

Дар вақтҳои ғориг аз хизмати давлатӣ пайвасти илм меомӯхт. Дар наздаҳсолагӣ Конфутсий бо духтарак аз оилаи барӯманди Ки-коан-ши акди никоҳ баст. Пас аз як сол писардор шуд, баъдтар духтарчае ба дунё омад. Дар ҳаёти оилавӣ ӯ хушбахт набуд. Ривояте ҳаст, ки вай аз завҷааш ҷудо шудааст. Ақидааш нисбати зан чунин буд: «Бо зан сарукор гирифтани бисёр душвор аст, наздиқӣ ҷӯй яқрав мешаванд, дур соӣ ғавго мебардоранд».

Дар ин муддат бо хоҳиши сокинон ҳокими Лу Конфутсийро нозирӣ заминҳои кишт, ҷангалу ҷорво таъйин намуд. Ӯро вазифаҳои боз ҳам баландтари давлатӣ интизор буданд. Вале вафоти модар дар соли 528 то милод ӯро маҷбур сохт, ки тарки вазифа намояд. Конфутсий ба анъанаҳои қадимаи чини содиқ буд: «Писар танҳо баъди сесола шудан аз дасти волидайн ба замин мефурояд, аз ин рӯ азодории сесола барои ҳама хатмист».

Аз хизмат, ки ғориг буд, Конфутсий ба омӯхтани таърихи қадими кишвараш пардохт. Ӯ бо ҳуҷҷатҳои қадимаи таърихӣ, анъанаҳои маросимӣ, суруду мусиқӣ ва ривоятҳои қадим шинос шуд ва ҳамчун донандаи анъанаҳо шӯҳрат ёфт.

Аз рӯи ривоятҳо Конфутсий маҳз дар шаҳри Чжоу бо мутафаккири куҳансол Лао-сзӣ вохӯрдааст. Файласуфи солхӯрда барои орзуи умедҳои «пучаш» Конфутсийро хеле мазаммат намуд. Вале аз ин Конфутсий ҳеҷ ҳиҷолате нақашид. Ӯ мегуфт, ки мақсадаш дониши андӯхташро ба хизмати мардум гузоштан аст. Вай ҳокимро меҷӯст, ки аз рӯи тавсияҳои Конфутсий кишвару халқро идора созад. Бовариӣ халқро сазовор гаштани сарвари давлат барои мутафаккири ҷавон чизӣ асосӣ буд. Бе ин давлатро нигоҳ доштан амри муҳол аст, мегуфт. Барои чунин ҳоким пайдо кардан Конфутсий

худуди кишварҳои Си, Вей, Чэн, Сзай ва ғайраҳоро тай намуд. Вале хайҳот, шохӣ донишманду дилхошро наёфт.

Билохир дар ҷилу ҷорсолагиаш бахт ба рӯяш хандид. Дар шохигарии Лу ошубҳо хомӯш шуданд ва ҳоким Конфутсийро шаҳрдори Чжун-ду таъйин намуд. Акнун ӯ дар амал метавонист ғояҳои шро татбиқ созад. Таҷрибаи қори давлатӣ ба имлодаш расид. Вай соҳаи кишоварзиро ба эътидол овард, киштгардонро ҷорӣ намуд, замин ва ҳазинаи бойхоро, ки бо роҳҳои ғайриқонунии ба даст оварда буданд, қашаи гирифт, мусодира кард.

Конфутсий қоидаҳои судиро дар амал хуб риоя менамуд. Дар рӯзҳои аввали раиси шаҳр буданаш, вай маҷбур шуд, ки аз ақидааш гашта муҳолифи сиёсашро ба дор кашад. Ӯ зидди ҳукми қатл буд, аммо давлатдорӣ варо аз ақидаи шахсияш баргардонд. Конфутсий ба шогирдонаш ин амалашро чунин шарҳ дод: «Шал Чжен-мао гуруҳҳои ҳамақанда ташкил намуда, зидди мо суҳан мегуфт, ҳақиқатро дидан намехост, худраӣ буд, пас чи тавр ӯро ба дор намекашидем?»

Вале ҳукми қатл ёрӣ нарасонд. Дарбориён ғитнаҳо бардоштанд. Ахиран Конфутсий аз сарзамини Лу рафт. Бо шогирдон аз шаҳр ба шаҳре, аз як мамлакат ба дигаре сафар мекарду ақидаҳои шро тарғиб менамуд. Одамони ӯро бо хушнудӣ пешвоз мегирифтанд, ба суҳанҳои гӯш меандохтанд, ба вачд меомаданд. Вале дигар чизе рӯй намедод. Ҳоким Вей низ ӯро дӯст медошт, харфаш мешунид, барояш қасру маош (ҳазор чен биринҷ) муҳайё сохт, аммо мувофиқи таълимоти Конфутсий мамлакаташро идора қардан нахост. Ва Конфутсий ин ҷоро низ тарк намуд.

Таълимоти Конфутсий ба шарофати китоби «Лун юй» («Сухбатҳо ва муҳокимаҳо»), ки аз ҷониби шогирдонаш мураттаб шуд, машҳур гашт. Файласуф асосҳои иҷтимоии замонашро ба инбат гирифта гуфтааст: «Бигузур падар-падар, писар-писар, шох-шох, хизматчи-хизматчи монанд». Конфутсий мегуфт, ки ҳурдӣ бояд ба харфи қалонӣ гӯш диҳад, ҳар як амрашро ба ҷо орад. Давлат оилаи бузург, оила давлати кӯчак аст ва дар ин давлатҳо ҳама бояд ба харфи сарвар тобеъ бошад. Таълимоти Конфутсий дар замони ҳукмронии Хон (202 то милод) дар саросари Чин паҳн гашт ва ҳамчун дини давлатӣ

пазируфта шуд. Баъди сарнагун шудани охири императори Чин дар соли 1912 дини давлатӣ низ мавқеаширо аз даст дод.

КОНРАД АДЕНАУЭР (1876 - 1967)

Канслери Ҷумҳурии Федералии Олмон (1949 - 1963)

Кайзер Олмон Вилгелми II ба Конрад Аденауэр унвони бургомистри калонро дод. Хамин тавр, дар муддати як сол Конрад яке аз чавонтарин бургомистри Олмон гардид. Соли 1933 рейхканслери Олмон Гитлер гардид, Конрад аз вазифаи бургомистри озод карда шуд. Худи хамин гувоҳи он аст, ки ӯ сиёсати фашизмро дар мамлакат этироф накардааст.

Соли 1934 ӯро бо сабаби муқобилият нишон додан бо фашизм ва рад намудани парокандакунии Шуроӣ давлатии Пруссия, ки ӯ аз соли 1921 раиси он буд, ба ҳабс гирифтанд.

Баъди озод шудан ӯ муддати як сол дар дайр буд ва сипас бо ҳамроҳи ҳамсараш ба деҳаи Рендольф рафта, зиндагии худро идома дод.

Соли 1944 баъди суиқасд ба Гитлер аз нав Конрад ро ба ҳабс гирифтанд. Ин дафъа ӯро дар лагери концентратсионӣ маҳбаси намуданд. Аммо ӯ аз ин ҷо гурехт, ӯро дастгир намуда, паси девори гестапо дар Браувайлер ҷой намуданд. Танҳо дар охири ҷанг Конрад ро мисли дигар маҳбасӣён қушунҳои иттифоқчиён озод намуданд.

Дар минтақаи ишғол намудаи иттифоқчиён ИМА, БК ва Фаронса Ҷумҳурии Олмони Ғарбӣ таъсис ёфт, ки соли 1948 дар Бонн Шуроӣ парламенти ба ғаёлияти худ оғоз намуд ва Конрад президенти он интихоб гардид.

23 майи соли 1949 Конститутсияи Ҷумҳурии Федералии Олмон қабул гардид ва бо тарафдории зиёд 15 сентябри соли 1949 Конради 73 – сола канслери федерали интихоб гардид. Бо ташаббуси ӯ бундестаг қонунро “Дар бораи сохтмони корхонаҳо” соли 1953 ва “Дар бораи иттиҳодияҳо” қабул намудааст.

Аденауэр изҳор намудааст, ки “Ҳар як коргари немис хона ва автомобил

шахсии худро бояд дошта бошад”. Барномаи иҷтимоиро васеъ намуда, соли 1956 барномаи “сохтмони истиқоматиро” пеш гирифт, ки дар асоси он ду миллион хонаҳои истиқоматӣ сохта шуданд.

Ибтидои моҳи сентябри соли 1955 Аденауэр сафари расмӣ ба Москва дошта, бо Н. Хрущёв гуфтушуниди бо мувафаккия дошт. Охири 10.000 нафар асирони ҳарбии немис ба ватан баргардонда шуданд. Муносибатҳои дипломатӣ бо ИҶШС барқарор карда шуд.

Болоравии нуфузи дипломатии Аденауэр 22 январи соли 1963 ибтот гардид, вақте канслери ҶФО бо Президенти Фаронса дар майдонҳои Елисей якдигарро ба оғӯш гирифтанд.

15 октябри соли 1963 Аденауэр аз вазифаи канслерӣ ба истеъфо рафта, соли 1967 вафот кардааст.

МАХАТМА ГАНДИ (солҳои зиндагӣ аз 2 октябри 1869-30 январи 1948)

Гандӣ, яке аз пешвоёни ҳаракати милли-озодиҳои хиндӯи буда, ҳаёти ӯ бо таърихи муборизаи халқбаҳри истиқлолияти милли саҳт марбут аст. Гандизм ба барномаи муборизаи милли-озодиҳои табдил ёфт ва дар миёси ҷаҳон миллионҳо нафар тарафдор пайдо кард.

Моҳандас Карамчанд Ганди дар Гучарат соли 1869, дар оилаи шахси бадавлат, ки ба табақаи савдогарони касбӣ мутааллиқ буди, таваллуд ёфтааст. Дар бачагӣ бисёр шармгину зудранҷ буд. Аммо тавонист дар ҳаҷдаҳсолагӣ озими Лондон шавад. Вай дар он ҷо маълумоти ҳуқуқшиносӣ гирифт.

Соли 1893 Ганди баҳри химояи як ширкати англисӣ дар муҳофизати судӣ ба Африқои Ҷанубӣ сафар кард. Ӯ дар ин кишвар дарк сохт, ки чи қадар хиндӯҳо, ҳабашҳо ва дигар намоёндогони ғайрисафедпӯстон мушкилиҳои зиёди иҷтимоӣ доранд. Гандӣ ба қароре омад, ки дар Африқо баҳри ёри ба халқӣ оддӣ, бимонад. Вай дар ин ҷо солҳои 1893-1914 манфиатҳои ҳамватанони муҳоҷирашро химоя намуд. Маҳз дар ин кишвар ақидаҳои фалсафӣ ва ҷамъиятӣ сиёсии Ганди, ки минбаъд тактикаи муборизаи ӯро бо мустамликадорони англис муайян сохт, шакл гирифтанд.

Бори нахуст дар Африкои Чанубӣ Ганди дар амал принципҳои «ғайризӯрии ғайриҳамкорӣ» (на ба ҳукумат зӯри дорем, на ба он ҷонибдорем) ё сатяграха («матонат дар роҳи ҳақиқат»)-ро, ки дар зерӣ таъсири воқеаҳои сиёсии огози асри бистӣ Русия ҳосил шудаанд, истифода бурд.

Ба ҳодисаҳои соли 1905-и Русия баҳо дода, Ганди зикр сохт, ки «хатто сарвари пурқудрат ҳам наметавонад бе дастгирии раият ҳукмдорӣ намояд». Аз таълимоти Л.Н.Толстой Ганди усули муборизаи ғайризӯриро қабул кард. Соли 1908 вай маъракаи нахустини саркашии шаҳрвандонро нисбати қонунҳои иртиҷоии режими мустамликадорони Африқои Чанубӣ сомон дод. Ба шарофати дар Африқо бомувафаккият гузаронидани якчанд маъракаҳои шаҳрвандони бо ҳукумат ҳамкорӣ надошта, ҷопи мақолаҳо дар матбуот, махсусан дар маҷаллаи «Индиэн Опиинэн» («Ақидаи Ҳинд») ба дастгирии ҳаракати миллии вағанаш, номи ӯ дар Ҳинд ҳам вирди забонҳо шуд. Соли 1914 Гандӣ ба ватан баргашт. Пас аз як сол дар Аҳмадобод ӯ бо дастгирии буржуйҳои Гучарат маркази ташвиқотию тарғиботии идеяи сатяграха «Сатяграха-ашрам»-ро бунёд бахшид. Ӯ се маъракаи «ғайризӯрии ғайриҳамкорӣ»-ро амалӣ намуд. Аввалин соли 1915 дар князигарии Рачкот барои манъи як қатор бочҳои гумрукӣ, дуюмин соли 1917 баҳри ислохоти тарзи мардикоргири ба хориҷа, сеюмин охири соли 1917 аввали соли 1918 дар Бихор бар зидди истисмори деҳқонони Ҳинд аз ҷониби заминдорони англис ба вукӯъ пайваست. Баъди ин маъракаҳо обрӯю эътибори сиёсии Гандӣ дар Ҳиндустон хеле боло рафт. Баромадҳои ӯ дар ниҳоди миллатгароён ҷалби оммаро дар мубориза бар зидди режими мустамликадорон ҷой намуд.

Дар рафти киёми муборизаҳои миллий-озодихоҳӣ нахустин иттифокҳои касаба ба миён омаданд. Соли 1918 бо иштироки Гандӣ Ассоцсиатсияи коргарони бофанда сомон ёфт. Вай дар матбуот ва ҳамоишҳо муттасил баромад мекард. Аввали солҳои бистум Ганди яке аз симоҳои шинохта дар байни миллатгароёни Ҳинд буд. Вай бо бисёр забонҳои хиндӣ ҳарф мезад, барои мардуми оддӣ одами худӣ буд. Дар гузашта сарватманд бошад ҳам, дар қаторҳои дараҷаи сеюм ба сафар мебаромад.

Дар тӯли бист сол Гандӣ бевосита ба муборизаи зидди ҳукумати Британия сарварӣ менамуд. Дар ҷавоби репрессияи англисҳо вай 1 августи соли 1920 маъракаи саркашӣ аз итоат ба ҳукуматдоронро амалӣ кард. Маърака дар шакли митингҳо, намоишҳои оммавӣ, ҳамоишҳо дар бисёр ноҳияҳои кишвар сураг мегирифт. Маъракаро Гандӣ бе машварат бо роҳбарони Конгресси миллий эълон менамуд ва меғузaronд.

Муваффақияти ҳаракати нав ба Конгресс таъсири ҷиддӣ расонд. Дар Калкутта, дар анҷумани факуллодда аввалҳои моҳи сентябри соли 1920 пешниҳоди Гандӣ оид ба барномаи ҳамкорӣ накардан бо ҳукумат қабул гардид. Идеологияи расмӣ Конгресс гандизм шуд.

Соли 1922 Ганди ногаҳон изҳорот пахш намуд, ки мамлакат ба муборизаи ғайризӯри тайёр нест. Вай қатъи гаштани маъракаи ғайриҳамкории шаҳрвандиро эълон кард. Ин қарор бо қадом сабабҳо ба миён омад? Аз як тараф, дар он давра ва дар он шароит оппозицияи милли наметавонист ба нуруи империализм муқобил истад, аз дигар ҷониб, роҳбарони Конгресс идораи ҳаракати оммаро аз даст меод.

Дар ин муддат ба Ганди муяссар гашт, ки статуси қастаҳои пасттаринро тағйир диҳад. Бо ин мақсад солҳои 1924-1925 ду ҳамоиш-сатяграҳо дар мавзеи Вайк сомон бахшид. Ганди ба он бовар дошт, ки бояд ҳар як ҳалқу миллат мустақилона умр ба сар барад. Вай меқӯшид ба одамон шаҳсан намуна бошад, аз ин рӯ, як қисми рӯзро ба бофтани либоси хонагӣ сарф мекард. Ба ақидаи вай, рушди саноат, ба мисли Аврупо дар Амрико ҳам ба истисмор, ҳарисӣ ва қашшоқӣ оварда расондааст. Соли 1925 ӯ Ассоцсиатсияи умумихиндӣи риштабофии дастиро сомон дод.

Вазъи иҷтимоӣ дар кишвар муташанниҷ мегашт. Дар Лаҳор, моҳи декабри соли 1929, анҷумани Конгресс барпо шуд ва он дар хусуси идома бахшидани маъракаи ғайриҳамкории шаҳрвандӣ қарор ба тасвӣ расонд. Роҳбарии маърака ҷун пештара ба зиммаи Ганди воғузур шуд. Анҷуман баҳри истиқлолияти комили кишвар қарор қабул намуд.

Яке аз воқеаҳо, ки ба Ганди шӯхрати безавол овард, ба намак вобаста буд. Аҳолии маҷбур мешуд, ки намаки мағозаҳои ҳукумати ро нархи гарон бихарад, ҳол он ки онро ҳудаш бо

нархи хеле арзон истехсол карда метавонист. Аз ин рӯ, Ганди ба мавзеи Данди омад, то ки аз об намак хосил намояд. Хукумат аввал ба чунин намуни эътироз аҳамияти ҷиддӣ надод. Вале ба зудӣ ҳазорҳо нафар одамон ба Ганди пайвастанд. «Мо баҳри Худо пеш меравем», - иброз дошт Гандӣ. Ӯ ба ҷонибдоронаш тарзи истехсоли намакро меомӯзонд.

Хизматчиёни давлатии маҳаллаҳо тарки кор намуда, бо ҳамоишгарон пайвастанд. Исёни намак таъсири зиёде гузошт ба вазъи сиёсии кишвар ва он баҳои мусбати журналистони тамоми дунёро соҳиб гашт. Моҳи майи соли 1930 Гандим ва ҳаммаслаки ӯ, раиси Конгресси миллии Ҳиндустон Ҷавохирлаъл Неру ҳабс шуданд.

Моҳи январӣ соли 1931 Ганди ба озодӣ мебарояд ва барои гуфтушунид бо давлати мустамликадор ба Лондон меравад. Англичҳо бо игво овозаҳои бардуруғ паҳн намуда, гуноҳи ба ноқомӣ мувочех гаштани гуфтушунидро ба души Гандӣ ва Конгресси милли партофтани шуданд. Вале тирашон ҳок хӯрд. Аз ин рӯ, маъракаи сеюми беҳамкорӣ бо ҳукумат оғоз ёфт, аммо натиҷаи ҷашмрас набахшид. Зеро роҳбарони Конгресс, аз ҷумла Ганди ҳабс шуданд.

Моҳи октябри соли 1934 Гандӣ шартан Конгрессро тарк гуфт. Ин ба ӯ ёрӣ расонд, ки шӯҳраташро дар байни омма ҳамчун гқчиои гайрихизбӣ нигоҳ дорад ва фузунӣ бахшад.

9 август Ганди ва дигар роҳбарон бо ҷурми кушиши табaddулоли давлатӣ намудан ба ҳабс афтоданд. Фаъолияти Конгресс расман манъ шуд. Намоишҳои оммавии зидданглисҳо мамлакатро фаро гирифтанд. 6 майи соли 1944 Ганди аз маҳбас ба озодӣ баромад ва ба муборизаи зидди мустамликадорон идома бахшид. Вале мубориза мураккаб гардид. Зеро дар байни ҳиндуҳои мусалмонӣ пайравони дигар динҳо ихтилоф ба миён омад. Ганди бар зидди ҷудоихоҳӣ хеле мубориза бурд, аммо бенатиҷа. Англичҳо кишвари ягонро ба ду қисмат намуданд: Ҳиндустон ва Покистон.

Моҳи августи соли 1947 порлумони англисҳо оид ба истиқлолияти Ҳиндустон қонун ба тасвиб расонд, ки аз 15 августи ҳамон сол мавриди амал қарор гирифт. Муборизаи қаҳрамононаи халқи Ҳинд баҳри истиқлолият бо қомеъӣ анҷом пазируфт.

Мухочирати иҷбории аҳолии мусалмонӣ гайримусалмон муносибатҳоро тезутунд намуд. Ганди бар зидди ин аъмол гуруснанишинӣ эълон кард. Узви созмони динии «Ҳинду маҳа сабаҳ» 30 январӣ соли 1948 ҳангоми адои намоз ба Ганди сӯйқасд намуд ва ӯ ба ҳалокат расид. Қуштори Гандӣ-пешвои миллий, «падарӣ миллати Ҳинд» қаҳру ғазабӣ оммаро ба вучуд овард. Дар ёдӣ халқ Гандӣ ҳамчун Маҳатмамураббӣ абадӣ нақш бастааст. Маъноӣ дигарӣ ин вожа «дилӣ бузург» аст.

НАПОЛЕОН БОНАПАРТ

(солҳои зиндагиаш 15 августи 1769-5 майи 1821)

Наполеон ташилотчиӣ боистеъдод ва сарлашқари бузург буд. Вай бо як маҳорати том метавонист дар лаҳзаӣ кулай дар ҷойи зарури нисбат ба неруи душман бештар қувва гирд орад ва зарбаи ҳалокатбор занад, ҳарчанд дар маҷмуъ лашқари ҳариф чанд баробар зиёд бошад ҳам.

Наполеон дар он замон эҷодгари беҳамтоӣ амалиётҳои ҷангӣ буда, дар гуруҳбандии қувваҳо, аз як мавқеъ ба дигар ҷойи нисбатан мувофиқ қашидани дастаҳои калонҳаҷм ва бо ин роҳ гумроҳ сохтани душман назир надошт. Вай ҳар як ҳаптои ночизи рақибро зуд пайҳас менамуд ва филфавр ҳамон лаҳза қарори нави тақдирсоз қабул мекард.

Наполеон Бонапарт 15 августи соли 1769 дар Корсикаи Аяччо, дар биноӣ ҳоксоронаӣ қорашёнаӣ зард таваллуд ёфтааст. Ҳамон рӯз Летисияи нуздаҳсола, завҷаи адвокати муфлисшуда Карло-Марий Бонапарт, субҳидам ба калисо рафт. Ҳангоми ибодат ҳолаташ бад шуд, дарди зодан гирифт, ҳарчанд боз ду моҳи дигар вақт буд.

Дар оилаи Бонапарт ҳафт кӯдак қамол меёфт - панҷ писар ва се духтар. Наполеон бачаи беҳад қунҷков, вале гарданшаху ҷангара буд.

«Аз ҳама бештар бародари калониам Жозеф аз дасти ман ба дод меомад. Ман ўро мезадам ва мезаидам, -ба ёд оварда буд Наполеон. -Ва ў боз гап ҳам мешунид. Барои он ки ман аз вай бештар ба модарам хабар мекашидам. Макру ҳила маро наҷот мебахшид».

Дар синни нухсолағи Наполеонро ба Франция, ба омӯзишгоҳи харбӣ фириристоданд. Вай дар ин ҷо истеъдоди ғавқулодда нишон дод. Ба ғайр аз забонҳои олмониву лотинӣ аз дигар фанҳо ҳамеша баҳои аъло мегирифт. Фанни дӯстдоштааш риёзиёт буд. Зиёд меҳонд. Танҳо дар омӯхтани забонҳо мелангид. Ҳатто баъди императори Франция шудан ҳам, хангоми гуфтугӯ бо забони франсузӣ на танҳо ба хатои грамматикӣ, балки ба хатоҳои маъноӣ ҳам роҳ меод. Аммо хотираи басо кавӣ дошт. Вай шеърҳои зиёди Корнели, Расин, Волтерро азёд меҳонд. Боз навиштаанд, ки Наполеон беҳато номи сарбозу афсарон, моҳу соли бо онҳо дар кадом баталион якҷоя хизмат карданаширо ба забон меовард.

Таърихнигорон зикр намудаанд, ки Наполеон аз хурдӣ одамгурез ва хилватгузин буд, вале ҳеҷ гоҳ намегузошт, ки ба ҳолаш касе хандад. Ҳатто аз ӯ метарсиданд, ҳол он ки вай хурдчуса буду нуруи зиёди ҷисмонӣ ҳам надошт. Омӯзгоронро низ маҷбур месохт, ки нуктаи назарашро ба эътибор гиранд. Дар 11-солагиаш дар посухи дӯгу пӯлисан муаллим: «Э, худӣ шумо кистед?» Наполеон шаъну эътибори худро нигоҳ дошта гуфт: «Ман Одам».

Соли 1784 ўро ба мактаби харбии Париж мегузaronанд. Пас аз як сол онро бомуваффақият хатм менамояд. Унвони харбии подпоручикро соҳиб мешавад ва барои идомаи хизмат ба полки артиллерии Баланс, ки дар наздикии Лион мавқеъ дошт, роҳхат мегирад.

Бе робита, бе маблағ зиндагии хоксорунае дошт. Баъди чанде падараш аз олам гузашт ва парастории аҳли оила ба дӯши ӯ афтод.

Инкилоби бузурги соли 1789-и Франсияро бо рӯҳбаландии беандоза қабул намуд ва ҷонибдори «баробарӣ ва озодӣ» гашт. Пас аз ду моҳи инкилоб ба Корсика омад, то ки диёрашро бо Франсияи инкилобӣ бипайвандад. Як ҷо бо бародаронаш аз номи халқба Маҷлиси миллий мурочиат намуд, ки барои Франсия якҷоя шудани Корсика қарор ба тасвиб расонанд. Акнун вай на озодии қазираро меҳост, балки якҷояшавии ватанаширо бо Франсияи инкилобӣ талаб менамуд.

Пас аз бозгашт ба Баланс ба клуби яқобинсҳо шумил гашт. Тирамоҳи соли 1791 боз ба Корсика омад. Дар асоси хабари

расондаи Люсен, додари Наполеон, пешвои миллатгароён Паоли ҳамчун Ҳойни ватан гунаҳгор доништа шуда, ҳаёс гардид. Ҷазаби миллатгароён ба сари авлоди Бонапартҳо рехт. Ба бародарон лаънат меҳонданд ва ҳам таъкиби онҳо оғоз ёфт. Корсикаи ба ошӯб печидаро Паоли ба англисҳо супурд.

Дар зери пардаи шаб Наполеон аз Аяччо сӯи Бастия роҳ гирифт. Бо пайраҳаҳои кӯҳӣ кадам мезад, дар ҷангалзор панох мешуд, дар кулбаи даҳмардае ба даст афтод ва қариб ба ҳалокат мерасид. Вале аз дастӣ посбонҳо гурехт ва пинҳонӣ боз ба Аяччо баргашт. Жандармҳо пай бурда ба хонааш зада даромаданд. Аммо ба ӯ муяссар шуд, ки боз онҳоро фиреб диҳаду гурезад. Дар завраке то Бастия шино намуд, аз он ҷо ба модараш кӯтоҳ навишт: «Омода бош! Ин мамлакат на барои мост». Ҳамон шаб Летисия бо бачаҳои боз роҳи маҳфии зеризаминӣ манзилашро тарк кард. Бо азобе ба соҳил расиданд. Аллакай онҳоро он ҷо заврак интизор буд. Пас аз як соат хонашон тороч гашт. Ана ҳамин гуна Корсикаи меҳрубон гурезахоро гусел намуд. Наполеон тавачҷуҳи яқобинсҳо, муҳолифони ҳокимияти шохиро баъди паҳши шӯриши роялистони Тулон, ҷонибдорони шохигарии Бурбонҳо, ба даст овард. Вай аз тӯпҳо моҳирона истифода бурд ва бо штурм тепшаеро, ки шаҳр ва бандар аз он ҷо чун дар рӯи каф намудор буданд, ишғол кард. Хангоми амалиёт захм бардошт. Тулон ба инкилобчиён таслим шуд. Ин нахустин муҳориба ва ғалабаи Наполеон буд.

Барои гирифтани Тулон ҳукумати яқобинсҳо ба капитан Бонапарт унвони генералиро арзонӣ дошт. Ин хангом ӯ ҳамагӣ 24 -сола буд. Робитаи зич бо яқобинсҳо ба Наполеон танҳо ба рои ояндааш зарур буд.

Ба штурми Тюилри менигарист, вале ба гӯшаи хотир ҳам роҳ наметод, ки тахти франсузӣ, ки ҳамин лаҳза аз он Людовик-и XVI сарнагун гашт, барои вай ҳолӣ шудааст.

Карераи харбии Наполеон барқосе боло мерафт. Дар ҳаёти шахсияш низ тағйирот ба амал омад. Ӯ бо Жозефина Богарне, зани беваи генерал Богарне, ки бо ҳукми трибунали инкилобӣ сар аз танаш ҷудо карда шуда буд, ақди никоҳ баст. Барои ба висоли Жозефина расидан, ӯ ҳатто аз баҳри аввалин

арӯшавандааш Дезире Клари, ки баъдтар маликаи Шветсия ва Норвегия шуд, баромад.

Баъди тӯй Бонапарт зуд ба ҳайати аргии Италия рафт ва соли 1796 фармондеҳи он таъин гашт. Солҳои 1796-1797 истеъдоди фитрии ҳарбии ӯ якбора рӯй зад. Генералҳои Австрия ҳеҷ илоҷро наёфтанд. Наполеон паси ҳам шаҳрҳои Монтенотто, Лоди, Милан, Кастилоне, Арколе, Риволито аз армияи австриягӣ озод намуд. Субҳи 19 майи соли 1798 ба юриши нав баромад. Қоҳира ва Искандариёро забт кард, вале натавонист ҳалқи Мисро тобеъ созад. Моҳи август соли 1799 армияро ба дигар фармондех вогузошта пинҳонӣ ба Франция баргашт.

9 ноябри соли 1799 ҳукумати инкилобро бо зӯрии ярок сарнагун сохт. Аз яқобинҳо касе намонд. Наполеон максад гузошт, ки ҳатто ёдовари инкилобро аз шуури мардум тоза созад. Аз 73 рӯзнома 69 -тоаш баста шуд. Дар Франция танҳо 4 рӯзнома монд, ки онҳо ҳам зери назари пулис ба таъбиррасиданд. Наполеон ба таъкилҳои политсия диққати ҷиддӣ зоҳир месохт.

Соли аввали ҳукуматдориаш Наполеон ба сифати консули Франция конституцияро тағйир дод ва режими ҳукумати шахсанро қорӣ кард. Нахуст консули яқум ном мегирифтанд ӯро, соли 1804 император шуд.

Франсия бо Австрия ва Англия дар ҳолати ҷанг қарор дошт. Наполеон аз кӯҳҳои Алп гузашта ноҳост дар шимоли Италия пайдо гашт ва бо ҳамлаҳои барқосо душманро дур партофт. Баъдтар дар натиҷаи ҷанг ба ҳайати Франция кишварҳои Белгия, Голландия, Шимоли Олмон, як қисми Италия ҳамроҳ карда шуданд. Дар қисми боқимондаи Италия, дар маркази Аврупо, дар Испания (соли 1809) шохгарихо сомон ёфтанд ва дар онҳо пайвандони Наполеон ҳукумат меронданд. Пруссия ва Австрия аз маҷбурӣ бо Франция шартномаи иттифок бастанд. Русия низ сулҳи Тилзитро имзо гузошт. Ҳамаи мамлакатҳои забтгашта ба Франция бочу хироч медоданд. Гӯр азоби мағлубон шавад! «Ҷанг бояд худашро ҳӯронад», - мегуфт Наполеон.

Наполеон меҳост ворис дошта бошад. Аз ин рӯ, соли 1809 аз Жозефина ҷудо шуд. Ба Екагерина, духтари Павели I,

императори Русия хостгор шуд, вале ҷавоби рад гирифт. 1 апрели соли 1810 Наполеон бо Мария -Луиза, духти императори Австрия ақди никоҳ баст.

Баъди ба даст овардани қомеъҳои бузург Наполеон гуфт: «Ман ба ҳама қор кодирам».

Вале Англия ҳамон тавоно буд. Русия савдори бо Англия қатъ накард. Наполеон хост Русияро мутеъ созад ва ба Шарқ роҳ кушода, то ба Ҳинд, мустамликаҳои асосии Англия бирасад.

Баъдтар, ҳангоми дар Еленаи Муқаддас бадарға буданаш, вай қоиш шуд, ки ҷанг бо Русия ҳатой ислохнопазирш буд. Ин ҷангро генералҳои Наполеон ҳам намехостанд. Вале ҷанг сар зад.

Артиши 600 ҳазорнафараи Наполеон соли 1812 аз дарёи Неман гузашт ва бо артиши русҳо даст ба гиребон шуд, Маскавро забт кард, вале қолиб набаромад. Баъди шикаст Наполеон суҳанони машхури худро ба забон овард: «Аз бузургӣ то хандаҳарииш -як қадам».

Пас аз шикаст ва шармандавор гуруҳтан 4 апрели соли 1814 Наполеон аз тахт даст кашид. Ӯро ба қазираи Элба бадарға қарданд. Вай бо тарафдоронаш 20 март соли 1815 ба Париж ворид гашт. Ҳуқумронии дуҷони ӯ ҳамагӣ 100 рӯз идома ёфт. Наполеон дар муқоробаи Ватерлоо саҳт шикаст хӯрд ва бори дуюм аз тахт ба маңфиати писараш Наполеони II истеъфо дод.

Хост ба Амрико фирор намоёд. Бахташ нахандид. Ба дасти англисҳо афтод. Ба қазираи Еленаи Муқаддас бадарға шуд, дар он ҷо шаш соли боқии умрашро сипарӣ намуд ва 5 майи соли 1821 вафот кард.

ОШУРБОНИПАЛ

(шоҳи давлати Ошур (ҳуқумронияш 669-тақр. 633 пеш аз милод)

Барои истиклол ва васеъ кардани худуди давлати Ошур муборизаи ҳарбӣ ва дипломатӣ бурд. Дар ҷанг бо иттифоқи зиддиошурӣ, ки сардори он ҳокими Бобулистон бародараш Шомашшумукин буд, ҷангид.

Соли 648 Бобулистонро ишғол намуда, иттифоқчиёни он (Элам, оромӣҳо, халдейҳо ва ғ.)-ро торумор кард. Соли 639 ба муқобили қабилаҳои араб юриш ташкил намуд. Бо фармони Ошурбонипал даҳҳо ҳазор матни таърихӣ, динӣ, соҳирий ва

илмӣ гирд оварда шуданд. Солҳои 1849-54 дар ҷои Ниневия (теппаи Қонҷик) дар натиҷаи ҳафтриёт китобхонаи Ошурбонипал ёфт шуд.

ОДОАКР

(солҳои зиндагӣ 433- 15 марти 493)

Одоакр - шохи Италия, ноибӣ императори Византия тақрибан соли 433 дар Равенна ба дунё омада, 15 марти соли 493 дар ҳамин ҷо аз олами меғузарад. Солҳои 470 - 476 роҳбари дастаи аскарони кироияи варварҳо (дар Юнон ва Рими Қадим номи тахиромези одами аҷнабӣ) ва аз 4 - сентябри 476 то 15 - марти соли 493 - шохи Италия буд.

Падари Одоакр Эдик, ки баромадаш аз Атилии буд, соли 469 дар Боли хангоми ҷанг бо Теодимир падари Теодорих кушта мешавад, ки ин ҳодиса сабаби асосии муборизаи ду роҳбари ояндаи ҷаҳони варварӣ гардид. Мувофиқи гуфтаҳои пешгӯикунанда, ки ӯ ояндаи бузург дорад, ханӯз айёми ҷавони ӯро дар соҳили Дунай гузоштанд, ки баъдан ба Италия рафт. Тақрибан соли 470 Одоакр ба хизмати ҳарбӣ меравад ва соли 476 ба қатори муҳофизини император дохил мешавад. Вакто ки Флавий Орест сардори афсарони кироияи олмонӣ моҳи августи соли 475 император Юлий Непотаро бадарға мекунад, ба тахт писараш Ромул Августуларо нишонд. Аскарони кироияи олмонӣ барои зисти худ участкаи муайян, қисми сеюми ҳамон заминҳое, ки дар Италия ба Римҳо тааллуқ доштанд, талаб намуданд. Орест ба онҳо ҷавоби рад дод, бинобарин қисми зиёди аскарон ба тарафи Одоакр, ки барои паҳши шуриш равон гардида буд, гузоштанд. Моҳи августи соли 476 Одоакр аз тарафи қўшунҳои худ шох эълон карда шуд. Ӯ Орестро дар муҳорибаи Пави 23 август кушта, Ромул Августуларо маҷбур намуд, ки аз тахт даст кашад. Императори Рими шаркӣ Зенон ӯро аъзои патрисиро ва ноибӣ Рим эълон намуд. Иҷунин аз ӯ талаб намуд, ки Юлий Непотаро императори қисми ғарбӣ эътироф намояд. Соли 480 пас аз қатли Юлий Непота Одоакр бо қўшуни худ сӯи Дамламатсия ҳаракат намуд, ки баъд аз ин муносибаташ бо император Зенон бад шуд. Вале ба ҳамаи ин

нигоҳ накарда, ӯ ба Константинопол барои императори нав таъйин намудан, нома мефиристад. Вале Флавий Зенон аз таъйин кардани императори нав худдорӣ намуда, худ ягона ҳоким боқӣ монд. Император Зенон Одоакрро ба дастгирии шуришгар Илла дар соли 484 гунаҳгор намуда, сардори остигоҳи Теодорихи Бузургро водор намуд, ки ба ҳучум намояд. Ӯ Фелетейро низ водор намуд, ки алоқаашро бо Одоакр канда намояд. Вале ҳама нақшаи ҷанг кардан бо ӯро надоштанд. Бародари Фелетей Фердурх, ки тарафдори сулҳ бо Одоакр буд, аз тарафи ҷияни худ бо баҳонаи торочи маъбади муқаддаси Северина кушта мешавад. Ҷавобан ба ин Одоакр тирамоҳи соли 487 ба Норик ҳучум намуда, қўшуни онҳоро дар наздикии ҷангали Вена шикаст дод. Баъд аз ҳучуми дигар дар соли 488 бо роҳбарии бародари Одоакр Гунулфом давлати наздиқунаи ругҳо пурра барҳам хўда, боқимондашон ҳокимияти остгоҳи Теодорихи Бузургро эътироф намуданд. Вале Одоакр худӣ ҳамон сол, яъне соли 488 аз сабаби наздик шудани остгоҳи ба сарҳади Норик, маҷбур шуд он ҷоро тарк кунад. Соли 489 дар Изонсо, баъд дар Верона ва соли 490 дар Адде шикаст хўрд. Танҳо дар Равенна ба ӯ муяссар шуд, ки муддати ду сол истад, бинобарин хангоми ҷангҳо Одоакр писараш Телуро император таъин намуда буд. Теодорих барои идораи яқоя бо Одоакр соли 493 сулҳ мебандад ва бо ҳамин ӯ дигар муқобилият нишон надовд, вале моҳи марти ҳамин сол дар Равенна бо наздиконаш дар базми оштидихӣ кушта мешавад. Рафти ҳодиса ҷунин буд: Теодорих Одоакрро дар ҷои меҳмони олиқадр нишонда, бо як зарби шамшер ӯро аз ҷанбари гардан то миён бурид ва гуфт: "Бечора ҳатто дар танаш устуҳон надоштааст". Бародараш Гунулф бо камон кушта шуд, писараш ба дор овехта шуд ва занашро ба ҳабс партофтанд, ки аз гуруснагӣ вафот кард. Муддати 13 соле, ки Одоакр дар Италия ҳукмрон буд, ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷи кишвар сулҳ ҳукмфармо буд.

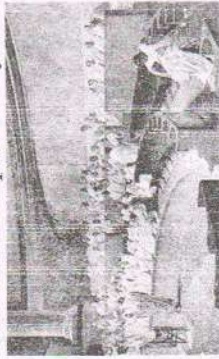
СЕНАТ (аз калимаи латинии senatus, аз senex - куҳансол, шурои куҳансолон) - яке аз мақомотҳои олии ҳокимияти давлатӣ дар Рими қадим ба ҳисоб меравад. Он аз шурои табақаҳои куҳансоли патритсионӣ дар давраи аввали

шоҳигарӣ, шохӣ аввалини Рим – Ромул, ки қариб аз 100 – нафар иборат буд, таъсис дода шуда буд.

Бо ҷумхури эълон шудани Рим сенат дар қатори магистрат ва маҷлиси халқӣ (комиссия) элементи табиӣ ҳаёти ҷамъияти гардид. Узви якумраи сенат собик магистратҳо ба ҳисоб рафта, ҳамин тавр дар ин ҷо қувваҳои сиёсӣ ва таҷрибаҳои давлати Рим гирд оварда мешуданд. Аъзоёни сенат вобаста аз вазифаҳои пешнашон ба зинаҳо ҷудо мешуданд. Ҳангоми машваратҳо сенатҳо вобаста ба ин вазифаҳо суҳанронӣ мекарданд. Роҳбарии сенатро бештар ҳизматнишондодагон ба душ дошта, аз онҳо тадриҷан рафтори ҷасуруна, маълумотнокӣ, дақиқӣ ва масъулиятнокӣ талаб карда мешуд.

Сенати Рим

Дар давраи ҷумхури дар рафти муборизаҳои қабилавии плебейҳо ва патрисийҳо (V – III п.м.) ҳокимияти сенат ба фоидаи маҷлиси халқӣ каме маҳдуд карда мешавад. Дар асрҳои III – I п.м. сенат салоҳияти пешакӣ дида

баромадани лоиҳаи қонунҳо, ки барои овоздиҳӣ ба маҷлиси халқӣ пешниҳод мешуд, роҳбарияти олиӣ қорҳои ҳарбӣ, сиёсати хориҷӣ, молия ва моликияти давлатӣ, назорат аз болои эътиқодоти динӣ, ҳуқуқи эълони вазияти фавқуллода ва ғайраро дошт. Сенат қонунҳо ва натиҷаи интиҳоботро тасдиқ ва аз болои фаъолияти магистратҳо назорат мебуд. Ҳамин тавр, сенат расман идораи давлатиро ба амал мебаровард. Қарорҳои сенат, ба мисли қарорҳои маҷлиси халқӣ ва маҷлиси плебейҳо қувваи қонунро доштанд.

Ҳатто баъд аз барҳамхӯрии империяи Рими ғарбӣ Сенат, ки нуфузаш танҳо дар доираи шаҳр паҳн мегардид, иҷроӣ функцияҳои худро идома медод. Дар миёнаҳои асри VI шумораи шахсони олимақоми Рим дар натиҷаи ҷанги байни остготҳо ва Византия, ки шаҳр аз даст ба даст мегузафт ва варварҳо ин шахсонро ба асорат мебарданд, кам мегардид. Охири маротиба сенати Рим дар нимаи аввали асри VI п.м. ёд шудааст.

ПЁТРИ I

(солҳои зиндагӣ 30 май (9 июн) 1672-28 январ (8 феврал) 1725)

Пётр Алексеевич Романов, нахустимператори умумирусия, 30 майи соли 1672, аз никоҳи дуюми шох Алексей Михайлович бо Наталя Кирилловна Нарышкина, дастпарвари боярин А.С.Матвеев, таваллуд ёфтааст. Аз никоҳи якум бо Марья Милославская шох ду писару як духтар (Фёдор, Иван, Софя) дошт. Вале як писар касалманд буду дигаре нокисулакл. Аз ин рӯ тамоми умед ба Пётр буд, вай бояд ҷун вориси арзандаи тахту тоҷ ба воя мерасид. Вале таълими шохзода сушт сураг мегирифт. Ҳатто маълум аст, ки бача соли 1683 ҳам ханӯз алифбо меҳонд. То охири умр вай ба имлою грамматика эътибор наметод. Аммо аз бачагӣ ба амалиёҳои ҳарбӣ ва нақоразанӣ шавқи беандоза зоҳир мешафт. Соатҳои зиёд савори «асп»-и ҷубин, ки яке аз машғулиятҳои анъанавии оилаи шохон ба ҳисоб мерафт, медавид.

Соли 1676 шох Алексей Михайлович мурд. Ба тахти шохӣ Фёдор Алексеевич нишаст, аммо вай ҳам соли 1682 ҷон ба ҷонофарин супурд. Ҳамин тавр дар даҳсолагӣ Пётри I бо бародараш Иван шохӣ Русия эълон гашт. Ба ду нафар будани шох шохдхтар Софя исрор намуд ва пас аз он лаҷоми ҳукмрониро пурра ба даст гирифт. Ҷонибдорони Пётр аз давлатдорӣ барканор шуданд.

Малика Наталя ҳамроҳи писараш ба деҳаи Преображенский нағзи Маскав кӯчид. Аз рӯи гуфти княз Куракин, ҳеҷи малика, Наталя «боақл набуд». Вай танҳо ба тарбияи ҷисмонии фарзанд аҳамият медод. Пётр ҳамеша дар ихотаи паҳлавони ҷавон, бачаҳои хузарби болобаланд мегашт, донишмандону «ашхоси шинохта» дар қанор монданд.

Соли 1695 Русия барои роҳ ёфтан ба баҳри Сиёҳ бо Туркия ба ҷанг даромад. Вале бе киштиҳои ҷангӣ русҳо ба қомебӣ даст наёфтанд. Аз ин рӯ, Пётр соҳтани киштиҳоро дар наздикии Воронеж фармуд. Дар андак замон дастаи киштиҳои ҷангӣ бунёд ёфт. Киштии «Апостол Пётр» 36 тубхона дошт. Моҳи июни соли 1696 ин даста дар баҳри Азов ба ҷанг пайваст. Роҳи баҳрӣ барои Русия дар ҷануб қушода шуд.

Соли 1696, баъди вафоти бародараш Иван, Пётр шохӣ ягонаи Русия мешавад ва ҳамон сол ба Аврупои Ғарб меравад. Пётр бо лақабҳои «бомбардир»-у «капитан» дар баҳри Азов мечангид. Ба Аврупо ба сифати «волонтёр Пётр Михайлов» ҳамроҳи сафирон омад.

Аз сафорат бо чанд нафар наздикон Пётр ба тамошои шаҳри Саардами Ҳолланд баромад. Ҳамчун дуредгар ба корҳои киштисозӣ шомил гашт. Вай дар ин ҷо рӯзҳои истироҳат заводу фабрикаҳе, сеҳҳои ҷуббуриро аз назар мегузаронд. Баъд ба Амстердам омад, ҷор моҳ ҳамчун коргари оддӣ кишти сохт.

Моҳи январӣ соли 1698 ба Англия шино кард. Дар Депп-форд сеюним моҳ машғули киштисозӣ шуд. Дониши андӯхташро сайқал бахшид. Дар ин ҷо низ ба заводҳо мерафт. Порлумон ва Донишгоҳи Оксфорд ро дид. Илми математика омӯхт. Дар устохонаҳо бо устоҳо ҳамсухбат гашт, онҳоро ба кор ба Русия хонд.

Овозаи шуриши тирандозони Маскав сафари Пётрро кӯтоҳ намуд. Вақте ки ӯ ба пойтахти кишвар омад, шуриш пахш шуда буд. Мӯйи сари Софяро тарошиданд. Аз фурсат истифода бурда, Пётр мӯйи сари завҷашро низ тарошонд ва мукими дайр гардонд.

Пётр роҳи бозсозиро пеш гирифт. Ӯ мефаҳмид, ки танҳо илму дониш, фарҳанг Русияро пеш мебарад. Мактабҳои зиёде кушод. Дар Ҳолландия матбааи русӣ фаъол шуд, ки барои Русия китобҳои дарсӣ, ҳаритаҳои ҷуғрофӣ, нақшаҳо нашр мекард. Дар Маскав мактабҳои омӯзиши математика ва баҳрнавардӣ ба кор пардохтанд. Соли 1702 нахустин рӯзномаи русии «Ведомости» аз ҷоп баромад.

Аммо то ин вақт бо Англияю Ҳолландия бар зидди Туркия созишнома ба имзо нарасид. Аз ин рӯ, соли 1700 Русия бо Туркия сулҳ баст ва бо Шветсия ба ҷанг андаромад. Соли 1703 дар резингоҳи дарёи Нева ба бунёди шаҳри нав пардохт ва ба он Санкт-Петербург ном гузошт. Нахуст калъаи Петропавловскро бо шаш истеҳкомаш сохт. Ҳамсафи содиктарионаш А.Меншиковро губернатори Санкт-Петербург таъйин намуд. Ҳамон сол аввалин киштии тичоратии ҳолландӣ дар ин ҷо лангар партофт. Бо бунёди Санкт-Петербург Пётри I

«ба Аврупо раванганга кушод». Ҳамин гуна баҳо гирифт ин амали басо муҳими шох дар таърих. Соли 1708 мамлакат ба губернияҳо тақсим шуд.

Соли 1709 дар наздикии Полтава муҳорибаи катъӣ бо шведҳо ба амал омад. Пётр асп медавонду сарбозонро рӯқбаланд менамуд. Дар ҳамин ҳолат суханони болдори ӯ зода шуданд: «Шумо барои Пётр не, барои давлат, ки идора карданаш ба Пётр вогузор гаштааст, мечангед. Дар хусуси Пётр доништа гиред, ки барои ӯ ҷон азиз нест, ҳаминаш басанда аст, ки Русия зинда, шараф, номус ва дорони вай поянда бошад!»

Ҳалаба имкон дод, ки Русия дар баҳри Балтик мавқашро устувор созад. Акнун кишварҳои Аврупо ба Русия бо чапми кам назар наафканд, онро баробари худ меиданд.

Соли 1721 созишномаи сулҳ баста шуд ва он ба «чанги шимолӣ» нукта гузошт. Барои ин ғалаба Пётри I унвони «Падари Ваган, Императори умумирусия, Пётри Кабир»-ро гирифт ва ба ҳаёти осоишта баргашт. Ба сохтмони корхонаҳои саноатӣ, рушди кишоварзӣ, маориф аҳамият меод. Соли 1711 дар оғози ҷанг, сенат созон дода буд, ки ҳокимияти конунгузорӣ, иҷроия ва судӣ ба шумор мерафт. Дар охири давраи ҳукмронии Пётри Кабир қариб 200 мануфактур: маъдангудозӣ, коркарди оҳан, газвору мохут, абрешим, шиша ва ғайраҳо амал мекард. Ба соҳибони онҳо имтиёзҳои зиёде дода буд. Соли 1724 Академияи илмҳо таъсис ёфт.

Ҳаёти шахсии Пётр низ диғар шуд. Соли 1712 бо латипзан Марта Скавронская, ки баъдтар император Екатерина I унвон гирифт, оила сохт. Аз насли зиёд танҳо ду духтар-Анна ва Елизавета (императори оянда Елизавета Петровна) зинда монд.

Соли 1725 Пётри I ҷангоми ба об сар додани киштии шамол мекашад. Дар ҷойгоҳи беморӣ хис мекунад, ки паймонааш пур шудааст. Фармон медиҳад, ки барои сабти супориши охириногоз оранд. Вай танҳо ба навиштани ду калима фурсат мебад: «Дихед хамаи...». Император дар хусуси ворисаш васияте накарда, аз олам даргузашт.

РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ (солҳои зиндагиаш 1871-1919)

Арбоби барҷастаи ҳаракати корғарии Олмон, Лахистон ва байналмилалӣ. Яке аз поягузорони созмони «Иттиҳоди Спартак» ва ҳизби коммунисти Олмон дар соли 1918. Солҳои ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар мавқеи интернационалистӣ меистод.

Роҳи ӯ ба сиёсат аз шаҳри Варшава, ки руҳияи баланди инқилобиро соҳиб буд, ибтидо гирифт. Лахистон дар охири асри як гӯшаи империяи Русия ба ҳисоб мерафт ва аз ин ҷо ҳама вақт ошӯбе, ҳатаре бар зидди давлатдорӣ русҳо сар мезад. Танҳо сокини танбалу танпарвари Варшава ба маҳфилҳои сиёсӣ, ки он ҷо таърихи воқеии Лахистон омӯхта мешуд, намерафт.

Ба монанди бисёриҳо Роза низ ба маҳфили Архангелский шомил ғашт, харчанд ба узвияти он напайваст, ба машғулиятҳо мунтазам меомад. Агар ҷавонони зиёде баъди солортар шудан, тарки бозӣҳои ҳатаровари сиёсӣ карда бошанд, Роза бараке фаъолияти инқилобиро ба касби асосиаш мубаддал сохт. Сабаби интиҳоби пешаи мазкур, ба андешаи мо, аз ҳислатҳои модарзодии ӯ бармеояд. Вай аз ҳад зиёд худбин, шухратпараст ва боматонат буд ва алаҳусус ба омӯзиши фанҳои ҷомеашиносӣ шавқу рағбати беандоза дошт. Ӯ ҳама вақт чи хостани тӯдаи одамро пай мебурд, маҳораташ дар пайвастанӣ анъанаҳои мардумӣ бо ҳаракатҳои инқилобӣ беҳамто буд, истёдоди шигифтангези журналистиаш барало эҳсос мегашт ва тавассути қобилияти суҳанвариаш ҳамчун тарғибгари озодаи ва публитсист дар қалби ҳазорҳо нафар заҳматпеша маъво гирифт.

Пас аз хатми гимназия волидайн ҷанд мудиат кӯшиданд, ки Розаро аз таъсири фаъолияти сиёсӣ эҳтиёт намоянд. Барояш муаллими мусикӣ гирифтанд, то ки духтараки боистеъдод ба санъат шугл варзад. Пекин Роза аз роҳи фиребон инқилоб, ки барои ҷомаи амал пӯшидани нақшаҳои худкомааш имконият фароҳам меовард, қадам берун ниҳода наметавонист. Дар байни дӯстон вай бо ҳама баробар буд, касе ба маъҷубии ӯ диққат наметод. Баҳри ӯ ҳалли масъалаи ояндаи занонаш

қиммате надошт. Онҳо мақсади ягона, воламақомро соҳиб буданд, ки барояш майда-чуйдаҳои ҳаёти оилавӣ беқурб ва хатоҳои зиёди содиргашта бахшидани ба назар мерасиданд.

Солҳои дар ин кишвари ором ба сар бурдааш давраи аз ҳама хушбахттарин дар ҳаёташ буданд. Ӯ худро нерӯманд ва дилшӯр эҳсос мекард. Маҳз дар Швейцария дар айнӣ авҷи шодмонӣ навишта буд: «Агар ягон вақт аз само ҷуфти ситора канда, ба касе барои ба ҷои тугма шинонидан тақдир кардани шавам, бигзор дар ин кор ба ман фазлфурӯшон бо анушт таҳдидунон монёе нагарданд, ки банда ба фанни кайҳоншиносии мактабҳо ҳарчу марчу ворид месозам.» Чунин таркиши романтизм дар вучуди ӯ аз пешрави кор ва тавлиди ишқ пайғом меовард.

Дар Стурх дар хонаи як рафиқ Роза бо Лео Иогихес шинос шуд ва ӯ зуд ба ҷавон шавқ пайдо кард. Лео низ ба духтараки хусни тавачҷуш дошт, аммо дар роҳи ишқ қадами қатъӣ намегузошт, танҳо суҳбат дар атрофи адабиёти сиёсӣ мерафт. Роза бар ҳилофи қоида худ изҳори муҳаббат кард. Леои мучарради муътақид таслим шуд. Вале фишори ҳамаҷузай Роза, неруи адонопазири ӯ, ба асаби мард саҳт расиданд. Магар осон аст зистан бо зане, ки ботинаш моломоли ташаббусхост. Ва оташи мочарои оилавӣ аланга зад.

Дар ин байн ҳизби сотсиалисти Олмон Розаро барои иштирок дар интиҳобот ба сифати тарғиботгар даъват менамояд. Ӯ дар байни лаҳистониҳои Силезия Боло ғояҳои сотсиализмро ташвиқ мекард ва баъди ҷанде барои онҳо одами худӣ гардид. Дар ин ҷо бо Клара Сеткин дугона шуд. Дар ҷанозаи Вилгелм Либкнехт, ҳамсафи Карл Маркс, Роза бо писари ӯ Карл ошно гашт. Бо назариятчи машҳур К. Каутский паймони дӯстӣ баст. Соли 1901 дар Олмон Люксембург бо Ленин вохӯрд.

Дар Олмон Роза бар зидди ҷангу ҷангҷӯён мақолаҳо навишт ва ду марта ба барои баромадҳои зиддиҷангиаш ба суд қашида шуд.

1 августи соли 1914 Вилгелми II ба Русия ҷангъёлон кард. Фраксияи сотсиалисти порлумон бо ҳайати пуррааш барои кредитҳои ҳарбӣ овоз дод. Люксембург аз аблаҳии ҳамакдорон ба ғазаб омад ва бо Меринг маҷаллаи зиддишовинистии

«Интернатсионал»-ро созмон бахшид. Вале Роза ханӯз мақолаи нахустинашро ба итмом нарасонда буд, ки моҳи феврал соли 1915 ӯро ба хабс гирифта, ба зиндони занонаи Берлин партофтанд. Ҳаёти ғурмашаккати Роза оғоз ёфт. Дуюним сол зиндонӣ буд. Китоби В. Короленко «Таърихи ҳамзамони ман»-ро аз русӣ ба олмонӣ гардонд, ки дар солҳои ҷанг бо Русия тасаввурнопазир менамуд.

Вакте ки дар соли 1918 Роза аз маҳбас баромад, дар Олмон тӯфони инқилоби ноябрӣ ҳукм меронд. Террори хунин ба авҷи аъло мерасид. Теги аҷал дар байни гунаҳкору бегуноҳ фарқе намегузошт, касе пеш меомад, бедиранг медаварид.

Роза Люксембург қурбони рафикони хизбиаш шуд. Онҳо кӯшиданд, ки зуд аз рафиқи бетокаташон раҳой ёбанд.

Шоми якшанбеи 15 январӣ соли 1919 Карл Либкнехт ва Роза Люксембургро пулис даст гирифт. Люксембургро барои пурсиш ба меҳмонхонаи «Эден» оварданд, дар даромадгоҳ афсарону аскарон ӯро дашном дода, таҳқир карданд. Баъди пурсиши таҳқиромез барои ба зиндони Моабит афкандан ба баромадгоҳ бурданд. Вакте ки зан бо виқору сари баланд аз байни тӯлаи сарбозон мегузашт, як навкар ба сари ӯ ду зарба зад. Асир афтод. ӯро ба мошин бор карданд. Лату кӯб ҳамоно идома дошт. Ахиран афсаре аз задан хаста шуд, ки ба ҷабини Роза тир паронд. Ҷасадро ба канали паҳлуи роҳ ҳаво доданд. Рӯзи дигар иштирокчиёни куштор баъди майнӯшии беҳаду андоза дар қолаби анъанаҳои садизм бо ҳам сураг гирифтанд.

Танҳо пас аз ҷанд моҳ 1 июн ҷасади инқилобгари машҳур, арбоби сиёсӣ Роза Люксембург ёфт шуд.

РУБЕН ФУЛХЕНСИО БАТИСТО (1901 - 1973) Диктатори Куба (1933 - 1944; 1952 - 1958)

Батисто соли 1933 дар Куба табодуллоти давлатӣ намуда, диктатор шуд. Баъди табодуллоти давлатӣ яке аз пешвоёни пурқудратӣ ҳавзаи Кариб ва давлатҳои Амрикои Марказӣ гардид. ӯ вазифаи сардори штаби генералии артишро иҷро мекард. Соли 1940 интиҳобот баргузор намуда, президенти Куба интиҳоб гардид. Соли 1944 дар давраи охири

даври аввали президенти худ ба истеъфо рафта, ба штати Флорида рафт. Аммо соли 1952 ба Куба баргашта, баъди табодуллоти беҳунрезӣ аз нав президенти Куба гардид. Солҳои 1954 ва 1958 аз нав ба ин вазифа интиҳоб шудааст.

Дар давраи дуоми ҳукмронии Батиста ҷораҳои ҷазодиҳӣ пурзӯр гардида, ришвахури ривоч ёфт. Дар ҷунун вазъият қувваҳои муҳолифин пайдо гардид, ки миёни онҳо Фидел Кастро низ буд. Онҳо ҳаракатҳои партизанӣ таъкил намуданд. 1 январӣ соли 1959 дар ҳолати ғалабаи инқилоб Батисто маҷбур шуд, ки аз мамлакат гурезад. Диктатори гуреза дар Испания паноҳ ёфт, ки Франсиско Франко ҳукмрон буд. Ҳамин тавр боқимондаи умри худро гузаронида, 6 августи соли 1973 вафот кард.

СИТСЕРОН

Марк Туллий (3.1.106 пеш аз милод, Арпинум 7.12.43 пеш аз милод дар наздикии Кайёт, Гаитии ҳозира)

Ҳодими сиёсӣ, нотик ва нависандаи Рими қадим. Тарафдори сохти республикавӣ. Аз ӯ 58 нутқи судию сиёсӣ, 19 рисола оид ба масъалаҳои фалсафа, сиёсат ва ғайра, инчунин 800 мактуб боқӣ мондааст. Асарҳои ӯ манбаи асосии омузиши таърихи ҷанги граждани дар Рим мебошанд.

СТРАБОН

(64-63 пеш аз милод Амасияи Осиёи Хурд-23-24 мелодӣ) Ҷуғрофидон, муаррихи Юнони қадим. Ба Осиёи Хурд, Италия ва Миср сафар кардааст. «Қайдҳои таърихӣ» ва «География» аз осори ӯст. «Қайдҳои таърихӣ» боқӣ намондааст. «География» аз 17 китоб иборат буда, доир ба Испания, Галлия, Британия, Италия (китобҳои 3-6), Аврупои Шарқӣ ва Шимоли, шимоли Балкан, Юнон (7-10), шимоли шарқи назди баҳри Сиёҳ, Осиёи Хурд (11-14), Ҳиндустон, Байаннаҳрайн ва Арабистон (15-17) маълумот медиҳад. Страбон дар бораи таърихи қадими аҷдоди тоҷикон, аз он ҷумла залуҳудҳои байни Куруш ва массагетҳо, муомилоти пул дар байни массагетҳо, Юнону Бохтар, шӯришҳои халқӣ, вилоятҳои алоҳидаи Осиёи Миёна (хусусан марғиён) ва ғайра низ хабар медиҳад. «Ҷуғрофия» асари нахустин оид ба ҷуғрофияи таърихӣ буда, манбаи муҳимест.

ТЕОДОРИХИ БУЗУРГ (454 - 526)

Шохи остотго аз соли 493. Сиёсати ба ҳам наздиккунии табақаҳои болоии остотгоҳои Италия ва Римро гузаронидааст. Дар сиёсати давлати худ идеяи ошғидихиро истифода намудааст. Соли 476 империяи Рими Ғарбӣ барҳам мехӯрад. Дохили дружинаи варварҳо Одоакр императори он Ромул Августуларо аз тахт меронад. Қадами нахустини худро Одоакр аз барпо намудани муносибатҳои дипломатӣ бо империяи Рими Шарқӣ шурӯъ намуд. Ӯ ба Константинопол дидаема мефиристад. Ин нишонаи он буд, ки дар Ғарб дигар император вучуд надорад. Барои худ бошад аз сенати Рим талаб намуд, ки унвони патриси диҳанд, то ки Италияро идора намояд. Императори Шарқ Зенон бар зидди ӯ дасиса намуда, охири солҳои 480 – ум ба ӯ муяссар гардид, ки ба Италия дохили остотгои Теодорихро, ки пеш аз ин ба Константинопол таҳдид мекард, равона намояд. Бо ҳамин роҳ хост, ки ҳаттарро аз сарҳади империя дур намояд. Теодорих, ки дар қасри Константинопол тарбия ёфта буд, принсипҳои дипломатияи Византияро хуб медонист. Ва ба император чунин изҳор дошт: “Италия ва шаҳри Рим, пойтахт ва сарвари ҷаҳон – дар дасти конунг – варвар мебошад, ки мавқеи сенат ва нисфи империяро танг мекунад, маро бо готҳо фиристонд, бехтар ин аст, ки ҳокимиятро аз ту чун тӯҳфа гирам”. Зенон Теодорихро ба хизмати ҳарбӣ қабул ва консули Рим таъин намуда, хоҳиш кард, ки аз Одоакр Италияро забт карда гирад. Тамоми қабилаҳои остотго бо занону қудаконашон қад – қади соҳили баҳри Адриатика ҳаракат намуданд. Одоакр заминҳои ӯро бе ҷанг додан намехост, бинобар ин ба муҳориба бархост. Вале дар муҳорибаи назди харобаҳои Аквилей шикаст мехӯрад. Баъд аз ин дар Верона муҳорибаҳои хунин ба амал омад, ки қаҳрамони нишондодаи Теодорих баъдтар бо номи Нибелунг маъмул гардид. Баъд аз Верона остотгои Милан ва Павияро забт намуданд. Акун танҳо пойтахташ – Равенна, монда буд. Баъд аз муҳосираи тӯлонӣ аз ғурусунагӣ онҳо худ дарро боз намуданд. Байни Одоакр ва Теодорих созишномае баста шуд, ки мувофиқи он бояд ҳокимиятро дар Италия ду тақсим мекарданд. Ба муносибати ин баъзе оростанд ва ба дӯстии абадии худ аҳд карданд. Вале ин дер давом накард. Соли 493

хангоми базми Теодорих Одоакрро ба қатл мерасонад. Дар баробари ин бо фармони махфии ӯ дар тамоми шаҳрҳои муҳимтарини Италия ва гарнизонҳои ҳарбӣ тарафдоронаш низ ба қатл расонида шуданд. Теодорих ҳокими ягона боқӣ монд. Дар нимҷазираи Апеннин, дар дили собик империяи Рим давлати Остотго, ки мӯддати 60 сол мавҷудият намуданд, таъсис ёфт. Ҳокимиятро ба даст оварда, Теодорих (493 – 526) мақсади асосии забткунии худ – ҷудо кардани замин ба ҳамкабилаҳои худро, ба амал баровард. Ҷи тавре, ки гуфтем ӯ дар сиёсати давлати худ идеяи сулҳухононаро истифода мекард. Ӯ мегуфт, ки “муноқишаҳо бояд бо суҳан ҳал намуд, на бо силоҳ”. Теодорих яке аз шохони бачастаи замони худ ба ҳисоб мерафт. Ӯ нисбат ба Византия ва шохигарииҳои ваварҳо сиёсати мустақилро пеш мебард. Теодорих дорои тамоми салоҳиятҳо, ки ба шахриёрони давлатҳои варварӣ хос аст: салоҳияти оӣ, ҳарбӣ, судӣ, маъмурий ва қонунбарорӣ, мебошад. Ӯ ба император Анастасия чунин менависад: “Байни ду давлати мо, ки дар дараи ҳукмронии пешинак танро ташкил медоданд, ихтилоф идона ёфта наметавонад. Дар тамоми ҷаҳони римӣ як ирода ва як фикр ҳукмронӣ мекунад”. Барномаи сохтори сиёсии Теодорих ба муттаҳидшавии остотго ва римҳо ба давлати ягона оварда расонид. Ӯ ҳамчун сиёсати дурбин қўиш мекард, ки ба анъанаи мағлубнопазири Рим таъия намуда, давлати худро мустаҳкам намояд. Барои роҳбари нави Италия муҳим буд, ки ҳамчун ворис ва муҳофизи анъанаҳои римӣ барои устувор намудани вазъи дохилии шохигарии Остотго машхур гардад. Дар шохигарии остотго на танҳо заминдории калони италяниву римӣ, инчунин ҳуқуқи римӣ, ситемаи муносибатҳои давлати ва ҷамъиятии римӣ, дастҳои идории марказӣ ва маҳаллии римӣ нигоҳ дошта мешуд. Ба зердастони худ мурочиат намуда, онҳоро даъват мекард, ки “Шумо бояд бе зиддият ба расму оинҳои римӣ, ки баъд аз солҳои тӯлонии таваққуф бар мегардед, тобеъ гардед ва бояд ин истиқрор боиси фараҳмандӣ гардад, ҷуноне, ки ин ба пешрафти ниёгони шумо мусоидат намуда буд. Озодии пешинаро ба даст оварда, бояд мисли римҳо либос пўшем”. Гарчанде, ки фарҳанги римихоро қабул карда бошад, Теодорих қувваи ҳарбии олмониашро нигоҳ медошт. Ӯ барои остотго қисми

сеюми заминхоеро, ки пештар ба Одоакр тааллуқ дошт ҷудо намуд. Остготҳо аз имтиёзҳои баробари римӣҳо истифода намекарданд. Баробари онҳо андози замин месупориданд ва аз рӯи қонунҳои римӣ ҳукм карда мешуданд. Вале Теодорих намеҳост, ки ғосибон бо аҳолии таҳҷои баробар бошанд. Ӯ римӣҳоро аз имтиёзи бо худ ғардонидани силоҳ маҳрум намуд. Намояндагони Риму Италия баробари остготҳо дар вазифаҳои баланди давлатӣ ҳукуки баробар доштанд. Забони қонунбарор ва идорӣ чун забони фарҳанг забони римӣ буд. Тақрибан соли 500 Теодорих ба Рим таширф оварда, ба зебоии он мафтун шуда буд.

Давлати Теодорих яке аз шохигарихон бузурги асосгузоштаи муҳочирини олмониҳо ба ҳисоб меравад. Ӯ кӯшиш мекард, ки бо дигар давлатҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор кунад. Шохигарии Остготҳо на танҳо ба давлатҳои наздики аврупоӣ, инчунин бо халқҳои Скандинавия, соҳилҳои баҳри Балтика ва Аврупои Ғарбӣ муносибат дошт. Ҳамаи шохони варвари олмонӣ баргариӣ ӯро пазируфта буданд ва қисми зиёди масъалаҳои худро тавассути ӯ ҳал менамуданд. Яке аз воятаҳои ормунии ҳамсояҳои хатарнок ин истифодаи сиёсати хешутаборӣ буд. Теодорих худ хохари Хлодвигро ба занӣ гирифт, духтарашро ба шохӣ вестготҳо Аларихи II, хохарашро ба шохӣ вандалҳо Траза – мунда ва ҷианашро ба шохӣ Тюрингҳо ба занӣ дод. Ӯ идораи маъбали католикиро ба даст оварда, хангоми ҷанги ба хизҳои Симмаха ва Лаурентин ба сифати миёнарав баромад кард. Соли 508 вақте, ки шохӣ франкҳо вестготҳоро фишор меовард, Теодорих миёнаравӣ намуда, шохигарии вестготҳоро аз сарнагун шудан нигоҳ дошта, франкҳо нагузошт, ки қисмати ҷанубу шарқии Галлияро (ҳозира Прованс) забт намояд. Ҳамин тавр, ӯ набераи хурдсоли худ Аталарихро ба тахти шохигарии вестготҳо нишонда, худ ба сифати регент Испанияро идора мекард. Теодорих дар атрофи худ римӣҳои донишмандро гирд оварда, онҳоро ба вазифаҳои баланди давлатӣ таъин намуд. Инҳо файласуфон ва нависандагон: охириин файласуфи аҳли қадим Боэтий, Симмах ва Кассиодор буданд.

Сиёсати динии Теодорих бо эътироф кардани ҳукуки озодона вучуд доштани ҳар кадом дин фарқ мекард. Ӯ аз рӯи

принсипи “Мо наметавонем шахсро ба эътиқоде хидоят кунем, зеро ки одамро бо қувва намешавад ба имон овардан маҷбур кард”. Ӯ ба маъбади православӣ эҳтиром мегузошт ва имтиёзҳои рӯҳонии онро тасдиқ кард. Италияро ба ғосибони худ ҳамчун варварҳо ва еретикҳо менигаристанд. Гарчанде, ки Теодорих ба дини католикӣ бо таҳаммул муомила мекард, рӯҳонии тайёр буданд, ки интервенсияи византияро, ки ҳукмронии маъбади католикиро барқарор мекард, дастгирӣ кунанд. Ин муносибати остготҳоро бо Шарқ бад намуд. Ибтидои соли 520 дкар Византия таъкиби арианҳо шуруъ шуд, ки дар натиҷа маъбадҳои онҳо баста шуданд. Инчунин ба ҳам наздикшавии маъбадҳои Константинопол ва Византия ба амал омад, ки ин римӣҳои шарқу ғарбро барои ба ҳам муттаҳид шудан ва эҳё намудани империяи бузурги худ тахти роҳбарии Византия водор намуд. Дар алоқамандии бо ин ба ҳам наздикшавии табақаҳои болоии маъбади католикӣ ва сенаторҳо, ки бар зидди ҳукумати остготҳо равона карда шуда буд, ба амал омад. Мувофиқи маълумотҳои мавҷуда, Теодорих дар ибтидо на танҳо ба ин зиддият нишон дод, балки барои васеъ намудани муносибатҳои байни онҳо шароит фароҳам овард. Вале ба зудӣ соли 523 тавассути наҷмон шох аз алоқаҳои махфии якҷанд сенаторҳо бо қасри Константинопол хабардор гардида, бар зидди сенат ва римӣҳои алоҳадаи дарборӣ тадбирҳои эҳтиётӣ андешида шуд. Шох барои паҳш намудани оппозицияи соли 524 аввал Боэтийро ва соли 525 сипас лидери сенат Симмахаро ба хиёнат гунаҳгор намуда, ба қатл расонид. Соли 524 императори Византия Юстин бар зидди ариан эдикт (фармон) баровард. Теодорихи ба ғазабомеда, соли 525 папа Иоанни I – ро ба Константинопол ба гуфтушунид оиди манъи ҷазои зиддиарианӣ фириристод. Баҳори соли 526 баргашт ва аз сабаби он, ки натиҷаи диллоҳ ба даст наовард, ӯро ба ҳабс партофт, ки ба зудӣ дар ин ҷо вафот кард. Терори ҳукуматӣ боз ҳам муноқишаи байни остготҳо ва римӣҳоро тезтун кард. Ибтидои соли 526 ҳам вазъияти сиёсии дохилӣ ва ҳам хориҷии давлат бад буд. Соли 523 баъ аз он, ки франкҳо қисми шимолии шохигарии Бургундро, қўшунҳои остготҳо қисми ҷанубии онро забт намуданд. Шохии Вандалҳо Хилдерих муносибатҳои дўстонаи худро бо шохӣ остготҳо

канда намуд. 30 августи соли 526 шох вафот мекунад. Ҷро дар наздикии Равенна ба хок супориданд. Набераи хурдсоли ӯ Аталарих шох эълон карда шуд. Вале расман ҳокимият дар дасти духтари Теодорих – Амаласунт буд.

ТОМАС ВУДРО ВИЛСОН (1856 - 1924) Президенти ИМА (1913 - 1921)

Вудро Вилсон 28 декабри соли 1856 дар Стоктон (штати Виржиния) таваллуд шудааст. Ӯ илми ҳуқуқшиносиро дар Пристон омӯхтааст ва авалин бор ба сараш пешравӣ дар сиёсат омад. Баъди хатми донишгоҳ ҳамагӣ якчанд моҳ химоягар шуда фаъолият намудааст. Ҷро завқи сиёсатмадорӣ ба худ ҷалб намуд. Соли 1883 Вилсон ба курси омӯзиши илмҳои сиёсӣ ба яке аз донишгоҳҳои пешқадами Амрико, донишгоҳи ба номи Чон Хопкинс дар Балтимор номнависӣ намуд.

Соли 1890 донишгоҳи Пристон Вилсонро ба кафедраи ҳуқуқшиносӣ ба кор даъват намуд. Вилсон соли 1902 ректори донишгоҳи номбурда интиҳоб шуд. Бо профессорони донишгоҳ ҷанҷол намуда, саломатии худро аз даст дода, соли 1910 ба истейфо рафт. Аммо зиддиятҳои донишгоҳӣ ӯро ҳамчун ислохотчи муассисаҳои олий намуд. Соли 1906 номи ӯ аз забони аъзоёни каноти консервативии ҳизби демократӣ ҳамчун номзад ба вазифаи президенти садо додааст. Ноябри соли 1910 Вилсон губернатори штати Нью-Ҷерси интиҳоб гардид. Соли 1912 бошад, ӯ президенти мамлакат аз ҳизби демократӣ интиҳоб шуда ва 4 марти соли 1913 ба

Қасри Сафед гузашт. Дар давраи президентии ӯ санҷишҳои мексикӣ пеш омад, ки соли 1913 дар натиҷаи балвои ба амал омада ба сари қудрат генерал, Викториан Ҷерта омад, ки гузашташ аз индейҳо мебошад. Дар назди Вилсон масъала ба вучуд омад, ки ӯро дипломатӣ эътироф намояд ё не. Давлатҳои Аврупои пеш аз Ҳама Англия ва Олмон инчунин ширкатҳои нефти амрикоӣ инро талаб намуданд. Вилсон

бо рафти интиҳоботи интиҳоб гардидаи роҳбари давлатро

меҳост, бинобарин ба қувваҳои зидди Ҷерта ӯро расонд. Ин ба он оварда расонд, ки апрели соли 1914 ба ин ҷанг қушунҳои ИМА низ кашида шуданд. Танҳо охири соли 1916 охири ҷанмиҳои Ҳарбии ИМА Мексикаро тарк намуданд.

7 майи соли 1915 киштии зербори бритонӣ "Лузитания"-ро ғарк Ирландияи киштии мусофиркаши бритонӣ "Лузитания"-ро ғарк кунонд, ки миёни ҳалокатгаштагон 128 нафар амрикоӣҳо низ буданд. Дар ИМА ин воқеа эътирозхоро ба вучуд овард ва сабаби шомилшавии ИМА ба ҷанг гардид.

Апрели соли 1916 Олмон талаби ИМА-ро иҷро намуда, ҷанги номаҳдуди зербориро катъ намуд.

Дар интиҳоботи президентии соли 1916 номзадии худро бо шиори "ӯ ба мо имкон надод, ки ба ҷанг ҳамроҳ шавем" пеш гирифта ва ғалаба кард. 18 декабри соли 1916 ба тарафҳои ҷангкунанда рӯйроғ миёнаравии Амрикоро дар гуфтушуниҳои сулҳгӯстона пешниҳод намуд ва аз ҳар ду тараф ҳам ҷавоби рад гирифт.

Баъди ғарк намудани киштиҳои зербории амрикоӣ аз тарафи киштиҳои зербории Олмон 6 апрели соли 1917 ба муқобили Олмон қариб бо розигии тамоми аъзоёни конгресс ҷанг эълон намуд.

8 январи соли 1918 Вилсон "ҷорда пунктро" баҳри мубориза барои ба даст овардани сулҳ пешниҳод намуд. Сулҳи оянда мувофиқи нуқтаи назари ӯ бояд дар асоси принсипҳои қушодди дипломатӣ, тичорати озоди ҷаҳонӣ, беэроқгардонии умумӣ ва муайян намудани сарҳадҳо дар асоси миллий муайян карда шавад. Қафолати муҳими сулҳро Вилсон дар банди 14 нишон додааст, ки он ташкили иттифоқи Ҳалқҳо мебошад.

Вазифаи дигарро дар шикастани мошинаи Ҳарбии олмонӣ меид ва бинобарин Вилсон тамоми иқтисодиёти амрикоиро ба муқобили он сафарбар намуд.

Аз ибтидои соли 1918 дар Аврупо шумораи сарбозони амрикоӣ зиёд ва тирамоҳ он ба 1,2 миллион нафар расонда шуд. 3 октябри соли 1918 Олмон катъ намудани тамоми амалиётҳои ҷангӣ ва сулҳро дар асоси пункти 14-уми Вилсон хоҳиш намуд. Аммо оқибатҳои "14 пунктро" Вилсон ба инobat нагирфта буд, ки манфиатҳои миллии онҳо зеро по мешуданд.

Ҳамин тавр гуфтушунидҳои сулҳи Париж (январ- майи соли 1919) аз Вилсон тоқатпазириро талаб кард.

Ба имзорасии шартномаи сулҳи Версал дар назди Вилсон вазифаҳои муҳимиро гузошт, чунки ИМА ҳамчун аъзои Лигаи миллатҳо вазифадор карда шуд, ки тартиботи шартномаи Версалро иҷро намояд. Бо мақсади таъсир расондан ба Сенат Вилсон сафарҳои зиёд дар мамлакат намуда, мақсади ба мардум расондани кушишҳои худро намуд, аммо он ба саломатии ӯ таъсири манфӣ расонда, 2 октябри соли 1919 хун ба сараш баромада, тарафи чапи тани ӯ аз кор монд. Гарчанде вазъи саломатии Вилсон пинҳон нигоҳ дошта мешуд. Аммо ба ин нигоҳ накарда, Вилсон аз ҳама гузаштҳо ба манфиати рақибони сиёсии худ даст накашид.

Дар ду давраи овоздихӣ 19 ноябри соли 1919 ва 19 марти соли 1920 Сенат сулҳи Версалро тасдиқ кард.

Вилсон қарори Сенатро мағлубияти худ ҳисобид. Ӯ ба ғолибият боварӣ надошт, аммо демократҳо мағлуб шуданд. Вудро Вилсон 3 феввали соли 1924 вафот кард.

ХРИСТОФОР КОЛУМБ

(солҳои зиндагӣ аз 26 август (31 октябр) 1451-0 майи 1506)

Христофор Колумб нахустин шахсест дар тамаддуни ғарбӣ, ки ба қитъаи Амрико дастрасӣ ёфта, ба кашфи минбаъдаи он оғоз бахшид.

Колумб ҳамаи қазираҳои муҳимтарини бахрҳои миёназамини Амрико, аз қабили Куба, Гаити, Ямайка ва Пуэрто-Рико, қисми марказии галақазираҳои Багам, аксари қазираҳои Антилияи Хурд аз Доминика то Виргин ва ҳамчунин Тринидадро кашф ва ба аврупоиён пешкаш сохт.

Вале кушодани Амрико яке аз омилҳои муҳимтарини рушди бозори умумидунявӣ гардид. Мустамлика намудани Амрико ба тараққиёти гӯшношуниди тичорат, бахрнавардӣ ва саноат мусоидат кард.

Христофор Колумб моҳи октябри соли 1451 дар шаҳрчаи бандарии Генуяи Итолиё таваллуд ёфта буд. Падараш Доминико Коломбо, модараш Сусанна Фонтанароза ном

дошта, як хоначаи калисои Санто-Стефаноро барои истикомат иҷора гирифта буданд. Христофор ба мисли падараш дар овони наврасӣ қосибӣ мекард.

Маълум нест, ки ӯ дар кучо таҳсил намуда бошад, аммо яқин аст, ки вай бо чор забон итолиёӣ, испонӣ, португалӣ ва лотинӣ хондаю навишта метавонист.

Эҳтимоли қавӣ меравад, ки аввалин саёҳати тӯлонии баҳрии Колумб ба солҳои 1473 ё 1474 мутааллиқаст. Баҳори соли 1476 гузари Колумб ба Португалия меафтад. Дар Лиссабон вай дар байни генуэзӣҳо сарпаноҳ меёбад. Бо ёрии ҳамшаҳриҳо ба яке аз харитакашҳо шогирд меистад ва дар муддати кӯтоҳ ба қомёбии назаррас ноил мегардад.

Колумб соли 1479 бо духтари Филипп Монииши Перестрелли, ҳокими қазираи Порту-Сантуи Португалия ақди никоҳ мебандад. Аз ин никоҳ писари калонӣ Диего, вориси Колумб, соли 1480 ба дунё меояд. Чанд муддат Христофор бо завҷаш дар Порту-Санту ҳаёт ба сар мебарад. Сипас, то соли 1485 Колумб дар киштиҳои португалӣ ба тичорат, мураттабсозии харитаҳо ва худомӯзӣ машғул мешавад. Ӯ гоҳ дар Лиссабон, гоҳе дар қазираҳои Мадейра ва Порту-Санту зиндагӣ мекард.

Солҳои 80-ум ба сари Колумб идеяи бо самти ғарбии роҳи баҳрӣ аз Аврупо ба Ҳинд сафар намудан ҷой мегирад. Ба ақидаи у ин роҳ камхарҷ, осон ва кӯтоҳ менамуд. Вай курашакл будани сайёраи Заминро ба асос гирифта мақсадашро иҷрошаванда мепиндоништ.

Пас аз муборизаҳои зиёди тӯлонӣ бо хизматчиёни давлатӣ лоиҳаи Колумб қабул гашт. Дар ҳолати қомёбии ин экспедиция Колумбро эҳтироми беназир нигарон будӣ; ӯ бояд адмирал, ноиби шох ва ҳукмрони тамоми заминҳои кашфнамудааш мегашт ва инчунин аз ҷор як қисми тамоми даромади онҳоро соҳиб мешуд.

Субҳи 3 августи соли 1492 Колумб фармон дод, ки лангар бардоранд ва киштиҳояш «Пинта», «Ниньо» ва флагмани фармондеҳ «Санта-Мария» аз бандари Палоса ба баҳр шино карданд. Ӯ самти ғарбро пеш гирифт ва бе ягон мочаро ба қазираҳои Канар расид. Пас аз таъмири «Пинта» 6 сентябри соли 1492 саёҳатро ба ҷониби ғарб идома бахшид. 9 сентябр дар

рӯзнамааш навишт: «Адмирал карор кард, ки масофаи шино кардаашонро камтар нишон диҳад, то ки маллоҳон ба даҳшат наафтанд». 7 октябр Колумб кайд менамояд: «Адмирал карор кард, ки ба ғарб не, ба ҷануби ғарбӣ, аз пайи селай парандаҳои аз болои киштиҳо парида рафта шино намоянд».

Соати 2-и нимашаби 12 октябри соли 1492 Родриго Триана, маллоҳи «Пинта», фарёд зад, ки дар дурӣ заминро мебинад. 13 октябр Колумб дар рӯзнамааш чунин менигорад: «Ин ҷазира бисёр бузург ва ҳамвор аст, аз дарахтҳои сабз ва об бой буда, дар мобайнаш кӯли бузурге воқеаст, ягон кӯҳ ба назар намерасад».

Колумб мутмаин буд, ки ин ҷо Ҳинд ё остонаи он аст. Дар ҳақиқати ҳол ин макон яке аз ҷазираҳои Багам буди ва Туайаҳани унвон доштӣ. Колумб ба он Сан-Салвадор ном гузошт. Хангоми кашфи Куба испониҳо бори нахуст диданд, ки мардуми таҳҷой барги растаниеро оташ зада дуди онро фуру мебаранд. Ҳамин тавр, аврупоиҳо аввалин маротиба аз мавҷуд будани тамоку воқиф гаштанд.

Моҳи январӣ соли 1493 Колумб роҳи бозгашт пеш гирифт. Вай ба Аврупо чанд нафар «ҳинду», каме тилло, растаниҳои ношinos ва ҷари парандаҳои ваҳширо овард. Шоҳи Испония ба вазифааш вафо намуд. Ба оилаи адмирал Колумб унвони дворянӣ бахшид.

«Дар экспедитсияи дуюм, ки солҳои 1493-1496 амалӣ гашт, адмирал Колумб дар вазифаи ноиби шох дар заминҳои нава кашфшуда ширкат варзид, менависад таърихдон И. Магидович. - Дар 17 кишти 1,5-2,5 ҳазор нафар маллоҳ, кишоварз, ҷўяндагонии тилло, ғарбиён ва роҳибон буданд. Колумб ҷазираҳои Доминика, Гваделупа ва Пуэрто-Рикоро кашф кард. Моҳи марти соли 1494 дар ҷустуҷўи тилло ба миёнаи Гаити лашкар кашид, дар фасли тобистон ҷануби шарқӣ ва ҷануби соҳилҳои Куба, ҷазираҳои Хувентуд ва Ямайкаро кушод. Баҳори соли 1496 ба сўи диёр шино намуд, 11 июн дар Кастилия экспедитсияи дуюм анҷом пазируфт».

Ин дафъа чор киштии ӯ бевосита ба ҷониби соҳилҳои Ам-рико шино кард. 15 июни соли 1502 ба ҷазираи Мартиника лангар андохт ва 30 июл халиҷи Гондурасро ошкор сохт ва дар он ҷо бори нахуст бо намояндагони тамаддуни қадимаи майя

похӯрд. Аз 1 августи соли 1502 то 1 майи соли 1503 Колумб қариб ду ҳазор километри назди соҳилҳои Амрикои Марказиро таҳқиқ намуд. Аҷибаш он ки вай борҳо дар хусуси баҳри бузургӣ дар наздикиҳо буда аз мардуми таҳҷой шундида бошад ҳам, ба он аҳамияти ҷиддӣ надод. Пас аз чандин сол Васко Балбоаи испонӣ уқёуси Оромро кашф кард. Ва аммо Колумб ба сўи ғарб гузаргоҳ наёфта ба шимол шино намуд ва 25 июни соли 1503 дар соҳили Ямайка киштиаш шикаст. Пас аз як сол аз Сан-Доминго ёрӣ расид. Моҳи ноябри соли 1504 бахрнаварди бемору бемадор ба Испония баргашт ва 20 майи соли 1506 дар хонааш дар Валадолида аз дунёи равшан ҷашм пушид.

ҲОМЕР

(таваллуд асри 8 пеш аз мелод – вафот асри 8 пеш аз мелод)

Достонҳои шухратёру шигфтангези «Илиада» ва «Одиссей»-и Ҳомер дар болооби адабиёти юнон ва дар сарғаҳи адабиёти аврупоӣ ҳамчун пойдевори азим устувору пойнда истодаанд.

Ҳомер парчами тамаддуни эллиний ва дастоварди бузурги ҳамаи онҳое буд, ки бо забони юнонӣ харф мезаданд ва менавиштанд. Ягон фолклори замони имрӯза баробари он ҷизе, ки Ҳомер эҷод намудааст, дода натавонист, ақалан ба ӯ ҳамсанг наомад. «То Ҳомер, харчанд шоирон хеле афзун буданд, мо ягон асари ҳаммонанди достонҳои ӯро ба забон оварда наметавонем», - навиштааст Аристотел. Ҳомер на танҳо натиҷа, балки ибтидо, на танҳо ворис, балки навоар низ мебошад. Агар гўем, ки хар суруди «Илиада» ва «Одиссей» ба мақол табдил ёфтааст, заррае ба игрок роҳ нахоҳем дод. Ягон нафар нависанда дар сабақати шўхрату маъруфият бо Ҳомер баробар омада натавонист. Дар аҳди қадид низ ӯ дар байни шоирони Юнон бузургтарин ба ҳисоб меравад ва дар ҳазинаи ҷавоҳироти адабиёти дунё аз дурдонаҳои дурахшонтарин аст.

Мисраҳои сурудҳои ӯ барои ҳамзамонони шоир ба як охангу мазмун садо намедоданд, хар бори шунидан маъноҳои нава ба нави онҳо кашф мегаштанд. Барои фозилону алломаҳои дайру донишгоҳҳои давраи Эҳё низ чунин буд. Ҳомери ягонаву ҳолис ва дар айни замон шоири беҳад қобилиятнок якбора ба

хонанда хешро ошкор намесохт, балки назокатҳои эҷодӣ ба ӯ муттасил, қисм ба қисм айён мешуданд. Ҳол он ки осори бисёр эҷодгарон дар замонӣ зиндагиашон аллакай барои хонандаву шунаванда ягон сирру асрори ниҳон надошт. Аммо дostonҳои Ҳомер ҳамоно дорои сирру асроранд, аз ин рӯ, талабот нисбаташон ҳамеша дар фузудан аст. Фазилати Ҳомер, тамкини хайрхоҳонаи ӯ, хушалоқии ӯ, заковати ӯ алломаҳои замонӣ қадимро ба ҳайрат оварда буданд. Маорифпарварони нимаи дуюми асри XVIII-и Фаронса аз самимият, фурутанӣ ва инсондустии Ҳомер ба вачд омада, таъкид доштаанд, ки «Илиада» ва «Одиссей» ҳиссиёти инсонро комилан табиӣ, бе ягон суҳанбозии муболиғаомез тасвир намудаанд.

Гогол, ки дostonҳои Ҳомерро намунаи ягонаи барҷастаи ҳақиқатнигорӣ дар ҷаҳон эътироф мекард, ба аҳамияти бузурги тарбиявӣ доштани «Одиссей» муътақид буд ва меғуфт, ки дар ниҳоди шахс зиндагилӣ ва боварӣ ба ояндаи некро мепарварад. Лев Толстой дар қироат намудани осори Ҳомер сарчашмаи ҳақиқии ҳавасмандиро ба эҷод қардан дарёфта буд.

Заковати ҳомерӣ аз эҷодӣ шиғоҳии мардум рӯида, вале ба дараҷае аз он боло қад кашидааст, ки гоҳо ҷузъҳои ҷудогонаи фолклор ба қисмҳои ҷудоинопозири тарзи маҳсули эҷодӣ ӯ табдил ёфтаанд.

«Заковати эҷодгарии вай ба мисли кӯраи маъдангудозист, ки ба воситаи он «маъдани дағал»-и ривоёти халқӣ ва сурудхovu пораҳои лирики ҳамчун тиллои холис суфта шудаанд», -нигошта буд Белинский.

Маълумоти тарҷимаиҳолӣ, ки дар хусуси Ҳомер муаллифони антикӣ овардаанд, ба ҳам муҳолиф буда, ба ҳақиқат рост намеоянд.

«Ҳафт шаҳр ҳамчун зодгоҳи Ҳомер дар сабқат аст: Смирна, Хиос, Колофон, Пилос, Аргос, Итака, Афина», омадааст дар як эпиграммаи юнонӣ. Оид ба замони зисти Ҳомер низ олимони антикӣ санаҳои гуногун (аз асри XII то милод (баъди муҳорибаи Троя) то асри VII то милод)-ро ном гирифтаанд. Аз рӯи ақидаи тадиқгарони замони мо Ҳомер дар асри 8 то милод зистааст.

Манзили эҳтимолии охири ӯ ҷазираи Хиос аст. Шояд Ҳомер (аз калимаи юнонии *Homeros*-ғаравгон) тахаллусу номи аслии шоир Мелесиген бошад.

Баъзеҳо дар ҷунин ақидаанд, ки Ҳомер нобино буд ва ҳатто савод надошт, вай сурудҳои худро навишта наметавонист. Ҷи тавре ки ақсари тадиқгарони осори Ҳомер мепиндоранд, дostonҳои шоир дар Осиёи Сағир, дар Ионии асри VIII то милод дар асоси ривоёти мифологӣ оид ба муҳорибаи Троя эҷод гаштаанд.

Дар замонҳои қадим ба Ҳомер дostonҳои ҳақиқӣ «Маргит» ва «Ҷанги мушу қурбоққаҳо», маҷмуи асарҳо оид ба муҳорибаи Троя ва ба Юнон бозгаштани қаҳрамонон, аз қабилӣ «Киприй», «Эфиопида», «Илиадаи хурд», «Забти Илиона», «Бозгашт»-ро нисбат медоданд. Зери унвони «Сурудҳои Ҳомер» маҷмуае вучуд дошт, ки 33 сурудро дар васфи худогоҳи дар бар мегирифт.

Қиссаҳои асотирӣ, ки дар онҳо қорномаҳои қаҳрамонони афсонавӣ Ахиллес, Одиссей, Ҳектор васф мешуданд, ба сифати мундариҷаи дostonҳои Ҳомер хизмат кардаанд. Дар дostonи «Илиада» ҷи хел бо сарвари шох Агамемнон муҳосира гаштани шаҳри Троя васф шудааст. Сабаби сар задани ҷанг аз ҷониби Парис, писари шоҳи Троя, дуздидани Еленаи соҳибҷамол, завҷаи Менелай, будааст. Баъдтар номгуи дostonҳо то «Илиада» ва «Одиссей» ихтисор гардид, баъзе олимони «Маргит»-ро ба ин рӯйхат зам намеоянд.

«Илиада» як воқеаи муҳорибаи Троя, ҷанги байни пешвои аҳеӣҳои шоҳи микенҳо Агамемнонро бо қаҳрамони юнонӣ Ахиллес, ҷанговари ҷасур ва неруманд, ба ҷаҳорҷубаи тасвир гирифтааст. Барои «Илиада» маҷмӯи ривоятҳо дар атрофи Троя, ақси садои юриши бузурги юнонҳои микенӣ ба қалъаи Осиёи Сағир, сарчашмаи асосӣ мебошад.

Вале баъзе лаҳзаҳо бо дигар воқеаҳои таърихӣ тавъам гашта, дар навбати худ ҳикоятҳои навро дар васфи қаҳрамонҳо ба миён овардаанд.

Муҳосираи шаҳр нӯҳ сол идома ёфт. Бахрдурони юнонӣ бисёр қорномаҳо қарданд ва ҳамаи онҳоро Ҳомер муфассал ба риштаи назм кашидааст. Ӯ дар эҷодаш аз сохти аъъанави шеъри юнонӣ-гекзаметр-шеъри ҳар мисрааш шашрукна истифода бурда, лаҳзаҳои муҳориба, сару либоси ҷанговарон, рафтору кирдор ва маҳалли ҳарбу зарбро воқебинуна сурудааст. Ба шарофати дostonҳои Ҳомер тарзи ҳаёти

ичтимоии сипохиёни ҷунонӣ имрӯз бароямон торик нест. Хатто аз сурудаҳои ӯ археологҳо вайронаҳои Трояро ёфтанд ва таърихдонҳо аниқ қарданд, ки дар ҳақиқат ин шаҳр таҳминан солҳои 1200 то милод аз тарафи ҷунониҳо забт шудааст.

Ба ақидаи Аристотел асоси дostonҳои «Илиада» ва «Одиссей»-ро ягонагии ҳаракати драмавӣ ташкил медиҳад. Инчунин муаллиф характери қаҳрамонандро иброн назмедорад, балки симои қаҳрамон аз суҳанронҳои худӣ ӯ аён мегардад.

Қашифтҳои ҳайратангези Г.Шлиман дарсолҳои 1870-1880 собит сохтанд, ки Троя, Микен ва арқҳои аҳеӣ афсона набуда, ҳақиқатанд. Қошифронро он ҷиз ба шиғифт овард, ки бисёр тасвирҳои Ҳомер бо бозёфтҳои онҳо чун ду хиссаи як себ ба ҳам монанданд. Масалан, «Қадах бо сурати қабутар», ки аз ҳаробаҳои Микен дарёфт шуд, шояд ҳамон қадахе аст, ки аз он пири хирад Нестор шарбат менӯшид.

ҶОРҶ ВАШИНГТОН

(солҳои зиндагӣ 22 февралӣ 1732-14 декабри 1799)

Хирад ва иродаи Ҷорҷ Вашингтон, пешвои беназири амалиётҳои ҳарбӣ буданаш, муҳоҷирони амрикоиро дар мубориза баҳри истиқлолият ба ғалаба овард. Ба сифати нахустин президенти ИМА вай ба муттаҳидшавии миллат ва эҳёи мамлақати нав мусоидат намуд.

Ба шарафи Вашингтон пойтахти кишвар, иёлат, қӯл ва қазираҳо, қӯҳ ва дара, бисёр мавзёҳои аҳолинишин, коллеҷу донишгоҳҳо, қӯчаю хиёбонҳо номгузорӣ шудаанд.

Ҷорҷ Вашингтон 22 февралӣ соли 1732 дар Виржиния, ки падараш Августин дар ин ҷо аз мулки граф Вест Морленд замин харида буд, ба дунё омад. Модараш Мэри зани дуҷуми Августин ба шумор мерафт.

Пас аз се соли таваллуди Ҷорҷ оилаи онҳо ба Хантинг-Крик ба замини назди соҳили дарёи Потомак кӯчид. Соли 1738 аҳли оила ба Ферри-Фарм, панҷоҳ километр ҷанубтар, омад.

Дар синни ёздаҳ Ҷорҷ аз падар маҳрум гашт, Ҳамроҳи ӯ, ки фарзанди қалонӣ буд, дар оила боз се писару як духтар монд. Ба шакл гирифтани шахсияти вай ҳанӯз аз шашсолагӣ бародари ӯғайш Лоуренс, ки баъдтар ба қисми бештари мерос

соҳиб шуд, нақши носутурдани гузошт. Пас аз фавти падар Лоуренс Хантинг Крик ба Маунт Вернон таъдид дод. Пас аз ҷаид моҳи марги шавҳараш Мэри Ҷорҷро ба назди бародарони ӯғай гуселонид.

Ҷорҷ дар мухити хона тарбият ёфт, савод омӯхт, маҳсуан дар омӯзиши фанни математика комёб гашт. Ин ба вай имкон бахшид, ки дар оғози баҳори соли 1748 ҳамчун ёвари топограф дар ҷен қардани қитъаҳои қудогонаи замин ширкат варзад. Зимистони ҳамон сол дар коллеҷи Вилиамсбург имтиҳон суғурда, шаҳодатномаи заминнаймо гирифт. Бо ёрии Лоуренс дар мулки графии Қаллепер танобҷи таъин шуд. Моҳи сентябри соли 1751 Вашингтон ба Барбадос сафар намуд. ӯ ҳамсафари Лоуренс буд. Бародараш меҳост пас аз марӣ саломатигашро беҳбудӣ бахшад. Вале орзуяш ҷомаи амал напӯшид. Лоуренс моҳи июли соли 1752 аз олам ҷашм пӯшид. Ҷорҷ ҳам ба шакли сабуктари бемории нағзак гирифтор шуд.

Пас аз вафоти бародараш Ҷорҷ ба мулки Маунт-Вернон соҳиб гашт. Ҳамон соли 1752 майори дастаи ихтиёрӣ маҳаллӣ интиҳоб гардид ва дар ҷанги қафтсолаи зидди франсузоҳо ширкат варзид. Зуд ҳамчун афсари болаёқат обрӯ ёфт, унвони полковники гирифт. 6 январӣ соли 1759 ба зани 26-солаи бевамонда Марта Дандрич Кастис, ки соҳиби ду фарзанд писару духтар ва бойгариӣ зиёд буд, оила барпо кард.

Ҷорҷ Вашингтони заминдор 16 сол ҳаёти осудаҳолон ба сар бурд. Вай аспҳои хушзоти зиёд ва сағҳои пиқорӣ дошт. Вақти бештараш дар шикор сипарӣ мегашт.

Солҳои 1758-1774 ӯ вақили маҷлиси конунгузории Виргиния интиҳоб мешавад. Сиёсати мустамликадорони Британияи Кабирро зери тозиёнаи танқид мегирад. Ба воридшавии ҷойи

Англия бочи гумруқиро зиёд мекунад ва ин боиси ҷанг мегардад. Вашингтон эътибор ва обрӯи беҳамго, таҷрибаи зиёди ҷангӣ дошт. Аз ин рӯ ӯро соли 1775 сарфармондеҳи армияи муҳоҷирон таъин менамоянд.

Бархӯрди фермерҳои Лексингтон аскарҳои англис 18 августӣ соли 1775 ба оғози ҷанг сабаб гашт. Муқоробаи нахустини ҷиддӣ моҳи июни ҳамон сол дар Банкер-Хилл, наздикии Бостон ба вуқӯъ пайваст. Англисҳо бо вучуди талафоти зиёд, муҳоҷиронро шикаст доданд. Ин ҳолатишқор

сохт, ки амалиётҳои ҷангӣ бояд ба дигар тарз, катъиятӣ ҷиддӣ сурат гиранд. Роҳбарони муҳоҷирон 4 июли соли 1776 дар Филаделфия ҷамъ омада «Декларатсияи истиқлолият»-ро қабул намуданд, ки он Амрикоро давлати соҳибистиклол эълон медошт. Ва ҳам қарор шуд, ки артиши доимӣ сомон дода шавад ва Ҷорҷ Вашингтон сарфармондеҳ таъин гардад. Ҳуман, тамоми музаффариятҳо бахри истиқлолияти давлатии Амрико ба номи ӯ пайванданд.

Вашингтон дарк сохт, ки дар ин ҷанг на танҳо нақши артиш муҳим аст. «Ҳамеша вазъи рӯҳии халқро ба эътибор бояд гирифт, мегуфт вай, агар он ба рафти амалиёти ҷангии мо ҳалал ворид насозад. Ин ба он намуни ҷанге, ки мо пеш мебарем, бисёр муҳим аст. Ҳисси ботинӣ ва омодагӣ ба ҷанбозӣ дар бисёр ҳолатҳо ҷойи маҷбурсозиро мегиранд».

Интизоми ҳарбиро дар мадди аввал мегузошт. Дар рӯбарӯи аскарҳо Вашингтон фармондеҳи сангдил мегуфт. Дар байни наваскарони қаторӣ носозгӯиро решақан ва озодагии ахлоқро ҷорӣ мекард, аммо аз дидани одатҳои ғайриҳарбии афсарон ҷанм мегушид.

Вай конгресси қитъавиро талқин менамуд: «Ба одамон итоат накардан ба сардорони обрӯнадошта хос аст. Танҳо ҷавонмардонии давлатманд, дастпарварони оилаҳои арзанда ҳамчун афсар одатан ғойда меоранд». Вашингтон ба баланд бардоштани моҳонаи афсарон аз ҷониби конгрес комёб гашт. Вале ба ӯ муяссар нашуд, ки ба зудӣ артиши пурқуввати интизоми оҳаниндошта сомон диҳад. Моҳи сентябри соли 1776 англисҳо дар соҳили ҷанубӣ лашкар фароварда, ба амрикоӣҳо якҷанд зарбаи таъсирбахш заданд. Англисҳо бо шукӯху шаҳомат ворида Ню-Йорк шуданд. Дар баландии Гарлем бошад, Вашингтон бо қаҳру ғазаб мегуфт: «Ва бо инҳо ман бояд Амрикоро ҳимоят намоям! О. Парвардигори аъзам, ин ҷӣ артишест!».

Солҳои охири умри Ҷорҷ Вашингтон дар Маунт-Вернон сипарӣ шуданд. Вакте ки тирамоҳи соли 1798 муносибати Франция бо Амрико тезутунд гашт, собиқ президент, генерал-лейтенант Ҷорҷ Вашингтон сарфармондеҳи артиши ИМА таъин гардид. 12 декабри соли 1799 Вашингтон аз рӯи одати ҳамешагӣ аспасовар ба сайри мулкаш баромад ва зерӣ барфу

борон монда, саҳт шамол хӯрд ва пас аз ду рӯз дунёро падруд гуфт. Ҷорҷ 18 декабр дар Маунт-Вернон ба хок супурданд.

ҶОРҶ ГЕРБЕРТ УОКЕР БУШ (1924) Президенти ИМА (1989 - 1993)

Буш соли 1924 дар Миллгони штати Массачусет тавалуд шудааст. Дар солҳои Ҷанги дуҷоми ҷаҳон Ҷорҷ Буш дар театри ҳарбии уқёнуси Ором хизмат мекард. Дар синни 18 солагӣ ӯ яке аз сарнишинони ҷавони қувваҳои муссалаҳи ИМА ба шумор рафта, хизматҳои Буш бо ордену медалҳо қадрдонӣ шудааст.

Баъди ҷанг дар донишгоҳи Йел таҳсил намуда, капитани командаи баскетболи донишгоҳ буд.

Дар рафти ҳаёти ӯ зиёди саноати охири солҳои 60-ум ҳақи ҳудро дар “ширкати оффшор Сапата” фурухта, ҳаёти мустақило ҳамаҷун шахси аз молиявӣ мустақил пеш гирифт. Солҳои 60-70 ба палатаи намоёндагони Конгресси ИМА интиҳоб гардида, аз тарафи маъмурияти Р. Никсон намоёндаи ИМА дар СММ буда, комитети миллии хизби ҷумҳурихоҳонро роҳбарӣ мекард, супоришҳои муҳими маъмурияти Ч. Фордро дар Чин ба сифати намоёндаи ИМА дар Пекин иҷро намуда ва ниҳоят директори СРУ фаъолият намудааст.

Соли 1988 президенти ИМА интиҳоб шудааст. Ӯ ҳудро ҳамчун пешбарандаи сиёсати ҳориҷии хизби ҷумҳурихоҳон нишон дод. Буш қушиҳои ӯ зиёде барои наздикшавӣ бо Чин ва мустақам намудани мавқеи ИМА дар минтақаи Осиё намулдааст. Буш ҳушёрӣ сиёсиро ҳатто дар давраи мочарои Уотергейт соли 1972 аз даст надода, мавқеи мустақами ҳудро нигоҳ дошт. Гарчанде ӯ вазифаи раиси комитети миллии ҷумҳурихоҳонро, ки пешвои он Р. Никсон буд, маҷбур шуд, ки аз вазифаи президентӣ ба истеъфо равад.

Ҳамчун директори СРУ (солҳои 1976 - 1977) якҷанд маротиба аз вазъи бухрони ИМА-ро наҷот дод. Принсипи фаъолияти Бушро ҳамчун “Асоси - бе ҳаракатҳои ногоҳонӣ” номидан мумкин аст.

Ӯ мавқеи ҳудро дар микёси байналхалқӣ ҳеле боваринок пеш мебард. Дар муддати 3 соли президентии худ ӯ тақрибан ба 30 давлати ҳориҷӣ сафар дошт. Соли 1990 маҷаллаи ҳафтаинаи “Тайм” Ҷорҷ Бушро “шахси сол” ва баъди муваффақияти

амалиётҳои харбии "Тӯфон дар биёбон" озод намудани марзи Қувейт аз Ироқ рӯзнама ва маҷалаҳои бонуфузи ғарб яқдиллона Бушро "пешвои демократияи ҷаҳон" эълон намуданд. Дар марақаҳои пеш аз интиҳоботӣ ба ӯ писари калониаш Нейл ёрӣ мерасонд. Ӯ соҳиби 5 фарзанд: 4 писар ва 1 духтар мебошад.

ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХӢ

Авчинтеппа – ёдгории қадимааст, ки бо номи Обчинтеппа низ ёд мешавад. А. яке аз биноҳои шаҳр – маркази Марғиёни қадим буда, ба ҳазораи II пм. тааллуқ дорад. Харобаҳои ҳоло дар қисми шарқии резишгоҳи дарёи Мурғоб (қаламрави

Чумхурии

Туркманистон) боқӣ мондааст. Масоҳати ёдгории мазкур 150 х 100 метр буда, девори ғимоявӣ дорад, ки аз 12 бурҷ иборат аст. А. асосан аз хишти хом сохта шудааст.

Бостоншиносон ҳангоми ҳафриёт аз ин қатори бозёфтҳо, инчунин зарфҳои сафолӣ дар ҷархи кулолӣ тайёр кардашуда, мичмарҳои сангин, найза, даспонаҳои мисин ва ғайра пайдо шуданд, ки хело ҷолиби диққат мебошанд. Ин бозёфтҳо дар дар омӯзиши таърихи қабилаҳои бохтарӣ ва маданияти Бохтари қадим дорои аҳамияти калон аст.

Аёзқалъа – харобаи се қалъа воқеъ дар ноҳияи Берунии Қарақалпоқистони Чумхурии Ўзбекистон, ки ба асрҳои IV – II пм., тааллуқ дорад. Соли 1937 дар ин ҷо экспедитсияи Хоразм ҳафриёти археологиро оғоз намуд. Қалъаи сеюм муфассалтар омӯхта шуд. Ин қалъа вусъаташ 260 х 180 метр буда, аз саҳни ҳавлӣ ва 40 хона иборат аст. Вусъати умумии хонаҳо 2400 м². Деворҳои хонаҳо аз хишти хоми чоркунҷа сохта шудааст. Дар А. ашёи сафолӣ, олоти меҳнат, аслиҳа, тангаҳои мансуб ба давраи Кушониён, аз ҷумла тангаи аҳди Канишка ёфт шудааст.

А. дар он замон дар шимолу шарқии Хоразм яке аз истеҳкомҳои муҳим ба шумор мерафт.

Айритом (Ҳайратон) – харобаи шаҳри қадимааст, ки дар 18 км шарқтари шаҳри Тирмизи Ўзбекистон, дар соҳили дарёи Аму ҷойгир аст. Аз рӯи омӯзишҳои олимони муайян гардид, ки А. ба асрҳои II – I пм., тааллуқ дорад. Соли 1932 дар тешаи асосии А. тасодуфан арақи (болори сарбастааст дар пештоқи бино) сангӣ (фриз) аз тарафи сарҳадчиён ёфт шуд. Ҳамин чиз сабаб шуду аз соли 1933 омӯзиши мунтазами он шурӯъ шуд. Дар натиҷаи тадқиқот маълум гардид, ки масоҳати А 3000 х 300 метр буда, қад – қадӣ дарё ба масофаи 2,5 км кашол ёфтааст. Солҳои 1933 – 37 экспедитсияи археологӣ бо сарвари М. Е. Массон 7 арақа пайдо намуданд. Дар он духтарону писарон акс ёфтаанд, ки дар даст асбобҳои гуногуни мусиқӣ ва гулу гулдастаҳо, зарфҳои пурмеваю дигар ҳадиҳо доранд. Ин арақаҳо аз рӯи услуб ва амал ба санъати кушони тааллуқ дошта, намунаи барҷастаи санъати ҳайкалтарошии Осиёи Миёна мебошад. Давоми солҳои 1963 – 66 экспедитсияи Институти санъатшиносии Ўзбекистон дар ин ҷо ҳафриёт гузаронидааст. Аз рӯи ҳулосаҳои олимони А тахминан 5 аср вучуд доштааст. Дар ин хусус зарфҳои сафолӣ ва тангаҳои Юнону Бохтар ва Кушониён гувоҳӣ медиҳанд. Аз А олимони инчунин биноҳои алоҳида барои аслиҳа пайдо карданд. Соли 1938 аз А. харобаи ибодатхонаи буддой пайдо гардид. Ибодатхонаи мазкур ба асрҳои I – II мансуб буда аз утокаҳои алоҳида иборат будааст. Дигар аз бозёфти нодири А қабристон мебошад. Аз рӯи қовишҳои олимони маълум мешавад, ки Қабристон ба асрҳои II пм., ва I мелодӣ мансуб мебошад. Дар натиҷаи омӯзиши қиёфҳои ҷасадҳои пайдо шуда муайян гардид, ки ин ёдгории таърихӣ ба аҷдоли тоҷикон тааллуқ дорад.

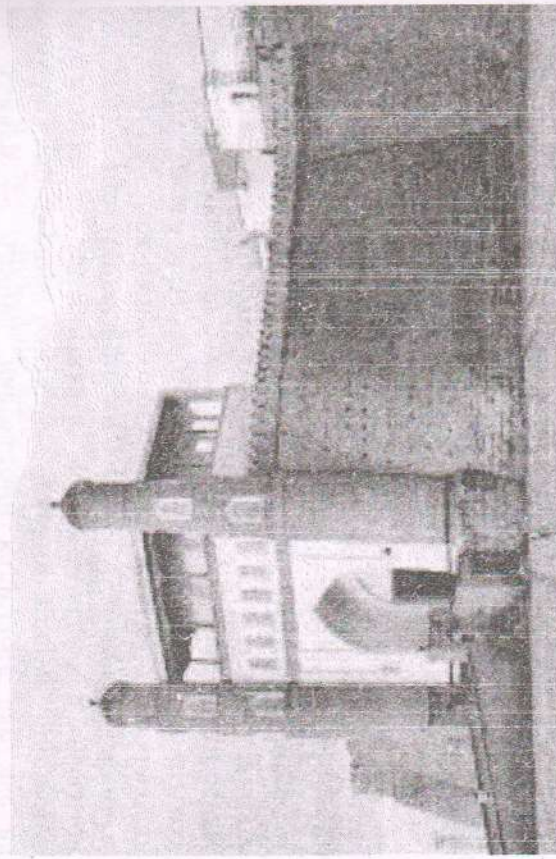
Аламут – қалъаи бузургу мустақкам ва ноҳияе бо ҳамин ном дар Дайламони ноҳияи Рӯдбори Эрон ҷойгир аст. Калимаи аламут аз лаҳҷаи дайламии алуҳ гирифта шуда, маънояш уқоб ва омӯхт, яъне уқоб омӯхт мебошад. Аз рӯи ривояте гӯё яке аз ҳукмронони Дайламо уқобе дар сохтани ин қалъа роҳнамоӣ намудааст. Маънои калима низ ба ҳамин ривоят алоқамандӣ дорад. Қалъа таҳминан соли 860 дар болои кӯҳи баланд, дар болои кӯҳҳои Албурзи марказӣ сохта шудааст. Пас аз ин ин ноҳия ва қалъа дар итоати Мусофириён ва то фатҳи Исмоилиён дар итоати Алавӣён қарор дошт. Ин мавзеъ давоми солҳои 1090 – 1256 ҳамчун қароргоҳи асосии шохони давлати Исмоилиён доништа мешуд. Дар ин муддат Исмоилиён тамоми қарору амрҳои худро бо забони тоҷикӣ – форсӣ нашр мекарданд. Соли 1256 дар натиҷаи Ҳамлаи муғул қалъа осеби зиёд دید. Тибқи маълумоти сарчашмаҳои асримиёнагӣ дар Аламут расадхона, заробхона, китобхона ва дигар муассисаҳои илмию адабӣ вучуд доштааст.

Аличур — Аличӯл, қабристони қадимаест дар яке аз водиҳои калонгарини Бадахшон – водии аличӯл. Қабристон гувоҳ аст, ки дар ин минтақа аз замонҳои хеле қадим одамон маскун будаанд. Дар резингоҳи дарёҳои Чулоқтакка, Оқчилиға, Қабриған ва ғайра бошишгоҳи одамони асри санг (ҳазорсолаи IX – VIII то м.) маълум шудааст. Бошишгоҳҳо иқоматгоҳи муваққатии шикорчӣён буданд, ки аз онҳо фақат олоғи сангӣ: нӯги найзаҳо ва кордҳои гуногун боқӣ мондаанд. Маданияти аличур аз маданияти Маркансуи Помири Шимолӣ хеле фарқ дошта, аз дигар ёдгориҳои Помири Шарқӣ ба назар кӯҳнагар мерасад. Дар ҳазорсолаи аввал то м. дар водии аличур қабिलाҳои ҷанговари сақоихо зиндагонӣ мекарданд, ки ба ҷорводорӣ машғул буданд. Дар поёноби дарёи аличур (Аличӯл) ду қабри сақҳо ёфт шуд, ки аз онҳо найзаҳо, афзори асп, зарфҳои сафолӣ пайдо гардиданд. Хуусан деғҷаи биринҷӣ хеле ҷолиби диққат аст, ки дар ду гӯшакаш акси барҷастаи парандаи уқобмонанд ҳаст. Дар асрҳои миёна водии аличур роҳи қорвонгузар будааст.

Ариқтоғ – қабристонест мутааллиқ ба ҳазораи II пм ва ибтидои мелодӣ, ки ҳоло дар доманаи қаторкуҳи Ариқтоғ, дар қисми шимолии водии Бешкент, дар қаламрави ноҳияи Шахритус ҷойгир аст. Давоми солҳои 1955 – 59 А. М. Манделштам дар ин ҷо ҳафриёт гузаронидааст. Аз рӯи ҳафриёти олимон маълум гардид, ки қабрҳои А. доирашакл ва росткунҷа қанда шуда, ихотаи сангӣ доранд ва як ҳасад дар ҷуқурии одӣ гӯронида шудааст. Дар қабрҳо досу дастпонаҳои биринҷӣ ва зарфҳои сафой пайдо шуданд. Давраи охири қабристон ба замони ҳуҷуми гуруҳҳои калони бодиянишин ва инқирози давлати Юнону Бохтар рост меояд.

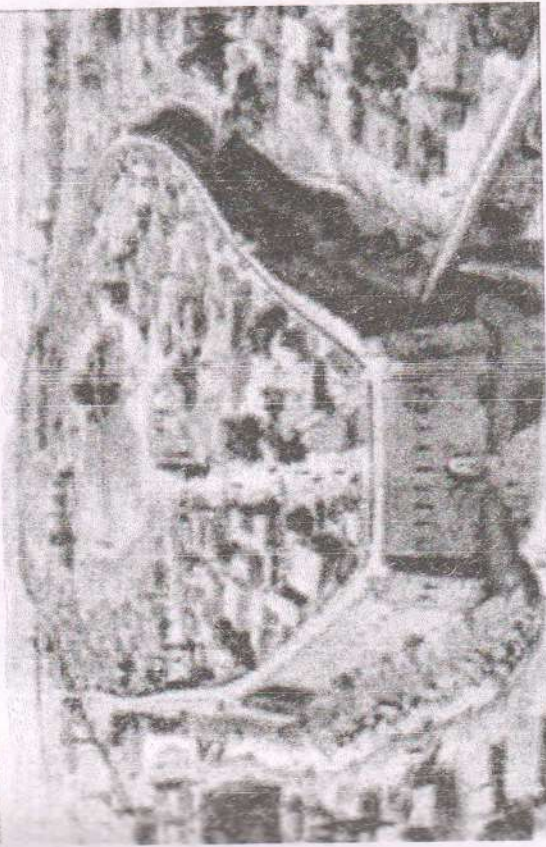
Арки Бухоро – ёдгории меъмории ва таърихӣ тоҷикон, ки дар Бухоро ҷойгир буда, оғози сохтмонаш ба асри III рост меояд. Дар замони ҳукмронии сулолаи Шайбонӣён (асри XVI) ёдгории мазкур шакли ансамбли меъморию гирифтааст. Тибқи маълумоти «Ҳазонин-ул-улум», ки А. Наршахӣ дар «Таърихи Бухоро» овардааст, бунёди он ба аҳди Сиёвуш рост меояд. Аммо он борҳо вайрон шуда дубора обод мешавад. Солҳои 1139 – 40 Хоразмшоҳ Отсиз бо забти Бухоро аркро хароб кард.

Соли 1142 волии Гургон – Алп-Тегин дубора қалъаро таъмир намуда, аз пештара ҳам зеботар намуд. Дар натиҷаи хучуми қабилаҳои оғӯз дар соли 1144 боз вайрон шуд. Давоми солҳои 1207 – 1208 Муҳаммад Хоразмишох пас аз паҳши шуриши Малик Санҷар дар Бухоро қалъаро аз нав обод кард. Соли 1220 дар натиҷаи хучуми муғул шаҳри Бухоро вайрон гардид ва дар рафти он қалъа низ осеби калон дид. Дар аҳди Шайбонийён ин ёдгории таърихӣ шакли хело мунақашу зеборо гирифт. Бори охир Арки Бухоро дар натиҷаи ҳамлаи аскарони сурх дар соли 1920 зарар дидааст.

Шакли арк чоркунҷаи номутаносиб, баландиаш 20 метр, масоҳаташ 4 га. Деворҳои дар ибтидо аз хишти хом ва баъд аз хишти пухта сохта шудаанд. Дарвозаи шарқӣ дар асри XV ва ғарбӣ дар асри XVI сохта шудааст. Дар дохили арк девонхонаҳо, биноҳои истиқоматӣ, қасри амир, масҷиди ҷомеъ, масҷиди хурд, заробхона, заргархона, ҳавлӣ, маҳкамаи кӯшбегӣ, зиндон, ҳарам, саломхона, ҳазинаи амир, борутхона, ҳаммом, саисхона, устохонаҳо, қорихона ва 18 мусофирхонаҳо вучуд доштанд.

Дар аҳди Амир Олимхон дар А. Б. қариб 3 ҳазор кас зиндагӣ мекардааст. Ҳоло танҳо 30 фоизи биноҳои арк боқӣ мондааст. Дар дохили А. Б. дар майдони 120x100 метра ҳафтиёт гузаронида шуд, ки осори биноҳои зиёде мавҷуд буданд. Олимхон дар асоси бозёфтҳои пораҳои кубур ва дигар лавозимоти обкашӣ тахмин заданд, ки бино бо системаи

гармидиҳӣ муҷахҳаз будааст.

Дар А. Б. чоҳи махфӣи корезмонанде вучуд доштааст, ки роҳи зерзаминии аркро бо ҳавзи Лесак (ҳавз берун аз арк, дар қисми ҷанубии он воқеъ буд) мепайваст. Ин васоили махфӣи таъминии об барои рӯзи муҳосира таъйин гардида буд. Зимни ҳафтиётҳои соли 1990 дар ҳудуди меҳмонхонаи амир ташноб, яххона ва ҳаммом пайдо гардид.

Соли 1997 ба муносибати 2500 солагии Бухоро тахтгоҳи ҳавли дохили аркро таъмир карда, шакли пешинашро барқарор намуданд. Ҳоло дар А. Б. Музей – мамнӯғҳои давлатии меъморию бадеии вилояти Бухоро ҷойгир аст.

Афросиёб – харобаи яке аз бузургтарин шаҳрҳои Суғди қадим, ки то асри XIII дар самти шимолии Самарқанд ҷойгир буда, 280 га масоҳат дошт. Аз нимаи дуюми ҳазораи I то мелод то ибтидои асри XIII чун маркази ҳаёти маъмурии Суғд

машхур буд. Дар хароба дар натиҷаи ҳафриёт боқимондаҳои биноҳои маъмурию манзилӣ ва бозёфтҳои ашёи давран Ҳахоманишиён, суғду эллини, Кушониёну Ҳаётолиён пайдо шуданд. Номии хароба тақрибан дар асри VII пайдо шудааст. Атрофи ин ном байни олимони фикри ягона вучуд надорад. Як қатор олимони ба ин назаранд, ки номии хароба бо номи қаҳрамони «Шоҳнома»-и А. Фирдавӣ – Афросиёб иртибот дорад. Соли 1967 бошад санаде пайдо шуд, ки мувофиқи он ин мавзеъ Парасиоб ном доштааст, ки маънои паҳлуи шаҳри Болои дарёи Сиёб дорад. Қайд намудан зарур аст, ки димнаи А. дар шарқ ва шимолу шарқ бо дарёи Сиёб пайваст аст.

Дар адабиёти тоинқилобии рус А. бори аввал дар ҳисоботи К. Ф. Бутенев ва Ф. Богословский (1841), инчунин дар асари Н. В. Хаников (1843) зикр мешавад. Бори аввал дар А. соли 1874 майор Барзенков ҳафриёт анҷом медиҳад. Соли 1885 бостоншинос Н. И. Веселовский ба омӯзиши илмии А. ибтидо гузошт. Ҳамин тарв, дар солҳои минбаъда аз тарафи олимони рус, ба монанди В. В. Бартолд (1904), В. Л. Вяткин (1904, 1912, 1925 – 1930), М. Е. Массон (1919), А. И. Тереножкин (1945 – 1948), В. А. Шишкин (1958), дар ин ҷо қорҳои омӯзиши хело зиёд гузаронида шудааст. Соли 1966 А. мамнуъгоҳ эълон гардид ва зери назорати махсус қарор гирифт. Ҳоло омӯзиши бостоншиносии А-ро ҳайати експедитсияи Институти бостоншиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Фаронса давом медиҳанд, ки дар он олимони узбек Я. Ғ. Ғуломов, Ш. Тошхӯчаев, М. Исмилдинов аз фаронсавиҳо Пол Бернар ва Франс Гренс саҳмгузоранд.

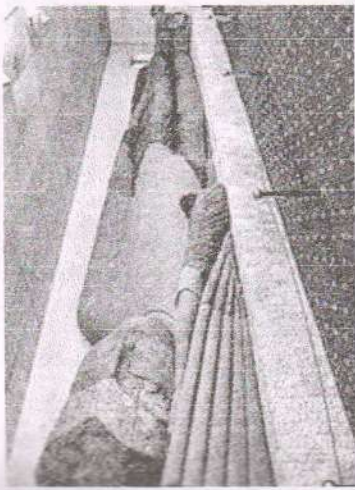
Осори шаҳри атиқа дар мавзеҳои гуногуни А. мушоҳида гардидааст ва онро ба Мароқанди муаллифони юнонӣ, ки дар тасвири лаҳзаи муборизаи шиддатноки суғдиён бо Искандари Мақдунӣ борҳо ёдоварӣ намудаанд, айният медиҳанд. Шаҳр дар тӯли таърих дар натиҷаи ҳучуми қавму қабоили бегона осеби зиёд дид. Аз ҳама осеби зиёд бори охир Ҳангоми Ҳамла муғул ба шаҳр расид.

Ахшикат – харобаҳои пойтахти қадимаи вилояти тоҷикнишини Фарғона, ки асрҳои III – II пм., бунёд шудааст. Асрҳои IX – XVI ба шаҳри калон табдил ёфта дар ҳаёти сиёсӣ,

иқтисодӣ ва фарҳангии Фарғона нақши калон гузошт. А. охири асри XVI хароб гардида, харобаҳои ҳоло бо номи Эски Аҳси дар ҷамоати деҳоти Шаҳанди ноҳияи Намангони вилояти Намангони Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мондааст. А. аз се қисм: арк, шаҳристон ва работ иборат буда, ҳар кадом аз се тараф бо деворҳои алоҳида ихота шудаанд. Дар А соли 1885 ва 1914 аналитик ҳафриётиро гузаронида шуда, соли 1940 Институти таъриху бостоншиносии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқоти махсус доир намуд. Зимни ҳафриёти бостоншиносӣ аз ин ҷо лўлаҳои сифолин, тангаҳои гуногун, зарфҳои шишагин, биноҳои алоҳида ва ғайра, пайдо гардиданд.

Ачинатеппа – харобаи ёдгориҳои дини буддой нимаи асри VII ибтидои асри VIII. Бори аввал А-ро аз 15 км дуртари шаҳри Қургонтеппа (ҳозира Бохтар) соли 1959 бостоншинос Т. И. Зеймал кашф кардааст. Номии асосии ин ёдгори А нест. Ин номро солҳои 40-уми асри XX мардумони маҳаллӣ ба он гузоштаанд. Сабаби чунин ном гирифтани Ҳам дар он аст, ки боре Ҳангоми борони зиёд як ҷои теппа фуру рафта сӯроҳие пайдо мешавад. Нафаре аз маҳаллиён вориди он шуда аз он ҷо бути якпахлу хобидасро мебинаду тарсида ба берун мебарояд ва баъдан бо ҳайҷони зиёд дидаашро ба мардум нақл мекунад. Бо Ҳамин мардум ин ҷоро чунин ном мегузоранд.

Аз соли 1961 Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистони Ҷанубӣ бо сарвари Б. А. Литвинский Т. И. Зеймал дар А мунтазам ҳафриёт доир карда, соли 1973 таҳқиқи он қомилан ба анҷом расид. Ачинатеппа бинои росткунҷаест, ки вусъаташ 100x50 м баландиаш 6 м., мебошад. Аз ду қисмати мутаносиб иборат буда, бо роҳрав қисмҳо ба Ҳам мепайванданд, ки қисмҳои дар рафти таҳқиқ шарған «дайр» ва «маъбад» номгузорӣ карданд. Дар миёни «дайр» ва «маъбад» ҳован ҷой дорад. Иморати ҳар як қисми бино аз рӯи тарҳи сохтмони чорайвона бино ёфта, аз

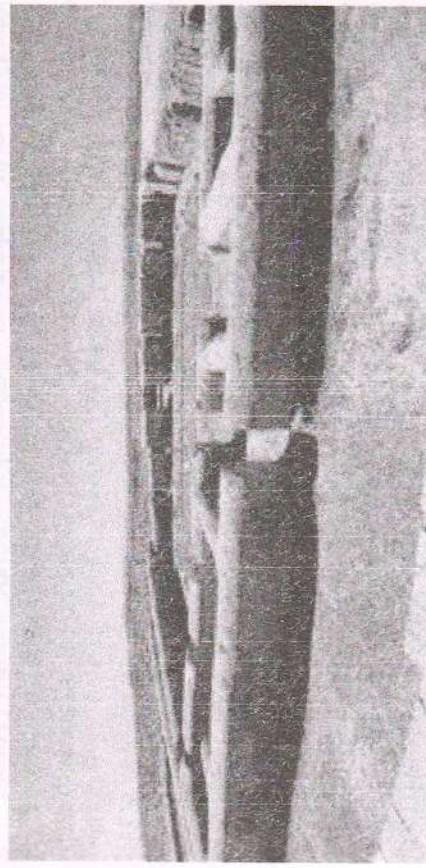

поса ва хишти хом, тахурсии он аз хишти пухта сохта шудааст. Фарши хучраҳо, рӯи ҳавӣ ва девори биноҳои ибодатгоҳ бо хишти пухта рӯкаш шудаанд. Равоқҳо камбар ва биноҳо гунбаздор будаанд. Дар маркази нимаи «дайр» ҳавлии чоркунҷае ҳаст (19x19 м), ки дар атрофи он хучраҳо ибодатгоҳ, толор ва биноҳои хочагӣ ҷой гирифтаанд. Ҳамаи ин биноҳоро роҳрав ба ҳам мепайваست. Ороиши меъмории ибодатгоҳи дайр мураккаб буда, шифту девор нақшу нигор ва мучассамаҳои бисёр дошт. Ҳангоми ҳафриёт пораҳои мучассамаи калони баландиаш 4 метр, ки дар маркази бино воқеъ буд, ёфт шуд. Поини деворҳо, рӯи суфаҳо ва пояи ҳайкалҳо бо нақшу нигор оро доранд. Дигар биноҳои дайр ва хучраҳои роҳибон намуди одӣ доранд. Дар яке аз роҳравҳо мучассамаи 14 метри якпахлу хобидаи Буддо дар ҳолати ниравана ва дар тоқчаҳо мучассамаҳои хурди Буддои нишаста ёфт шудаанд. Мучассамаҳоро аз гил сохта рангу бор додаанд. Тасвири А. дар асоси анъанаҳои наққошии ҳамонзамонаи Осиёи Миёна иҷро шудаанд. Нақши иблис, роҳиб ва одамони одӣ низ ҳаст. Дар вақти ҳафриёти А. бисёр бозёфтҳои шайъи сафол, маснуоти шишагӣ, филизӣ ва сиккаҳо ёфт шуданд. Хусусан сиккаҳо ҷолиби диққатанд. А. тақрибан сад сол ғайб буд ва ба тахмин дар солҳои 40-уми асри VII дар рафти истилои арабҳо тадриҷан хароб гардид. Ҳафриёти А. аҳаммияти илмӣ дорад. А. нахустин ёдгории буддой дар Осиёи Миёна аст, ки пурра таҳқиқ шудааст.

Бағром – харобаҳои шаҳри замони Кушониён, ки ҳоло дар 60 километрии наздикии Кобул дар доманақӯҳи Ҳиндукӯх, ҷойгир аст. Калимаи бағром аз ду бахш: бағ, бог – Худо ва ром – хушӣ ва шодмонист. Б. дар маънаҳои қадим бо номи Каписо низ ёд мешавад. Биноҳои Б. аз хишти хом болои пойдевори сангин сохта шудааст. Ҳафриёти Б. нишон дод, ки он дар асрҳои II – I пм., ва I – V мелодӣ обод будааст. Шаҳр аз рӯи нақшаи меъмрон сохта шуда, кӯча, хиёбонҳо бо тартиб ва ҷо ба ҷо ҳастанд. Деворҳои муҳофизатӣ ростанд ва дар масофаи 18 – 20 метр дар он бурҷҳои тирандози баробарпахлу ё худ тиркашҳо сохта шудаанд. Дар байни бозёфтҳои Б. зарфҳои шишагин бо расмҳои қаҳрамонҳои устуравии Юнону Рум ба монанди

Ҳеракл, Амур ва ғайра бисёр мебошанд. Махсусан, бозёфтҳои аз устухони фил тарошидашуда бо симои канизақҳо, раққосон ва сарояндагону навозандагон хеле ҷолибанд. Умуман, Б. яке аз шаҳрҳои мутараққии тичоратӣ, ҳунармандӣ ва меъморий дар асрҳои зикршуда буд.

Байканд (Пайканд) – шаҳри асримиёнагии тоҷикон, ки аини замон харобаҳои дар 35 км ҷанубтари шаҳри Бухоро боқӣ мондааст. Номи шаҳр дар адабиёти таърихӣ бо номҳои гуногун, аз ҷумла Байканд, Байғандод, Боканд, Бисканд, Пайкинд, Пайканд оварда шудааст. Ба навиштаи Меҳроди Баҳор, Б. аз ду калима - «бай», маъхуз аз «бағ», ба маънои Худо ва «ганд» (шакли дурустаи «канд» Д. М) ба маънои маҳал ё макон таркиб ёфтааст. Ба навиштаи Наршахӣ Б. дар рӯзгори Сосониён ноҳияи бузурге буда, дар он қалъае бо номи «Қалъаи Дабусӣ» вучуд доштааст, ки шох дар он маскун будааст. Дар асрҳои миёна аҳолии Б. аксаран ба тичорат машғул буданд. Аз ин рӯ, Б. шаҳри тоҷирон низ меноманд. Агарчӣ Б. ҷадин маротиба вайрон шудааст, аммо дар аҳли Сомониён ба дараҷаи баланди тараққиёт расид. Дар шаҳр бозору масҷид, дӯконҳои зиёд, биноҳои маъмурию истиқоматии зиёд, роҳравҳои калону хурд ва дигар ободихо доштааст. Бинобар нақши Наршахӣ дарозии Б. бист фарсангро ташкил дода, дар он ба дараҷае мурғу моҳӣ ҷамъ меомадааст, ки дар тамоми Ҳуросон ҳамто надоштааст.

Балаликтеппа – кўшк асрҳои V – VII дар масофаи 30 км шимол Тирмиз чойгир аст. Солҳои 1953 – 55 Л.И. Албаум, ин ёдгори таҳқиқ намуд. Баландиаш 10 м, пойдевори кўшк чоркунҷаи паҳсагин (30x30), буда дар сатҳи он 14 хона ҷой гирифтааст. Гирди он бо девор ихота шуда буд. Як кунҷи девор минорае дошт, ки он вазифаи домомадгоҳро низ иҷро мекард. Дар асри VI саҳни ҳавлӣ хонаҳои нави маросимӣ сохта шуданд. Аз хонаҳо зарфҳои сафолин: кўза, табак, коса, ҷомҳо боқимондаи асбобҳои мусиқии ҷубин, тавақи шишагин бо акси зане, ки кўдак мемаконад, ёфт шуд. Боми хонаҳо Ҳамвор, болорҳои ҷубини он кандакорӣ шуда буд. Дар девори хонаҳо нақши 28 марду зани ба рӯи қолин нишаста, акс ёфтааст. Занҳо бо либосҳои қимматбаҳо, камарбандҳои заррин, ангуштарин ва камарбанди тилло гўшвору гарданбандҳо ва оина аск ёфтаанд. Дар паси онҳо акси 12 хизматгори бодбезак ба даст номудор аст. Дар нақш акси Таҳриён тасвир гардидааст. Нақшҳои либоси одамон хусусиятҳои умумӣ дошт, аммо нақшҳои ҳар як қисми либосро бо рангҳои гуногуну маҳорати том офаридааст, ки як нақши либос ду бор такрор намеёбад. Нақшҳои Б аввалин навъи санъати тасвирии Таҳристон дар Осиёи Миёна ба шумор меравад.

Баланддарвоза – маҷмуи биноҳо, ки иборат аз ду масҷид, ду дарвоза, ду мақбара буда, яке аз ёдгориҳои таърихӣ машхури замони Акбаршоҳ (1556 – 1605) мебошад. Соли 1576 ҳамчун тоқи зафар ба ифтихори лашкаркаши Акбар ба Гуҷарот ва фатҳи он, дар ҷойи дарвозаи куҳнаи бо санги сурх бунёдшуда сохта шуда дар ноҳияи Фотеҳпури иёрати Утар-Прадеши Ҳиндустон воқеъ аст.

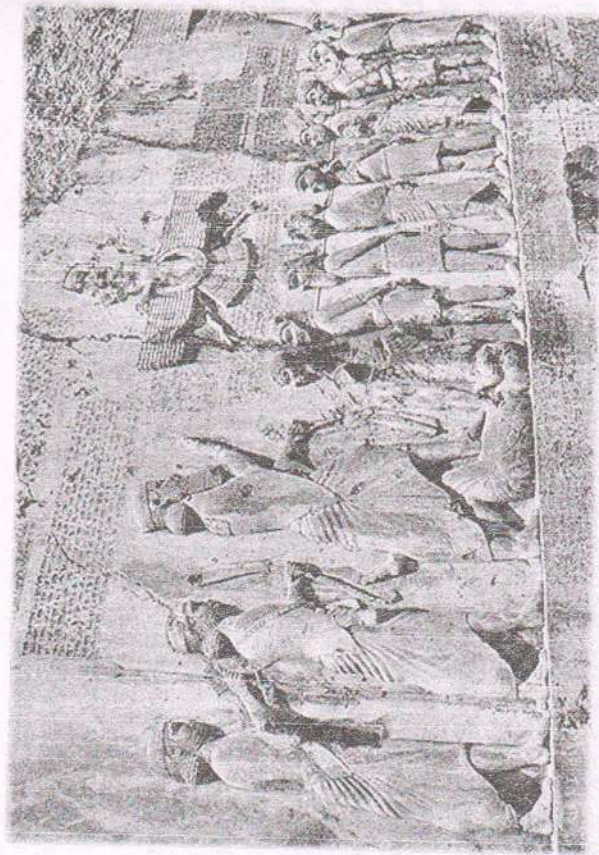
Балдойтеппа – бошингоҳи археологӣ асрҳои V – III то мелод ва асри III ибтидои асри V м, дар ҳудуди ҳозираи ноҳияи Кушониён. Дар қабати харобаҳои асрҳои V – III то мелод вайронаи ду қабати иқоматӣ – Балдаи I, Балдаи II, Балдаи III ва зарфҳои сафолин ёфт шудаанд. Хона ва биноҳои хочагӣ дар атрофи саҳни ҳавлӣ ҷой гирифтаанд. Дар қабати миёна ҳазинаи тангаҳои охири аҳди Кушониён ва ибтидои аҳди Сомониён ёфт шудааст. Зарфҳои сафолин ба маснуоти

сафолини қабати болоии маҷмуи димнаи Ёвон (Тамашотеша ва Гарфқалбаи замони Юнону Бохтар) шабоҳат доранд. Деҳаи Б, дар асрҳои V – III то мелод ва асри III ибтидои асри V м, аз ободии водии Вахши он замон, гувоҳӣ медиҳад.

Баҳрин Дарвозӣ – мақбараи Нурулҳақ (Баҳрӣ) валади Мавлоно Абдулҳай валади Мавлоно Абдулқаҳҳор (1860 – 1915), шоир ва донишманди тоҷик, ки дар деҳаи Сангевни Дарвоз чойгир аст. Баҳрӣ аввал дар назди донишманди маҳаллӣ Маҳдуми Аълам илм меомӯзад ва баъдан ба Бухоро омада дар мадрасаи Кўкалтош 10 соли дигар таҳсил мекунад. Нуфузи дониши ӯ то ҳақде боло рафт, ки бархе аз уламои Бухоро ба ӯ душманӣ варзиданд ва Ҳамин буд, ки дубора ба ҷодғоҳи хеш баргашт. Дар ин ҷо ба тадриси ҷавонони маҳаллӣ машғул мешавад. Дар баробари ин ба эҷоди шеър низ мебардозад. Ҳоло мақбараш дар сурати зебою мунаққаш дар Дарвоз боқӣ мондааст, ки зиёратгоҳи садҳо нафар ихлосмандони шоир мебошад.

Бобуртеппа – кўшки деҳқонии аввали асрҳои миёна, дар масофаи 6 км шарқтари д. Сузинаи н. Панҷакент воқеъ аст. Бино дуошёна буда қабати болоӣ вайрон шудааст. Бостоникосон соҳиби 1953 – 1955 танҳо як қисми онро кофтаанд. Бобуртеппа аз хишти хоми 46x25x10 см сохта шудааст. Аз рӯи ёдгориҳои мавҷуда маълум мешавад, ки он асри 7 сохти, асри 9 вайрон мешавад. Дар асрҳои 11-12 ҳаёт дар Бобуртеппа дубора баргарор мешавад. Аммо дере нагузашта одамон ба сабабҳои номалъуме он ҳоро тарк мекунанд.

Бесутун – ин ёдгории таърихӣ бо номҳои Бесутун, Баҳистон, Бағистон, яъне маҳалли Худоён ҳам зикр мешавад. Б катибаи замони Ҳахоманишиён буда, ҳоло дар ҳудуди 35 км шаҳри Кирмоншоҳи Эрон чойгир аст. Катибаҳои Б бо фармони шоҳаншоҳи Ҳахоманишиён – Дорой I (522 – 486 пм) ҳаққонӣ шудааст. Тасвирҳо роҷеъ ба ошӯби Бардияи дурӯгин ва 9 нафари дигар, ки дар аҳди Дорой сарпечӣ карда, ҳар кадоме даъвои мустақилият намуданд, мебошанд. Доро рост истода ба тақдиси Ахурамаздо дастӣ ростӣ худро баланд карда ва пой чапашро бар

Гауматаи муғ, ки бар пушт хобида ва аспиха ба даст дорад, гузоштааст. Дар болои сари Доро Фраҳар дар парвоз аст. Пушти сари Доро ду нафар, ки бояд аз мансабдорони олирутбаи дарбор бошанд, истодаанд. Дар рӯ ба рӯи Доро нух нафар, ки дар минтақаҳои мухталифи шоханшохӣ даст ба шӯриш зада буданд, ҳақкоқӣ шудаанд.

Катибаи Б ба се забон – форсии бостон, эламӣ ва меҳӣ канда шудааст. Матни форсии бостон дар панҷ сутуни кӯҳ кандакорӣ шуда, теъдоди сатрҳо дар ҳар сутуни он чунин аст: 96, 98, 92, 92, 36. Матни эламӣ дар ду гуна; матни дувум дар се сутун, ҳар кадом иборат аз 81, 85, 94 сатр. Матни аккадӣ фақат дар як сутун навишта шуда, аз 112 сатр иборат аст. Ин матнҳо дар байни солҳои 1835 – 1847 аз ҷониби Г. Роулинсон рӯйнавис ва хонда шудааст.

Боғи Ғалаба – боғ ва маҷмааи меъмориву ҳайкалтарошии ёдгории дар тепшаҳои шарқии шаҳри Душанбе ҷойгир аст. Б. Ғ. соли 1975 ба муносибати 40 солагии Ғалаба ба Олмони фашистӣ бунёд шудааст. Меъморони маҷмуаҳои таърихӣ боғ Б. А. Зухурдинов, М. Шербинин ва ҳайкалтарош Д. Б. Рябичев мебошанд. Тибқи нақшаи асосии шаҳри Душанбе барои

ҳаракати тамошобиноиро ба инобат гирифтаанд. Шахс ҳангоми ҳаракат қаҳрамониҳои падарону бобоёиро, ки ҷонашонро дар хифзи Ватан қурбон намуданд, дарк менамояд. Тамошобинон бо зинапоя аз Майдони андӯх гузашта, ба майдончаи назоратӣ мерасанд, ки аз он ҷо гулашти қаҳрамонон ибтидо меёбад. Аз хати намо қад-қадӣ майдонча ва зинапоя тахтасангҳои болои қабр бо нақшҳои муқарнасай гузошта шудаанд. Болотар аз он майдончаи меҳмонон воқеъ аст, ки дар девори мармариаш ба шарафи ҷанговарон бо ҳарфҳои зарҳалӣ «Ҳеч кас ва ҳеч чиз фаромӯш напудааст» навишта шудааст. Маҷмааи Б. Ғ. бо зебони меъморӣ дар Осӣи Марказӣ беназир аст ва дар тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстии ҷавонон саҳми арзанда дорад. Дар ин ҷо ҳар сол 9 май намоиши гузашти ҳарбӣ баргузор мешавад, наваскарон қасами ҳарбӣ ёд мекунанд. Дар баробари ин Б. Ғ. ба як гушаи сайру саёҳати шаҳрвандон ва меҳмонони хориҷӣ низ табдил ёфтааст.

Боғи Парчами миллӣ – Боғ соли 2012 бунёд шуда, масоҳати он 16,68 га. аст. Боғ бо тарроҳӣ ва меъморӣҳои вижааш аз дигар боғҳои шаҳр фарқ мекунад. Боғ ду дарвозаи мунаққаш дорад – яке аз самти «Қасри Миллат» ва дигаре аз кӯчаи Исмоили Сомонӣ. Маркази боғро Парчами Миллӣ (баландиаш 165 м.) оро медиҳад. Дар ҳошияи Парчами Миллӣ кӯли бузургест, ки дар миёнҷояш буфету қаҳвахона дорад ва дар соҳилаш 10 қайқча барои ҳавасмандони шинаварӣ омодааст. Дар атрофу дохили боғ, аз ҷумла, дар назди Парчами Миллӣ фаввораҳо сар мекашанд; дар атрофи парчам ҷароғҳои баландшиддат гузошта шудаанд, ки шабона тобиши

ҷолибе доранд. Дар боғ майдони варзиши низ муҳайёст, ки дар миёнҷош мучассамаи уқоби болкушода устувор аст. Дар паҳлуи майдони варзиш барои саргармии наврасон 5 теппачаи бо ҳам васлшаванда ва 8 манораи кандакорӣ низ сохта шудааст. Барои баргузории мулоқотҳову бозиҳову чашнҳо дар боғ майдончаи мудаваар мавҷуд аст. Дар боғ беш аз 10 ҳазор бех (аз 50 намуд) дарахтони сояфкану гулбар шинонда шудааст. Роҳраву гулгаштҳои боғ то 4 км тӯл кашидаанд. Дар атрофи гулгашти бузурги боғ, дар назди Осорхонаи миллий 31 муҷассасаи номоварони таърихи миллият, ба монанди Куруши Кабир, Чамшад, Шоҳи Каёниён, Шохӣ Кушонӣён, Низомулмулк, Сарлашқари Суғд — Шох Хусейн, Шохӣ Хатлон, Рӯдакӣ, Абуалии Сино, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик, Восеъ ва диг. қомат афрохтаанд. Барои сайругашти меҳмонон мошинҳои махсус омодаанд. Дар боғ 8 ҳавз мавҷуданд, ки дар миёнҷойи ҳар кадом қаҳвахона сохта шудааст.

Боғи Устод Айӣ - Лоихаи Боғи фароғат ва истироҳат ба номи С. Айӣ аз ҷониби ГПИ «Таджикгипрострой» соли 1958 таҳия шуда, соли 1960 бунёд шудааст. Муаллифи лоиҳа — архитектор Ю. Г. Снеговский аст.

Кӯчабоғи асосии боғ аз даромадгоҳи дуҷум ба самти шимол тӯл кашида, ба ду гулгашт тақсим мешавад. Дар ин гулгаштҳо роҳравҳо барои сайру гашт, гӯшаҳои осоишу тафреҳ бо атраксионҳои мухталиф, аз ҷумла 7 чархофалак, аргунҷакҳо ҷойгиранд. Аз самти ғарбии боғ наҳре ҷорист, ки ба кӯли шабакаи оби ошомидани шаҳр мерезад. Боғ аз тарафи хиёбони Рӯдакӣ бо панҷараи филиззии хушнақшунигор ва сутунҳои мудаваар иҳота шудааст. Дар ҳудуди боғ бо обурангу назокати хос 15 намуд дарахтони сояфкану мевадор (2150 бех), аз ҷумла ақоқиё, булут, маҷнунбед, сада, лоладарахт, сафедор, чинор, гулбуттаҳои гуногун шинонда шудаанд, ҳамчунин зиёда аз 10 намуд гулҳои мавсимӣ парвариш меёбанд. Дар боғ барои тафреҳу истироҳати мардум суфаҷаҳо, шипангҷаҳо мавҷуданд, ҷойхонаю ошхона ва дуконҳои нӯшобафурӯшӣ дар хидмати мардум қарор доранд. Дар маркази боғ мавзее барои

баргузории суҳбату вохӯриҳо ва ҷорабиниҳои фарҳангии хунари дар рӯзҳои иду чашнвораҳо ҷойгир аст.

Дар самти шимолӣ Боғ, рӯ ба рӯи даромадгоҳи асосӣ то ноябри соли 2017 оромгоҳи якчанд аз чехраҳои шинохтаи илму фарҳанг ва сиёсати кишвар — Садриддин Айӣ, Бобоҷон Ғафуров, Ҷаббор Расулов, Муҳаммад Осимӣ, Боқӣ Раҳимзода, Муқаддима Ашрафӣ, Камол Айӣ бо ҳамсараш дафн карда шуда буданд, ки қабрҳои онҳоро (ба ғайр аз С. Айӣ) ба Боғи Лучоб кӯчониданд.

Боғи Устод Рӯдакӣ – Боғ соли 1932 аз рӯи лоиҳаи меъмории шаҳри Ленинград М. Баранов ва Н. Баранов бунёд шуда буд. Соли 1933 дар маркази боғи марказии фароғат ва истироҳат нусхаи биринҷии ҳайкали В. И. Ленин, ки назди Институти Смолнийи шаҳри Ленинград воқеъ аст, ба Душанбе оварда гузошта шуд. Бинобар ин, дар замони шуравӣ боғи марказии фароғат ва истироҳати шаҳри Душанбе ба номи В. И. Ленин номида шуда буд.

Соли 1994 Боғи марказии фарҳангу фароғат ва соли 2008 «Боғи устод Рӯдакӣ» ном гирифт. «Боғи устод Рӯдакӣ» аз нахустин рӯзҳои таъсис дорои толори хониш, бунгоҳи техникҳои ҷавон, хонаи варзиш, кинотеатри тобистона, майдончаҳои варзишии волейбол, баскетбол, футбол, кушгӣ ва ғ. буд. Ҳамзамон дар боғ дастаҳои драмаву хор ва мусиқиву рақс хунаринамӣ мекарданд. Театри тобистона дошт, ки дар сахнаи он гурӯҳҳои хунари аз пойтахт, вилоятҳо, Филармонияи давлатии Тоҷикистон ва аз диг. ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ консертҳо намоиш медоданд; донишмандону шахсиятҳои маъруф бо мардум мулоқот мекарданд.

Боғ то соли 2008 7, 5 га масоҳат дошт. Соли 2008 ба таври кулӣ бозсозӣ шуд ва ба як истироҳатгоҳи сарсабз бадал гашт. «Боғи устод Рӯдакӣ» дорои 1840 бех дарахтони ороишӣ, 4105 м² гулгаштҳо, 8661 м² чаманзор, 42667 м² роҳраву ҷодаҳо мебошад. Дар маркази боғ ҳайкали сардафтари адабиёти классикии форс-тоҷик устод Рӯдакӣ қомат афрохтааст, ки дар пояи он намоишҳои хунари, мулоқоту дидорҳо бо донишмандону соҳибназарон баргузор мегарданд. Дар боғ аз

самти хиёбони Рӯдакӣ 41 ҳавзу ғаввора эъмор шудааст, ки бо шуъбоҳои рангорангии худ ба ҳусни он ҳусни тоза зам мекунамд.

Бозордара – димнаи шаҳри қадимии асрҳои X – XII дар водии д. Оқчилға, шохоби чапи Мурғоб дар Помири Шарқӣ. Он аз қорвонсарой, иқоматгоҳ, қабристон, ҳаммом ва оташкада иборат буд. Қорвонсарой аз деворҳои сангини чоркунҷашакл сохта шуда, масоҳаташ 2000 м² мебошад. Кӯчаи марказии қорвонсарой 43 м дарозӣ дошта, 2 даромадгоҳ – шимоли шарқӣ ва шимоли ғарбӣ дошт. Дохили қорвонсарой аз ду ҷавли ба ҳам наздик (бо масоҳати 90 м²), яке барои иқомат ва дигаре барои ҳайвонот иборат буд. Хонаҳои иқомат дар шақли росткунҷа ва чоркунҷа (масоҳат 11,8-20,2 м²) дарун ба дарун сохта шуда, баромадгоҳаш ба кӯчаи марказӣ будааст. Қорвонсарой ошхона низ доштааст. Аз ду тарафи қорвонсарой ду хонача барои ситонидани андоз аз савдогарони хориҷ сохта шудаанд. Аз рӯйи маълумоти хаттӣ дар асри 10 аз 1 уштур 2 дирам ва аз 1 тӯп матоъ 1 дирам андоз ситонда мешудааст. Вақти ҳафрийет аз қорвонсарой боқимондаи матоъҳои пашмин, пахтагин, абрешмин ва килку коғаз пайдо гардиданд, ки онҳоро тоҷирон барои фурӯш меоварданд. Мавзеи сохтмон (100-130 м²) аз кӯчаи дутарафа иборат буда, дар ҳар ду тарафи он зиёда аз 80-90 хонаи ҳаммонанди ҷамъиятию иқоматӣ сохта шудаанд. Ҳамаи хонаҳои иқоматӣ аз 3 қисм: ошхона, анбор (ҳазина) ва ҷой барои ҳайвонот иборатанд. Дар назди хонаҳои иқоматӣ устохона мавҷуд буда, аз дохили он боқимондаи оҳан, орошоти занона ва пойафзор ёфт намудаанд. Ошхона аз оташдон, анбор ва суффача иборат аст.

Қабристон берун аз иқоматгоҳ ҷойгир буда, дар он 448 қабр бо ду тарз мавҷуданд, ки як қисми қабрҳои росткунҷа аз санг сохта шуда, болаш бо тахтасанг ва хок пушонда шудааст. Баландии онҳо 15-30 см-ро ташкил медиҳад. Қисми дигари қабрҳо баробари замин ҳамвор буда, аз ду тараф (сар ва по) ду санг рост монда шудааст. Умқи дохили қабрҳо 40-70 см буда, чор тарафи онҳо бо сангҳои майда девор карда, болаш бо тахтасанг пушонда шудааст. Дар дохили қабр дасту пойи ҷасадро рост намуда, сарашро ба тарафи шимоли шарқӣ тоб

меоданд. Ин тарзи гуркуни дар Бадахшон аз асри биринч маълум аст.

Дуртар аз қабристон дар наздикии рӯд ҳаммом ҷойгир аст. Азбаски мардум оташпараст буданд, дар назди хонаҳои зист маъбади оташ низ ҷой дошт. Маъбад аз се хонаи дарунбадарун иборат буда, деворҳояш аз санг (60-70 см) ва лой сохта шудаанд. Бозёфти нодиртарини оташкада деги биринҷӣ аст. Аз Бозордара бостоншиносон донаҳои гандум, ҷав, биринҷ нахӯд, мош, тарбуз, ҳарбуза (ҳамчунин пӯсташ), каду, аз дарахту буттаҳои мевадор: себ, нок, зардолу, туг, анҷир, чормағзи заминӣ, анбарборису бодомро пайдо намуданд, вале вобаста ба назди нисбаган сарди иқлим руёндан ва парвариши ин зироатҳо муаммост. Полеозологҳо дар Бозордара устухони 3723 ҳайвони хонагӣ (буз, гӯсфанд, хушгов, гов, асп, уштур) ва нахшӣ (нахчир, мешак (архар), гуроз, харгӯш, суғур) ва чандин нави парандаҳоро пайдо намуданд. Аз маҳсули дастӣ оҳангарон пайкону найзаҳои аз хулаҳои гудохта қолабрезӣ шуда, меҳҳои хурду бузург, корд, занҷир, сӯзан, дирафш, хойск (болға), аз хунари дастӣ заргарон – ангушгарӣ, дастпонаю гушворҳои мисӣ ва дигар нави филиз; аз хунари наҷорон сутуну болору дару даричаҳои хонаҳо ёфт шудаанд. Ҳамчунин асбобу анҷоми фаровони рӯзгор – косаю табақ, қошук, зину абзори асп, фона ва боли ҷубӣ, сихи ҷуроббофӣ, боқимондаҳои сохҳои мусиқӣ (рубоб, тор, мизроб) ва донаҳои аз устухон сохтанидаи шатранҷ ба даст омадаанд. Аз матоъҳои пахтагин, пашмин, шохвории рангаву нақшин, инчунин пӯст ва чарм либос меёфтанд. Пойафзорашон намадӣ ва чармӣ гулдузишуда буд.

Тобистони соли 1966 экспедитсияи бостоншиносии тахти роҳбарии М. А. Бубнова аз Бозордара зарфи кадуғиро пайдо намуд, ки дар дохили он боқимондаи 67 санади коғазӣ ва килкҳои қамишӣ мавҷуд буданд. Ин бозёфтҳо ҳодими Институти шарқшиносии АИ ИҶШС О. Ф. Акимовкин, Д. М. Фляте ва шогирдаш К. Вера таҳқиқ намуданд, ки онҳо дар рӯйи матоъ ва коғаз самарқандӣ (аз ҷуби дарахти туг) бо хатти форсӣ ва арабӣ бо ранги сиёҳи маҳаллӣ навишта шудаанд. Бозёфтҳои маданияти модӣ гувоҳи онанд, ки Бозордара бо

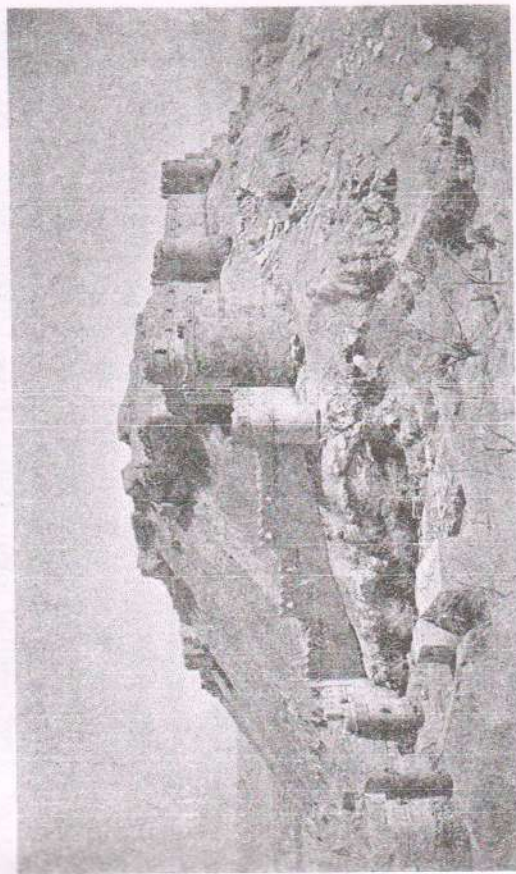
Помири Ғарбӣ, навоҳии Осиёи Марказӣ, Туркистони Шарқӣ, Афғонистон, Эрон ва Ҳиндустон робитаи маданӣ ва тижоратӣ дошт.

Бозорқалъа — ёдгории давраи биринҷӣ дар поёноби рӯди Ому, мансуб ба асрҳои XV — XII то милод. Бозёфтҳои <озорқалъа дар бораи бо зироаткорӣ ва чорводорӣ машғул будани қабилҳои маҳаллӣ маълумот медиҳанд. Дар ҳамин ноҳия бошишгоҳҳои ба бозорқалъа монанди Ёнбош — 6, Бозор — 2 ва 3, Қўча — 2 тадқиқ шудаанд. Ин ёдгориҳои маданияти Сўғод бо номи бозорқалъа машҳуранд. Омӯзиши ёдгориҳои бозорқалъа дар хусуси робитаҳои иқтисодӣ ва маданияи қабилҳои чорводорӣ шимол ва муносибатҳои онҳо бо деҳқонони ҷануби Хоразми қадим маълумот медиҳанд.

Бунҷикат. Гуруҳи бостоншиносон тахти роҳбарии Н.Н. Неъматов аз соли 1955 инҷониб дар маҳалли Бунҷикат, ҳафрийёт гузаронида, коҳи афшинҳои Истаравшанро, ки бо номи харобай Қаҳқаҳа маъруф аст, ифшо намуд. Афшинҳои Истаравшан бино ба маълумотҳои хаттӣ се қаср доштан. Аз онҳо ду қаср ошкор ва кофта шуданд. Иншооти меъмории Бунҷикат дар садаҳо У1-У11 бино ёфта ва соли 822 дар натиҷаи Бунҷикатро истилоъ, намудани дастаи арабҳо бо сардории Аҳмад Абутолиб хароб гардидааст. Коҳи қалъаи Қаҳқаҳа1, ки солҳои 1965-1971 ҳафриёт шуда, ганҷинаи ҳақиқии санъат буд. Дар ин ҷо аз байни харобаҳои ғафси ҳок ҳазорҳо порчаҳои нақшу нигори рӯи деворҳо, дар худӣ деворҳо бошад даҳҳо мураббаъ метр боқимондаҳои суратҳои рангин дарёфт шудаанд. Аз ин порчаҳои пароканда, дар натиҷаи заҳмати тармимгарон (реставраторҳо), зиёда аз 70 манзараҳои композицияҳои пурсамар ҷамъ гардид. Аз байни мусаввараҳои сершумор аз ҳама арзандатараш мусаввараи «Модагурге ду пасарбачаи навздро шир медиҳад» мебошад. Ин тасвир дар кишвари мо таърихи тӯлони дорад. Аз хароба ҳамчунин 200 адад қисмҳои ҷудогонаи кандакории ҷўб ва аз ҳама муҳимаш «Қоши Дар» ба даст омад, ки он дар вақти сӯхтани қаср ангишт ғанға буд.

Болоҳисор — қалъаи ҷангии машҳуре дар қисми ҷануби шарқии шаҳри кунунии Кобули Афғонистон. Истилоҳи Болоҳисор аз ду калима: боло — баландӣ ва ҳисор — қалъа

таркиб ёфта, маънои қалъаи дар баландӣ ҷойгиршударо ифода мекунад. Мавқеияти Болоҳисор имкон дод, ки қалъа дар муқобили ҳамлаи душман мустаҳкам ва қавӣ бошад. Болоҳисор дар масири таърих гоҳе ҷузъи шаҳри Кобул ва гоҳе ба номи арки шоҳӣ ёд шудааст. Ба ҳар сураг дар ҳар давра замон ба ҳайси маҳалли мудофиявии зиммдорон хидмаг кардааст. Он дар аҳди қадим арки мустаҳкам буд ва деворҳои хеле қавии сангӣ дошт. Болоҳисор аз тарафи ҷануби ғарбӣ ба девори машҳури Кӯҳи Шери дарвозаи Кобул пайваست буда, то ҳоло бурҷ ва боқимондаҳои деворҳои пойбарҷоянд. Дар минтақаи шимолӣ арки Болоҳисор шаҳраки хурди собиқ Болоҳисор воқеъ буд, ки деворҳои паҳни мустаҳкам, бурҷҳои ҷангии таркашдор ва ҳандақи амиқу васеъ дошт. Аз ин маълум мегардад, ки арки Болоҳисор маркази салтанатӣ, ҷойи амирону ҳокимон ва маҳалли ҳазинаву нигоҳдории ашёи гаронбаҳои давлатӣ будааст. Шаҳри Болоҳисор макони ҳодимон, маъмурон ва низомӣён буда, дар он хонаҳои раҳиш, қасрҳо, бозорҳо, ҳаммом ва дигар биноҳои заруратӣ зъмор ёфта буданд. Ангисҳо Болоҳисорро тарконданд. Дар давраи ҳукмронии Муҳаммад Нодиршоҳ шаҳри тахрибшуда таҷдиди сохтмон гардид. Баъдан дар дохили Болоҳисор мактаби ҳарбие сохта шуд.

Бутҳои Бомӣён – Бомӣёро «Водии буддоҳои бузург» меномиданд, зеро дар дайрҳои буддоии он ду мучассамаи бузурги Буддо ва даҳ маъбад вучуд дошт. Роҳибону муътақидони Буддо ҳар сол бо иштироки шоҳ маросими қурбонии Mucshamaṇa grishad-ро дар пойи Буддо анҷом медоданд. Баъди гузориши A. Fanché дар соли 1922 дар бораи водии Бомӣён ва маъбадҳои он то соли 1930, бостоншиносон қариб ҳар сол ба Бомӣён омада таҳқиқот анҷом медоданд. Дар натиҷаи ҳафриёғу таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки Бомӣён дар таркиби аҷоиботи ҳафтгонаи Афғонистон мақоми аввалро дорад ва табиат дар он аҷоибот зебоҳои худро ҷамъ оварда, дар дараи фўлодӣ ҷой додааст.

Бутҳои Бомӣён ёдгори давраи Канишка буда, дар фосилаи 400 м аз ҳамдигар қарор доранд. Яке аз он пайкари 53-55-метрии Буддо бо номи Солсол мебошад, ки бино бар маълумоти муаррихон онро тақр. ба муддати 30 сол (як насл) аз боло ба поин тарошидаанд. Қисмати поёнии он бистари сакумонанде дошта, қисмати болоӣ бо зеварот ва сангҳои гаронбаҳо, қисмати поёӣ бо ранги тилоӣ пӯшонда шуда буд, ки бо мурури замон ранги он аз миён рафтааст. Муҷассамаи дувумӣ 38 м баландӣ дошта, «Шоҳ Мома» номида мешуд. Мардум муҷассамаи 55-метрии ба гунаи «мард» ва муҷассамаи 38-метрии ба гунаи «зан» қабул кардаанд. Олимони ақида доранд, ки муҷассамаи бузург бо услуби юнонию муҷассамаи хурд бо услуби гунтони Ҳиндӣ сохта шудааст. Дар равоқи муҷассамаи 55-метрии ду қатор унсурҳои мифологӣ ва иконографӣ эҳсос карда мешаванд. Муҷассамаҳои Яъқуби Лайси Саффорӣ хароб карда, қисматҳои гаронбаҳошонро ба Бағдод бурда буд. Дар замони ҳуҷуми чингизӣ дар муҳосираи Бомӣён яке аз наберагони Чингиз қушта шуда, чингизӣҳо барои интиқом гирифтаи шаҳро вайрон, мардумашро қатли ом ва ҳар ду муҷассамаҳо хароб карданд. Дар давраи ҳукмронии толибон 9-11 марти 2001 муҷассамаҳо қомилан таҳриб шуданд. Насаби фармонравоёни маҳаллии Бомӣён, ки ба шохони кӯшонӣ расида, пеш аз ислом мулаққаб ба «шер» буданд, бар рӯйи сиккаҳои зарбшудаи эшон калимаи «шер» бо расмулхати кӯшонӣ дида мешавад. «Шер» ва «шор»

ин калима дар ду лаҳҷаи мухталифи шарқӣ буда, маънои «нодшоҳ»-ро дошт ва маъхуз аз хбоутиа-и форсии бостон аст, ки дар мутуни арабӣ иштибоҳан «асад» тарҷума шудааст. Оинии буддой дар асрҳои нахустини исломӣ низ дар ноҳияи Бомӣён ривоч дошт. Чунин вазъ то тасарруфи Яъқуби Лайси Саффорӣ (870) идома ёфт. Баъдан ин мавзъ вайрону тороч шуда, дучори фаромӯшӣ гардид. Гарчи баъдҳо дар канори харобаҳои он шаҳри нава бунёд гардид, аз сабаби коҳиш ва қатъи даромад аз убури қорвонҳои тиҷоратӣ Бомӣён дигар эътибору аҳаммияти гузаштаи худро пайдо накард.

Бомӣён аз лиҳози вусъат баробари нимаи Балх буда, аз байни он рӯди бузурге ҷорӣ мешуд, ки обаш барои обёрӣ мазрааҳо (зироат) истифода мегардид. Дар лугатномаҳо, бо истинод ба маводди таърихӣю ҷуғрофӣ, аз вучуди қуҳандизи Бомӣён ишора шудааст. Кишоварзӣ дар ноҳияи сардсери Бомӣён ба таври кофӣ равнақ надошта, ин ҳолатро анвои мухталифи мева ҷуброн мекард. Ҷуғрофиёнависони асрҳои X – XIII Бомӣёро яке аз шаҳрҳои мутавассити Афғонистон тавсиф кардаанд.

То миёнаҳои асри X «шер»-они Бомӣён дар ин минтақа ҳукмфармой дошта, баъдан нома аз онҳо дар осори таърихӣ ба назар намерасад ва зоҳиран пас аз тасарруфи Бомӣён тавассути Алптегин ва асорати шери Бомӣён дар ҷанг фармонравоии ин хонадон бар ноҳияҳои шарқӣи Ҳиндукуш поён ёфта, қаламравашон замимаи ҳукумати Ғазнавиён шуд.

Ботуртеппа – деҳаи кӯшкдорест, ки тахминан асрҳои VII – VIII милод дар масофаи 14 километр дуртар аз самти шарқии шаҳри Панҷакент дар Дашти Малла, соҳили чапи дарёи Зарафшон бино ёфтааст. Ёдгори кӯшкдор, ки солҳои 1953-54 аз тарафи бостоншинос А. М. Манделштам ва соли 1975 аз тарафи Ю. Яъқубов ҳафр шудааст. Кӯшк дуқабата буда, қисми болоии он хонаҳои иқоматӣ дошт, ки баъдан вайрон шуда танд. Шақли кӯшк мураббаъ, андозааш 15×15 буд. Дар қабати поин роҳрави дарозияш 13 метр (дар марказ) сохта, дар ду тарафи он панҷтой хуҷраҳои камарпӯш ҷойгир шуда буданд, ки онҳо ҳамчун анбор истифода мегардиданд. Кӯшк маҷмӯан аз хишти хоми 48 x 25 x 10 см бино ёфта, бори аввал дар асри 8

андаке хароб гаштааст. Дар асрҳои минбаъда кӯшкро тарк кардаанд.

Қисми чанубии кӯшк ҳафриёт нашудааст. Як икдоми омӯзишии намунавии санҷишӣ нишон дод, ки биноҳои деҳа аз поҳса сохта шуда будаанд. Ботуртеппа боқимондаи деҳаи асрҳои VII – VIII милод мебошад. Чунин деҳаҳо дар Дашти Малла воমেҳуранд, ки дар замони Сомониён хеле обод будаанд. Хангоми ҳучуми муғулон ин деҳаҳо хароб гардида, дигар обод нашудаанд.

Гардани Ҳисор – димнаи дар асрҳои VII – VIII дар деҳаи Мадми ноҳияи Айни. Дар ҳуччатҳои аз Кӯҳи Муғ ёфтшуда бо номи Мадм зикр мешавад. Харобаҳои ҷиро барои он Гардани Ҳисор мегӯянд, ки дар поёни он қалъае ҳаст бо номи Ҳисори Мадм. Бостоншиноси намоёни тоҷик, академик Юсуфшоҳ Ёқубшоҳ харобаҳои онро давоми солҳои 1964 – 66 ва 1971 пурра омӯхтааст. Аз рӯи тадқиқи ин бостоншинос маълум мегардад, ки деҳа аз ду бахш – қаср, ҷой нишасти деҳқудо ва деҳотиён иборат мебошад. Қасрҳои деҳқудо дар болри бунёди дузинадор, ки сеяки деҳаро ишғол менамуд, сохта шудааст. Дар деҳистон 22 хонаи аз як дар то панҷ дар утокҳо ҳафр шудааст. Бозёфтҳои бостоншиносии нишон медиҳад, ки бошандагони деҳа ба ғайр аз кишоварзиро чорводорӣ, ба ҳунармандӣ, маҳсусан кулолгарӣ, бофандагӣ, оҳангарӣ низ машғул буданд.

Гӯри Мир – мақбараи намунаи барҷастаи санъати меъмории Осиёи Миёна, ки соли 1404 дар Самарқанд бо фармони Темури ланг дар шафати мадраса ва хонақоҳи Муҳаммадсултон сохта шудааст. Аввалин бор дар ин ҷо ҳасади яке аз уламои дин Мирсаид Баракаро гузоштанд ва баъдҳо он ба оромгоҳи хонадони Темуриён табдил ёфт. Дар Г.М. Темур, писарони вай Умаршайх, Мироншоҳ, Шоҳрух, набераҳои: Муҳаммадсултон, Улуғбек ва ду абераи хурдакаш дафн шудаанд. Тарҳи мақбара оддӣ буда, аз асоси ҳаштарк, устуворнаи мударвар ва гунбази бузург иборат аст. деворҳои мақбара қашқарӣ буда, бо усули гирех мунаққаш аст. Пештоқи иморат бо нақшаҳои хеле нафис оро ёфтааст. Усули наққошии кундал дар Гӯри Мир хеле моҳирона истифода шуда, ҷузъҳои

мураққабу печ дар печи он нақшҳои дилфиребу назаррабоеро ба вуҷуд овардааст.

Дахмаҳои Куркат – ёдгории археологӣ ва таърихӣ асрҳои I – VII, ки 4 км шимолу ғарбии деҳаи Куркати ноҳияи Спитамен, дар қадри роҳи мошингарди Хучанд-Зафаробод, дар самти чанубу ғарбии димнаи Ширин вогеъ гардидааст. Соли 1974 дастаи экспедитсияи комплекси археологӣи шимолӣ Тоҷикистон бо роҳбарии Н.Н.Неъматов ин ёдгорию кашф кард. То ҳол чанд дахма тадқиқ карда шудааст. Ҳар дахма хонаи гормонанде буда, дар пешгаҳ суфа дорад. даромадгоҳи дахма то нисфи равоқи бино бо девори ғафс ихота шудааст. Дахмаҳо ғорат гардидаанд. Дар дахмаҳои 1,2,3 ҳасаҳои марду занҳои болои ҳам се қабат якҷоя ҳобидаанд, ки сабаби ин ҳоло маълум нест. Дар дахмаҳои 5,6 ҳасаҳо даруни хум ва устодонҳо дафн шудаанд. Ин ҳолат аз нобаробарии иҷтимоии мардуми онвақтаи Куркат ва расму оини мардумони он гувоҳӣ медиҳад. Аз 7 дахма қариб 500 ҳасад ёфт шудааст.

Дилварзинтеппа – харобаи шаҳри қадима, ки 30 км чанубтари ш. Деҳнави вилояти Сурхандарёи Узбекистон вақеъ аст. Дар таърих чун маркази асосии Ҷағониёни қадим машҳур буда, асрҳои аввалини милод бино ёфтааст. Дар давраи Кушониён равнақ ёфта, асрҳои IV – V таназзул кардааст. Асрҳои VI – VII давраи қисман масканӣ буда, баъди истилои арабҳо аҳоли онро тарк намуд. Шаҳр чоркунча буда, майдони он 650x500 м баробар мебошад. Шаҳрро девори мудофиавӣ ва хандакҳо ихота карда дарвозаи он дар самти чанубу шарқӣ воқеъ гардидааст.

Зартенпа – димнаи шаҳри қадим дар 20 км шимол ғарбии Тирмиз. Бостоншиноси шуравӣ Албаум солҳои 1951 – 52 дар он ҷо ҳафриёт гузаронд. Зартенпа чорсу дарозии деворҳои дар вақташ 400 м будааст. Осори кучаҳо ва бисёр иншооти бостонӣ ба назар мерасад. Аз 3 ҳайкалҳои одамон, ҳайвонот ва ҳар хел тангаҳо ёфт шудаанд. Қадимтарин бозёфтҳо ба асрҳои IV – II то милод ва бинбаъдаш ба асрҳои V – VII тааллуқ дорад.

Ғори Ҳоча Исҳоқи Валий. Ин ёдгори дар куҳи Аргаби қаторкӯҳҳои Фони худуди деҳаи Махшевати ноҳияи Айни ҷойгир мебошад. Ғори Ҳоча Исҳоқи Валий яке аз ҷолибтарин ва

беназиртарин ёдгории таърихии худуди Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Беназирию ҷолиб будани ғори Хоҷа Исҳоқи Валий дар он ифода меёбад, ки дар ин ҷо ҷасади инсонии мумиёшудае аз миёни боло дар рӯи замин мавҷуд аст.

То имрӯз дар атрофи ғори Хоҷа Исҳоқи Валий тадқиқоти бостоншиносону симониносон ба таври илмӣ сурат нагирифтааст. Аз рӯи маълумоти таърихӣ танҳо соли 1930 чанд нафар сайёҳону бостоншиносони рус аз ин ҷо дидаи намуда, якчанд устухонпораи ҷасади инсонро пайдо карданд. Аммо аз нигоҳи мо тадқиқоти илмӣ сурат нагирифт. Ҳамин аст, ки то имрӯз атрофи ин маҳалли таърихӣ ва махсусан нисбат ба шахсияти дохили ғор андешаҳои муштарак вучуд надоранду ривоятҳои бофтаи мардум тӯли асрҳои солҳо ба боварии зиёраткунандагон дохил шудаанд. Асосан баҳсҳо дар бораи шахсияти дохили ғор миёни зоирону олимон хело парешону ба ҳам мухталиф ва доманадор мавҷуданд.

Домуллои Кобули – мазор дар деҳаи Тутбулоқи Намаки ноҳияи Ёвон. Болои мазор мақбарае дар рӯи 8 сутуни фулузӣ бунёд шудааст. Дар қисми поёнии мазор хонае барои зиёраткунандагон мавҷуд аст. Гузаштагони Домуллои Кобули аслан зодаи деҳаи Тебалайи мавзеи Кӯлоб буда, худӣ ӯ соли 1862 дар деҳаи Сарисанг таваллуд мешавад. Барои таҳсил ба Кӯлоб меравад ва он ҷо муддати 7 сол таҳсили илм мекунад. Домуллои Кобули баъди сафараш ба Афғонистон дар соли 1878 нисбат Кобулиро мегирад. Як муддат дар шаҳрҳои Афғонистон ва баъдтар ба Ҳиндустон сафар мекунад. Пас аз бозгашт дар синни 40 солагӣ издивоҷ мекунад ва соҳиби 3 писару як духтар мешавад. Байни солҳои 1944 – 45 Домуллои Кобули вафот мекунад. Доир ба шахсияти Домуллои Кобули нақлу ривоятҳо дар байни мардум хело зиёд аст, ки то ҳанӯз ихлосмандонаш бо эҳсосот аз он нақл мекунадӯ эътиқод доранд.

Зайналобиддин – мазор ва мақбара дар деҳаи Намунаи ноҳияи Дӯстӣ. Мардумони маҳаллӣ мазорро ба набераи Алӣ (домоди паёмбари ислом) – Зайналобиддин нисбат медиҳанд. Агарчӣ ин чандон воқеият надорад, аммо мардум ба ин эътиқодманданд. Дар ибтидо дар ин ҷо қабри бузурге бо

дарозии беш аз 13 метр будааст. Соли 2003 зери роҳбарии бостоншинос Ю. Яъқубшоҳ дар ин ҷо ҳафтиёти бостоншиносӣ гузарида мешавад. Зимни корҳои ҳафтиёӣ аз ин ҷо боқимондаҳои сафол, шишаҳои сирдор ва дигар ашёҳои пайдо мешаванд, ки мансуб ба асрҳои IX – XI мебошанд. Қади ҷасадаҳои пайдошуда низ ба одамони маъмулӣ монанд буд. Аз ин рӯ, ҳоло мақбара дар намои нав ва хело зебо сохта шуда, аз ду бахш иборат аст. Дар як тараф қабри муқаррарӣ ва дар тарафи дигар ҷой барои дуою дуруди зиёраткунандагон мебошад.

Қалъаи Хучанд. Гуруҳи бостоншиносон зери роҳбарии олимони намоёни тоҷик Н. Негматов аз соли 1954 харобаи қалъаи Хучандро мавриди омӯзиш қарор дод. Хайаги мазкур аз зери қабатҳои поёни куҳандизи шаҳр ва атрофҳои худӣ қалъа осори ба ном Хучанди қадимаро ошкор сохт, ки он ба асрҳои VIII-IX то милод мансуб аст. Бостоншиносон соли 1978 аз зери девори қалъа ҳамчунин порчаи девори қадимаро, ки Исқандар тобистони соли 329 то милод, бино ба ахбори як сарчашмаи ҷунонӣ дар 17 рӯз бино карда буд, дарёфт намуданд. Ин ва дигар бозёфтҳо собит намуданд, ки шаҳри «Исқандарияи Аксо», ки дар атрофҳои маҳалли ҷойгиршавии он ҳоваршиносии дунё зиёда аз 200 сол бахс доштанд, муайян гашт. Он дар маҳаллаи қалъаи имрӯзаи Хучанд, дар ҷои пайваст шудани рӯди кӯҳии Тақоб, ҳоло сойи Хӯҷа Боқиргон воқеъ гаштааст. Тирамоҳи соли 1986 ҷашни 2500-солагии таъсиси шаҳри Хучанд бо тантана қайд карда шуд. Дар таърихи таҳқиқи 2500 солагии Хучанд саҳми кишваршиносони маҳаллӣ низ калон аст. Омӯзиши таърихи Хучанд ба поён нарасидааст. Дар ин кори муҳим омӯзгорони фанни таъриху кишваршиносии мактабҳои шаҳр тавонистанд саҳми худро гузоранд. Дар дарсҳои истифода намудани маводҳои бостоншиносии шаҳр, ки дар маҳалли Дарвозаи қалъа қарор дорад, муфид аст.

Қалъаи Ҳисор. Ёдгории бостонии мансуб ба асри III то милод буда, то ибтидои асри XX бо танаффус мавриди истифода қарор дошт. Харобаҳои қалъаи мазкур айни замон дар қаламрави шаҳри Ҳисор қарор дорад. Онро соли 1946 бостоншинос М. Дяконов бори аввал тадқиқ намудааст. Қалъа

дар болон баландй чойгир буда масоҳати онро олимон 17 га муайян намудаанд. Ин ёдгории таърихй девори мустаҳкам, бурчхою тиркашхо ва дарвоза дорад. Қалъа аз се қисм: куҳандж, ушгурхона, кўргони кўлоба иборат аст. Дар худуди кўргонай кулоба тейлоди зиёди нигоараҳои таърихй дарёфт шудааст. Солҳои охир олимон дар натиҷаи гузаронидани корҳои омӯзшй ба ин хулоса расиданд, ки ин ёдгории таърихй таърихй хело тўлонй дошта ханўз то асри III п.м., вучуд доштааст. Дар гузашта атрофи қалъа бо девори җимоявии мустаҳкам ихота шуда будааст.

Мадрасаи Хоҷа Машҳад. Яке аз ёдгориҳои таърихй буда ба асрҳои IX – XII мелодй тааллуқ дорад. Айни замон дар худуди ноҳияи шаҳритус ҷойгир аст. Ин макони бостонй дар асл мадраса мебошад ва бар асари дафни соҳибй он ва шогирдонй вай дар дохили он мадраса, ҷанбаи зиёратй ба худ гирифта аст. Муаррихон муътақиданд, ки Хоҷа Машҳад ин шахсияти барҷастаи исломй дар руstoi Сайёд ҷашм аз ҷаҳон фуру баст ва дар зери гунбади ин мадраса дафн гардид ва дар солҳои баъд 54 тан аз муридонаш низ дар қанори марқадй вай ба хок супурда шудаанд. Сохтумони маҷмаа иборат аз 2 бахш аст, гунбаде ки тавассути як пешайвони баланд баҳам пайвастаанд. Девори 3 метрий он дар тули 12 қарн җамчунон побарҷост, ки рози мондагории онро ба хос будани таркиби муҳандиси бино ки мутааллиқ ба Хоҷа Машҳад аст, медонанд.

Мугтеппа. Солҳои 60-80-уми асри XX бостоншиносон А. Мирбобоев ва Н. Раҳимов харобаҳои Мугтеппаро дар маркази шаҳри Истаравшан ҳафриёт намуданд. Қобишҳои бисёрсолаи Мугтеппа ақидаи аз ибтидо ғалатро оиди он, ки истехкоми Курушкадаи замони тохтутозҳои Искандари Мақдунй гуё дар Мугтеппа ҷоёгир аст, ботил сохт. Аммо аз ягон нуқтаи ин хароба осори асрҳои V-IV-то милод ба даст наомад. Фкарзияҳои мавҷуда оиди ба давраҳои қадиму қадимтарин мансуб будани харобаи Мугтеппа даврахое ба миён омада буданд, ки Мугтеппа ханўз аз лиҳози бостонй таҳқиқ нашуда буд.

Панҷакенти қадим. Омӯзиши харобаҳои Панҷакент аслан аз соли 1946 аз тарафи бостоншиноси маъруфи Шуравй Якубовский оғоз ёфта дар солҳои минбаъда то имрӯз аз ҷониби

бостоншиносони алоҳида омўхта шуда истодааст. Ин ноҳия дар ҳуҷатҳои Сугди аз кўхи Муғ ёфтшуда, бо номҳои Пант, Панҷакентва Абутам ёд мешавад. Ба ин ноҳия масоҳати кўхий қалоне қад-қадӣ дарёи Зарафшон аз худӣ Мидрушкати маркази ноҳияи масҷох сар карда то Барғар (Фалгар)-у шаҳри Панҷакенти имрӯза дохил буданд. Номҳои қариб тамоми деҳоти дар ҳавзаи болооби дарёи Зарафшон қарор дошта дар ҳуҷатҳои аз кўхи Муғ ёфташуда ёд гардида, он ноҳа то имрӯз қариб бетағйир ҳамон ҳел боқӣ мондаанд.

Харобаҳои шаҳри Панҷакенти асри VIII бевосита дар ҷануби шаҳри Панҷакенти имрӯза воқеъ мебошанд. Харобаҳои шаҳр 19 га ва рабази он бошад 20-25 га-ро ташкил медиҳанд. Дар аввалҳои асри VIII ҳокими Панҷакент Деваштит пурзўр гардида, барои ба тахти подшоҳии тамоми Сугди Самарқанд нишастан мубориза бурд. Дар ин мубориза ӯ ғолиб баромада, дар давомии ду сол подшоҳи тамоми Сугд буд. Баъд аз ин ӯ ба подшоҳаш Панҷакент баргашт. Сарлашқари араб Саид ал-Ҳарамй дар соли 722 ба Панҷакент ҳуҷум овард. Деваштит бо мардум аз шаҳр баромада ба сўи қалъаи Абғар дар кўхи Муғ паноҳ бурданд. Арабҳо ҳуҷумро давом дода он қалъаро ишғол намуда Деваштитро асир карданд ва баъдтар ўро куштанд.

Саразм – яке аз ёдгориҳои қадимтарини давраи энеолит ва аввали асри биринҷии Осиёи Миёна шаҳркадаи Саразм (худуди шаҳри Панҷакенти Тоҷикистон) мебошад. Худуди онро бостоншиносон тахсинан 100 гектар муайян намуданд. Олимон давраи оғози шаклгирии маданияти Саразмро ба солҳои 3400 – 2000 п.м. мансуб донистаанд. Харобаҳои ёдгории Саразмро бори аввал бостоншиноси тоҷик Абдуллоҷон Исҳоқов кашф ва омўхтааст. Шаҳри Саразм дорои қаср ва маъбад, маҳаллаҳо ва кўчаҳо буд. Саразмҳо бо кишоварзй ва ҷорвопарварии хонагй машғул буданд. Истехсол ва коркарди фулузот низ ҳеле инкишоф ёфта буд, маъданро аз қонҳои гирду атроф мегирифтанд. Ҳини ҳафриёт кўрраҳои фулузгудозй, ҳумдонҳои сафолпазй ва 150 намуд ашёҳои биринҷй ба монанди қорд, ханҷар, табарзин, нўги найза, муҳри сурбй, ашёҳои тиллоӣ ва нуқрагй ёфт шудаанд. Заргарй, ҷармгарй, ресандагй, бофандагй ва соҳаҳои дигар низ тараққй карда буд. Саразмҳо бо сокинони ҷанубу шарқии Туркменистон, шимоли Эрон ва Балучистону Сиистон иртиботи фарҳангй доштанд. Соли 2010

аз ҷониби ЮНЕСКО ба феҳристи умумияҳонӣ ёдгориҳои таърихӣ ворид гардид. Соли 2020 ҷашни 5500 солагии Саразм таҷлил кард.

Тахти Сангин. Яке аз ин ёдгориҳои таърихӣ бостонӣ, ки дар қисмати ҷануби Тоҷикистон дар ноҳияи Кубодиён ҷойгир аст Тахти Сангин ба ҳисоб меравад. Тахти Сангин дар қисмати шарқии Кубодиён дар пушти қаторкӯҳи Тешиктош, дар соҳили рости рӯди Омӯ қомат афрохтааст.

Дар таърих маълум аст, ки кашшофи асосии ёдгории Тахти Сангин сайёҳ ва афсари Русияи Подшоҳӣ Н. Маев буд. Солҳои 20-уми асри XX бостоншиносии маъруф Б.П. Денике сарвари экспедицсияи бостоншиносии осорхонаи «Ғамаддунӣ Шарқ»-и Маскавро, ки дар Тирмиз қовишҳо мегузаронд, ба уҳда дошт. Ӯ пас аз омӯзиши навиштаҳои афсарону сайёҳони Русияи подшоҳӣ ба вайронаҳои ду шаҳрак марок зохир намуд. Бостоншиносии шинохта М.М. Яконов, ки умри пурбаракати худро дар омӯзиш ва муаррифи намудани таърихи халқи тоҷик ба ҷаҳониён бахшида буд, солҳои 50-уми асри XX дар бораи Тахти Сангин маълумоти муҳиме пайдо намуд. Аз рӯи навиштаҳои Ӯ харобаҳои Қалъаи Утар, ки дар ҳаритаи асри XIX зикр шудааст, ҳамин ёдгории Тахти Сангин аст.

Аз соли 1976 то соли 1989 экспедицсияи бостоншиносии Академики АМИ Тоҷикистон Б.А. Литвинский ва сардори отряди Тахти Кубод И.Р. Пичикян кофтуковӣ теппаи аркро анҷом доданд. Дар натиҷа ибодатгоҳи муҳташамае кашф шуда, ки дар он зиёда аз 500 намунаи ашёҳо маҳфуз буда, ба таҳқиқи муҳаққиқон ин ашёҳо ба давраҳои гуногуни байни асрҳои V то милод–II милодӣ тааллуқ доранд. Дар байни онҳо садҳо тангаҳои юнону бохтарӣ, ашкони, қушонӣ ва Ҳиндӣ ба даст омадаанд. Дар ибодатгоҳ боқимондаҳои Ҳайкалҳои аз ганҷ ва гил сохташудаи замони эллиний, маҳсулоти ҳунармандии аз устухони фил сохташуда, зиёда аз 3000 пайкони найзаи оҳанӣ ва 50 дона пайкони биринҷӣ, қорҳои маҳаллисохт, қордҳои шамшерҳои артиши савора ва пиёдаиномии ҷунонӣ, ашёи санъати тасвирӣ ва ғайра ёфт шуданд. Ин ҳама бозёфтҳо гувоҳи аз таърихи қадима доштани миллати тоҷик дарак медиҳад.

Харобаи Ширин. Воқеъ дар деҳи Куркати худуди ноҳияи Спитамен, аз соли 1943-1944 таҳқиқ мешавад. Кишваршиносон

бояд бидонанд, ки ҳанӯз дар ҳамон солҳои муҳими ҶБВ шисаи харобаҳои маҳалли нерӯгоҳи ояндаи Фарход, ки имрӯз бо номи «Сарбанд» маъруф аст, манбаи таҳқиқи бостоншиносон қарор дошт. Қорҳои бостоншиносии тахти наъри олими ленинградӣ В.Ф. Гайдукевич сурат гирифта буд. Соли 1947 аз ҳамин маҳал ҳамчунин «Ганҷинаи Ширин» ба даст омад, ки он аз осори санъати бадеии аз тилло рехта шуда иборат буд. Дар ҳисоботи В.Ф. Гайдукевич харобаи Ширин борҳо ёд шудааст. Соли 1949 гурӯҳи бостоншиносон бо сарвари олими маъруф О.И. Смирнова харобаи Ширинро муоина намуда тарҳи онро мураттаб сохтанд. Солҳои 1969-1970 харобаро аввалин шуда, бостоншинос Ҳ.Муҳиддинов бо интироқи Ӯ Пулотов ва А.Юсупов ҳафриёт намуд. Аз қабатҳои поёнии ин хароба соли 1970 сори асрҳои V-VI то милод ба даст омада буд. Бостоншинос Ҳ. Муҳиддинов сафолҳои ба даст омадро ба давраҳои Афросиёб-I ва II, яъне ба садаҳои VI-VI то милод мансуб шуморид.

Хулбук. Ёдгории таърихӣ асримиёнагии халқи тоҷик буда, маркази вилояти Хутталон ба ҳисоб мерафт. Харобаҳои он айнаи замон дар ҳудуди ноҳияи Восеъ боқӣ мондааст. Аз соли 1957 то солҳои 90-уми асри гузашта ба омӯзиши шаҳри Хулбук мутахассиси Пажуҳишгоҳи таърих, бостоншиносии ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ғуломовашро машғул буд.

Дар натиҷаи ҳафриётҳои Э. Ғуломовашро маълум шуд, ки Хулбук яке аз шаҳрҳои қалони замони худ будааст ва масоҳати 280 га заминро фаро мегирифтааст. Шаҳр аз диҷ – қасри шохӣ, шаҳристон – яъне ҷойи зистии шаҳрвандон, рабати шаҳри беруна – ҷойи зистии ҳунармандон, дуқонҳои савдо, қорвонсаройҳо ва қабристон иборат буд. Қаср бо бузургиву зебогӣ ва ҳашамати худ қасро бо ҳайрат меандоخت ва саросар ғажкориву гулбурӣ карда шуда, аз он зиёда аз 5-ҳазор пораҳои гуногуни гачи қандакорикарда ёфт шуданд.

Бо супориши бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2003 қасри Хулбук аз тарафи пажуҳишгоҳи таърих, бостоншиносии ва мадумшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сардории Юсуфшоҳ Яъқубов мавриди омӯзиш қарор гирифт. Мақсад аз ин омӯзиш бо усули шаҳрсоӣ, меъморӣ, гармидиҳии

дохили қаср ва тарзи обгузаронии дохилии пинос гаштан буд. Ҳангоми омӯзиш бостоншиносон дар дохили қаср 5-балараб (чоҳҳои ахлотпартоӣ)-ро ошкор карданд. Ҳангоми тоза кардани чоҳҳо зарфҳои рангоранги шишагин пайдо гардиданд, ки аз санъати баланди коркарди шиша дар Хулбук дарак медиҳанд. Шер ҳамчун рамзи шохони Хуттал ҳисоб мешуд аз ин рӯ, расмҳои зиёди шерҳо низ дарёфт гардиданд ва дар осорхонаи Хулбук нигоҳ дошта мешаванд.

Шаҳбача – мазорест дар самти ҷанубии маркази ноҳия Ёвон. Мазор аз ду қисмат иборат аст ва даромадгоҳаш аз самти ғарбист. Солҳои 1993 – 94 бинои он аз нав таъмир шудааст. Дар дохили ин ҷаҳордевора ду қабр ба назар мерасад. Дар назди қабрҳо дарахти ҷанор аст, ки мардум аз рӯи боварҳои хурофотӣ ба шоҳҳои ҷанор ҳаргуна латапораҳоро бастаанд.

Аз рӯи нақли мардум пайдо шавии мазор ба солҳои ситуми асри XX рост меояд. Ривоят мекунанд, ки ин мазор ба ҷавоне, ки фотеҳа шуда ва ба шахӣ расида, вале дар ҳамин мавзёе ноком шахид шудааст.

ҚАҲРАМОНОНИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Малика Томирис. Дар Осиёи Миёна аз ҳама бештар ба Куруш қабилаҳои бодиянишини канори шимолии ин минтақа-сақоиҳо массагетҳо муқобилият нишон додаанд. Маҳз аз ҳамин сабаб ҷанги Курушро бо маликаи массагетҳо Томирис бисёр таърихнависони Юнони қадим ҳеле муфассал нақл кардаанд: Баъди забти Бобул Курушӣ бузург пеш аз ба Миср ҳучум кардан ба Осиё лашкар мекашад. Мақсади ин амалиёт пурра тобеъ кардани қабилаҳои ноорому ҷанговари саҳронишини Осиёи Миёна сақоиҳо ва аз тахту тоҷи онҳо халос кардани аҳолии муқимнишини марказии ин минтақа буд.

Малика Томирис ба ҷои шавҳараш Аморгес, ки аз ҷониби Курушӣ Кабир кушта шудааст, ба маснади шохӣ менишинад. Ҷавонзани кайсару боғурур ва оқилу соҳибтадбир, аз Куруш якҷанд сол хурд аст. Ӯ шавҳарашро сидқан дӯст медошт ва ҳангоми хостгории нахустини Куруш расми риояи оини мотамро баҳона оварда, даъвати ӯро рад мекунад. Ба қавли Ҳеродот баъди гузаштани солҳо Курушӣ Кабир хайъати сафораташро бо мактуби ҳосае ба назди Томирис мефиристад. Аммо ӯ ба самимияти ишқи Куруш бовар накарда посух

медихад, ки «ту ба ман не, ба сарзамини ман ошӣк гаштай». Томирис бори суюм ҳам аз сипоҳи душман наҳаросида хоҳиши Курушро рад мекунад, ки ин бори дигар ғазаби Курушро ба бор меорад.

Куруш бо лашкараш аз дарёи Аракс (Амударё) гузашта ба сарзамини массагетҳо-сақоиҳо даромада ҳеле пеш меравад. Шохбонуи массагетҳо Томирис хунрезиро наҳоста ба дарунгари мамлакаташ қафонишинӣ мекунад. Куруш барои массагетҳоро ба ҷанг қапидан макру ҳиларо ба кор мебарад. Ӯ дар урдугоҳ лашкари камшумореро гузошта вонамуд мекунад, ки аз муҳориба тарсидааст ва бо қувваҳои асосиаш қафо мегардад. Форсҳо дар урдугоҳ шароби бисёреро гузошта мераванд.

Малика писараш Спарганисро, ки ҳануз ҷавони ҷангноозмуда буд, бо сеяк ҳиссаи лашкар аз паси ӯ фиристонд. Писари Томирис, вақте ба қароргоҳи душман расид, асбоби зиёфат ва шаробу қабоби фаровони партофта рафтаашро дида, ба тарсида гурехтани душман бовар кард ва ҳамроҳи лашкараш ба қайфу сафо нишаст. Куруш шабона ба сари лашкари Спарганис, ки ҳама масту беҳолумадор шуда ва нима ба ҳоби саҳт рафта буданд, ҳамла оварда, онҳоро ба шикаст дучор намуд. Спарганисро асир гирифтани шуданд, аммо худро бо шамшераш зада кушт.

Вақте Томирис ин паёро шунид, аз ҳиллаи ҳарбии душман беҳабар монданаширо фаҳмид, аммо дер шуда буд. Ӯ ҳам аз сеяки лашкар ва ҳам писари ягонааш маҳрум шуд. Малика аҳд кард, ки то қасди худро барои писараш ва лашкари талафшудааш нагирад, лаҳзае ором нахоҳад буд. Томирис ҳам аз макри душман сабақ гирифта, ин усулро ба кор бурд. Вай бардуруг роҳи гурезро пеш гирифта, аскарони Курушро бо ҳила аз дунболи худ ба тангнои кӯҳ кашид. Сарбозони бо фармони малика пешакӣ дар камари кӯҳ камингирӣ ба ҷанг тайёр буданд. Сардори ҳахоманишиён, беҳабар аз макри малика, бо тамоми сарбозон аз қафои лашкари Томирис ба дараи танг ворид шуд. Дар ин ҳол аскарҳои массагетӣ ба ду тараф ҷудо шуда халқавор ба ҳучум гузаштанд ва дар ин ҷанг онҳо тавонистанд кушуни 200 ҳазорнафараи форсро бо шохшон несту нобуд кунанд.

Таърихнигорон навиштаанд, ки дар ин ҷанг ягон нафар аскари душман зинда намонд, то ин хабари шуми шикастро ба форехо расонад. Баъди ҷанг бо фармони Томирис сари буридаи Курушро ба машини пур аз хуни одам андохтанд. Ва маликаи массагетҳо, ки ханӯз аламу марги писар аз дилаш нарафта буд, нидо кард: «Инак, сер шав аз хуне, ки ту ҳамеша ташнаи он будӣ ва ҳеҷ гоҳ аз он сер намешудӣ!».

Ин ҳодиса, ки соли 530 пеш аз милод воқеъ шудааст, аз муборизаи ватанхоҳонаи сокинони Осиёи Миёна дарак медиҳад. Дар таърихи ҷаҳон чунин муборизаҳо зиёданд, аммо қаҳрамонии зан-модаре монанди Томирис, ки барои ватан ва фарзандаш аз душмани тавоною пурзур интикон ситонида тавонад, ғайриҷаҳидошт ва намунаи ибрат аст.

Ин ватандӯстии малика Томирис бори дигар моро водор мекунад, ки ба мафхуми Модар-Ватан бо дилу лили нав нигарем. Зеро ӯ шарафи модари ва ватандориро сарбаландона ниғаҳ дошт ба хифзи Ватан бархост ва душманро шикаст дод.

Фради Марғиёнӣ. Дар таърих роҷеъ ба шахсияти Фрада баҳси зиёде мавҷуд аст. Баъзеҳо хатто ӯро ҳокими Марғиён хондаанд. Ин хулоса аз он бармеояд, ки Куруш Марғиёнро тобеъ менамояд ва хонаводаи ҳокимони пешгараи Марғиён барои истиқлолият бархоста буданд. Ақидаи дигар он аст, ки Фрада гулом буда, шуриши марғиён шуриши гуломон ҳисоб меёбад. Ин ақида аз анъанаҳои маъмули форсӣ, ки аз катибаҳои Бехистун сар мезанад, баромадааст. Катибаҳои Бехистун ҳамаи халқҳои тобеи Ҳахоманишиёнро гулом номидааст.

Шуриши Фрада 10 декабри соли 522 пеш аз милод, тахти роҳбарии Фрада дар Марв сар шуд. Ин шуриш калонтарин баромади оммавӣ дар таърихи халқҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Дар ин шуриш 55243 нафар одам кушта ва 6572 нафар асир гирифта шуд. Бераҳмӣи лашкари Дорой I аз матонат, далерӣ, ватандӯстӣ ва мардонагии шуришгарон дарак медиҳад. Дорой I мулки сақинхоро дар солҳои 520-518 пеш аз милод забт намуда, пешвои аввалини сақинҳои Тиграхаударо ба қатлрасонид, пешвои дигари сақинҳо Сқунха ҳам асир афтод.

Шуришҳои калон боз дар Мидия, Парфия, Гиркания ва дигар ҷойҳо ҳам бар зидди Дорой I сар заданд, ки яке аз калонтарини онҳо шуриши сақинҳо буд.

Агар сабаби асосии шуриш истиқлолиятҳои бошад, баҳонаи он зиёд кардани андоз аз тарафи Гаумат ва ё худ Дорой I буд. Ин шуриши халқие буд, ки ба он бохтариҳо низ ҳамроҳ гардидаанд.

Фрада, ки ҳокими шахри Марғиён (Марв) ва ё вилоти Марғиён буд, баъди истилои ин вилот аз тарафи Куруши Кабир ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён ҳамроҳ карда шуд. Марғиён ба маркази тарбия ва фуруши гуломони аз Осиёи Марказӣ ба даст омада табдил ёфт. Муборизаи шадиди сақинҳои суғди ва массагетҳо вазъияти Осиёи Марказиро тағйир дод. Қамбиз ба хотири беҳатар намудани ақибгоҳи худ, пеш аз лашкаркашии худ ба Миср андози ин минтақаро ҳеле кам карда буд. Вале баъдтар Гаумат ва ё Бардия ин андозро баланд кард. Ин баҳонаи шуриш гардид. Шуриш дар Марғиён сар шуда ба ноҳияҳои шимолии Бохтар паҳн гардид. Доро барои паҳши ин шуриш қушунҳои ҳукуматиро бо сардории Доропиш ба Марғиён фиристод. Доропиш ба як далел ҳешони Дорост ва ба дигар далел бошад баромадаш аз арманҳо буд. Вай аз тарафи Доро сатрапи Бохтар таъин мегардад. Дар яке аз катибаҳои Бехистун дар ин бора аз номи Доро маълумоте дарҷ ёфтааст: «Бирав мағлуб соз лашкарро, ки худро на лашкари ман гӯяд. Сипас, Доропиш бо қушун бирафт ва бар сари Марғиёниён битофт». Доропиш шикаст хӯрд.

Баъд ҳуди Доро барои паҳши шуриш омад. Дар ин бора Доро мегӯяд: «Ахурамаздо ба ман мададгор шуд. Ба марҳамати Ахурамаздо қушуни ман лашкари ошубгаронро торумор намуд. Рӯзи 23 моҳи асидия ҷанг оғоз шуд. Кишвар мутеи ман гардид». Рӯзи 23 моҳи асидия ба 10-уми декабр мутобик аст. Муаррихони ҷунунӣ менигоранд, ки қушунҳои давлатӣ ҳеле сершумор буда онҳоро бештар ҳарбиёни касбии зарҳарид ташкил медоданд. То декабри соли 522 Фрада муқобилият нишон дод. Вале дар охир шикаст хӯрд. Вай ҷанг мудар аз асир шудан раҳой ёфт. Вале оқибат аз тарафи қушунҳои давлатӣ асир гирифта, ба қатл расонда шуд. Бо фармони Доро зиёда аз 55 ҳазор шуришгарон қатл карда шуданд. Ин шумора барои аҳолии Марғиён ниҳоят калон бошад ҳам, аз ҳақиқат дур нест. Чунки қовишҳои бостоншиносӣ таназзул ва пастравии иқтисодӣ ва маданияи ин минтақаро баъди шуриш тасдиқ мекунад.

Баъди кори Фрада, Доро боз аз сари нав бо қувваи 200 хазорнафара ба Осиёи Марказӣ омад ва дафъатан онро тасхир намуд. Ин воқеаро дар баъзе асарҳои таърихӣ соли 512 вале аксаран солҳои 519-518 то милод муқаррар мекунанд. Ба ин воқеа кори Шерак низ мансуб аст.

Шерак. Сарзамини тоҷикон замони дар дасти намояндаҳои сулолаи ҳахоманишӣ будан аз ошубу исёнҳо ҳолӣ набуд. Мардуми озодиҳои ин марзу бум ҳамеша бо душманони худ дастгиребон буданд.

Аз китобҳои таърих медонем, ки дар ҳама давр шохон гирифтори бесарусомонӣ ва муборизаҳои ҷутутахталабианд. Аз ҷумла ҳахоманишиҳо ҳам байни худ ҷангу хунрезихо барои тоҷи шохӣ доштанд. Дорои I соли 522 пеш аз милод ҳокимияти Эронро ба даст овард. Дар солҳои ҳукмронии ӯ баъзе давлатҳои дар ихтиёри ҳахоманишиҳо буда, истиқлолият эълон мекарданд.

Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, ки дар Марғ Фрад ном қаҳрамон халқро зидди ҳахоманишиҳо ба по мезонад. Дорои I ба сардори вилояти Бохтар-Додоршиш, ки намояндаи ҳахоманишиҳо ба шумор мерафт, фармон медиҳад, ки шуриро пахш кунад. Додоршиш исёнро фурӯ нишонда, Фрадро дастгир намуда, Марғро тобей кишвари бузурги Эрон месозад.

Соли сеюми ҳукмронии худ, яъне соли 519-518 пеш аз милод Дорои I ба муқобили сокинони сарзамини мо, ки онҳоро сақоихо мегуфтанд, лашкар кашид. Сақоихо ҳам аз рӯи нишондоди академик Бобочон Гафуров намояндагони қабилаи бодиянишини эрониянд, ки аз сокинони қадимтарини Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар ин ҷангу лашкаркашӣ ӯ шохиди қаҳрамонии бемисли Шераки асбон мешавад.

Ҳабари лашкаркашии Дорои I-ро Шерак ба сақоихо ҳамқабилаҳои мерасонад. Сақоихо бузургони қабилаҳо даъват карда, машарат мегузaronанд. Баъди суҳбату баҳси дурудароз ба ҳулосае меоянд, ки бояд таслим шаванд, дигар чора надоранд. Зеро лашкари душман сад баробар аз лашкари онҳо калон буд. Ҳама ин маслиҳатро пазируфта аз пайи тайёр кардани ҳадя рафтани буданд, ки Шерак онҳоро боздошт. Ба бузургони қавм хитоб кард, ки ман роҳи муборизаро медонам

Мо набояд ба душман таслим шавем. Онҳо дар таъҷуб монда ба ҳоли ӯ хандиданд. Гуфтанд, ки ту рав аз пайи асбоният шав. Ин масъала ҳалли худро ёфт, тадбири дигар андешидан ба мо зарар мебиёрад. Шерак бо исрор хоҳиш кард, ки ӯро бишнаванд. Бузургони қавм розӣ шуданд. Шерак ба онҳо маслиҳат дод, ки гӯшу бинии ӯро бурида, ба сари роҳи лашкари Дорои I бароварда партоянд. Онҳо аввал розӣ нашуданд. Вақте ҷанму иродаи қавӣ ва қатъии Шеракро дар анҷом додани ин кори хатарнок фаҳмиданд, гуфташро иҷро карданд.

Дорои I бо лашкари сершуморе ба тарафи сақоихо ҳаракат мекард. Ҷун лашкари ӯ дар роҳ хайма зада дам мегирiftанд, Шерак бо гӯшу бинии бурида ба лашкароҳи онҳо омад. Аскарони Дорои I азои бадани Шеракро маъюб, рӯшро ҷароҳатдору захмӣ ва гӯшу биниашро бурида дида, ангушти хайрат газиданд. Сабаби ба ҷунин ҳол афгоданаширо пурсиданд. Шерак ҷавоб дод, ки ҳамқаҳрамонаш ӯро ба тухмат ҷунин ҷазо додаанду акнун нияти гирифтани қасос дорад. Агар форсоҳо хоҳанд онҳоро бо роҳи наздиктару беҳавфтар ба сари ҳамқаҳрамонаш мебарад. Ва душман метавонад аз ҷое ба онҳо ҳамла кунад, ки сақоихо хабар наёбанд. Форсоҳо розӣ шуда, ӯро роҳбалад мегиранд. Шерак онҳоро ҳафт шабонарӯз дам надода ба тарафи биёбони беобу алаф бурд. Форсоҳо ки роҳи пурмашаққатеро тай карда буданд, бемадору хаста ва дилшикаста шуданд. Аскарони Дорои I ба биёбони хушкӯ беоб баромада монданаширо дер фаҳмиданд. Вақте нисфи лашкар аз ташнагию гушнагӣ талаф ёфт дарк карданд, ки Шерак онҳоро фиреб додааст.

Форсоҳо ҳар лаҳза ҳавфи ҳалокат таҳдид мекард, онҳо Шеракро даъват карда истинток карданд. ӯ мардона ба гардан гирифта гуфт, ки то сарзамини сақоихо ман барин фарзандҳо дорад, дар ҳоки он пайи суми аспҳои душманро ёфтан маҳол аст. Шеракро пас аз ин гуна ҷавобҳо ба қатл расониданд. Пеш аз марг гуфта буд: «Ғалабаи ман ғалабаи ҳамқаҳрамони ман аст, ҷунки ман тавонистам нисфи лашкари душманро аз гушнагию ташнагӣ ба ҳалокат расонам».

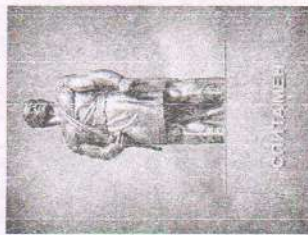
Дар гӯиши мардуми водии Зарафшон таъбири «Шерак шудан» аст, ки маънои нотарсу далер шудан, шучоатманду боғайрат шуданро ифода мекунад. Ҳамчунин хангоми ба ягон кори душвору хатарнок даст задани ҷавоне қалонсолони ин

водӣ «Шерак нашав!» мегуянд. Яъне худнишондихӣ нақун гуфтани мешаванд. Бо дили пур метавон гуфт, ки аз рӯи баромади таърихӣ ин таъбир ба қаҳрамонии бемисли Шерак пайванд дорад. Шерак шудан, ки имрӯз фақат боғайрату далер шуданро ифода мекунад, дар гузашта маънои монанди Шерак қаҳрамони халқӣ тоҷик ҳони худро фидои ҷамдиёрон намуздан, яъне қаҳрамонӣ нишон доданро дошт.

Ҳамин тавр, Шерак ҳамчун қаҳрамон дар ҳофизаи таърихӣ тоҷикон то ҳол зинда монда омадааст ва то миллиати тоҷик мавҷуд аст, номи ин қаҳрамон ҳамеша бар сари забонҳо хоҳад монд.

Спитамен. Хоки кишвари мо дар ҳама даврони таърихӣ мавриди ҳуҷуми бегонагон қарор дошт. Дар асри IV пеш аз милод Искандари Мақдунӣ баъди забт кардани Форс ба хоки Суғду Бохтар ҳуҷум карданро пеши худ мақсад гузошт.

Спитамен сипаҳсолори суғдӣ, сардори муборизаи ватанхоҳона дар Суғду Бохтар бар зидди Искандари Мақдунӣ мебошад. Ӯ тавонист, ки халқҳои Осиёи Марказиро ба мудофия сафарбар намуда, ба мақдунӣён муқобилияти сахт нишон диҳад.

Пеш аз ҳуҷуми Искандар як қисми Осиёи Мисна дар ихтиёри Ҳахоманишиҳо қарор дошт ва баъзе вилоятҳо истиқлолияти нисбӣ ба даст оварда, мардум ба сари худ ҳоким ва пешвои алоҳида доштанд. Дар асри IV пеш аз милод аскарони суғдӣ бохтарӣ бештар ханҷар ва шамшерҳои оҳанӣ ва аҳёнан биринҷӣ доштанд. Ханҷарро карта ва ақинок меуфтанд ва онро ба паҳлуи рост меовехтанд. Сагарис-табари ҷангӣ, найза-аршти, гурзуро дар ҷангҳои тан ба тан ба қор мегирифтанд. Қамони мураккабсохти скифӣ, қамонҳои бохтарӣ, суғдӣ, порги хоразмӣ ва фалаҳмон ҳамчун силоҳи дурзан ба шумор мерафт. Сарбозон «аз варақаи оҳан» барон худ ҷавшан зирех месохтанд. Қулоҳхӯд ва сипарҳои гуногунҳаҷму гуногуншакл вазифаи муҳофизатиро иҷро мекард. Афзори муҳофизати аспро баргустуғвон меуфтанд.

Аскарону афсарони сарзамини мо дар асри IV пеш аз милод усулҳои маҳсули сафкашӣ, ҳуҷуму ақибнишиниро дар

ҷангҳо моҳирона истифода мекарданд. Фақат дар лаҳзаи ҳалқунанда қувваи эҳтиётро ба майдон медароварданд.

Искандари Мақдунӣ аз дунболи Бесс қотили шоҳи Ҳахоманишиҳо Дорой III аз Аму гузашта, ба хоки Мовароуннаҳр лашкар мекашад. Бессро дастгир намуда, Искандар фармон дод, ки бинӣ ва гушҳояшро бурида, ба Ӯжотан бибаранд ва дар пеши назари мидиҳо ва форсҳо ба қатли расонанд.

Искандар бо ин ҷазодихӣ ва эҷоди ваҳшат ба лашкаркашӣ шуруъ кард. Аммо ба муқобилияти шадидӣ суғдиҳо дучор шуд. Тоифаҳои суғди вилояти кӯҳистонии Уструшан зидди ҷанг даста аскарони ҷонӣ, ки барои мусодираи ӯзук ва алафи аспон омада буданд, шуриш карда онҳоро зада пеш мекунад. Искандар бо шумораи зиёд ба ҳуҷум гузашта, онҳоро ба фирор маҷбур мекунад. Баъди ҷанг дар кӯҳсор ва шикаст қисми зиёди шуришгарон ба дасти душман асир афтодан нахоста, худро набуд месозанд. Дар ин лашкаркашӣ 22 ҳазор нафар аз халқи маҳаллӣ қушта, лашкари ҷону мақдунӣён низ талафоти зиёде меदिҳанд. Искандар захмдор мешавад.

Искандар ба лаби дарёи Сир омада, баъди забт аз ҷонӣёну мақдунӣҳо дар шаҳрҳои соҳили дарёи ғарбӣ гарнизон гузошт ва мавқеи худро мустаҳкам намуд.

Аҳолии Қурушқада, ки маркази шуриш ба шумор мерафт, ба муҳосираи ҷонӣёён сахт муқобилат нишон медиҳад.

Мудофияи хоки Суғд ва Бохтарро сипаҳсолори маҳаллӣ Спитамен ба уҳда гирифт. Спитамен соли 329 шаҳри Марокандро бо ҳуҷум муҳосира карда, нияти аз дасти душманон қашида гирифтани дошт. Ин хабарро Искандар шундида ба ёрии аскарони муҳосирамондааш ба Мароканд 3 ҳазор нафар пиёданӣзои ва 800 нафар аскарӣ савора мефиристад.

Ватандӯстон на тапҳо дар Уструшан ва Фарғонаи ғарбӣ ба по хеста буданд, балки суғдиён бохтарӣён ҳам, ба зидди ҷонӣёну мақдунӣён сар бардошта буданд.

Ҳабари расидани аскарони фириристодаи Искандарро шундида, Спитамен шаҳрро аз муҳосира озод намуда, аз рӯи қоида зирақона ақиб нишаст. Аскарони ҷонӣён шерак шуда, суғдиёро таъқиб намуданд. Аскарони Спитамен дар даромади дарае бо пайдо шудани имконияти ҳуҷуми яқбора қафо гашта,

юнониёнро ба ҳайрат оварданд, Аскарони Искандар юнониён рӯ ба гурез ниҳода, ба як қазирачаи байни дарёи Зарафшон панох бурданд. Скифҳо ва саворагони Спитамен онҳоро ба муҳосира гирифта, бо воситаи камонҳои нишонрас парронда нобуд карданд. Аввалин зарба ва шикасти калон ба армияи Искандар ворид карда шуд.

Искандар худаш дар соҳили дарё ба сохтани шаҳрча шуруъ намуда, онро дар давоми 17 рӯз тамом кард. Ин шаҳрчаи ҳарбӣ ҳамчун маркази стратегӣ барои вай хизмат мекард. Аскарони вай ба ин шаҳр таъя карда, ба зидди скифҳо қабилаҳои саҳрогард мечангиданд.

Спитамен пас аз ин ғалаба аз аҳолии маҳаллӣ кумак гирифта, дубора Марокандро муҳосира намуд. Искандар неруҳои асосияшро гирифта ба Мароканд ҳаракат кард. Спитамен усули дар муҳорибаи аввала истифода кардаашро ба қор гирифта, боз ба тарафи саҳро ақиб ғашт. Искандар ҳам аз ин ҳила ҳабардор шуда буд, ки аз таъкиб даст кашид. Аммо водии Зарафшонро ҳароб кард. Аз рӯи нақли таърихшиносон суруҳони 30 нафар сугдӣ, ки ба қуштангоҳ бурда мешуданд, юнониёнро ба ҳайрат оварда буд.

Дар давоми қариб як сол лашкари юнонӣ талафоти зиёд дид. Зимистон фаро расид. Искандар ба қангҳои баҳори соли 328 тайёр мешуд. Бохтар ҷои зимистонгузарони Искандар буд. Ӯ пешвоёни сақоихо ва ҳоразмиҳоро ба тарафи худ кашида, лашкарашро пурра карда, тайёрии комил дид.

Мардуми қаҳрамони Сугд низ ба талафоти зиёд нигоҳ накарда, тахти роҳбарии Спитамен пайи ҳам ба сари душман ҳамла меоварданд, як рӯз ҳам ба душман осоиш намедоданд. Савораҳои Спитаменро «парвозкунанда» меғуфтанд. Зеро суръати ҳаракати онҳо дар қанг ончунон баланд буд, ки юнониён ба қанги пой аспҳои онон баробар шуда наметавонистанд. Искандар барои паҳши шуриш лашкари 20 ҳазорфарашро ба панҷ даста қисмат намуда, тамоми Сугдро давр зада, беш аз 120 ҳазор нафарро қушта, ба ҷои Сугд шаҳри наве сохт.

Спитамен маҷбур шуд ба Бохтар панох ҷуял, Бохтарро яке аз сарлашкарони Искандар идора мекард. Ӯ бо 600 савораи яккачин дар Бохтар муборизаро давом дода, тирамоҳи соли 328

бо 3 ҳазор аскари савора боз ба пойтахти Суг шаҳри Мароканд ҳуҷум кард.

Спитамен пас аз қанги саҳте, ки аз ду тараф бисёр одамон қушта шуданд, ба тарафи саҳро ақиб нишаст. Аммо дар он ҷо сардорони баъзе қабилаҳои бодиянишин хойнона ба ӯ ҳуҷум намуда, сарашро аз тан ҷудо карданд.

Ҳамин тариқ Спитамен, ки Искандарро ду сол дар Сугд Бохтар бо ҳуҷумҳои пайдарпай ва хунари баланди ҳарбӣ ниғат дошта, се лашкари ӯро тамомен торумор карда буд, нотавамондарона ба қатл расонида мешавад.

21-уми сентябри соли 2003 ба шарафи Спитамен номи ноҳияи Нов ба Спитамен иваз карда шуд.

Дар Тоҷикистон нишони Спитамен таъсис дода шуда, ба хизматчиёни ҳарбӣ барои сарбаландона иҷро намудани вазифаи ширкат дар амалиётҳои ҳарбӣ супорида мешавад.

Неҳзати Абумуслим. Абумуслими Ҳуросонӣ ҳамчун яке аз муборизони шӯҷои роҳи озоодӣ ва муқовимати аҷнабиён дар таърихи халқи тоҷик нақши боризро соҳиб аст.

Аз сиёсати халифаҳои банӣ-уммавий (661-750), ки ҳимоятгари манфиати аёну ашрофи араб буданд, на танҳо халқҳои Маворуннаҳру Ҳуросон ва дигар мамлакатҳои истилошуда, балки аҳолии арабиҳолат ҳам норозӣ буд. Ин норозигӣ ба муқобили сиёсати бани уммавий дар замони халифаи Марвони II (744-750) пурзӯр ва шиддатнок гардид. Нафаси халқ аз бочу хироҷи зиёд ба танг омада буд. Ҳокимони маҳаллӣ бо ғоратгарон забон як карда бошанд ҳам, вале онҳо аз давлатдорӣ ва ҳуқуқронӣ дур буданду тамоми андоз, боигариҳо ба хазинаи хилофат меафтод.

Ба ноустувор шудани Хилофати Араб на танҳо муборизаҳои халқҳои ғайри араб, балки муборизаи дохилии хилофат низ сабаб буданд. Аз сиёсати халифаҳои Уммавий, ки ҳимоятгари манфиатҳои аёну ашроф буданд, на танҳо халқҳои ба зери зулми арабҳо дучор шуда, балки аҳолии араб низ норозӣ буданд. Ин мубориза дар замони халифа Марвони II (744-750) боз ҳам пурзӯр гардид.

Ба муқобили сиёсати Уммавиҳо ду гурӯҳи калони феодалӣ мубориза мебуд. Ба гурӯҳи якум - табақаҳои дохил мешуданд, ки аз баланд шудани мартабаи ашрофи араб норозӣ буданд. Ба гурӯҳи дигар тарафдорони Алӣ (амакзода ва домоди Ҳазрати

Мухаммад, шавҳари Фотима) буданд, ки ташкилоти худ, яъне хизб (шиа)-ро ташкил доданд, дохил мешуданд. Ин гуруҳ усули мероси будани тахти хилофатро ҷонибдорӣ карда, фақат авлоди Алиро ворисони ҳақиқӣ медонистанд. Дар ҷунин шароит гуруҳи дигари ашрофони араб - сулолаи Аббосиён дар солҳои 30-уми асри VIII бар зидди Уммавиён муборизаро сар карданд. Тақрибан аз соли 718 сар карда, авлоди Аббос (амаки Мухаммад) тарғиботи зидди Уммавиҳо сар карданд. Дар тарғиботи Аббосиён дар Хуросон саҳми Абумуслим хеле зиёд буд. Шӯриш бо роҳбарии Абумуслим дар солҳои 744-748 тамоми аҳолиро фаро гирифт.

Абумуслим (номи аслиаш Абу Исҳоқ Иброҳим бинни Хайкон) зодаи Марв ё Нишопур буд. Вай яке аз муборизони фаъоли зидди Уммавиён мегардад. Ӯ аз Иброҳим писари Алии Мухаммади Аббос дастури роҳбарии Хуросонро гирифта, ба Марв меояд ва бар зидди Уммавиён ба мубориза медаврояд.

Азбаски ранги сиёҳ нишони беделлатӣ ва бешафқатии Уммавиён маҳсуб мешуд, Абумуслим парчами худро сиёҳ ва гузро бошад, нимсиёҳ мекунад. Барои мардумони зердасти Уммавиҳо ранги сиёҳ-нишонаи ҷабру ситам ва қувваи бадӣ буд ва мардуми ситамдида дар атрофи Абумуслим муттаҳид шуда, ба мубориза бархостанд. Аҳоли пӣёдаву савора бо яроку қисман бесилох ба қароргоҳи Абумуслим ҳаракат карда, ба тазоҳурот хестанд. Нехзати Абумуслим аз тарафи ҳама табақаҳои иҷтимоии ҷомеа, ҳатто аз ҷониби арабҳо низ дастгирӣ меёбад. Абумуслим соли 748 маркази Хуросон шаҳри Марвро ишғол карда, қароргоҳи амирони араби Хуросонро забт мекунад. Амири Хуросон Наср ибни Сайёр аз исёнгарон шикаст хурда, фирор мекунад. Соли 749 пайравони Абумуслим қисматҳои ғарбии Хилофати Арабро забт карда, соли 750 пойтахти хилофат шаҳри Димишқро ишғол менамоянд, халифа Марвони II аз тахт сарнагун карда шуда, намоёндаи хонадони Аббосиён Абу-л-Аббос ас-Саффоҳ (750-754) ба тахти хилофат менишинад.

Абумуслим амири Хуросон таъйин мешавад. Ӯ мардуми Хуросон ва Мовароуннахрро муттаҳид намуда, аз эътирози онҳо ба муқобили ашрофони араб ва табақаҳои мулкдори маҳаллӣ истифода карда, дар байни мардум эътибори калоне пайдо кард, вале ӯ ҳам монанди Аббосиҳо барои иҷрои

наъдаҳои худ дар бобати беҳбудии аҳолии халқ ҷорae наандешид.

Абумуслим бештар барои вусъати дини ислом ва ба ислом гаравидани мардуми Хуросону Мовароуннахр саъй карда, аз индозҳои тоқатфарсо ва зуран ба қор сафарбар намуდან мардумро озод карда натавонист. Дар натиҷа зулми дутарафа яке истисморӣ хонадони Аббосиҳо ва дигаре зулми феодалони маҳаллӣ ба сари халқ бор шуд. Ин аҳолии вазнин боиси афзудани нафрат ва норозигии халқ ба сулолаи Аббосиҳо гардид. Дар натиҷа соли 750-751 дар Бухоро шӯриши зидди арабӣ бо сарвари **Шарик ибни Шайх ал-Мухрӣ** (ваф.751) сар зад. Шӯришгарон бо даъвати он, ки Аббосиён аз хилофат дур карда ба ҷои ӯ аз авлоди Мухаммад паёмбар ва домоди ӯ Али ибни Абутолиб ба тахти хилофат оянд, баромад карда ба муваффақиятҳо ноил шуданд. Абумуслим ханӯз ба Аббосиён бовар мекард ва интиқоли қудрат ба Алавиёнро намехост. Аз ин рӯ, ба муқобили исёнгарони Бухоро неруи ҷангии дах ҳазор нафарро фиристод. Ҷанг бо исёнгарон сио ҳафт рӯз давом кард. Сарвари исён Шарик ибни Шайх ҳалок шуд. Неруи ҷангии Абумуслим баъди Бухороро гирифтган шаҳро роғаш зад.

Соли 751 лашкари императори Ҷин аз зиддиятҳои дохилии хилофати араб истифода карда, ба Мовароуннахр ҳамла овард. Дар натиҷа байни лашкари Абумуслим ва ҷиниён дар Хафтруд дар водии Талас ҷанги хунине рӯй дод, ки дар он панҷоҳ ҳазор ҷиниён қушта ва бист ҳазор нафар асир афтиданд. Ин шикасти қатъӣ ба қувваи ҷарбии императори Ҷин ҷунон таъсир расонд, ки онҳо дубора ёди ҳучуми Мовароуннахр накарданд.

Ҷарҷанд Абумуслим барои мустаҳкам ва пойдор намудани сиёсати Аббосиҳо, паҳн кардани дини ислом, рафъ кардани шӯришҳои халқӣ ва барғардонидани ҳамлаҳои душманони хориҷӣ содиқона хизмат мекард, вале аз назари халифаҳои аббосӣ ӯ душмани асосии онҳо маҳсуб мешуд. Аз ин рӯ, соли 755 халифа Абуҷаъфар ал-Мансур (754-775) бо роҳи фиреб Абумуслимро ба Бағдод даъват карда, ба қатл мерасонад.

Абумуслим ба ҳангоми қатл 33 ва ба ривояте 37 сола буд. Тибқи ривояте, халифа Мансур пас аз анҷоми қатл дар хутбааш Абумуслимро ба хиёнат муттаҳам намуд ва таъкид кард, ки ӯ ба ҳамон гуноҳе қушта шуд, ки гуруҳро бад-он гуноҳ ба қатл расонида буд.

Ҳамин тавр, Абумуслими далеру шуҷоъ, ки Аббосиёнро ба сари қудрат оварда буд, аз тарафи онҳо номардона ба қатл расонида шуд. Қатли Абумуслим боиси авҷи ҳаракатҳои халқӣ дар Мовароуннаҳр Хуросон мегардад, ки яке аз онҳо соли 755 дар Нишопур таҳти роҳбарии **Сумбоди Муг**, ки номи аслиаш **Фируз-Испахбад** аст, рӯй дод.

Исёни Муқаннаъ. Қаҳрамони дигари халқи тоҷик Ҳошим ибни Ҳаким машҳур бо номи Муқаннаъ мебошад, ки барзидди истилоғарони араб қаҳрамонона мубориза бурдааст, ки номаш то имрӯз гирди забонҳост.

Тадриҷан афзудани бедодгарии арабҳо мардумро ба маҳрумӣ дучор гардонд, ки дар натиҷа ҳисси бадбинии аҳолии заҳматкаш ва ҳама табақаҳои иҷтимоии Хуросону Мовароуннаҳр нисбат ба Хилофати Аббосиён боло гирифт, ва он сабаби сар задани чунбиши халқӣ гардид. Ин чунбиши халқӣ солҳои 70-80-уми асри VIII дар Мовароуннаҳр рӯй дод ва он дар таърих бо номи «исёни Муқаннаъ» машҳур аст. Сарвари исёниро Муқаннаъ ба уҳда дошт. Муқаннаъ дар деҳаи Козии наздикии шаҳри Марв зиндагӣ мекард. Номи аслии ӯ Ҳошим ибни Ҳаким (776-780) ва Муқаннаъ бошад, лақаби ӯст. Худи калимаи «муқаннаъ» арабӣ буда, маънаш чодарпӯш ва ё ниқобдор аст. Ин лақаб ба иллати он, ки Муқаннаъ ҳама вақт ба рӯяш чодари сабз пӯшида мегашт, ба ӯ дода шудааст. Исёни Муқаннаъро таърихнависон бештар шуриши сафедҷомгон мегӯянд. ӯ дар лашкари Абумуслим мансаби сарҳанг, яъне роҳбари дастаи харбири иҷро мекард.

Муқаннаъ дар солҳои 50-уми асри VIII ба тарғиботи ақидаҳои маздакиён дар хусуси баробарии иҷтимоӣ ва ҳаёти озодонаи шаҳрвандон шуруъ карда, барои барқарор кардани ин ғояҳо одамонро ба муборизаи ғайбӣ даъват намуд. Барои ҷунин ташфиқот дар солҳои 60-уми асри VIII ҳукуматдорони Хилофати Араб ӯро дар маҳбасхонаи Бағдод бандӣ карданд. Баъди чанд соли ба ҳаёти афтидан Муқаннаъ аз зиндон гурехта, ба Марв омад ва ба муборизаи ҷиддӣ шуруъ кард. Вай соли 766 ба ноҳияҳои гуногуни Мовароуннаҳр барои ба исён бархезондани мардум пайравони худро фириристод. Тарафдорони Муқаннаъ ба водии Қашқадарё, маҳсусан ба Кешу Нахшаб ва агрофи Бухоро чамъ омаданд. Маркази тарғиботи онҳо деҳаи Субҳ дар Кеш буд.

Барзгарону хунармандон, қадеварону деҳқонони мулкдор ва қисман аҳолии бенавою миёнаҳол ба даъватҳои Муқаннаъ ғаравида, ӯро пайравӣ мекунанд. Дар як муддати кӯтоҳ водии Қашқадарё ба даст пайравони Муқаннаъ гузашта, ҳаракати сафедҷомгон васеъ паҳн шуда ба шуриши бениҳоят калони халқӣ табдил меёбад. Ин исён дар қисматҳои марказии Мовароуннаҳр, маҳсусан дар Сугд, водии Чоч ва Илок пайравони зиёде пайдо карда, ба табақаҳои гуногуни ҷомеа таъсир мерасонад. Ҳар як гурӯҳ ва табақаи иҷтимоӣ дар исёни Муқаннаъ манфиатҳои худро меидианд. Агар халқи оддиро меҳнаткаш барои ҳалос шудан аз зулму истисмор ва нобаробарии иҷтимоӣ иқтисодӣ ба шуриш гаравад, табақаи сарватманди ҷомеа бо мақсади ҳокимиятро аз даст арабҳо пураа гирифтани, ба исён гаравида, онро ҷонибдорӣ мекард. Мақсади умумии исёнгарон дар маҷмӯъ озод кардани Ватан, яъне Мовароуннаҳру Хуросон аз зулму истибдоди истилоғарони араб ва ташкил кардани давлати мустақил буд.

Соли 775 пайравони Муқаннаъ дар деҳаи Нумиҷқати Бухоро ҷой гирифта, шаб ба масҷиди он ҷо даромада, муаззин ва понздаҳ нафари дигарро кушта, мулки феодалон ва рухониёнро мусодира карданд, инчунин заминҳои вақфро низ ба даст дароварданд. Ин воқеа ба шуриши умумӣ як ишорае шуд ва исён дар як муддати кӯтоҳ ба тамоми Мовароуннаҳр паҳн шуд. Ситоди исёнгарон деҳаи Наршахи наздикии Бухоро буд. Дар ин марҳила ба исён туркон низ ҳамроҳ шуданд. Соли 776 дар назди деҳаи Наршах байни қувваи харбии арабҳо ва пайравони Муқаннаъ муҳорибаи хунине ба миён омад, ки дар он исёнгарон шикаст хӯрда, ҳафтсад нафар аз пайравони Муқаннаъ сари худро дар роҳи талаби озодӣ қурбон карданд. Вале ин ғалабаи арабҳо вазияти харбию сиёсиро тағйир дода нагавонист. Арабҳо исёни сафедҷомгонро дар Наршах суст карда, барои мубориза бурдан бо пайравони онҳо ба Самарқанду Кеш қувваи харбӣ сафарбар карданд.

Халифаи араб ал-Маҳдӣ (775-785) Саид-ал-Харроширо амири Хуросон таъйин карда, тамоми қувваи харбии арабҳо барои паҳш кардани исёни сафедҷомгон ва асир гирифтани Муқаннаъ сафарбар кард. Сафедҷомгон дар яқҷоягӣ бо туркон дар Самарқанд ба муқобили арабҳо ду сол ҷангиданд ва азбаски қувваҳои ҷангӣ нобаробар буд, пайравони Муқаннаъ

шикаст хӯрда, Самарқандро ба арабҳо таслим карданд. Пас аз ин неруи ҷангии арабҳо бо сарвари Саид ал-Харрошӣ барои сарқӯб кардани сафедҷомгон ба водии Қашқардарё, яъне шаҳри Кеш ҳучум карданд. Дар марҳилаи охирини задхӯрдо дар водии Кеш пайравони Муқаннаъ дар кӯҳҳо ва гирду атрофи қалъаи Сиём муттаҳид шуда, ба муқобили арабҳо ҷангиданд. Марҳилаи нави бархӯрдоро дар Кеш амири нави Ҳуросон Мусайяб ибни Зухар (780-783) сарварӣ кард. Пайравони Муқаннаъ аз ҷониби арабҳо ба муҳосира гирифта мешаванд. Баъди муҳосираи дарозмуддат ва ҷангҳои тӯлонӣ арабҳо, ки қувваи бениҳоят зиёд доштанд, қалъаи дастнорас, яъне қароргоҳи Муқаннаъро ишғол намуда, исёро шикаст медиҳанд. Бародари Муқаннаъ Қабзам бо се ҳазор нафар, фармондеҳи мулофеони қалъаи Сиём Сармоҳа бо се ҳазору сесад нафар исёнгарон ба сарлашқари араб Саид ал-Харрошӣ таслим мешавад, вале Муқаннаъ ба душман зинда таслим шудан нахоста, худро ба оташи танӯри фурузон партофта, ба ҳалокат мерасад. Ҳамин тавр, ин шуриш соли 783 пахш карда мешавад, вале пайравони Муқаннаъ то муддатҳои тӯлонӣ зингдағӣ мекарданд ва номи пешвои худро низ зинда нигоҳ медоштанд.

Деваштич. Деваштич (соли таваллуд номаълум соли вафоташ 722), афшин (ҳокими) Панҷакентӣ Қадим (708-722) яке аз пеш воёни шуриши сугдиён бар зидди халифай араб дар солҳои 720-722 мебошад. Номи ӯ дар сарчашмаҳои арабӣ ба шаклҳои Девостӣ, Девостӣ, Девостнаҷ ва Завостӣ ва Завостӣ ва Равостӣ омадааст.

Масъалаи бахшнок дар бораи номи Деваштич ин аст, ки дар китобҳо миёни ҳокими Самарқанд Тархун ва ӯ гуногунандешӣ вучуд дорад. Баъзеҳо мегуянд, ки маънии номи Тархун одами саркаш, бебок, дузду авбош аст. Шояд номи Тархунро аз он хотир ба Деваштич пайванд дода буданд, ки ӯ ба арабҳои бодиянишин сар нафуровард ва тобеи онҳо нагардид.

Дар «Таърихи Табарӣ» ва дигар китобҳо омадааст, ки гӯё баъди қуштани Деваштич (Тархун) арабҳо ду писари ӯро асир гирифтанд. Тақдирӣ хонаводаи Деваштич то асри X маълум набуд. Охири асри X дар Нишопур хонадоне зухур кард, ки онро Миколиён меномиданд. Саромади ин дудмон Микол ибни

Абдулвоҳид ном доштааст, вале дар хусуси зиндагии ӯ иттилоо ғайр даст нест. Дар бораи ду фарзанди ӯ Шох ибни Микол ва Муҳаммад ибни Микол дар манобеъ ишораҳо рафтааст.

Таърихшинос Самъонӣ таборномаи Миколиёнро чунин муқаррар кардааст, ки асли онҳо ба Базфони Гур мерасад: Микол ибни Абдулвоҳид ибни Қабраил ибни Қосим ибни Бакр ибни Деваштӣ ибни Шур (Сур) ибни Шур ибни Фирӯз ибни Ядигурд ибни Бахроми Гур.

Дар баъзе сарчашмаҳои таърихӣ омадааст, ки гӯё ӯ аслан ҳуҷрони Самарқанд буд, вале пас аз ақибнишиниҳо дар Панҷакент қарор гирифт. Баъди фишори арабҳо дар деҳаҳои водии Зарафшон бо лашқари кам дар баробари аҷнабиён истодагари кард.

Деваштич ҳамчунин ҳокими яке аз рустоҳои давлати Сугд буд ва ба ихшиди Сугд итоат мекард. Ӯ ҳам монанди ихшид дарбор ва дарбориён, дастаи наҷандон қалони харбӣ дошта, аз номи худ тангаҳои махсусро сикка мезад.

Соли 720 дар Сугд ба муқобили хилофати араб шурише сар зад, ки ба яке аз дастаҳои шуришгарон Деваштич сарварӣ менамуд, вале шикаст хурда ба болооби Зарафшон, ба Қалъаи Муғ ақиб нишаст. Арабҳо ӯро дастگیر намуда, соли 722 ба қатл расониданд.

Дар «Луғатномаи Деххудо» дар бораи давлатдорӣ Сугдиён чунин омадааст: «Сарзамини Сугд подшоҳони маҳаллӣ дошта, нахустин кас аз ин хонадон Ахшиди Тархун ва ҷойнишини вай Ғузак ва ҷойнишини ӯ Девостӣ будааст, ки дар соли 104 хичрӣ қамарӣ дар ҷанг бо тозиён қушта шуд».

Тибқи ривоятҳо Деваштич бо арабҳо муқобилияти саҳт нишон дод ва онҳо ба зудӣ натавонистанд, ки сарзамини Сугдро ба даст оваранд. Ин қори Деваштич арабҳоро ҳашмгин гардонид. Вақте онҳо вайро ба қатл расониданд, сарашро бар пути найза ба Бағдод фиристоданд.

Баҳори 1932 сокини деҳаи Хайрободи ноҳияи Айни Чураалӣ Махмадалӣ дар харобаи Қалъаи Муғ ҷанд хати сугдӣ ёфт, ки он минбаъд дастраси олимон гардид.

Экспедитсияи маҳсус, ки таҳти роҳбарии А.Л. Фреймаи (октябр, ноябри 1933 дар харобаи қалъаи Муғ ҳафриёт гузаронда, қариб 80 ҳуҷчат ва 400 ашёи маданияти моддӣ ба даст овард. Ҳуҷчатҳо дар қоғазу ҷарм ва ҷӯб навишта шуда ва

катибаи 74 тои онҳо ба забони суғдӣ яктоаш ба забонӣ туркӣ-рунӣ ва яктоаш ба забони арабӣ буданд. Хуччатҳои кӯҳи Муг ҳисобу китоби хочагӣ, муқотибаҳои расмӣи Деваштичу тобеони вай ғрамандар (идоракунандаи қорҳои хочагии дарбор), ҳокимони Кипут, Хахсар, Фурнамд, Заравадк ва баъзе дигар деҳаҳои болооби Зарафшон, тақвими суғдӣ ва ғайра буданд.

Академик Бобочон Гафуров дар бораи ин хуччатҳо навиштааст: «Аҳли водии Зарафшон дар қоряки аввали асри VIII хануз ба забони суғдӣ гап мезаданд, ҳуди ҳамон хуччатҳое мебошанд, ки аз Қалъаи Муг ба даст омада буд. Тадқиқи ин хуччатҳо нишон дод, ки тамоми муқотибаи Деваштич ва дигар феодаҳои Суғд ба забони суғдӣ бурда мешуд. Мактубҳое, ки аз номи Деваштич фириастода шуда буданд ва тамоми мактубҳое, ки ба номи Деваштич меомаданд, ба забони суғдӣ навишта шудаанд».

Ҳамзамон Бобочон Гафуров воқеаи дарёфти хуччатҳои кӯҳи Мугро ба гунаи зайл ба қалам додааст: Аҳли деҳаи Хайробод (дар ҳудуди ноҳияи Айний) аз давраҳои қадим қорро медонистанд, ки онро «Қалъаи Муг» меуфтанд ва ин ном дар адабиёти илмӣ маъмул буд. Дар ибтидои солҳои 30-юми асри XX аҳли деҳа ба ин ҷо бисёр омаду рафт доштанд ва инчунин бахори соли 1932 Ҷураали ном подабоне як сабад ва дар он як варақ қоғазӣ абрешифт, ки бо қадоме як хати аҷибӣ ғалатӣ навишта шуда буд. Хатро аҳли деҳа ва хато саводноқони Уротепна (фелъан Истаравшан) ҳонда натавонистанд. Тирамоҳ ин хабар ба гуши қотиби райкомпартия Абдулҳомид Пулодӣ расид, ки ба таъриху маданияти қадим майлу рағбати зиёд дошт. Вай ба як дидан пай бурд, ки варақ варақи одди не ва онро фавран ба Душанбе фириостод. Айнан дар ҳамон вақт, яъне соли 1932 бо тақлифи КМ Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон ва Ҳукумати Шуравӣ, бо қарори Президиуми АФ ИҶШС базаи тоҷикистони АФ ИҶШС таъсис ёфта буд. Аввалин роҳбари он шарқшиноси оламшумул С.Ф. Олденбург таъйин шуд. Мутахассисони база муқаррар карданд, ки хат ба забони уйғурӣ ё суғдӣ навишта шудааст. Ва бахори соли 1933 расми дастнависро ба эроншиноси номии Шуравӣ А.А. Фрейман доданд. Вай муқаррар кард, ки хат ба забони суғдӣ ва бо хуруфоти суғдӣ навишта шудааст. Бозёфти подабон

кашиёти бузурги илмӣ гардид. Осори катибаи Суғдиён ҳеле неш ҳам маъмул буд (онҳо аз Туркистони Шарқӣ ёфт шуда буданд). Соли 1932 катибаи суғдӣ маҳз дар хоки ҳуди Суғд ёфт шуд.

А. А. Фрейман ба Душанбе омад, бо нусхаи аслии хат-нинос шуд, таърихи ёфта шудани онро ба тафсил пурсида гирифт ва инчунин, ақидае пайдо шуд, ки дар назари аввал гуё ки аҳли хом менамояд дар ҷои ёфтшудаи хат бояд боз дигар хатҳо ҳам бошад. Бо маслиҳати А. А. Фрейман ба Қалъаи Муг як гуруҳ ҳодимони базаи тоҷикистони АФ ИҶШС рафтанд. Аҳли ҷумҳурӣ бо иштироки тамоми мунтазири кашфиёти нав гардид. А. Пулодӣ дар ҷунин шароит тобистони соли 1933 ба кофтуков сар кард. Албатта, гуфтан даркор, ки вай бостоншинос набуд ва эҳтимол, дар ин қор сахву ғалат ҳам карда бошад, вале ҳар ҷи ҳам набошад, ба ғайрату ҷидду ҷаҳди вай қонл шудан даркор. Моҳи июл зиёда аз бист хуччат ва чанд ашёи моддӣ ба даст омад. Шурои Комиссарони Халқи ҚШС Тоҷикистон барои давом додани ҳафриёт қарори маҳсул қабул карда, маблағу воситаҳои лозимиро дод.

Тирамоҳи соли 1933 ба сари ҳафриёт қотиби илмӣи базаи тоҷикистони АФ ИҶШС А.И. Василев бо як гуруҳ олимону мутахассисон омад. Дар натиҷаи кофтуков А.И. Василев боз 21 дастхат ёфт. Бо қарори идораҳои роҳбарикунандаи Тоҷикистон моҳи октябр як экспедицияи қалону муқаммал таъсис дода шуд, ки роҳбари он А.И. Фрейман буд. Моҳи ноябри соли 1933 А.И. Василев дар ҳайъати ҳамин экспедицияи Қалъаи кӯҳи Мугро кофтуков кард. Соли 1947 Л. Воронина қори А.И. Василев сар қардаро ба анҷом расонид.

Дарёфти ин хуччатҳо номи воқеаи Деваштичро барои тамоми оламиён маълум кард. Ғн7Ба хотири ин абармалди далери шучоъ моҳи феввали соли 2016 номи ноҳияи Ғонҷиро Деваштич номгузорӣ карданд.

Темурмалик. Темурмалик ҳокими шучоъ ва марди боиродае буд. Вай медонист, ки Ҷингизхон бахше аз сипоҳиёнашро барои тасҳири Хучанд муваззаф менамояд. Аз ин рӯ, лифои хоки меҳанро ҷиддӣ гирифт. Омодагии вай ва сарбозони хучандӣ ба қанг, на ба хотири асир қардани мардум, балки барои шикастани

асорат буд. Чанги муғул алайхи хучандиён чанги истилогарона ва чанги Темурмалик алайхи акноми сахрогарди муғул чанги адолатгоҳона буд. Бинобар ин, чанги Темурмаликро метавон ба унвони яке аз намунаҳои чангҳои муқаддас дар таърих эълон кард. Чаро ки мардум дар ин чанг дифоъ аз ҳоку бум ва шаъну номуси хеш карданд.

Ҳодисаи Хучанд нишонгари он аст, ки мардуми он рӯзгор дар баробари фасоди муғул огоҳона дифоъ аз худ ва меҳан карданд. Бидуни игрок, диловарии насли он рӯзгор яке аз дурахшонтарин лаҳзоти таърихи миллий аст, ки бо гузашти замон, партави ифтихорро дар қалби наслҳои қадим пурнуртар менамояд.

Ханӯз мухорибаи Самарқандро сар накарда, Чингизхон аз пай забт намулдани шаҳрҳои Хучанду Урганҷ шуд. Вай дар ибтидои моҳи март соли 1220 ба Хучанд 25 ҳазор нафар лашкари мусаллаҳонаи хешро фиристод. Дар қатори лашкари амалкунандаи муғулҳо 50 ҳазор асиронро низ истифода бурданд.

Халқи тоҷик аввалин шуда дар соҳили дарёи Сир байраки муборизаро бар зидди муғулҳо бо роҳбарии фарзанди хеш Темурмалик боло намулд. Ин қорнамоии Темурмалик дар таърихи Осиёи Марказӣ бо ҳатти заррин сабт гаштааст.

Хангоме ки қори дифоъ барои мудофиаи Хучанд ғайри имкон шуд, Темурмалик бо мақсади идома додани ҷанг бо ҳамроҳи ҳазор мардони ҷанговар ва ёрони вафодораш ба қазирае, ки дар миёни оби Сайхун, яъне дар он ҷое, ки оби рӯдхона ба ду қисмат ҷудо мешавад, бигзашт. Ин қазира дорои ҳисори баланду мустаҳкам буд ва онро хучандиён ба роҳбарии ҳокими худ Темурмалик қабл аз ҳучуми муғул сохта карда буданд.

Яке аз шигифангезтарин иқдомоте, ки Темурмалик дар чанги зидди муғул кардааст, истифода аз киштиҳои чангӣ дар оби Сайхун аст. Бо ин мақсад, Темурмалик киштисозони Хучандро барои сохтани киштиҳои чангӣ ҷалб намуд. Ва дуредгарону киштисозони хучандӣ дувоздаҳ киштии чангӣ сохтанд. Барои ин ки тирӯ оташи гулулаҳои нафту сангҳо ва гулулаҳои манҷаниқ осеба бар киштиҳои нарасонанд рӯй онҳоро бо намади таргил сарпӯш намуда ва болои он қаҳу лой молданд. Ҳамчунин бар намадҳо аз ду тараф даричаҳои зиёде

гузоштанд, то ҷанговарон битавонанд бароҳати бар муғулҳо тир андозанд.

Агар роҷеъ ба киштиҳои чангии Темурмалик дар оби Хучанд иттилооти муаррих Ҷувайнӣ дар даст намебуд, дар амалӣ шудани ҳамчунин тарҳ бовар кардани кас мушкил мебуд, зеро дар ин сабқ, ки дар таърихи ҳазорсолаи мардуми Осиёи Марказӣ ва Туркистон то замони Темурмалик ва ҳамчунин пас аз ӯ сохти чунин киштиҳои чангиро дар дарёҳо мушоҳида накардаем ва ҳатман сохти киштиҳои сарпӯш яке аз тадобири усул ва муҳими шахсияти дурандешии Темурмалик будааст.

Тибқи фармони фармондеҳони муғул аз ду тарафи соҳили Сайхун манҷаниқҳои зиёдеро оростанд ва ҳар рӯз ба тарафи истеҳкоми Темурмалик гулулаҳои нафтин, оташу сангҳои бешумор партоб мекарданд. Аммо ба киштиҳои Темурмалик осеби ҷиддие ворид намешуд, дар ҳоле ки партоби гулулаҳои сангини муғулон моҳҳо давом дошт. Диловарони хучандӣ, ки дар қазира панох бурда буданд, тахти фармондорӣ Темурмалик алайхи муғул ҷангҳои мардона мекарданд. Тадбирҳои сархангони муғулӣ Алоқдӯн, Сақату ва Тӯқой барои шикастани Темурмалик ва қатли ҳисори хучандиён натиҷае намедод.

Пас аз чанде фармондеҳони муғул бо машварат ба ин натиҷа расиданд, ки ба зарби гулулаҳои манҷаниқ ҳисори Темурмаликро наметавон мутағаллақ кард ва аз ин рӯ, чорае дигаре бояд ҷуст. Онҳо тасмим гирифтанд, ки асиронро ба кӯҳе, ки фосилааш то қазира ду се фарсанг буд, фиристода ва ба дастури онҳо санг бар об бирезанд то садде бисозанд. Асирон аз кӯҳ ба оби Хучанд санг накл мекарданд, то ҳаракати киштиҳоро банданд аммо ин қор ҳам натиҷа наодод аз ин лашкари муғул дар ғазаб мешуд.

Темурмалик бо ҷанговарони диловараш нимаҳои шаб бар завракҳо ба соҳилҳо наздик мешуд ва ба лашкари муғул шабехун мезад ва ҳар бор садде, ки дируз муғулон аз санг сохта буданд, дар об вайрон мекарданд ва нақшаҳои сархангони муғулро бар боди фано медоданд. Темурмалик бо ёронаш бар он ҷое зарба мезад, ки муғулҳо ҳеҷ гоҳ фикри онро намекарданд.

Аммо бо фишор овардани сипохиёни муғул пойдорӣ ва мубориза бо эшон рӯз то рӯз душворгар мешуд ва пас аз ҷангҳои тӯлонӣ барои мудофияи ҷазира ҷои ҳимоят ва дифоъ намонд ва нируҳои ҷангии Темурмалик аз ҳам пошид озука ва аспихаи ҷангӣ рӯз то рӯз камтар мешуд, чаро ки хисори шаҳрро муғулҳо гирифта буданд. Кумаки шаҳрнишинони Хучанд барои мудофияи ҷазира қомилан қатъ шуд ва ҳамчунин бисёре аз лашкариёни хучандӣ шахид шуданд. Ахволи Темурмалик батадриҷ ҳаттарнок мешуд.

Темурмалик илоҷи ҳалли мушкилоти пешомадаро дар тарки ҷазира дид ва ин тадбири ҳокими Хучанд басо хирадмандона буд, чун фирори бамавқеъ баробар буд ба ҳучум.

Чун лашкари муғул Темурмаликро бо киштиҳо дар об раван дид, фавран ба таъкиби онон иқдом карданд ва дар ҳама ҳол борони тире оташ бар сари онон мерехтанд. Ҳар гоҳ, ки арса ба Темурмалик танг мешуд, муғулҳо бештар фишор бар ҳаракати киштиҳо меоварданд. Аммо Темурмалик бо ҷасорати таом ба ҳар ҷое, ки муғул фишор меовард, ӯ киштиҳоро ба сӯй дигар меронд ва чун муғул аз ӯ дур мешуданд, ӯ боз мегашт ва киштиҳоро ба суръат меронд ва бад-ин аҳвол ба соҳили шаҳри Банокат расид.

Қобили зикр аст, ки ин хангом Ҷанд тавассути Ҷучихон писари бузургии Чингизхон тасарруф шуда буд. Чун шунид, ки киштиҳои Темурмалик аз оби Сайхун босуръат ҳаракат ба ҷониби Ҷанд мекунанд, фармон дод то лашкар ба ҷанги зидди Темурмалик аз ду тарафи рӯдхона омода бошад. Тибқи дастури вай киштиҳоро бо ҳам маҳкам бастанд ва аз онҳо пули азиме тартиб доданд ва сипас бар онҳо манҷаниқҳои тирандоз васл карданд ва мунтазири расидани киштиҳои Темурмалик шуданд. Ҷучихон худ меҳост бар Темурмалик даст ёбад, аммо умеди ӯ низ бар бод рафт.

Темурмалик чун аз қасди Ҷучихон огоҳ шуд фавран бо сарбозони хеш ба соҳили Борчаликонт пиёда шуд. Дар соҳили рӯдхона миёни Темурмалик ва муғулҳо ҷангҳои шадиде рух дод.

Чун ба Хоразм расид, ҷамъе аз мардони ҷанговарро гири худ ҷамъ кард ва алайҳи дастаҳои муғул, ки дар навоҳии пойноби Сайхун тохтутоз мекарданд, ҷангид. Ва ҳатто

тавонист Шаҳрангро, ки яке аз шаҳрҳои бонуфузи пойноби Сайхун ба шумор мерафт, тасхир кард.

Талоши Темурмалик дар хихати муттаҳид кардани дастаҳои парокандаи лашкари султон Муҳаммад Хоразмшоҳ, натиҷае надод. Вай дар Хоразм салоҳи иқомат наид. Дар пойтахти давлати Хоразмшоҳ байни сархангон ва умаро низоъ шиддат ёфта ва ҳар яке мекушиданд то қудратро дар Хоразм бар дастӣ хеш бигиранд. Байни фармондеҳон ва умаро ваҳдате вучуд надошт.

Султон Ҷалолуддин ва Темурмалик дар Хоразм тавонистанд неруи ҷадиди низомиро ҷамъ намоянд. Аммо умарои кипчоқӣ бо сабаби ин ки бо Таркан-хотун нисбате ва бо Ҷалолуддин рақобат доштанд, ӯро қабул накарданд.

Дар саҳрои Насо лашкари муғул иборат аз ҳафтсад тан бо ҷанговарони хоразмӣ рӯ ба рӯ шуданд ва онҳо намедонистанд, ки ин даста нируи шохзодагон аст. Султон Ҷалолуддин ва Темурмалик ба ногоҳ аз қамин баромаданд ва ба муғулҳо дарафтоданд. ҷанги хунине рух дод. Ба гуфтаи муаррих Шихобуддин Насавӣ «ин набард «нахуст бор буд, ки теги муслимин бо хуни тоғор сероб ва аз пораҳои пайкари онҳо туъмаёб гашт».

Темурмалик баъд аз воқеаи Хоразм ва Насо мутаваҷҷеҳ шуд, ки муборизаи баъдӣ алайҳи муғул натиҷае нахоҳад дод ва давлату қудрат ба қуллӣ аз даст рафтааст.

Тибқи навиштаи муаррих Атомалик Ҷувайнӣ, Темурмалик аз ҳамаи ибтидо ба Фарғона баргашта ва муддате дар қасабаи Уш сукунат ихтиёр намудааст. Ин тадбир шояд ба хоҳири эҳтиётӣ ӯ бошад. Шояд ӯ намероста вучудӣ ӯ дар Хучанд боиси хатар ва зиёне ба хонавода ва ёронаш ворид созад. Аммо вай ба ҳар вақт аз он ҷо ба Хучанд раван мешуда, то аз ахволи фарзандонаш хабар бигирад. Дар ин айём писараш (исми писараш дар ягон манобеъ сабт напудааст) тибқи дастури Ботухон (1227-1256) соҳиби амлоки падар шуда буд, яъне муғулҳо мероси падарро бар писар «суюргмишӣ» дода буданд. Писари Темурмалик соҳиби мулки падараш шуда буд.

Боре ба Хучанд рафта ва бо писараш дидор карда ва аз ҷумла гуфт, ки: «Агар ту падари худро бинӣ, бозиносии? «Писар гуфт: «Ман ширхора будам, ки аз падар бозмондам,

бознашосам, аммо ғуломе хаст, ўро боздонад». Сипас ғуломро хозир карданд ва ғулом аломате, ки дар тани Темурмалик зоҳир буд дида, ўро тасдиқ кардааст».

Хабари бозгашти Темурмалик ба зуди миёни мардуми Хучанд паҳн шуд.

Дар ҳар сурат, тибки навиштаи муаррих Чувайнӣ Темурмалик бо ин қасд рӯ ба тарафи урдуи коон ниҳод. Дар роҳ сарбозони Қадақон (набераи Чингизхон ўро боздоштанд ва ба урдуи шохзода бурданд. Шохзода дар хузури умаро ва наварони хеш аз гузаштаи Темурмалик пурсиш кард. Иттифоқан дар он чамъ муғуле, буд, ки ўро Темурмалик бо тири бе пайкон дар дашти Борчаликонт қур карда буд, хузури дошт ва ўро шинохт ва гуфт, ки ў ҳамон Темурмалик ҳокими Хучанд аст.

Ҷамоати муғул ба Темурмалик саволҳои зиёда доданд. Темурмалик дар ҷавоб мағрур ва ба ҳозирин гардан намедод. Русуме, ки назди подшоҳони муғул роиҷ буд, ба ҷо наёвард. Шохзода Қадақон аз рафтори Темурмалик дар ғазаб шуд ва аз хашм тире ба сӯйи раҳо кард ва ҳокими Хучанд аз тире ин шохзодаи ночавонмарт ба шаҳодат расид.

Ҳамин тариқ, Темурмалик ифтихори тоҷикон мебошад ва бидуни зикри номи ӯ навиштани таърихи муқовимати мардумони Осиёи Марказӣ дар аҳди муғул имконпазир аст. Ҷангҳои дилваронаи ӯ намунаи ибратангезу ҷовидонӣ аст. Ҳокими Хучанд бе шак гӯестарин сафҳаро дар авроқи мардонагӣ ва пойдорӣ тоҷикон бар алайҳи ғосибони аҷнабӣ ба худ ихтисос додааст.

Махмуди Торобӣ. Солҳои 30-юми асри XIII миёни аҳолии ва маҳсусан хунаремандони шаҳр ҷунбиши зидди муғулу муздурони маҳаллии он шурӯъ мегардад. Хусусан дар Бухоро ва ғирду атрофи он ин қиём огоҳонатару зиндатар буд. Дар соли 1238 шурише дар ин ҷо ба амал омад, ки бо номи шуриши Махмуди Торобӣ машҳур аст.

Бухороро ашрофи маҳаллӣ, ки дар ситамкорӣ аз хонҳои муғул кам набуданд, идора мекарданд. Аз ин ҷост, ки нахустин

корзор ҳам дар Бухоро иттифок афтод. Пешвои ин шуриш қосибӣ элакбофи деҳаи Тороби назди Бухоро Махмуд буд. Ӯ нотиқи оташинсухан буда, дар Тороб ва атрофи он мардумро огоҳ карда, ба муборизаи зидди муғулҳо ва тарафдорони онҳо даъват менамуд. Хукмронии Бухоро дар қасди дастгир кардани Махмуд афтоданд. Лекин Махмуд ин қасди душманро пешакӣ фаҳмида хатари таҳдидкунандаро баргараф намуд. Ӯ ба Бухоро танҳо нарафта, бисёре аз пайравонашро бо худ гирифт.

Тарафдорони сершумори Махмуд дар яке аз баландҳои наздикии шаҳри Бухоро чамъ шуданд ва Махмуд дар хузури мардум суҳанронӣ карда, онҳоро ба муборизаи мусаллаҳона даъват кард. Ҳамаи аҳолии маҳалҳои атроф омада, ба ӯ ҳамроҳ шуданд. Вақте ки Махмуд қувваи бузурге чамъ намуд, аз рухониён, садрҳо ва дигар намояндагони табақаи ҳоким талаб намуд, ки ўро халифа хонанд. Садрҳо ва намояндагони табақаи ҳоким аз шаҳр ронда шуданд. Лекин Махмуд ба хубӣ мефаҳмид, ки «бузургони Бухоро» аз муқовимат даст намекашиданд ва онҳо барои баргاردонидани ҳокимияти аз даст рафтаи худ, албатта қўиш хоханд кард. Ҳамин тавр ҳам шуд. Онҳо дар Кармина қарор гирифта, бо ҳамроҳии қувваҳои мусаллаҳи муғулҳо низ ба ҷанг тайёри медиданд.

Ниҳоят, дар наздикии шаҳри Бухоро дар байни шуришчиён ва аскарони муғул муҳорибаи сахте ба амал омад. Шуришчиён мардонавор ҷангиданд. Махмуд худ дар миёни маъракаи қорзор буд. Аҳолии деҳаҳои атроф бо каланд ва табар масаллаҳ шуда, ба кумаки шуришчиён омаданд. Ин ғалабаи шуришчиёро ҳеле тезонид. Қўлуни муғулҳо шикаст хўрда, ақиб ништастанд. Дар ин муҳориба 10 ҳазор кас қушта шуд.

Аммо ҷараёни мубориза ба зудӣ тағйир ёфта, шуриш ба шикаст дучор гардид. Пешвои шуриш Махмуд дар наздикии Кармина қушта шуд. Роҳбари дигар, дўсти Махмуд Шамсиддин Махбубӣ низ ҳалок гардид. Шуришчиёни бе сарвар аз нарасидани яроқ ҳам дар ранҷ буданд. Ин ҷунбиш воқеъан ҳам мардумӣ буд. Номи муборизи сарбаланд Махмуди Торобӣ дар саҳифаҳои таърихи тоҷикон бо ҳарфҳои заррин навишта шудааст.

Мавлонозода. Мавлонозода яке аз роҳбарони ҳаракати мардумии сарбадорон дар Самарқанд буд, ки алайҳи ғосибони

муғул барои озодии халки хеш мубориза бурда, аз худ қаҳрамони бемисл нишон додааст.

Харакати сарбадорон ғуфта, ҳаракати озодиҳои аҳолии Хуросону Мовароуннахрро бар зидди зулму истибдоди муғулу турк, ки дар асри XIV шуда гузаштааст, меноманд. Сабаби сарбадор ном гирифтани ин ҳаракат аз шуриши деҳқонони деҳаи Баштини Хуросон, ки зидди зулми амалдорони муғул бардошта, қасам ёд карда буданд, ки ё бедодгарҳои муғулхоро барҳам медиханд ё сари худро ба дор (сарбадор) месупоранд, гардидааст.

Сабаби исёни сарбадорони Самарқанд ҳучуми Илёсхоча-писари Туғлуқ Темури Илехон баъди муҳорибаи Болои лой (1364) буд. Чун Хусайн ва Темур дар ҷанги соҳили дарёи Чирчик шикаст хӯрданду ба Балх гурехтанд, Илёсхоча ба Самарқанд лашкар кашид.

Баробари паҳн гардидани овозаи ба Самарқанд наздикшавии муғулҳои Илёсхоча аҳолии шаҳрро истироб фаро гирифт. Сарбадорони Самарқанд, донишомӯи мадраса Мавлонозода, ҳалочигари пахта Абубақр Калавии Надаф ва қамонкаши моҳир Мавлоно Хурдаки Бухорой буданд. Мардуми шаҳри Самарқанд ташаббус нишон дода мудофиаи шаҳрро ба зимаи худ гирифтанд. Дар гирдиҳамоии мардум дар масҷиди чомеи Самарқанд Мавлонозода, ки ўро ҷавонони шучоъ ва ғайр гирд карда буданд, нутқ эрод карда, чунин иброз дошт: «Фавҷи беҳисоби лашкари муғул, ки барои гораи намудани мол ва ашёи мардум ба ин мамлакат фуру рехтааст, ба шаҳр наздик мешавад. Ҳукуматдории мо, ки бо унвони бочу хироч аз ҳар як сар нуфус маблағи зиёдеро ситонида, мувофиқи майли худ ҳарч менамуд, дар баробари падидор шудани душмани мо, мусулмононро партофта, аз кофирон гурехт ва ҷони худро халос кард. Акнун мардуми Самарқанд ба ивази ҷони худ ҳар андозае хунбаҳо диҳанд ҳам, аз душман раҳой намеёбанд. Ҳоло кист, ки меҳоҳад вазифаи мудофиа намудани аҳолии шаҳрро қабул карда, дар ҳузури бузургон ва мардуми авом ин масъулиятро ба ўҳда бигирад? Мо дар пеши чунин шаҳс сари таъзим фуруд оварда, ба иҷро намудани вазифаҳои худ машғул хоҳем шуд»...

Баъди ин даъватҳои меҳанпарастӣ беҳамто Мавлонозода мардуми гирдомеда ўро пешвойи худ хонданд ва ҳамоно дар

атрофи эшон беш аз 10 ҳазор ҷавонони босилоҳ баҳри ҳифзи Ватан назди ў савганд ёд карданд.

Ташкили мудофиаи шаҳрро дигар ба таъхир гузоштан мумкин набуд. Биноан Мавлонозода ва ёрдмчиёни болаёқати ў Мавлоно Хурдаки Бухорой ва Абубақр Калавии Надаф дам нагирифта, мудофиаро ташкил карданд. Мудофиаи шаҳр моҳирона ташкил карда шуд. Мувофиқи нақша дар назди дарвозаҳо дидбонҳо гузошта, шаҳрро ба қитъаҳо тақсим карданд. Ғайр аз даромадгоҳи кӯчаи марказӣ дигар ҳамаи дарвозахоро бастанд. Дар ду тарафи кӯча сангарҳо сохта, дар он ҷо одамони силохдорро гузоштанд. Дар охири кӯча Мавлонозода бо садҳо ҷавонони мерған сангар гирифт. Дар кӯчаву паскӯчаҳои дигари шаҳр низ сангару хандакҳо сохта шуд. Аҳолии водор шуда буд, ки дар қитъаҳои таъиншуда ба муборизаи зидди душман омодагӣ бигиранд. Кор бояд чунин сурат мегирифт, ки муғулҳои савора вориди кӯча шаванд ва аз ду тараф гирифтори оташу тир гарданд.

Муғулҳои аз ақлу хиради Мавлонозода ва мардуми Самарқанд ғофил монда, ба ғалабаи осону бедарди миён умед баста, дастаҳои пешчангии хешро ба воситаи хиёбони асосӣ вориди шаҳр намуда, бо вайронӣ пеш мерафтанд. Дар ҳамин асно дастаҳои қамингирифтаи сарбадорон бо ишораи Мавлонозода ба ҳучум гузашта, ба сари ғосибони муғул борони тироташ рехтанд. Муғулҳои ба ваҳму даҳшат афтада рӯ ба гурез ниҳода, қариб ду ҳазор нафар ҷангиёни худро талаф доданд.

Рӯзи дигар муғулҳо бо қувваи бисёр ба Самарқанд ҳучуми навбатӣ карда, боз шикаст хӯрданд. Сипас, муғулҳо барои муҳосираи давомдор дар атрофи шаҳр мавқеъ гирифтанд. Вале ҷанде пас дар урдугӯҳи саҳронишинони муғул маркази тоуни асп пайдо шуд ва онҳо атрофи шаҳрро гораи намуда, пас гаштанд. Аҳолии шаҳр шодӣ ва тантана дошт.

Мудофиаи Самарқанд собит кард, ки халқ дар таҳти роҳнамоии фарзандони боҳираду ҷасур, содиқу меҳандӯст метавонад худро аз ҳар гуна душмани ғаддор ҳифз кунад.

Пас аз пирӯзӣ бар муғулҳо дар Самарқанд муборизаи фақирон бар зидди тавонгарон руҳ доду оммаи захираш аз судхӯрони манфур ва дигар золимони худ ниқор гирифтанд. Ин ҳаракати аҳолии Самарқанд идомаи бевоситаи «ҷумбиши сарбадорон» буд, ки дар солҳои 1336-1337 дар Сабзавор ном

махаллӣ Хуросон ба муқобили хонҳои муғул ва заминдорони калони маҳаллӣ рӯх дода буд.

Хабари пирузии Сарбадорон ба гӯши Темуру Хусайн расид. Онҳо маслиҳат намуда, тасмим гирифтанд, ки дар ишғоли Самарқанд шитоб наkunанд, зеро аз дучор шудан ба муқовимати сахти мудофиакунандагони шаҳр метарсиданд. Бинобар ин онҳо қарор доданд, ки Самарқандро ба макру хилла ба даст дароранд. Роҳбарони ин ҷунбиш низ фирефтаи дасисаи душман шуда, ба доми ду маккор афтоданд ва имкони ташкили як давлати дигари тоҷикӣ аз байн рафт.

Темуру Хусайн ба номи роҳбари сарбадорон Мавлонозода мактуб навишта ваъда медиҳанд, ки идораи шаҳрро ба ӯ воғузор намуда, ба касе ҷазо намедиҳанд ва номаро бо либосҳои фохира ва тӯхфаҳо мефиристанд ва худашон аввали баҳори соли 1366 бо лашкар ба Самарқанд омада, дар даромадгоҳи он қарор мегиранд. Пас роҳбарони Сарбадоронро ба назди хеш хонданд. Сарбадорон ба суҳанони маккоронаи Темур ва Хусейн бовар карда, дар қароргоҳи Хусайн ҳозир шуданд. Хусайн аҳдшиканона ҳамаро (ғайр аз Мавлонозода, ки бо илтимоси Темур ӯ зинда монд) ба қатл расонид. Ҳамин тавр ҳаракати сарбадорон паҳш карда шуд.

Муаррихони замони ҳукмронии Темуру темуриён ба ҷумбини сарбадорон бадғаразона баҳо дода, то ҳагто қалимаи «сарбадор»-ро маънии «дорбоб» дода, роҳбарони ин шуриро исёнгару балвогар, муҳолифони ҳукумати қонунӣ гуфтанд. Масалан, муаррих Мирхонд «ром қардан ва ба сари итоғат овардани сарбадорон»-ро аз ҷониби Хусайн ва Темур амри хайр дониста мегӯяд, ки гурӯҳе аз онҳо, ки зӯру тавоно ва ошубгару ҷинойткори гузаро буданд, ҳокимиятро гирифта ба ситам шуруъ карда, муртакаби ҳар гуна рафтори қабех гардиданд. Вале тамоми ин гуфтаҳои тухматангези ӯ бедалеланд.

Хизмати сарбадоронро дар рафъи ҳучуми муғулҳо баҳо дода, идомадихандаи кори Мирхонд ҷиянаш Хондамир ба онҳо бӯхтонҳои зиёд карда, ғитнагару ғосиб номидааст.

Муаллифи дигар Шарафиддин Алии Яздӣ бошад ҷунин тухмат задааст, ки сарбадорон дастони хунрези ситамовари ҳудро ба ҳар тараф заданд ва илова намуда «Эй борхӯдо, мағзор, ки гадо, шахси муътабар гардад». Ин гуфтаҳо аз онанд,

ки сарбадорон муҳолифи манфиатҳои азён ва ашрофи Самарқанд буда, хифзкунандагони манофеъи пешаварон ва табақаҳои пойини аҳолии шаҳр буданд.

Ҳамин тавр, ба ҳама ғаразу бадгӯиҳо нигоҳ накарда, ҷунбиши сарбадорон сафҳаи рангини қаҳрамонӣ, шуҷоатмандӣ, ғайрӣ ва меҳанҷӯстии мардуми тоҷик алайҳи ғосибону истисморгарони маҳаллӣ буд ва дар таърихи истиклолу озодиҳои халқи тоҷик ҷой ва мақоми хоса дорад.

Восеъ. Аҳволи халқи меҳнаткаш дар аморати Бухоро боз ҳам вазнинтар ва худсарии ҳукуматдорони маҳаллӣ зиёдтар буд.

Худсарии бедодгарии ҳукуматдорони амирӣ, ки дар Бухорои Шарқӣ адои вазифа доштанд, инчунин зиндагии тоқатфарсои мардуми ин диёр солҳои 1885-1886 сабабгори мавҷи ҳаракатҳои халқӣ дар Муъминобод, Кӯлоб, Балҷувон, Ҳисор ва Деҳнав, соли 1887 дар дараи Ромит ва ғайраҳо гардидаанд.

Дар байни шуришҳои солҳои 80-уми асри XIX бузургтарин шуриш бо сарвари Восеъ ба ҳисоб меравад, ки он соли 1888 дар бекигарии Балҷувон ба амал омадааст. Сабаби асосии ин шуриш ҳам бенавоӣ ва қашшоқии халқи мазлум, зиёд будани андозҳо, худсарии ҳукуматдорони маҳаллӣ ва ғайра гардидаанд. Падари Восеъ-Шакар (номи бобояш-Белак) деҳқони камбағал аз деҳаи Нурунҷой Балҷувон будааст. Муҳтоҷӣ ӯро ба деҳаи Дараи Мухтор овард ва Восеъ дар ҳамаи деҳаи на он қадар калон ба дунё омад. Ӯро дар ҷавонӣ ба ҳайати сарбозони ҳокими Кӯлобу Балҷувон-Сарабек сафарбар намуданд ва соли 1870 дар ҷангҳои муқобили қушунҳои амири Бухоро-Музаффархон ширкат варзидааст. Вай ҳагто дар яке аз ҷангҳо бо ҳокими Дарвоз низ иштирок намуздааст. Дар натиҷаи ин ҳама Восеъ аллакай бо баъзе нозуқиҳои санъати ҳарбӣ шинос гардид. Касби Восеъ деҳқонӣ ва ҷувозкашӣ буд. Ҳангоми шуриш Восеъи паҳлавончуса тахминан 35-37 сола будааст. Аз сабаби он ки оиди огоз ва рафти шуриши Восеъ ҳуҷҷатҳои бойгонӣ хануз дарёфт нагардидаанд, бинобар ин он асосан аз рӯи ривоятҳо тасвир ёфтааст ва табиист, ки онҳо

гуногунанд. Чунонҷӣ, мувофиқи яке аз он ривоятҳо, дар яке аз рӯзҳои бозор, ҳокими Балчувон Мирзо Акрам ҳамроҳи закотчиёнаш ва чанд нафар сарбозон ду деҳқони маҳбурсо барои дар сари вақт насупоридани андоз, барои катл ба бозори Ховалинг овардаанд. Агарчанде дар ҳудуди аморат ҳукми қатлро амир меду ду дар шароити Бӯхорои Шарқӣ ин гуна ҳукукро пештар танҳо ҳокими Ҳисор дошт. Восеъ аз воқеа вокиф шуда, ба беку амалдоронаш ҳамлаи шерона намуд ва маҳбусони бечораро аз марг наҷот дод. Дар ҳамон лаҳза қисме аз деҳқонони дар бозор буда ба Восеъ ҳамроҳ мешаванд. Ҳокими деҳқонони худ аз тарс роҳи гурезро пеш гирифт. Мувофиқи ин ривоят ҳамин ҳодиса барои оғози шуриш бахонае гардидааст.

Мувофиқи ривояти дигар (накли шодравон, набераи Восеъ — Бобои Камол, аз рӯи хотироти падараш — Ҳасан, писари нахустини Восеъ) вақте, ки Восеъ машғули хирманкубӣ будааст, мансабдорони ҳокими Балчувон омада аз ӯ чор танга андози «ноҳақона» талаб кардаанд. Восеъ пул надошт. Вале мансабдорон ӯро ба ҳолаш нагузоштаанд. Бинобар ҳамин ҳам Восеъ ба ғазаб омада бо як чолокӣ ба сӯи мансабдорон ҳамла намуда, онҳоро аз асп зада меафтаду худ сӯи Судара метурезад. Восеъ дар мӯддати 10 рӯз деҳаҳои Сурхдара ва Шӯробдараро тай намуда, мардумро ба шуриш даъват кардааст. Дар рӯзи 11-ум дар тепшаи кӯҳи Тали Баландсор гулхан афрӯхтаанд, ки ин нишонаи даъват ба шуриш буд. Дар ибтидои шуриш дар атрофи Восеъ 11 тан ҳамдӣёронаш будаанд, вале ба зудӣ сафи онҳо ба 600 нафар расидааст. Онҳо 20 рӯз дар Сурсакова манзил гузошта, ба мубориза тайёр дидаанд. Ҳокими Балчувон бо қувваҳои дар ихтиёр дошташ ба бошишгоҳи шуришгарон ҳамла кард, вале шикаст хӯрд. Шуришгарон деҳаи Хуча Балчувон ва ниҳоят қалъаи Балчувонро, ки маркази ҳокимнишин буд, соҳиб шуданд. Ҳоким бо амалдорону сарбозонаш гузехт. 8 рӯз Балчувон дар ихтиёри шуришгарон монд. Он лаҳза шумораи шуришгарон то ба ҳазор нафар расидааст. Онҳо асосан аз ҷумлаи мардуми деҳаҳои Маҳмуддара, Сучина, Шайхон, Чуқурак, Октерак ва ғайра будаанд. Дар ин мӯддат Восеъ «ҳукумати» худро ташкил додааст, ки дар он Юсуф ном шахс вазир, Мулло Назир, ки ӯ ҳам мисли Восеъ чувозкаш буд, девонбегӣ таъин шудаанд. Бо

ҳамин, бо гирифтани ҳокимият, шуришгарон дигар чорае наандешидаанд.

Ҳокими Балчувон Мирзо Акрам аз вазъият истифода бурда, қувваҳои парокандаи худро аз сари нав ҷамъ намуд. Дар ин мӯддат ба ихтиёри ӯ отряде, чун кӯмак аз беки Кӯлоб низ омада расид. Мирзо Акрам бо якҷоягии ин қувваҳо ба қалъаи Балчувон ҳуҷум карда, онро соҳиб шуд. Шуришгарон бошанд ба сӯи Кангурт қафо гашта, деҳқонони Кангурту Қизилмазорро ҷамъ намуданд ва қалъаи Балчувонро бори дуюм ба даст дароварданд. Дар ин муҳориба сарвари нави қўшунҳои ҳокими Балчувон Аллаёр низ қушта шуд. Ҳокими Балчувон бошад боз роҳи гурезро пеш гирифта, ин дафъа дар кӯҳҳои Қизилмазор манзил гирифт. Дар ин лаҳза ба ихтиёри Восеъ Балчувон, Ховалинг ва Кангурт гузашта буд. Овозаи ғалабаҳои Восеъ ниҳоят то ба амир Абдулаҳадхон, ки ӯ ҳамон лаҳза барои истироҳати тобиства ба Шахрисабз омада буд, низ расид. Расидани ин хабар, дар як вақт, бо ба сӯи Ҳисор аз тарафи амир фиришодани дастаи сарбозон бо сарвари Ҷақуббек мувофиқ омад. Беки Ҳисор Остонакул қушбегӣ баробари ба мулкаш омада расидани он сарбозон, ба онҳо қўшунҳои худро низ ҳамроҳ намуд ва сарвари умумиро ба ӯҳдаи худ гирифта, барои паҳш намудани шуриш, ба сӯи Балчувон шитофт. Восеъ бошад аз омадани қувваҳои зиёди амири хабардор шуда, дар дараи Пули Сангин - купруки дарёи Вахш (ҳоло ҷойи НБО Норақ)-ро, ки ягона гузаргоҳ ба сӯи Балчувон буд, вайрон кард. Вале Остонакул таъхир накарда, барои аз дарёи Вахш гузаштан мардуми деҳаи Норақ ва атрофи онро сафарбар намуда, бо дастии онҳо маҷбуран купруке бунёд кард.

Қўшунҳои Остонакул баробари аз дарёи Вахш гузаштан ба муқобилияти сахти шуришгарон дучор шуданд. Он лаҳза дастаҳои ҷудогонаи шуришгаронро дўстони содиқи Восеъ - Назир, Карим, Наим, Нозим, Мухаммадӣ, Мурадӣ, Раҳимбой, Саидӣ ва Давлат сарвари мекарданд. Вале сифатан акнун бартарӣ ба ғайри Остонакул буд. Зеро, дар Кангурт ба онҳо отрядҳои парокандаи беки Балчувон низ ҳамроҳ шуда буданд. Дар Тутқаул ва Кангурт дар байни шуришгарон ва қўшунҳои Остонакул ҷангҳои шадиде ба амал омаданд. Вале ин ҳар ду муҳориба ҳам ба ғайри Остонакул ва мағлубияти шуришгарон анҷом ёфт.

Восеъ баъди шикастхӯриҳои Туткавул ва Кангурт аз мухорибаи нав даст кашида, бо отряди кампумори бокимондааш ба сӯи деҳаи Сарипул (шимоли Шарқии Ховалинг) қафо гашт. Вале қисмҳои кушунҳои Остонакул то ба ин ҷо ҳам омада расида, ба шуришгарон зарбаи охирино расониданд, ки ин воқеа таҳминан охири моҳи июли соли 1888 ба вуқӯъ омада буд. Восеъ баъди ин шикастхӯрӣ, аввал ба деҳаи Гулдара, баъд ба кӯҳҳои Девлох, ба чарогоҳи Буздара гурифт. Вале дар Буздара Восеъ ва ҳаммаслақонашро сарбозони ҳоким аллақай интизор буданд. Дар ин ҷанги нобаробар (таҳминан охири августи соли 1888) Восеъ асир афтод. Ӯро аз он ҷо аввал ба Балчувон, баъд ба Ҳисор оварданд ва аз он ҷо беки Ҳисор Останакул қушбегӣ вайро бо 6 нафар ҳамсафонаш ба Шаҳрисабз, ба хузури амир Абдулаҳадхон, ки ҳанӯз ҳам истироҳаташро дар ин ҷо давом медод, фиристод. Бо ҳукми амир Восеъро дар токи нимвайронаи Оқсарай Шаҳрисабз ба дор кашиданд.

Ҳамин тавр, баъди паҳш намудани шуриш 120 нафар иштирокчиёни он ҳабс ва 46 нафари онҳо қатл гардиданд. Минбаъд ҳам таъқибкунии иштирокчиёни ин шуриш 5 сол давом кардааст.

КАҲМАМОНОНИ ИТТИҶОҚИ ШУРАВӢ

Неъмат Қаробоев. Иштирокчи ҷанги зидди фин (солҳои 1939-1940) Неъмат Қаробоев аз Тоҷикистон аввалин касест, ки сазовори номи олии Қаҳрамони Иттифоқи Шуравӣ гардидааст.

Неъмат Қаробоев соли 1916 дар деҳаи Қӯи Ҷозиёни ноҳияи Конибодом таваллуд ёфтааст. Ӯ якчанд сол дар ноҳияи Колхозобод (ҳоло ноҳияи Ҷалолiddин Балхӣ) зиндагӣ карда, соли 1939 аз ҳамин ноҳия ба хизмати ҳарбӣ рафтааст.

Неъмат Қаробоев дар ҷанги Финляндия командири полк шуда хизмат мекард. Ӯ марди бебоқ ва зирак буд, дар тори шаб мавқеаашро дуруст муайян карда, захмдоронро латтабанд намуда, бе хато тир парронда метавонист.

Боре дар вақти ҷанг алоқа бо подразделенияхой ҳамшафат карда шуд, ки онро душманон аз қор бароварда буданд. Ба Қаробоев лозим омад, ки аз худди ишғолкардаи душман гузашта, алоқаро барқарор намояд. Дар роҳ ӯ бо панҷ нафар финҳои сафед дучор омад. Онҳо меҳостанд ӯро асир гиранд. Неъмат ба финҳо наздик шуда, ғайриҷашмдошт ба сӯяшон ду граната партофта, ҳамаи онҳоро кушт.

Неъмат Қаробоев дар штурми Виборг низ иштирок кардааст. Бо Фармони Президиуми Шурои Олии ИҶШС аз 21 март соли 1940 ба Неъмат Қаробоев барои дар ҷангҳои зидди финҳои сафед мардонагӣ нишон доданаи номи Қаҳрамони Иттифоқи Шуравӣ дода шуд.

Вай дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо истилогарони немис далерона ва фидокорона мубориза бурд. Соли 1943 Неъмат Қаробоев ҳалок гардид.

Тӯйҷӣ Эрийигитов. Тӯйҷӣ Эрийигитов 10 ноябри соли 1921 дар деҳаи Булоқи ноҳияи Ашти вилояти Ленинобод (ҳоло вилояти Сугд) таваллуд шудааст. Вай аз рӯзҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ ихтиёрӣ ба фронт рафт.

Эрийигитов Тӯйҷӣ

Тӯйҷӣ Эрийигитов дар фронти Калинин ҷангида, дар мухорибаи Сталинград иштирок кардааст.

Гуруҳи ҳамлаоваре, ки Тӯйҷӣ Эрийигитов ба ҳайати он дохил мешуд ба ҳуҷум гузашт. Ба хандаҳои душман масофа наздик монда буд, ки баногоҳ нуктаҳои оташишонии онҳо ба қор даромада, пеши роҳи аскарони моро гирифтанд. Ҷанговарон рӯ ба замин гирифтанд. Тӯйҷӣ Эрийигитов аз марг натарсида, ба по рост шуда, «Ура» гӯён ба дзоти фашистӣ ҳамла овард.

Рафикони ӯ Снонко ва Мелуков аз пасаш давиданд. Гитлерчиён тирпаррониро пурзӯр карданд. Ҳар сеяшон захмдор шуда буданд. Онҳо якчанд қадам дуртар аз дзоте, ки пулемёти калонкалибр беист тир мепарронд, хобиданд. Тӯйҷӣ Эрийигитов фаҳмид, ки дигар таъхир кардан мумкин нест.

Вай тамоми куваашро ба қор бурда рост хест, якчанд қадам ба пеш гузошта, ба дзот расид ва худро ба болои

амбразура паргофт. Пулемёти немис хомӯш шуд. Ҷанговарони Шуравӣ, ки аз корнамоии Тӯйҷӣ Эрийигитов рӯҳбаланд гардида буданд, ба хучум гузашта, ба хандакҳои душман зада даромаданд ва мавқеи муҳимро ба даст дароварданд.

Ба Тӯйҷӣ Эрийигитов, ки барои Ватан ҷонашро нисор кард, бо Фармони Президиуми Шурои Олии ИҶШС, аз 21 февralи соли 1944. Баъди ҳалок шуданаш номи Қаҳрамони Иттифоқи Шуравӣ дода шуд.

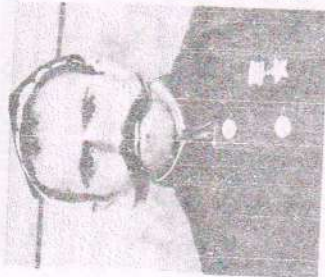
Хайдар Қосимов. Хайдар Қосимов 7 марти соли 1922 дар деҳаи Полизони ноҳияи Ҷиргатол (ҳоло ноҳияи Лоҳш) таваллуд ёфтааст. Соли 1942 Хайдар Қосимов ба фронт рафт.

Барои хизматҳои ҷангиаш ӯ бо ордени Ситораи Сурх ва медали «Барои шӯҷоат» мукофотонида шуда буд.

Диловарие, ки Хайдар Қосимов хангоми аз дарёи Десна гузаштан нишон дод, номашро машҳур кард. Он вақт ӯ командири расчёти миномёт буд. Хангоми аз дарё гузаштан командирӣ взвод ҷароҳат гирифта аз қатор баромад ва Хайдар Қосимов ба ҷой вай командир шуд.

Ӯ дар зери тирпарронии пуришддати душман взвод ва яроку аслиҳаро беталафот аз дарё гузаронд. Миномётчиён дар соҳили муқобил ҷой гирифта, оташ кушоданд ва батареяи душманро нобуд карданд. Артиши Шуравӣ ҳуҷуми душманро паси ҳам зада мегардонданд.

Вале артилеристони фашистҳо қасд карданд, ки бо ҳар роҳ миномётчиёни ҷасурро нест кунанд ва бо ин мақсад онҳо қувваҳои нав оварданд. Дар расчёти Хайдар Қосимов ду кас монда буд. Ӯзвӣ комсомол Петров тирӣ тӯп меовард. Хайдар Қосимов тирҳои тӯпро ба нишон мезад. Даре нагузашта Петров ҳам ҳалок шуд. Хайдар Қосимов тирпаррониро бас накард. Ӯ тамоми тирҳои тӯпро парронда, барои овардани қуттии нави снаряд шитобид. Дар ҳамин дам тирӣ тӯпи душман рост ба миномёт омада зад. Вале Хайдар Қосимов душманро бо гранатаҳо қир кардан мегирift.

Бо фармони Президиуми Шурои Олии ИҶШС ба Хайдар Қосимов аз 16-уми октябри соли 1943 номи Қаҳрамони Иттифоқи Шуравӣ дода шуд.

Ҳамзаалиев Исмоил. Ҳамзаалиев Исмоил. Соли 1921 дар деҳаи Сомғори ноҳияи Хучанд (ҳоло шаҳри Хучанд) таваллуд ёфтааст. Ӯ аз рӯзҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба фронт рафт.

Тобистони соли 1943 сержанги хурд, тӯлҷӣ Ҳамзаалиев дар наздикии Курск хизмат мекард, ки фашистон ҳамон шабу рӯз дар он ҷо ба ҳуҷуми генералӣ тайёрӣ меиданд. Онҳо дар ин минтақа ба ҳагги мудофияи пурзӯри Шуравӣ ва оташи муташаккилонаи авиатсия ва артиллерияи мо дучор шуданд.

Артиллерия, авиатсия ва танкҳои душман ба мавқеҳои оташфишони батарея, ки дар он Исмоил хизмат мекард, якзайл оташ мекушоданд. Дар яке аз ҳамлаҳои сахти душман Ҳамзаалиев нишонгирӣ тирхӯрдари иваз кард. Дар тахти роҳбарии Исмоил расчёти тӯп пай ҳам се танки фашистонро аз қор баровард.

Аъзои комсомол Ҳамзаалиев то охир қорзорро тарк накарда, вазиғаи ҷангии худро бошарафона ба иҷро овард. 16 августи соли 1943 Исмоил Ҳамзаалиев дар шифохонаи ҳарбӣ вафот кард.

8-уми сентябри соли 1943 ба Исмоил Ҳамзаалиев барои мардонагӣ ва шӯҷоат унвони Қаҳрамони Иттифоқи Шуравӣ дода шуд. Ҷанд сол баъд бо фармони вазири мудофияи ИҶШС номи сержанги хурд Исмоил Ҳамзаалиев абадӣ ба рӯйхати яке аз қисмҳои танкии Артиши Шуравӣ дароварда шуд. Дар фармон гуфта шудааст: «Садоқати бепойи ӯ ба Ватани сотсиалистӣ ва вафодории фидокоронаи ӯ ба қасами ҳарбӣ бояд ба тамоми ҳайати шахсии Қувваҳои Мусаллаҳи ИҶШС намунаи ибрат гардад.

Домулло Азизов. Домулло Азизов 15 марти соли 1913 дар деҳаи қизтакӯз уездӣ Хучанд таваллуд шудааст.

Ҳамзаалиев Исмоил

Қахрамони иттифоқи Шуравӣ (1943) сержанти хурд. Аъзон КЛКС аз соли 1930. Соли 1935 дар Қизтакӯз муаллими мактаб, баъд китоби ташкилотӣ комсомолӣ шуда кор карда аст. Соли 1942 ба сафи Артиши Сурх даъват шуда, дар полки тирандозии собик дивизияи 69-ум ба сифати командирӣ расчёти пулемёти хизмат кардааст.

15 октябри соли 1943 ҳангоми убури аз байни дарё Азизов аввалин шуда, худро ба соҳили дигар гирифта, ба граната расчёти пулемёти душман ва гурӯҳи гитлерчиёро нобуд кард. Расчёти Азизов дар манзилгоҳ истода, ҳучуми се гурӯҳи душманро зада гардонд ва пешравии қисмҳои дигари ҳарбии шуравиро таъмин намуд.

Дар зодгоҳаш ноҳияи Хучанди вилояти Сугд мактаби миёна ва колхоз ба номи вай гузошта шудааст. Дар он мактаб соли 1977 ба хотири Домулло Азизов музеи «Шараф» таъсис ёфт. Дар маркази колхоз нимпайкараи қахрамон гузошта шудааст. Дар микрорайони 32-ум дар боғи шаҳр низ нимпайкараи Домулло Азизов гузошта шуда аст.

Бояркин

Василий Илларионович. Бояркин Василий Илларионович 24 апрели соли 1914 дар деҳаи Олгинкаи вилояти Чкалов таваллуд ёфтааст. Аз соли 1937 дар МТС-и ноҳияи Шахритус тракторчӣ шуда кор мекард. Моҳи ноябри соли 1941 ӯро ба хизмати ҳарбӣ гирифта, ба соединенияи сворае, ки дар Тоҷикистон ташкил ёфт фиристоданд. Роҳи ҷангии ӯ аз муҳорибаи Сталинград сар шуд. Бояркин барои дар задухӯрди Сталинград иштирок карданаш бо медали «Барои мудофиаи Сталинград» мукофотонида шуд.

Шабҳои 28-уми сентябри расчёти ӯ супориш гирифт, ки аз дарёи Волга гузарад. Ҷанговарон амале сохта, ба иҷрои супориш шурӯъ намуданд, вале ба соҳили дарё нарасида, амод дар ҷои пастоби дарё дармонд. Он ғоҳ Бояркин пулемётро ба китф гирифта шинонунон ба соҳил баромад ва дарҳол ба сӯи гитлерчиёни дар паси буттаҳо камингирифта оташ кушод. Ҳашт нафари онҳо бо тирӣ нишонрас кушта шуда, боқимонда

роҳи гурезро пеш гирифтанд. Бояркин бо ин амалиёти далерона ба подразделенияҳои полки худ имконият дод, ки аз дарё гузаранд.

Рӯзе дигар дар вақти ҳучум ба деҳаи Вяле Бояркин бо пулемёти худ пеш рафта, даҳҳо нафар аскарони душманро кир карда, ба онҳо имконият наод, ки ба ҳучуми ҷавобӣ гузаранд.

Бо фармони Президиуми Шурои Олии ИЧШС аз 15-уми январӣ соли 1944 ба В.И. Бояркин унвони Қахрамони Иттифоқи Шуравӣ дода шуд.

В.И. Бояркин 12 декабри соли 1943 дар вақти иҷрои супориши ҷангӣ ҳалок гардид.

Кенчаев Ҳодӣ. Кенчаев Ҳодӣ 7 ноябри соли 1921 дар деҳаи Қистакӯзи ноҳияи Хучанд (ҳоло

Кенчаев Ҳодӣ

Хистеварзи ноҳияи Бобоҷон Ғафуровӣ) дар оилаи деҳқон таваллуд шудааст. Соли 1938 ӯро баъди хатми донишқадаи муаллимон ба сафи Артиши Шуравӣ даъват намуданд. Полки артиллерие, ки вай дар он хизмат мекард, дар сарҳади ғарбӣ воқеъ гашта буд ва моҳи июни соли 1941 аввалин шуда ба зарбаҳои ноғаҳои гитлерчиён дучор шуд.

Тобистони соли 1943 дар муҳорибаҳои назди Курск сержанти калон Кенчаев командири яке аз тӯпҳои танкзан буд. Гитлерчиён ҷандин бор кӯшиш намуданд хатти мудофиаи тӯпчиёни шуравиро, ки аз деҳаи Покровка мегузашт. Роҳна кунанд. Онҳо мавқеи ҷанговарони моро бомбаборон намуда, баъд танкхоро ба ҷанг дароварданд. Тӯпчиён танкҳои душманро ба батарея наздиктар роҳ дода, баъд оташ кушоданд. Ӯ дар як рӯз ҷаҳор танки душманро аз қор баровард. Умуман Ҳодӣ Кенчаев 9 танки душманро нобут кардааст.

Бо фармони Президиуми Шурои Олии ИЧШС аз 21 сентябри соли 1943 ба Ҳодӣ Кенчаев номи Қахрамони Иттифоқи Шуравӣ дода шуд. Баъди хатми омӯзишгоҳи тӯпчиён лейтенанти хурд Ҳодӣ Кенчаевро аввалҳои соли 1945

ба Шарқи Дур фиристоданд ва ӯ он ҷо дар ҷанги зидди Япония иштирок намуд. Соли 1946 баъди хизмати ҳарбӣ ба зодгоҳаш баргашт.

Кенчаев Ҳодӣ солҳои 1946-1948 дар Мактаби ҳизбии назди КМ ХК Тоҷикистон таҳсил карда, аз соли 1961 раиси Шурои деҳоти Қистакӯз-и ноҳияи Хучанд кор кардааст. Як муддат ба ҳайси инспектори Комиссариати халқии маориф, мудири қисми илмӣ Омузишгоҳи омӯзгорӣ шаҳри Кӯрғонтепа (ҳоло шаҳри Бохтар) фаъолият намудааст.

Кенчаев Ҳодӣ солҳои 1946-1962 депутати Шурои Олии ИҷШС (даъватҳои дуюм, сеюм, чорум ва панҷум) буд. Аз соли 1963 то соли 1990 депутати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон (даъватҳои шашум, ҳафтум, ҳаштум, нуҳум, даҳум ва ёздаҳум) интихоб шудааст. Солҳои 1967-1975 дар вазифаи муовини Раиси Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон кор карда, аз соли 1965 то соли 1985 узви Пленуми Кумитаи собиқадорони ҷанги умумииттифоқӣ, солҳои 1968-1985 узви раёсати Ҷамъияти дӯстии Иттиҳоди Шуравӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ буд.

Ҳодӣ Кенчаев 23 февралӣ соли 1992 аз дунё даргузашт. Дар зодгоҳи Ҳодӣ Кенчаев деҳоти Хистеварзи ноҳияи Бобоҷон Ғафуров нимпайкарааш гузошта шудааст.

Шаринов Эргаш Қосимович. Шаринов Эргаш Қосимович соли 1913 дар деҳаи Маҳрамаи ноҳияи Конибодомии вилояти Ленинобод (ҳоло вилояти Сугд) 1945.

Қаҳрамони иттифоқи Шуравӣ, соли 1946 баъд аз вафот, Лейтенанти хурд. Аз оилаи деҳқон. Январӣ соли 1943 ба сафи армия даъват шуд. Моҳи июли соли 1943, баъди хатми Омӯзишгоҳи артиллерии шаҳри Красноярск ба фронт рафт. Дар ҷанги назди Угори-Брод (Чехословакия) Шаринов қаҳрамонона ҳалок гардид. Ба хотири Эргаш Шаринов дар зодгоҳаш ҳайкали ёдгории гузошта, якҷанд кӯчаю хиёбонҳоро ба номи ӯ номгузорӣ карданд.

ҚАҲРАМОНОНИ ТОҶИКИСТОН

Садриддин Айнӣ. Садриддин Айнӣ 15 апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи тумани Гиждувони аморати Бухоро ба дунё омадааст. Падараш Сайидмуродҷоҳа асосан ба касби кишоварзӣ шугъл дошт. Дар ин хонавода ҷаҳор писар бо номҳои Мухиддин, Садриддин, Сирочиддин ва Киромиддин рӯзгор доштанд. Падар аз ҳосили ду таноб заминаш рӯзгори оиларо таъмин карда наметавонист, аз ин рӯ, ба касбҳои бофандагиву сангисебтарошӣ низ машғул буд.

Садриддин Айнӣ айёми бачагиро дар ду деҳа Соктае, ки марбути тумони Шофирком қарор дошт, гузаронидааст. Падари Садриддин чанд муддат дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил доштааст ва дар назди писар шеърҳои Саъдиву Ҳофиз, Бедилу Соиб ном шоиронро қират намуда, боиси бедор гардидани заъқи шеърфаҳмии ӯ гардидааст.

Садриддин Айнӣ дар шашсолағӣ ба мактаб меравад. Азбаски дар мактаби писаронаи деҳа чизе омӯхта наметавонад, ӯро падар ба мактаби духтарона медеҳад ва чанд сол дар назди Биҳакалифа сабақ омӯхта, аз девонҳои Ҳофизу Бедил як андоза баҳравар мегардад.

Тақдир ба рӯи Садриддин Айнӣ нахандид. Тобистони соли 1889 ба Бухоро ва атрофи он касалии вабо омад. С. Айнӣ дар байни чихил рӯз аз падару модар ҷудо шу два чанд гоҳ дар бемордории бародарон қарор гирифт. Рӯзе дар Маҳаллаи Боло яке аз мунавварфикрони Бухоро Садри Зиё меҳмон шуд. С. Айнӣ, ки ба хабаргирии модаркалонаш рафта буд, ба дидори ин меҳмони олиқадр мушарраф гардид. Меҳмон дар сӯҳбат аз зиракии С. Айнӣ пай бурда ҷунин таъкид кард: «Ин бачаро барои хондан ба шаҳр бурдан даркор аст. Қобилиятнок менамояд». Ҳамин лутфу иқдом буд, ки С. Айнӣ моҳи сентябри соли 1890 дар сафи муллобачаҳои мадрасаҳои Бухоро қарор гирифт.

Садриддин Айнӣ то соли 1906 дар мадрасаҳои Мири Араб (1890-1891), Олимҷон (1892-1893), Бадалбек (1894-1896), Ҳоча

Зохид (1896-1898) ва Кӯкалтош (1899-1906) таҳсил карда, душворихои зиёди зиндагиро аз сар гузаронидааст.

Садриддин Айнӣ моҳи октябри соли 1891 ба хизмати Шарифчонмахдومي Садри Зиё даромад, ки ин ба тақдирӣ минбаъдаи ӯ таъсири ҷиддӣ расонд.

Ибтидои соли 1917 ҳодисае рӯй дод, ки Садриддин Айнӣ маҷбур шуд ба Бухоро фирор намоянд. Бо таъсири инқилоби феврали соли 1917 рус фаъолияти исохталабии ҷавонбухориён вусъат пайдо кард ва амири Бухоро Олимхон маҷбур шуд, ки 22 апрели соли 1917 дар хусуси ислохот фармон барорад. Ҷавонбухориён 23 апрел ба намоиши шукрона баромаданд, вале ба ақсулҳаракати сахти ҳукумат дучор шуданд. Рӯзҳои 23-24 апрел бо фармони амир садҳо маорифпарварону озодинпарастон таъкиб гардиданд. Ҳукумати амири Садриддин Айнӣро низ, ҳарчанд дар намоиши шукрона ширкат надошт, 75 ҷуб зада ба зиндон партофт.

Аскарони Сурх Садриддин Айнӣро дар қатори дигар ислохотхоҳон аз зиндон озод намуда, ба беморхонаи Когон бурданд. Дар он ҷо нависанда 52 рӯз табобат карда, 25 амалиёти ҷарроҳӣ аз сар гузаронд. Баъди он С. Айнӣ ба шаҳри Самарқанд, ки дар тасарруфи Русия буд, сафар кард ва қисми зиёди умри минбаъдаи худро дар ин шаҳр гузаронд.

Ҳукумати амири Садриддин Айнӣро дар шаҳри Самарқанд ҳам таъкиб кард ва аз ҷосусони дар Самарқанд будаи худ қатли нависандаро дархост намуд. С. Айнӣ бо ёрӣ ва дастгирии инқилобиёни шаҳри Самарқанд ба шаҳри Тошканд меравад ва аз 22 апрел то 22 октябри соли 1918 дар он ҷо мемонад. Баробари бартараф шудани хатар ба шаҳри Самарқанд баргашта, дар ҷае аз мактабҳои усули нав ба касби омӯзгорӣ машғул мешавад.

Аз соли 1918 дар системаи маорифи халқ ва дар нахустин матбуоти инқилобии тоҷик ва ўзбек кор кардааст. Баъд аз ташкил ёфтани ҶХШ Бухоро муддате дар консулхона ва баъд дар идораи тиҷорати он дар шаҳри Самарқанд хизмат менамояд. Аз соли 1926 дар наشريёти давлатии Тоҷикистон вазифаи мушовир ва муҳаррири адабию адо мекунад.

Соли 1934 дар Анҷумани якуми Умумиттифоқи нависандагон иштирок намуда, ўзвӣ раёсати Иттифоқи нависандагони ИҶШС интихоб мешавад.

Ҳодисаи соли 1937 боиси тағйироти мундариҷавӣ дар эҷодиёти устод гардид. Нависанда дар замони солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) дар маркази асарҳои бадеии худ образҳои фолклорию таърихию қарор до два баъди ҷанг ба навиштани «Ёддоштҳо» шуруъ намуд.

Соли 1943 аъзои фахрии Академияи фанҳои Ўзбекистон мегардад. Соли 1948 шурои илмӣи Донишгоҳи давлатии Ленинград ба устод унвони доктори илми филологӣ медиҳанд. Садриддин Айнӣ ўзвӣ Комитети Иҷроияи Марказии ҶХШ Бухоро дар соли 1923 гардид. Ўзвӣ КИМ ҶШС Тоҷикистон соли 1929, Ўзвӣ раёсати Иттифоқи нависандагони ИҶШС дар соли 1934, депутати Шурои Олии ИҶШС солҳои 1950-1954, депутати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон соли 1947 ва борҳо депутати Шурои шаҳри Душанбе ва Самарқанд интихоб шудааст.

Садриддин Айнӣ дар синни 45-солагӣ хонадор шудааст ва фарзандонаш Камолиддин, Холида ва Лутфия дар ҳамин шаҳри бостонии Самарқанд ба дунё омадаанд. Вале нависанда дар ҳаёти адабӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолона ширкат менамуд. Ҳар сари чанд вақт ба шаҳри Сталинобод (ҳоло шаҳри Душанбе) омада, маҷлисиҳои адабӣ ва фарҳангиро сарварӣ менамуд. Моҳи апрели соли 1951 шуъбаи тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ба Академияи илмҳои Тоҷикистон табдил дода шу два Садриддин Айнӣ аввалин Президенти АИ Тоҷикистон интихоб гардид. Ин воқеа боис шуд, ки устод минбаъд шаҳри Сталинободро низ ҷойи истиқомат қарор диҳад.

Устод Садриддин Айнӣ моҳи майи соли 1954 дар шаҳри Сталинобод бемор мешавад ва 15 июли соли 1954 аз ҷаҳон мегузарад.

Устод Садриддин Айнӣ дар назму дар наср асарҳои пурмазмунро офарид, ки дар шакли «Куллийт» ва мунтахаботи шашҷилда ба забонҳои тоҷикӣ, ўзбекӣ ва русӣ чоп шудаанд. Асарҳои илмӣю адабӣ ва таърихӣи ӯ «Таҳзиб-ус-сиён» (1909), «Ахтари инқилоб» (1923), «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), «Одина», «Дохунда» (1930), «Ғуломон» (1936), «Ятим» (1940), «Ёддоштҳо» (1947-1948), «Таърихи амирони мангитии Бухоро», «Исёни Муқаннаъ», «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» (1944), ва ғ. мебошанд.

Барои хизматҳои адабӣ ва ҷамъиятиаш бо се Ордени Ленин (1941, 1948, 1949), «Байраки сурхи меҳнат» (1953), ордени ҷумҳуриявии «Байраки сурхи меҳнат» (1931), ва ифтихорномаҳои Шурои Олии Тоҷикистон ва Ўзбекистон мукофотонида шудааст.

Дар Тоҷикистон як ноҳия (ноҳияи Айни аз соли 1955), дахҳо муассисаҳои фарҳангӣ таълимӣ ва кӯчаи хиёбонҳо ба номи Садриддин Айни номгузорӣ шудааст.

Барои хизматҳои бузург ва фидокориҳо дар ҷаҳонии Истиқлолияти Тоҷикистон, рушди тамаддун ва худшиносии миллий бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 8-уми сентябри соли 1997 ба фарзанди бошарафи халқи тоҷик Садриддин Айни унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

Соли 2007 Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни номгузорӣ карда шуд.

Ҳамин тавр, дар шароити мураккаби солҳои 20-30-юми асри XX Садриддин Айни дар пойдоғиву рушди забони тоҷикӣ, фарҳанги миллий дар ташкили Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи сазовор гузоштааст.

БОБОЧОН ҒАФУРОВ. Бобочон Ғафуров 31 декабри соли 1908 дар рустои Исфисори уезди Хучанди вилояти Самарқанд (ҳоло ш. Бобочон Ғафурови вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон) ба дунё омадааст.

Дар ташаккули ӯ, чун инсони комилу хоксор, ватандӯст, олими нуктасанҷ оилаи меҳнатдӯст, падараш Сангинов Ғафур деҳқон ва коргари роҳи оҳан (соли вафот 1935) ва хусусан модари маърифатпарвари ӯ шоира Розияи Озод (соли вафот 1957) таъсири мусбӣ расонидаанд. Бобочон Ғафуров то соли 1927 ҳамроҳи волидайн зиндагӣ мекард, баъдтар бо сабаби вазнинии вазъияти моддӣи хонавода маҷбур шуд, ки аз сини 8-солагӣ ба хизмати оилаҳои бадавлати деҳашон кироҷкорӣ намояд. Ҳамзамон дар мактаби деҳаи Исписор таҳсил намудааст.

Аз соли 1922 то соли 1924 дар хонаи бачагони деҳаи Қистакӯз ки аз Исфисор дуртар буд таҳсилро идома медиҳад.

Дар соли 1926 ба кумитаи ноҳиявии комсомол ба сифати муdiri бюрои бачагон кор мекунад ва таҳсили худро дар мактаби роҳи оҳани назди истоҳи Хучанд идома меод.

Бобочон Ғафуров солҳои 1928-1930 шунавандаи курсҳои олии ҳукушиносии ш. Самарқанд ва солҳои 1931-1935 Институти умуинитиғии рӯзноманиғории ш. Москва буд. 1930-1931 дар Комисариати халқии адлияи ҷумҳури, рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон». Солҳои 1935-1938 ҷонишини муҳаррир, муҳаррири «Қизил Тоҷикистон» кор кардааст.

Солҳои 1938-1941 аспиранти институти таърихи АИ Иттиҳоди Шуравӣ таҳсил намуда соли 1941 рисолаи номзади номро дар мавзӯи «Таърихи мазаҳаби исмоилия аз ибтидои асри XIX то оғози ҷанги якуми ҷаҳонии империалистӣ» дифоъ намудааст.

Аз соли 1941 то 1944 котиби КМ ҲК (б) Тоҷикистон оид ба пропаганда ва агитатсия (ташвиқ ва тарғиб), аз 1944 то 1946 ӯ дар вазифаи дабири дувум ва аз соли 1946 то 24 майи соли 1956 дар вазифаи нахустин дабири Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистӣ Тоҷикистон адои хизмат намудааст.

Дар баробари кори хизбӣ Бобочон Ғафуров бо фаъолияти омӯзгорӣ ва илмӣ мағул шудааст. Аз соли 1936 то соли 1938 дар Мактаби олии хочагии киншолки Тоҷикистон (феълан Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур) омӯзгори иқтисоди сийё буд. Аз соли 1939 то соли 1940 дар Донишқадаи омӯзгории шаҳри Сталинобод (феълан Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни) аз фанни таърихи халқҳои ИҶШС таълим меод. Аз соли 1942 то соли 1948 муdiri сектори таърихи Институти таърих, забон ва адабиёти шуъбаи тоҷикистони АИ ИҶШС ва дар соли 1951 аъзои ҳақиқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардидааст.

Аз соли 1956 то поёни зиндагиаш Бобочон Ғафуров вазифаи директори Институти шарқшиносии АИ Иттиҳоди Шуравӣ ва сармуҳаррири маҷаллаи «Осиё ва Африка»-ро бар ӯҳда дошт. Бобочон Ғафуров 12 июли соли 1977 дар шаҳри Душанбе дар сини 68-солагӣ аз олам даргузашт.

Академик Бобочон Ғафуров муаллифи қариб 400 асару мақолаҳо оид ба таърихи халқи тоҷик ва таърихи умумиҷаҳонӣ

мебошад, ки дар нашрияҳои гуногуни дунё чоп шудаанд. Асарҳои ӯ бо забонҳои гуногун дар Дехли, Берлин, Рим, Техрон, Пекин, Афина, Кобул, Париж, Қарочи, Варшава ва ғайра бо теъдоди зиёд ба табъ расидаанд.

Академик Бобочон Ғафуров барои хизматҳои бузург соли 1968 бо ордени Байраки Сурхи меҳнат ва соли 1975 бо ордени Инқилоби Октябр сарфароз гардид. Ӯро ҳукумати Муғулистон бо ордени Байраки Сурхи меҳнат ва медали 50-солагии инқилоб мукофотонида шуд. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 8-уми сентябри соли 1997 ба Бобочон Ғафуров унвони олии қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд. Соли 1997 Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Донишгоҳи давлатии Хучанд номи академик Бобочон Ғафуров дода шуд.

Эмомалӣ Раҳмон. Эмомалӣ Раҳмон 5 октябри соли 1952 дар ноҳияи Данғараи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оилаи деҳкон таваллуд шудааст.

Фаъолияти меҳнатинашро соли 1969, баъд аз хатми Омӯзишгоҳи касбии техникаи № 40-и шаҳри Калининобод (ҳоло Левакент), дар Корхонаи равангканиши шаҳри Кӯргонтеппа (ҳоло Шаҳри Бохтар) ба ҳайси устои барқ шурӯъ намудаанд.

Солҳои 1971-1974 дар Флоти уқёнуси Ором дар хизмати ҳарбӣ буданд. Пас аз хизмати ҳарбӣ ба зодгоҳи худ баргашта, дар ҳоҷагии ба номи Ленини ноҳияи Данғара кор кардаанд.

Соли 1982 факултети иқтисоди Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро хатм намуданд.

Солҳои 1976-1987 дар вазифаҳои котиби раёсат, раиси Кумитаи иттифоқҳои касабии ҳоҷагии ба номи Ленини ноҳияи Данғара кор кардаанд ва фаъолияти минбаъдаашон дар мақомоти ҳизбӣ идома ёфтааст.

Аз соли 1987 то соли 1992 роҳбари ҳоҷагии ба номи Ленини ноҳияи Данғара буданд.

Соли 1990 ба ҳайси вакили мардумӣ дар Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати XII интиҳоб мешаванд. Тирамоҳи соли 1992 Раиси Кумитаи иҷроияи Шурои намояндагони халқи вилояти Қўлоб интиҳоб гардидаанд.

19 ноябри соли 1992 дар Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуданд.

6 ноябри соли 1994 Эмомалӣ Раҳмон бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуданд.

Аз соли 1995 Сарфармондеҳи Нерӯҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Генерали артиш мебошанд. Соли 1998 Раиси Ҳизби халқӣ демократии Тоҷикистон интиҳоб шуданд.

6 ноябри соли 1999 дар асоси алтернативӣ ва бо овоздиҳии умумихалқӣ ба муҳлати ҳафт сол бори дуюм Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардидаанд.

6 ноябри соли 2006 Эмомалӣ Раҳмон дар интиҳоботи озодаи шаффофи демократӣ дар асоси алтернативӣ бори дигар ба муҳлати ҳафт сол Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуданд.

6 ноябри соли 2013 Эмомалӣ Раҳмон бо 84,23% овози интиҳобкунандагон дар интиҳоботи навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ғолиб гардидаанд.

11 октябри соли 2020 Эмомалӣ Раҳмон бо касби 90,92% овози интиҳобкунандагон дар интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ғолиб омаданд.

Оиладор ва падари нӯҳ фарзанд мебошанд.

Замоне, ки фарзанди номвар ва номбардори халқ Эмомалӣ Раҳмон бори аввал роҳбари давлат интиҳоб шуданд, Тоҷикистони тозаистиклол рӯзҳои даҳшатборро ба сар мебурд.

Ҷангу низоъҳои хунини миёни тоҷикон боиси ҳисороти зиёди моливу ҷонӣ гардида, ба якпорчагии мамлакат ва ҳастии миллати тоҷик таҳдид мекарданд.

Эмомалӣ Раҳмон бо тадбирҳои хирадмандона ва матонату ҷасорати фавқулода кишварро аз вартаи ҳалокат берун оварда, беш аз як миллион нафар гурезаҳоро ба Ватан баргардониданд ва мардуми парешонро сарчамъ намуданд.

Дар мамлакат ислоҳоти конститутсиониро амалӣ гардонид, эҷоди Конститутсияи нави Тоҷикистонро роҳбарӣ

карданд, чихати 27 иони соли 1997 ба имзо расидани Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон заминаҳои ҳукукиву сиёиро фароҳам сохтанд, сулҳи тоҷиконро, ки барои ҷаҳониён таҷрибаи беназир аст, таъмин намуданд.

Бо дар назардошти саҳми бузург дар эҳё ва таҳкими давлатдорӣ навини Тоҷикистон ва пойдорӣ сулҳ дар Тоҷикистон Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо қарори Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 11 декабри соли 1999 бо унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон сарфароз гардонид шуданд.

Соли 1999 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои хизматҳои махсус бузург дар назди халқи Тоҷикистон, пойдорӣ сулҳ ва рушди давлатдорӣ тоҷикон, хизматҳои махсусан муҳим дар фаъолияти давлатӣ ва ҷамъиятиву сиёӣ, ки ба таҳкими обрӯи байналмилалӣ Тоҷикистон мусоидат менамоянд, қомебиҳои бузурги соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илму фарҳанг, рушди ҷомеа ва пешрафти иҷтимоӣ, хизматҳои беназир ва ватандӯстона бо орден Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи 1 сарфароз гардонид шуданд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои саҳми бузург, талошҳои созанда ва иқдомҳои пайваста дар роҳи рушди муносибатҳои гуногунҷанбаи байдавлатӣ, ташаббусҳои глобалӣ, хизматҳои басо арзишманд, таҳкими дӯстии байни давлатҳову халқҳо ва робитаҳои гуногунсоҳаи башардӯстӣ бо ҷоизаву бо ҷоизаву мукофотҳои як қатор давлату кишварҳо ва созмонҳои умумиҷаҳониву байналмилалӣ, аз ҷумла бо медали «Барои хизмати шоён дар ҳифзи сарҳади давлатӣ»-и Федератсияи Русия (25 августи соли 1994), Ситораи тиллоии Алберт Швейсер (15 январӣ соли 2000), ҷоизаи байналмилалӣ «Сулҳ-99» (15 октябри соли 1999), ҷоизаи байналмилалӣ ба номи Петри Кабир (20 мартӣ соли 2002), Ҷоизаи олии ҷамъияти Бунёди байналмилалӣ хайрияи «Сарпарастони аср»-Ордени нахустини алмосдори «Ситораи сарпараст» (29 мартӣ соли 2005), Ордени «Қаҳрамони миллии Афғонистон-Аҳмадшоҳи Масъуд» (27 апрели соли 2005), Медали тиллоии «Барои таҳкими сулҳу ризоияти байни халқҳо»

(25 иони соли 2005), Медали тиллоӣ давлати Миср (5 февралӣ соли 2007), Ситораи ёкути сурх «Миротворец» (Сулҳовар)-и Иттиҳодияи умумиҷаҳонии хайрияи «Миротворец» (Сулҳовар) ва ҳазинаи байниминтақавии ҷамъиятии хайрияи «Созвездие» (Ғаласитора) (25 иони соли 2007), Нишони фахрии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (5 октябри соли 2007), Дараҷаи 1-и Ордени княз Ярослав Хакими Украина (3 декабри соли 2008), Ордени «3 Ситора дараҷаи 1» бо занҷираи зарини Латвия (11 июли соли 2009), Ҷоизаи махсуси Созмони Милали Муттаҳид «Оид ба ҳадафҳои Рушди ҳазорсола» (23 мартӣ соли 2010), мукофоти олии давлатӣ-Нишони Покистон (8 мартӣ соли 2011), Ордени байналмилалӣ «Моҳи нав ва ситора» (19 майи соли 2011), Медал ва шохдодномаи Шурои Аврупо- «Пешвои асри XXI» (17 августи соли 2011), мукофоти олии давлатӣ Украина- Ордени «Барои хизматҳо» дараҷаи 1 (15 ноябри соли 2011), мукофоти олии давлатӣ Озарбайҷон-Ордени «Ҳайдар Алиев» (12 июли соли 2012), Ордени Президенти Туркменистон «Бигарашпик» (Бетарафӣ) (23 августи соли 2012), мукофоти Давлатии Кувайт Ордени «Муборак Алкабир» (23 иони соли 2013), мукофоти давлатӣ Баҳрайн «Ал-Қилод ал-Халифӣ» (Ордени подшоҳӣ) (28 майи соли 2014), мукофоти олии Федератсияи Русия-Ордени «Александр Невский» (27 февралӣ соли 2017), мукофоти давлатӣ Қазокистон-Ордени давлатӣ «Парасат» (Фаросат) (14 мартӣ соли 2018), мукофоти давлатӣ Ҷумҳурии Ўзбекистон Ордени «Эл Юрт Ҳурмати» (17 августи соли 2018), нишони фахрии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ (6 августи соли 2021), ордени «Барои хизмат дар назди Ватан»-и Федератсияи Русия (4 октябри соли 2022), Ҷоизаи Созмони ҷаҳонии тандурустӣ (WHO) (31 октябри соли 2022) ва дигар мукофоту ҷойизаҳо сарфароз гардонид шудаанд.

Мирзо Турсунзода. Мирзо Турсунзода 2-юми майи соли 1911 дар деҳаи Қаратоғи Ҳисор (ҳоло ҳудуди ноҳияи Шаҳринав) таваллуд ёфта, 24 сентябри соли 1977 дар шаҳри Душанбе

вафот кардааст. Ӯ пас аз хатми дорулмуаллимии Тошканд (с. 1930) дар вазифаҳои гуногун – рӯзноманигор, мутасаддӣ соҳаи адабиёту санъати ҷумҳурӣ кор карда, солҳои тӯлонӣ раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд.

Фаъолияти эҷодӣ, илмӣ ва ҷамъиятии ӯ борҳо кадр шудааст. Соли 1961 Мирзо Турсунзода «Шоири халқии Тоҷикистон» ва соли 1967 ба унвони «Қаҳрамони Мехнати Сотсиалистӣ» мушарраф гардид. Аз рӯзҳои аввали ташкилбӣ Академияи илмҳои Тоҷикистон (с. 1951) узви ҳақиқии он буд.

Мирзо Турсунзода барои эҷодиёти пурмаҳсули худ бо ҷоизаҳои гуногун – Мукофоти давлатии ИҶШС (с. 1948), Мукофоти Лениӣ (с. 1960), барандаи Мукофоти давлатии ҶШС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ (с. 1963), Мукофоти байналмилалӣ Ҷавохирлаъл Нехру (с. 1968) ва ғайраҳо ноил гардидааст.

Академик Мирзо Турсунзода чун ҳодими ҷамъиятӣ на танҳо дар ҷумҳурӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, инчунин, дар миқёси байналмилалӣ низ машҳур гардида, муборизи ҳақиқии тантанавӣ сулҳ, ҳаёти орошуда ва дӯстии байни халқҳои ҷаҳон буд.

Мирзо Турсунзода мисли устодон С. Айнӣ ва Б. Ғафуров ишбот намуд, ки тоҷикон қадимтарин халқи сарзамини Осиёи Миёна буда, дар тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми арзанда доранд. Ӯ дар вақти сафарҳои сершумораш ба ҳайси раиси Кумитаи шуравии яқдилии мамлакатҳои Осиё ва Африқо бо ифтихор ҳудро ҳамчун намоёнҳои миллати тоҷик муаррифӣ менамуд. Ба туфайли фаъолияти бевоситаи устодон Мирзо Турсунзода, Бобочон Ғафуров Тоҷикистони, хусусан дар Осиёи Африқо, хеле хуб мешинохтагӣ шуданд.

Эҷодиёти Мирзо Турсунзода гуногунрангу пурмазмун буда, шеърӯ дoston, драма ва мақолаҳои публитсистии илмӣ мардумро дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, ватандӯстӣ, фарҳанги баланди умӯӣ ва сиёсӣ тарбия мекунанд. Аз рӯйи асарҳои ӯ филмҳои бадеии «Ҳасани аробакаш», «Бо амри дил», «Субҳи Ганг» ба навор гирифта шудаанд.

Осори Мирзо Турсунзода дар «Куллийёт»-и ҷорчидааш (солҳои 1971–1985) гирд оварда шуда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд. Масалан, дар васфи занону духтарони тоҷик шеърҳои «Бӯйи гул ояд аз ӯ», «Зан посбони оташ аст», «Дарди

ман боло гирифт» ва ғайраҳо ро навишта, симои зани озоди тоҷикро тараннум кардааст.

Роҳи пурбаракаати тайкардаи Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода барои ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ, хусусан насли нав рас, ибратбахш мебошад. Онҳо имрӯз метавонанд мисли устод сарандаи худро дар пешрафти Тоҷикистони азияи худ гузоранд.

Ба ифтихори ин адиби номовари тоҷик соли 1978 шаҳри Регар ва Донишқадаи санъати Тоҷикистон ба номи Турсунзода номгузорӣ шуд.

7 майи соли 2001 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба фарзанди содиқи миллат – Мирзо Турсунзода унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

РОҲБАРОНИ ТОҶИКИСТОНИ ШУРАВӢ

НУСРАТУЛЛО МАХСУМ. Нусратулло Махсум 1-июли соли 1881 дар деҳаи Чашмаи Қизии

ноҳияи Рашт дар хонаводаи деҳқон чашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Шароити душвори зиндагӣ уро маҷбур намуд, ки дар синни 15-16 солагӣ бо ҳамроҳии садҳо ҳамдиёронаш коргарони мавсимӣ ба шаҳрҳои калони саноатии кишвари Туркистон рафта коре пайдо карда пул ба даст оварад. Ӯ қариб 8-сол коркард ва дар мисоли худ истисмори фардро аз ҷониби фард дид ба ҳеч чиз ноил нагашта, ба зодгоҳаш омад, шугли пешгараи деҳқониашро идома дод.

Нусратулло Махсум хангоми дар Куканд буданаш бо бисёр ҳодисоти воқеоти нодирӣ таъриҳӣ ру ба ру омад, бо коргарони инқилобӣ, болшевикон суҳбатҳо кард, аз мақсаду ниятҳои эшон воқиф шуд ва шаҳсан худаш дар ҷандин корпартоӣ, гирдиҳамоӣ ва намоишҳои соли 1905 ва баъдтар соли 1917 баргузор шуда ширкат варзид мусалам аст ки ин гунна ҳодисоти воқеот дар рушду ташаккули ин марди наҷиб беасар намонданд, балки ҷаҳонбинии уро комилан тағйир доданд. Ҳамчунин

Соли 1920 дар ҳаёти сиёсии Нусратулло Махсум соли фаромуш нашудани гардид. Дар ин сол ӯ ба сафи хизби Коммунист пазируфта шуд. Соли 1921-1923 ӯ ҳамчун намоёндаи кумитаи озӯкаи Ҷумҳурии халқии Шуравӣ Бухоро (ҶХШБ) оид ба таъмини қисмҳои Артиши Сурх дар Фарм, баъд дар Душанбе, дар сарқубии дастаҳои босмачиён аз ҷумла дар водии каротегин (Н. Раҳт) ба муқобили яке аз сардорони дастаҳои босмачиён Фузайл Махсум ва дигарон мубориза бурдааст.

Дар давраи солҳои 1923-1924 Нусратулло Махсум дар вазифаҳои раиси Кумитаи Инқилобии вилоятӣ, раиси комиссияи фавқулодаи диктатории Ҳокимияти Шуравӣ адои хизмат намудааст.

13-уми июли соли 1926 тахти роҳбарии Раиси Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум комиссияи марказии тадрукот оид ба тайёр кардан ва даъват намудани Анҷумани 1-уми Умумиточикии Муассисони Шуроҳо сомон дода шуд.

1-уми декабри соли 1926 Анҷумани 1-уми умумиточикии Муассисони Шуроҳои намоёндогони коргарон, деҳқонон ва аскарони суруҳ органи олии давлатии худ Кумитаи Иҷроияи Марказии ҶМШС Тоҷикистонро интихоб намуд, ки Нусратулло Махсум раиси он шуд.

Нусратулло Махсум аз соли 1921 то соли 1933 дар мақомоти мухталиф аз раиси Кумитаи инқилобии вилоятӣ то сарвари КИМ ҶШС Тоҷикистонро ба уҳда дошт, ки содиқона ба халқу миллати хеш содиқона хизмат намуд. Бо маънои томанш ҷонфидоӣ миллати тоҷик буд.

Бо подоши хизматҳои шоиста ва талошҳои худ ҷиҳати эҳёи давлатдорӣ тоҷикон гирифтори тўхмату бӯхтон ва қурбони беадолатиҳои шовинистиву бадҳоҳони халқи тоҷик гардид.

Соли 1937 қисмати талхи тухматзадагӣ насиби Нусратулло Махсум гардид. Дар ҳулосаи прокурори ҳарбии шӯъбаи сарпрокураураи ҳарбии прокураураи ИҶШС маёри адлия Дикарёв ва 22 сентябри соли 1957, ки аз бойгонӣ-тағйишоти парвандаи №959012 оиди айбдоркунии Нусратулло Махсум ва маводи тағйишоти иловагиро нисбати ин парванда дида баромада муқаррар менамояд омадааст: «Коллегияи Ҳарбии

Суди Олии ИҶШС 31 октябри соли 1937 мувофиқи моддаҳои 48-2, 58-8, 58-11 КҶ, РСФСР ба Нусратулло Махсум-собиқ раиси КИМ ҶШС Тоҷикистон, пеш аз ҳабс шунавандаи Академияи ИҶШС, ҷазои оӣ ба қатл маҳкум бо мусодираи тамоми молу мулк ҳукм кард».

Пас аз 20 соли ба ҷазои оӣ маҳкум шудан, 28-уми декабри соли 1957 **коллегияи** ҳарбии суди олии ИҶШС ҳулосаи прокурори генералии ИҶШС-ро дар бораи ҳукмномаи Нусратулло Махсум мувофиқи шароитҳои нави баамаломата дида баромада, онро ғалат парвандаро ба сабаби вучуд надоштани ҷиноят қатъ кард. Бо қарори раёсати КМ ҲК Тоҷикистон аз 26-уми июни соли 1964 Нусратулло Махсум аз лиҳози хизбӣ ҳам пас аз марг бегуноҳ доништа шуд.

Барои хизматҳои шоёнаш Нусратулло Махсум бо ордени Байрақи Сурхи Иттиҳоди Шуравӣ ва ордени Байрақи Сурхи Меҳнати ҶШС Тоҷикистон мукофотонида шудааст.

27 июни соли 2006 дар маросими таҷлили рӯзи ваҳдати миллӣ дар ноҳияи Раҳт Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар назди ҳозирин ва кулли мардуми ҷумҳурий бар фарзанди баруманди миллат Нусратулло Махсум барои хизматҳои шоёнаш ба халқу ватанӣ хеш унвони қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Шириншох Шохтемур. Шириншох Шохтемур 17 декабри соли 1899 дар деҳаи Поршневи Вилёти Мухтори Куҳистони Бадахшон дар оилаи деҳқони камбағал таваллуд ёфтааст. Дар оила 6 писар ва 5 духтар буданд. Шириншох Шохтемур писари хурдии оила буд. Аммо аз сабаби камбағали ва бенавой ҳамагӣ с бародар-Мамадаслам, Бобошох, Шириншох зинда монданд. Шириншох хеле бармаҳал аз навозиши падару модар маҳрум гашта (соли 1908 – падараш ва соли 1909 модараш аз дунё

гузаштанд), минбаъд дар тарбияи бародари калониаш Мамадасламмондааст.

Соли 1911 барои фарзандони хизматчиёни ҳарбии рус, ки дар гарнизони Помир сарҳадбон буданд, мактаби русӣ ифтихоҳ ёфт, ки Шириншоҳ Шохтемура ба он шомил гардида, онро соли 1914 бо муваффақият ба итмом расонд.

Шириншоҳ Шохтемура дар дувоздаҳсолагӣ дар ҳоҷагии сардори отряди сарҳадчиёни Помир штабс-капитан Д. Топорин чун батрак кор кардааст.

Шириншоҳ Шохтемура ҳангоми фаъолият дар отряди Помир бо меҳнатдӯстиаш, боингизомияш ва иштироки фаъолонааш дар ҷорабиниҳ

Ои отряди сарҳадбонон обрӯ пайдо кард. Бинобарин тасодуфӣ нест, ки соли 1914 хангоми иваз шудани сарвари отряди Помир штабс – капитан Д. Топорин бе ҳеҷ дудилагӣ Шохтемура барои идомаи таҳсил ба шаҳри Тошканд бурд.

Шириншоҳ Шохтемура соли 1914 дар омӯзишгоҳи русӣ – маҳаллӣ таҳсил карда, дар як вақт ҳамчун посбон кор мекард. Ӯ моҳи майи соли 1915 дар заводи пивокашии Иванов ба сифати коргари оддӣ, баъдтар то моҳи сентябри соли 1916 кондуктори трамвай шуда кор кардааст.

Шириншоҳ Шохтемура соли 1916 ба истгоҳи роҳи оҳани Тошканд ома два тақдирӣ худро ба ин макон пайваست. Ин коргоҳ ба ҳаёти ояндаи вай таъсири бузург расонид. Дар ҳамин ҷ обо руҳияи инқилобии коргарони рус шинос гардид, дар бораи ҳизби болшевикӣ тасаввуроти ақиқ пайдо кард. Ӯ бо роҳиоханчиён дар шуриши зидди Ҳукумати Муваққатӣ иштирок кард.

Шириншоҳ Шохтемура то соли 1921 дар семинарияи муаллимон, ки баъдтар ба мактаби омӯзгорӣи меҳнати шуъбаи русӣ табдил дода шуд, таҳсил кард.

Соли 1920 Шириншоҳ Шохтемура дар Тошканд ба номзадӣ ва моҳи августи соли 1921 ба аъзогии Ҳизби Коммунистӣ қабул шуд.

Моҳҳои майи – июли соли 1921 Шириншоҳ Шохтемура низ дар катори 500 нафар донишҷӯён барои бо озӯқа таъмин намудани аҳолии Туркистон аввал ба Фарғона, сипас ба уезди Хучанд сафарбар шуд.

Дониши баланд ва фаъолияти хуби Шириншоҳ Шохтемура ба назар гирифта моҳи августи соли 1921 дар ҳайати Сегонаи ҳарбию сиёсӣ ба Помир равон карданд. Отряди тахти роҳбарии Т.М. Дяков, Ш. Шохтемура ва П. Хусайнбоев ва корвоне, ки аз 300 хару ушгур иборат буд, аз шаҳри Ӯш ба қониби Помир фиристода шуд. Шириншоҳ дар ин ҷо то соли 1923 вазифаи раиси Кумитаи инқилобиро иҷро ккард.

Шириншоҳ Шохтемура дар давоми фаъолияти бисёрсола ва босамараш тамоми кӯшишу ғайраташро на танҳо барои мустаҳкам кардани Ҳокимияти Шуравӣ ва ташкили созмонҳои ҳарбию шаҳрвандӣ масраф кард, балки ба гузаронидани ислоҳоти обуз амин, барқароркунии ҳоҷагии халқ сохтмони мактабҳо ва муассисаҳои фарҳангӣю равшаннамоӣ эътибори маҳус равона кардааст.

Моҳи августи соли 1923 Шириншоҳ Шохтемура ба Тошканд даъват шу два то охири соли 1924 инструктори шуъбаи миллатҳои хурди КМ Ҳизби Коммунистии Туркистон буд. Вай инчунин ба сексияи тоҷикӣ роҳбарӣ мекард.

Моҳи декабри соли 1924 Шириншоҳ Шохтемура бо супориши Бюрои ташкилии ҲК (б) ҚШС Ўзбекистон ба Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон ба шаҳри Душанбе фиристода шуд. Ӯ дар бобати тайёр кардани биноҳои зарурии барои ҷойгиршавии мақомоти хизбию Шуравӣ ва ҳоҷагии ҷумҳурий фаъолият бурд. Ба ҳамаи душворихо нигоҳ накарда, Шириншоҳ Шохтемура корҳои зиёди тайёриро оид ба кӯчонидани ҳукумат ва ҷойгиронии муассисаҳои ҷумҳурий дар шаҳри Душанбе ба ҷо овард.

Моҳи марти соли 1925 Бюрои ташкилии ҲК (б) ҚШС Ўзбекистон дар ҚМШС Тоҷикистон Шириншоҳ Шохтемура ба вазифаи намояндаи КМ ҲК (б) ҚШС Ўзбекистон дар ҚМШС Тоҷикистон тасдиқ кард.

Солҳои 1924 – 1926 Шириншоҳ Шохтемура дар бобати мустаҳкам намудани мақомоти шуравии ҷумҳурий кори зиёди ташкилию сиёсиро иҷро кард. Моҳи ноябри соли 1925 бо сарварии Шириншоҳ Шохтемура ва Комиссари халқии корҳои дохилӣ Абдулло Ёрмухаммадов барои барҳам задани дастаҳои босмачиён дар вилояти Кулоб гуруҳи зудамали ҳукуматӣ таъсис ёфт. Ӯ барои барҳам задани дастаҳои босмачиён дар

шаҳри Кулоб, ноҳияи Рӯдакӣ, шаҳри Кургантеппа (ҳоло шаҳри Бохтар), Файзобод ва Қароғоғ нақши муҳим бозид.

Анҷумани якуми муассисони умумиточикии Шуруҳи чумхураӣ, ки аз 1 то 12 декабри соли 1926 дар шаҳри Душанбе баргузор гашт. Шириншох Шохтемурро ҳамчун ташкилотчӣ ва кордони мохир, намоёндаи доимиي ҶМШС Тоҷикистон дар ҶШС Ўзбекистон таъин гардид.

Шириншох Шохтемур ҳамеша орзую хоҳиши донишмӯзӣ дошт. Соли 1927 оруи деринаи ӯ ҷомаи амал пӯшид ӯ ба Донишгоҳи коммунистии халқҳои Шарқи Москва ба хондан фиристода шуд. Вале ин дафъа ҳам ба ӯ хатм кардани донишгоҳ муяссар нагашт. Аз курси дуюм Шириншох Шохтемур ба кори масъулиятноки хизбӣ ба чумхураӣ даъват шуд. Конференсияи II вилоятии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, ки аз 3 то 10 феввали соли 1929 дар шаҳри Душанбе барпо шуд, Шириншох Шохтемурро котиби масъули Ҷумитаи вилоятии Тоҷикистони ХК (б) ҶШС Ўзбекистон интихоб гардид.

Шириншох Шохтемур то соли 1932 дар вазифаи котиби КМ ХК (б) ҶШС Тоҷикистон кор кард. Ӯро хисси донишандӯзӣ ва соҳибмаълумот шудан ором намегузошт. Аз ин рӯ, соли 1932 бо исроаш аз нав ба Масква хонданӣ рафт. Дар Донишқадаи профессураи сурх Шириншох Шохтемур тахсилро оғоз кард. Вале ин дафъа ҳам ба ӯ муяссар нагашт, ки мактабро ба итмом расонад.

Моҳи декабри соли 1933 бо қарори КМ ХК (б) ҶШС Тоҷикистон Шириншох Шохтемур боз аз таҳсил бозхонда, раиси Президиуми КИМ Тоҷикистон таъин гардид ва ӯ дар ин вазифа то соли 1937 фаъолият намуд.

Бо подоши хизматҳои шоиста ва талошҳои худ ҷиҳати эҳёи давлатдорӣ тоҷикон гирифтори тухмату бухтон ва қурбони беадолатҳои шовинистиву бадхоҳони халқи тоҷик гардид. 27 октябри соли 1937 Шириншох Шохтемурро ноҳақ парронданд. Ҷисмаш дар қабристони Дони Шаҳри Маскав ба хок супорида шудааст. Наздиконаш низ гирифтори ҷазову истинтоқ гардиданд. Ҳамсари Шириншох Шохтемур Александра Михайловна Киселёва – хатмкардаи факултаи шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Маскав бо забони ноби тоҷикӣ ҳарф мезад. Александра Киселёва аввал дар мақомоти

Шуравӣ, сипас то моҳи июли соли 1937 дар шуъбаи ташвиқоти тарғиботи Ҷумитаи хизбии шаҳри Сталинобод кор кард. Моҳи августи соли 1937 Александра Михайловнаро дар шаҳри Сталинобод ба ҳаёти ғарибӣ, ба Сибир. Ба лагери маҳбус барои аъзои оилаҳои маҳбусони сиёсӣ фиристонданд. Ӯ соли 1944 дар Красноярск вафот кард.

Тамоми авлоди Шириншох Шохтемурро зимиғони соли 1937 аз деҳаи Поршнева ба музофоти Ӯши ҶШС Қирғизистон бадағра карданд.

Сентябри соли 1953 Н. С. Хрущёв Котиби якуми КМ ҲКШС интихоб гардид. Даре нагузашта, дар матбуот мақолаҳо дар бораи зарари шахспарастӣ пайдо гашт. Аҷойбаш он буд, ки дар ин масъала ба асарҳои Сталин таъия мекарданд ва ӯро душмани шахспарастӣ нишон медоданд.

Анҷумани ХХ ҲКШС бо Қомитети Марказӣ ва мақомоти маҳаллӣ супориш дод, ки парвандаи шахсони солҳои 1934 – 1953 чун гунаҳкорони сиёсӣ маҳкумшударо мавриди таҷдид қарор диҳанд. Содҳо ҳазор шахравандони Шуравӣ, ки бе асос маҳкум шуда буданд, сафед гардиданд. Дар қатори онҳо Шириншох Шохтемурро ҳам 17 августи соли 1956 беғуноҳ донистанд.

Шириншох Шохтемур аз соли 1925 то соли 1937 узви КИМ ИҶШС буд. Барои хидматҳои дар назди Ватан соли 1930 бо Ордени Байраки Сурхи Меҳнат мукофотонида шудааст.

Шириншох Шохтемур ҳамчун арбоби намоёни давлатӣ, ташкилотчию роҳбари боистеъод, ватандӯсту интернационалист, инсони оддӣю хоксор, оқилу донов а ғамхору меҳрубон дар қалби меҳнаткашони Тоҷикистон абадӣ хоҳад монд.

Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 27 июни соли 2006 ба фарзанди барӯманди диёр Шириншох Шохтемур барои фаъолияти бунёдкоронаи давлатдорӣ ва хизматҳои бузург дар поягузории истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

Бо мақсади ғиромидошти хотираи ин фарзанди барӯманди тоҷик дар сахни Боғи марказии шаҳри Хоруғ соли 2012 муҷассамии ӯ гузошта шуд. Инчунин бо фармони Президенти

Чумхурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон, шаҳраки марказии ноҳияи Шугнон ва хiebони асосии шаҳри Хоруғ ба номи Шириншох Шохтемур номгузорӣ шудааст.

Бо мақсади ғиромидошти хотираи ин фарзанди барӯманди тоҷик дар саҳни Боғи марказии шаҳри Хоруғ соли 2012 мучассама қаҳрамон гузошта шуд. Инчунин, бо фармонҳои алоҳидаи Президенти Чумхурии Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмон Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон, шаҳраки марказии ноҳияи Шугнон ва хiebони асосии шаҳри Хоруғ ба номи Шириншох Шохтемур номгузорӣ шудааст.

ХОДИМОНИ СИЁСИНО ҶАМЪИЯТИИ ЧШС ТОҶИКИСТОН

Мирзо Довуд Хусейнов - Котиби якуми ХК ЧШС Тоҷикистон (февралӣ 1930 — 25 декабри 1933)

Мирзо Довуд Боқир оғли Хусейнов (озарбойҷонӣ: Mirzə Davud Bağır oğlu Hüseynov; мартӣ 1894, Баку — 21 мартӣ 1938) - ходими хизби ва давлатии озарбойҷонӣ, солҳои 1930-1933 роҳбари дараҷаи аввали чумхурий-Котиби якуми Хизби коммунистии ЧШС Тоҷикистон, Комиссари халқии молияи ЧШС Озарбойҷон ва ЧШФСЗ, Раиси Президиуми КМ ХК ЧШС Озарбойҷон (1920),

Комиссари халқии қорҳои хориҷии ЧШС Озарбойҷон (1921).
Мирзо Довуд Хусейнов моҳи мартӣ соли 1894 дар шаҳри Боку ба дунё омадааст.

Соли 1906 дар мактаб таҳсил намуда пасон дар омӯзишгоҳи Боку таҳсилро давом додааст.

Солҳои 1913-1917 дар Институти тичоратии Маскав таҳсил намудааст. Аз ноябри 1918 узви ХК Руссия (б).

Ибтидои соли 1919 узви ташкилоти болшевикӣ «Гуммет» буд, сипас узви ХК Руссия (б) Комитети кишвари Кавказ. Дар ташкили исёни зидди ҳукумати мусавватӣ ЧШС Озарбойҷон иштирок кардааст.

Февралӣ соли 1920 Раиси КМ ХК (б) ЧШС Озарбойҷон.

Аз соли 1921 - ҳамчунин Комиссари халқии қорҳои хориҷии ЧШС Озарбойҷон, муовини Раиси ШКХ Чумхурии Шуравӣ Федеративии Сотсиалистии Закавказия қор кардааст.

Солҳои 1930-1933-Котиби якуми Хизби коммунистии ЧШС Тоҷикистон.

Аз соли 1933 - ходими Комиссариати халқии ЧФШСР.

Солҳои 1934-1937 - мудири шуббаи мактабҳои ғайрирусии Комиссариати халқии ЧФШСР.

Вақили анҷумани XIV ХК умумиитифоқии (б) (1925) ва XVI ХК умумиитифоқии (б) (1930).

Соли 1937 аз ҳамаи вазифаҳо озод гардида ба ҳабс гирифта шудааст.

21 мартӣ соли 1938 бо қарори Коллегии низомии Судии Олии ИЧШС (СССР) ба марғ маҳкум гардида парронда шудааст. Дар соли 1958 Мирзо Довуд Хусейнов бо қарори Коллегии Судии Олии ИЧШС авф шудааст.

Бройд, Григорий Исакович - Котиби якуми ХК ЧШС Тоҷикистон (23 декабри 1933-3 январӣ 1935)

Дар оилаи муҳосиб Исаак Лейбович Бройд ва Эстер-Сора Берковна Бройд таваллуд шудааст. Аз соли 1909 то соли 1916 дар Пишпек ва Тошқанд ёрдамчи адвокатӣ шуда қор кардааст. Иштирокчи Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ (1916-1917).

Узви РСДРП (Российская социал-демократическая рабочая партия) аз соли 1903, меньшевик, аз соли 1918 болшевик. Иштирокчи инқилоби якуми рус (1905-1907) ва инқилоби февралӣ дар Тошқент, раиси Шурои Тошқент буд.

Дар соли 1917 дар Шурои Петроград, соли 1918 — дар Шурои Олии ҳоҷагии халқи ЧФШСР, Управлений ҳоҷагии обёрӣи ЧМШС Туркистон, аз соли 1918 то соли 1919 сардори мактаби хизбии вилояти Самара, наояндаи ваколатдори ҳарбии инқилобӣ, мудири шуббаи хизбии Комиссияи Туркистони Комитети Иҷроияи Марказии Умуироссияи ва Шурои Комиссариони Халқи ЧФШСР, дар солҳои 1919—1920

мудри шубаи алоқаҳои хориҷии Комиссияи Туркистони Комитети Иҷроияи Марказии Умумироссиягӣ ва Шурои Комиссарони Халқии ҶШФСР, сардори ёзмомияи фавқуллода ба Хева, комиссари Фавқуллодаи ҶШФСР дар Хева. Солҳои 1921-1923 ҷонишини Комиссари Халқии ҶШФСР оид ба миллатҳо.

Солҳои 1927-1930 ректори Донишгоҳи коммунистии Саратов, мудри Нашриёти давлатӣ, мудри шубаи ташвиқ ва тарғиби комитети вилоятии ҲК умумийиттифоқии большевикӣ, котиби комитети вилоятии Волгаи Поён.

Солҳои 1933-1934 котиби якуми ҲК (б) Тоҷикистон.

26 – уми январ 10 – уми феврал соли 1934 вакил ба Съезди

XVII ҲК умумийиттифоқии большевикӣ.

Солҳои 1934-1936 ҷонишини Комиссари халқии маорифи ҶШФСР, аз соли 1936 то соли 1938 директори Нашриёти КМ ҲК умумийиттифоқии (б), аз соли 1938 то соли 1941 мудри шубаи нашриёти тиб шуда кор кардааст. Номзад ба аъзогии КМ ҲК умумийиттифоқии (б) (1934-1939).

Моҳи августи соли 1941 ба хабс гирифта, аз сафи ҲК умумийиттифоқии (б) хориҷ карда шуд, соли 1945 ба муддати 10 сол аз озодӣ маҳрум карда шуд. Дар моҳи апрели соли 1953 авф карда шуда, дар соли 1955 ба сафи хизб барқарор карда шуд. 23 майи соли 1956 дар ш. Москва дар синни 71 солагӣ аз олам дар гузашт.

Сурен Константинович Шадунс Котиби аввали ҲК ҶШС Тоҷикистон – 3 январ 1935 — 16 январ 1937

(1898 21 – уми апрели 1938) ходими хизб ва давлатӣ. Ҷ арманитабор буда, аз 3 январ соли 1935 то 16 январ соли 1937 котиби якуми КМ Ҳизби Коммунисти ҶШС Тоҷикистон ва амалан роҳбари ҶШС Тоҷикистон буд. Соли 1921 ба Ереван кӯчид. Ҷ кори илқилобӣ бурда, дар Озарбойҷон ва Арманистон дар барпо намудани Ҳокимияти Шуравӣ иштирок кардааст. Солҳои 1921-1923 котиби комитети ҲК (б) умумийиттифоқии Ереван, дар ҲК умумийиттифоқии большевикӣ ва КМ ВЛКСМ (большевикон) кор кардааст.

Аз соли 1923 ба корҳои хочагӣ ҷалб шуда, сардори шубаи хочагии оби Комиссариати халқии хочагии кишлоки ҶШС Арманистон, сардори управленини хочагии оби Закавказья буд. Солҳои 1928—1931 дар дастгоҳи КМ ҲК (б) умумийиттифоқӣ кор кардааст. Ибтидои солҳои 30-юм ба Осиёи Миёна ба кор фиристонданда шуда, солҳои 1931-1932 раиси иттиҳодияи пахтакории Осиёи Миёна, солҳои 1932-1934 котиби Бюрои Осиёи Миёнаи ҲК(б) умумийиттифоқӣ. Ҷ ҳамчун комиссари Бюрои Осиёи Миёнаи ҲК (б) умумийиттифоқӣ баҳори соли 1931 ба торумор гардондани дастаҳои босмаҷиён, ки аз Афғонистон ба Тоҷикистон хучум карда буданд, роҳбарӣ мекард.

Солҳои 1935-1937 котиби якуми КМ ҲК (б) Тоҷикистон. Дар соли 1937 сардори гурӯҳи Комитети назорати хизби назди КМ ҲК (б) умумийиттифоқӣ. Моҳи ноябри соли 1937 ба хабс гирифта шуд. Коллегияи харбии Суди Олии ИҶШС ӯро барои иштирок дар ташкилоти зиддиинқилобӣ гунаҳкор дониста, ба ҷазои қатл хукм карданд. 21 апрели соли 1938 паррода шуд ва дар ш. Москва дар қабристонии маҳаллӣ дафн карда шудаанд. Моҳи сентябри соли 1956 бо қарори коллегияи харбии Суди Олии ИҶШС баъд аз вафоташ сафед карда шуд.

АШУРОВ Урунбой Ашурович
Котиби аввали хизби Коммунистии ҶШС Тоҷикистон
(16 январ – 4 октябр 1937)

Урунбой (Урунбой) Ашурович Ашуров (тоҷ. Орунбой Ашуров; 1903, Марғелони Нави вилояти Фарғона 1938, Сталинобод) ходими хизбӣ ва давлатии шуравӣ, котиби якуми КМ ҲК (б) Тоҷикистон (1937).

Дар оилаи деҳқони камбағал, ки аз Хучанд барои ҷустуҷӯи кор ба Марғилони Нав кӯчиданд, ба дунё омадааст. Дар мактаб хонда, соли 1915 мактаби русиро хатм намуда, сипас дар мактаби шаҳри Фарғона (1915-1916) таҳсил кардааст.

Солҳои 1918-1919 дар Артиши Сурх хизмат кардааст. Моҳи майи соли 1919 аъзо ҲК (б) Россия.

Аз соли 1923 фаъолияти хизбии ӯ шуруғ гардида: ҷонишини раис, раиси комитети шаҳрии иқилобии Марғелон (вилояти

Фаргона), раиси комичроияи Шурои округи Маргелон (1924-1925), котиби масъули комитети шаҳрии ноҳияи Фаргона. Аз январи соли 1927 котиби масъули Бюрои ташкилии КМ ҲК (б) Ўзбекистон оид ба округи Андиҷон фаъолият кардааст.

Моҳи майи соли 1929 Комиссари Халқии Молияи ҶШС Ўзбекистон таъин шуд. Дар соли 1930 курсҳои марксизм-ленинизми Академияи коммунистиро хатм карда, баъд аз он раиси Маркази колхозии Осиёи Миёна (феврал – декабри 1931) буд.

Аз декабри соли 1931 дар Бюрои Осиёи Миёнаи КМ ҲК (б) умумитифоқӣ: қонишини мудири шӯъбаи ташкилӣ, мудири шӯъбаи маданият ва ташвиқоти ленинизм (аз январи 1933).

Аз январи соли 1935 то августи 1936 котиби дуюми КМ ҲК (б) Тоҷикистон, сипас инструктори масъули КМ ҲК (б) умумитифоқӣ. Аз январ то октябри соли 1937 котиби якуми КМ ҲК Ҳизбии Тоҷикистон, дар як вақт аз феврالی соли 1937 Раиси Совети Комиссарони Халқии ҶШС Тоҷикистон буд.

Моҳи сентябри соли 1937 ба ҳабс гирифта шуд. Соли 1938 бо ҳукми Коллегии ҳарбии Судии Оллии ИҶШС ӯ дар Сталинобод (фёълан Душанбе) ба қатл расонида шуд. Пас аз марг сафед карда шуд.

Дмитрий Захарович Протопопов. Дмитрий Захарович Протопопов (4 октябри 1897, деҳаи Костенки губернияи Воронеж, Империяи Русия 3 март 1986, Москва, Москва, ҶФШСР)-арбоби давлатӣ ва ҳизбии шӯравӣ. Котиби якуми КМ ҲК (б) Тоҷикистон (1937-1946).

Дар оилаи деҳқони рус таваллуд шуда, соли 1909 мактаби ибтидоии деҳа ро хатм кардааст. Аз соли 1916 дар сафи артиши подшоҳӣ хизмат карда, соли 1917 мактаби прапоршиқҳои Батумиро хатм кардааст.

Аз моҳи иони соли 1917 аъзои РСДРП (Ҳизби сотсиал-демократӣ коргарии Россия) (б). Аз соли 1917-қонишини раиси комитети заминсозии ш. Воронеж.

Ӯ аз моҳи май то августи соли 1918 дар деҳаи зодгоҳаш ба Шури ва яҷейкаи ҲК (б) Россия роҳхбарӣ мекард. Аз августи соли 1918 то соли 1919 - раиси Чекаи округи Воронеж.

Аз соли 1919 дар сафҳои Артиши Сурх: комиссари ҳарбии Воронеж, баъд округи Задонск, котиби масъули комичроияи ноҳияи Задонск ва раиси комичроияи округӣ, дар як вақт аъзои комичроияи вилояти Воронеж. Аз соли 1923-ёрдамчи комиссари ҳарбии вилояти Воронеж; комиссари ҳарбии штаб, сардори шӯъбаи сиёсии дивизияи 19-уми пиёдагард.

Аз соли 1926-фаъолияти ҳизб-давлатияшро дар ҷунин шӯъбаҳо ба итмом расонидааст:

1926-1929-қонишини котиби масъули комиссияи назоратии вилояти Воронеж ҲК (б) умумитифоқӣ.

1929-1939-қонишини котиби масъули комиссияи назоратии вилояти Воронеж.

1929-1930-раиси комиссияи назорати округии Тамбов.

1932-1934-сардори гуруҳи назорати ҳизбӣ-шӯравии назди комитети ҳизбии вилояти Москва.

1934-1936-раиси комиссияи назорати советии вилояти Москва.

Дар ин давра факултаи коргарони Донишгоҳи Воронеж, курсҳои марксизм-ленинизми назди КМ ҲК (б) умумитифоқӣ (1930-1932)-ро хатм кардааст.

Аз иони соли 1936 то июли 1937-котиби якуми комитети ҳизбии ноҳияи Ленини ш. Москва.

27 августи ҳамон сол ба ҳайати КМ ҲК (б) Тоҷикистон шомил гашта, бо қарори пленуми 2-юми КМ ҲК (б) Тоҷикистон 4 октябри соли 1937 котиби якуми КМ ҲК (б) Тоҷикистон интихоб шуд.

Аз соли 1946 то соли 1948 -инспектори КМ ҲК (б) умумитифоқӣ.

Аз соли 1948 дар вазоратҳои ҶФШСР кор кардааст:

1949-1953-қонишини вазири саноати гушту шири ҶФШСР.

1953-1954-сардори Сарраёсати кадрҳои роҳбарикунандаи Вазорати саноати сабук ва хуроқвории ҶФШСР.

1954-1957-қонишини вазири саноати гушту шири ҶФШСР.

1957-1960-дар аппарати Совети Вазирони ҶФШСР фаъолият намудааст. Аз соли 1960-нафақахур ва 3 март соли 1986 дар ш. Москва аз олам даргузашт.

Академик Бобочон Гафуров ҳамчун ходими давлатию ҷамъиятӣ дар солҳое, ки вазифаҳои гуногуни давлатию ҳизбирӣ адо мекард ҳамчун як нафари ватандӯсту халқпарвар миёни ҷомеаи Шуравӣ нақш ва ҷойгоҳи баландро соҳиб гардид.

Бобочон Гафуров дар тӯли ҳаёти худ дар вазифаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва давлатӣ бомувафаккият кор кардааст. Ӯ солҳои 1946–1956 вазифаи котиби якуми Ҳизби Коммунисти Тоҷикистонро ба уҳда дошт. Ин айём, махсусан 5 соли аввали он, ки ба давраи панҷсолаи азнабарқароркунии баъдиҷангӣ рост меояд, бисёр давраи мушкул буд. Аммо новобаста ба ин ташаббусҳои Б. Гафуров дар ин давра натиҷаҳои дилхоҳ ба бор овард.

Масалан, хоҷагии кишлоки Тоҷикистон сол то сол бо техникаи нав таъмин мегардид. Соли 1950 дар ҷумҳурӣ 6 МТС-и нав таъсис ёфт, 3704 трактор дар хизмати деҳқонон қарор дошт. Баъзе камбудҳои дар соҳа вучуд дошт. Дар ин самт Б. Гафуров ҷорачӯиҳи зиёд намуд. Дар натиҷаи баргараф сохтани камбудҳои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ сол то сол меафзуд. Чунинчи, соли 1947 дар ҷумҳурӣ 162 х.т., соли 1948 – 202,5 х.т. ва соли 1950-ум 288 х.т. пахта ҷамъоварӣ карда шуд.

Соҳаҳои дигари кишоварзӣ низ рушд ёфтанд. Аз ҷумла, истеҳсоли картошка, зағир зиёд шуда, боғу ангурпарварӣ, пиллапарварӣ натиҷаи хуб доданд. Соли 1948 меҳнати кормандони деҳтро ба назар гирифта, 139 нафар пешқадами истеҳсолот сазовори унвони олӣ – Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ гардиданд. Дар байни онҳо А. Қосимов, П. Оқилов, Р. Расулов, С. Ҷунхӯчаев ва дигарон буданд.

Дар байни синфи коргари ҷумҳурӣ мусобиқаи ватандӯстона барои пеш аз муҳлат иҷро намудани панҷсолаи барқароркунӣ авҷ гирифт. Дар натиҷа нақшаи панҷсола дар 4 солу 3 моҳ иҷро гардид. Муассисаҳои нави саноатӣ: заводи механикӣ ва таъмири моторҳо (с. 1946), фабрикаҳои дӯзандагӣ, трикотажбарорӣ дар Душанбе, заводи механикӣ дар Қонибодом, комбинати истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар Вахш (с. 1946), заводҳои хиштбарорӣ дар Кӯргонтешпа ва Ҳисор (с. 1948), заводи шишабарорӣ дар Ленинобод (с. 1949),

Неругоҳи барқи обии Варзоби Поён (с. 1949) ва ғайра ба кор шурӯъ намуданд. Ҳамагӣ дар панҷсола 14 корхонаи нави саноатӣ ба кор даромад. Синфи коргар аз ҷиҳати миқдор афзуда, шумораи он ба 178 ҳазор нафар расид, ки нисбат ба давраи тоҷангӣ 19 дарсад зиёд буд.

Яке аз хизматҳои бузурги аллома Бобочон Гафуров дар соҳаи илм аз он иборат аст, ки вай консепсияи методологӣ ва назариявии таърихро дар мисоли таърихи халқи тоҷик кор карда баромад.

Бо ташаббуси ӯ Академияи илмҳои ҷумҳурӣ таъсис ёфт. Бо ҷидду ҷаҳди бевоситаи Б. Гафуров донишманди номовари тоҷик Садриддин Айни аз шаҳри Самарқанд ба Душанбе оварда шуда ба вазифаи Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон таъин карда шуд.

Академик Бобочон Гафуров мактаби бузург ва эътирофшудаи шарқшиносонро асос гузошт. Ба тӯлаи фаъолияти илмию ҷамъиятии ӯ миёни ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва хусусан мамлакатҳои Шарқ, муносибатҳои муътадили тичоратию фарҳангӣ ба амал омаданд.

Академик Бобочон Гафуров ягона олими тоҷике буд, ки ӯро дар микёси ҷаҳон ва Шарқ хуб мешинохтанд ва эҳтиром мекарданд. Шоири машҳури Покистон Файз Аҳмад Файз соли 1978 қабри Б. Гафуровро зиёрат карда, чунин гуфта буд: «Ин фарзанди бузурги тоҷик дар асл фарзанди бузургтарини Шарқ мебошад».

Дар Тоҷикистон як ноҳия, шаҳрак дар қаламрави вилояти Сутд ва даҳҳо муассисаҳои илмию таълимӣ ва кӯчаю хиёбонҳо ба номи Бобочон Гафуров номгузорӣ шудааст. Соли 2023 ба муносибати 115 солагии академик Бобочон Гафуров озмуни ҷумҳуриявӣ тахти унвони «Тоҷикон»-оинаи таърихи миллат» ва дар шаҳри Душанбе симпозиуми байналмилалӣ баргузор гардид.

Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 8-уми сентябри соли 1997 барои хизматҳои бузург ва фидокориҳо дар поягузории Истиқлолияти Тоҷикистон, рушди тамаддун ва худшиносии миллӣ ба фарзанди бошарафи халқи тоҷик Бобочон Гафуров унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.

Турсун Улҷабоев. Турсун Улҷабоев-1 майи соли 1916 деҳаи Куруқи Хучанд-31 майи соли 1988), ҳодими ҳизбӣ ва давлатӣ, Котиби якуми Ҳизби коммунистии ҶШС Тоҷикистон (24 майи, соли 1956 ва 12 апрели, соли 1961).

Турсун Улҷабоев 1 майи соли 1916 дар деҳаи Куруқи ш. Хучанди вилояти Сугд ба дунё омадааст. Соли 1935 техникуми омӯзгорӣ ва соли 1950 Мактаби олии ҳизбӣи назди КМ ҲКШ дар шаҳри Москва бударо хатм кардааст. Фаъолияти қоришро ҳамчун омӯзгори синфҳои ибтидоӣ дар ноҳияи Нов (1935-1937) оғоз намуда, сипас ба ҳайси муdiri шӯбаи пешохангони кумитаи комсомоли ноҳияи Нов, котиби якуми Кумитаи Марказии ИЛКЧ (комсомол) Тоҷикистон (1941-1945), котиби якуми кумитаҳои ҳизби коммунисти вилоятҳои Сталинобод, Кӯлоб ва Ленинобод (1950-1954), котиби Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон (1954-1955), Раиси Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон, ҳамзамон Вазири қорҳои хориҷии ҶШС Тоҷикистон (1955-1956), Котиби якуми Ҳизби коммунистии ҶШС Тоҷикистон (аз майи соли 1956 то апрели соли 1961) қор кардааст. Маҳз бо ташаббуси сарвари Турсун Улҷабоев соли 1960 сохтмони Нерӯгоҳи барқии обии Норақ чомаи амал пӯшид. Дар пленуми КМ ҲКШ (апрели соли 1961) ҳамроҳи Раиси Шӯрои Вазирони ҷумҳури Назаршо Додхудоёв ноҳақ тухмат зада, аз ҳамаи вазифаҳо озод ва аз ҳизби коммунистӣ хориҷ гардид.

Солҳои минбаъда ба ҳайси директори совхози қаромондаи «Метин-туғай», ҳоло ҳоҷагии ба номи Турдиеви ноҳияи Мир Саид Али Ҳамадонии вилояти Хатлон (1961-1964), директори совхози «Ғарм»-и ноҳияи Комсомолобод (феврал Нуробод) (1964-1973), қонишини директор, аз соли 1976 то соли 1986 директори совхозии «24 партсезд»-и ноҳияи Куйбишев (ҳоло ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ) қор кардааст.

Турсун Улҷабоев вакили Шӯрои Олии ИҶШС, Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон, узви КМ ИЛКЧ ва КМ ҲК Тоҷикистон, узви комиссияи тафтишотии ҲКШ буд.

Дар давраи Истиқлол роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хидматҳои Т. Улҷабоев дар рушди иқтисодиёти ҷумҳури

баҳои баланд дода, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 1997 Нерӯгоҳи барқии обии Норақ ба номи Турсун Улҷабоев гузошта шуд.

Ҷаббор Расулов. Ҷаббор Расулов (Ҷаббор Расулович Расулов; 27 июни (10 июли) соли 1913, Хучанд, Вилояти Самарқанд, Империяи Русия 4 апрели соли 1982, Душанбе, ҶШС Тоҷикистон, ИҶШС)-ҳодими ҳизбӣ ва сиёсӣ, Раиси Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 1946-1961, Котиби якуми Ҳизби коммунистии ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 1961-1982. Қаҳрамони меҳнати сотсиалистӣ (1981). Аъзои ҲКШ (1939) узви КМ ҲКШ (1961-1982). Вакили Шӯрои Олии ИҶШС ва Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон.

Ҷаббор Расулов 27 июни 1913 дар шаҳри Хучанд ба дунё омадааст. Донишқадаи пахтақориҳои Осиёи Миёнаро (1934) хатм намудааст. Фаъолияти қоришро ҳамчун агрономи стансияи ҳоҷагии кишлоқ (1934-1938) саркарда, сипас ба ҳайси сардори идора, қонишини комиссари халқии зироати ҶШС Тоҷикистон (1938-1941), намояндаи Комиссариати халқии маҳсулоттайёркунии ИҶШС дар Тоҷикистон (1941-1945), комиссари халқии зироати ҶШС Тоҷикистон (1945-1946) қор кардааст.

Солҳои 1946—1955 Ҷаббор Расулов ба ҳайси сарвазирӣ Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон — Раиси Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ҳамзамон вазири қорҳои хориҷии ҶШС Тоҷикистон фаъолият намудааст. Сипас, дар вазифаи қонишини якуми Вазири ҳоҷагии кишлоқи ИҶШС (1955—1958), котиби КМ ҲК Тоҷикистон (1958—1960) қор кардааст. Ӯ аввалин шахсест аз Тоҷикистон, ки ҳамчун Сафири Фавқулода ва Мухтори ИҶШС дар Ҷумҳурии Того (1960 — 1961) адои вазифа намудааст.

Охири мансаби давлатии ӯ вазифаи Сарвари ҶШС Тоҷикистон — яъне Котиби якуми Ҳизби коммунистии ҶШС Тоҷикистон буд, ки ин вазифаро солҳои 1961—1982 ба уҳда дошт. Ҷаббор Расулов дар синни 69 солгаи ҳангоми иштирок дар анҷумани Комсомолҳои ленинии ҶШС Тоҷикистон аз бемории сактаи дил қон додааст. 4 апрели соли 1982 дар шаҳри Душанбе вафот қарда дар боғи Айнии пойтахт ба хок суғурда шудааст.

Як ноҳия дар вилояти Суғд, хочагие дар ноҳияи Хурсон, мактаби миёнае дар шаҳри Хучанд, хиёбоне дар шаҳри Душанбе номи ӯро доранд ва дар бинои Ҳукумати ҷумҳури лавҳаи ёдгориаш гузошта шудааст.

Раҳмон Набиев. Раҳмон Набиев (Набиев Раҳмон Набиевич; 5 октябри 1930, 11 апрели 1993) ходими сиёсӣ ва хизбии ИЧШС ва Тоҷикистон, раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз соли 1973 то 1982, котиби якуми КМ Ҳизби коммунистии Тоҷикистон аз соли 1982 то 1985 ва нахустин президенти Тоҷикистони соҳибистиқлол (1991-1992).

Раҳмон Набиев 5 октябри соли 1930 дар деҳаи Шайхбурҳони Хучанд, ки феълан ноҳияи Ғафуров номида мешавад ва марбути вилояти Суғд аст, дар оилаи деҳқон чашм ба дунёи ҳастӣ кушодааст. Раҳмон Набиев фаъолияти кории худро соли 1946 ба ҳайси муҳосиб дар колхоз шуруъ кардааст. Ҳамон сол ӯ ба техникуми хочагии кишлоқи Ленинобод (Хучанд) дохил гардида, баъди хатми он соли 1949 ба Институти ирригатсия ва механизатсияи хочагии кишлоқи шаҳри Тошканд қабул мешавад. Солҳои 1954-1955 Раҳмон Набиев ба ҳайси сармуҳандиси Стансияи мошинӣ-трактори (МТС)-и ноҳияи Исфисор кор кардааст. Аз соли 1956 то соли 1960 ӯ аввал сармуҳандис, баъдан директори стансияи тармиму техники (РТС)-и ноҳияи Хучанд, сардори сарраёсати вазорати хочагии кишлоқ, чонишини раиси Иттиҳодияи ҷумҳуриявии «Таджикселхозтехника» шуда фаъолият кардааст.

Аз соли 1961 ӯро ба вазифаҳои ҷалб карда мешавад. Ӯ ба ҳайси муовини муdiri шӯъба ва баъдан муdiri шӯъбаи Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон, нозир Бюрои Осоймиёнагии КМ Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ низ фаъолият кардааст.

Солҳои 1971-73 вазирӣ хочагии кишлоқ ва солҳои 1973-1982 ба ҳайси раиси Шурои Вазирони Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон фаъолият намудааст. Солҳои 1982-1986 Котиби аввали КМ ҲК Тоҷикистон ва инчунин депутати даъватҳои 9-11-уми Шурои Олии Иттиҳоди Шӯравӣ ва соли

1990 депутати Шурои Олии ҶТ интиҳоб шудааст. Сентябри соли 1991 ӯро Раиси Шурои Олии Тоҷикистон интиҳоб мекунанд.

24 ноябри соли 1991 дар Тоҷикистони соҳибистиқлол аввалин интиҳоботи президентӣ баргузор мегардад, ки дар он Раҳмон Набиев бо касби 56 дар сади овозҳо ғолиб доништа мешавад. Муҳолифонаш ӯро ба тақаллубкорӣ муттаҳам месозанд.

7 сентябри соли 1992 дар майдони ҳавоии шаҳри Душанбе як гурӯҳи силоҳбадастон Раҳмон Набиевро мачбур ба додани истеъфо аз мансаби президентӣ мекунад. Раҳмон Набиев баъди ин ҳодиса дигар ба сиёсат барнагашт.

Дар иҷлосия таърихии XVI Шурои Олии Тоҷикистон, ки моҳи ноябри соли 1992 дар Хучанд баргузор гардид, Раҳмон Набиев дар суҳанронии худ аз сиёсати пешгирифтаи Раиси тозаинтиҳоби Шурои Олии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пуштибонӣ кард.

Раҳмон Набиев 11 апрели соли 1993 дар хонаи худ, дар ш. Хучанд аз дунё чашм пӯшид.

Қаҳҳор Маҳкамов. Қаҳҳор Маҳкамов (Қаҳҳор Маҳкамович Маҳкамов; 16 апрели 1932, Хучанд, ҶШС Тоҷикистон, ИҶШС 8 июни 2016, Душанбе, Тоҷикистон) ходими сиёсӣ ва давлатии ИҶШС ва Тоҷикистон, раиси Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон (1982-1986 ва 1990-1991), Котиби якуми КМ Ҳизби коммунистии Тоҷикистон (1985-1991), Узви Бюрои хизбии КМ ҲК ИИ (1990-1991), Раиси Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон (1990), аввалин ва охирин Президенти ҶШС Тоҷикистон (1990-1991).

Қаҳҳор Маҳкамов 16 апрели соли 1932 дар шаҳри Хучанд дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Соли 1953 донишкадаи кӯҳии Ленинградро хатм карда, ҳамон сол ба ҳайси сардори яке аз қисматҳои шахтаи трести «Таджикугол» дар Шӯроб ба кор даромадааст. Минбаъд дар вазифаҳои гуногун кор карда аз соли 1963 то соли 1982 аввал Раиси Госплан ва сипас вазифаи чонишини Раиси Шурои Олии ҶШС Тоҷикистонро ба уҳда дошт.

Соли 1957 ӯ узви Ҳизби коммунистӣ (ҲК ИЧФС) шуда аз соли 1961 дар вазифаи Раиси комитетҳои шаҳри Ленинобод то с. 1963 фаъолият кардааст. Соли 1963 ба вазифаи Раиси Госплани ЧПС Тоҷикистон таъйин шуд ва аз соли 1965, инчунин, муовини Раиси Шурои Вазирони ЧПС Тоҷикистон буд. Қаҳҳор Маҳамов минбаъд ҳамчун Раиси Шурои Вазирони ЧПС Тоҷикистон (1982-1986), Котиби якуми Комитети Марказии Ҳизби Коммунистии ЧПС Тоҷикистон (1985-1991), Раиси Шурои Олии ЧПС Тоҷикистон (1990), аввалин Президенти Тоҷикистон (1990—1991) адои вазифа намудааст. Баъди воқеаҳои тезтуғди сиёсии Тоҷикистон (1990 - 1991) ба истеъфо баромада, яқинд мудар ба соҳибкорӣ машғул буд. Баъд аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1994), ҳамчун вакили доимии парламент ва намояндаи Тоҷикистон дар АврАЭС кор мекард. Қаҳҳор Маҳамов 8 июни соли 2016 дар ш. Душанбе вафот кардааст.

НЕРУГОҲОҲОИ БАҶҲ-ОБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН НОБ Варзоб 1, 2, 3

Яке аз калонтарин сохтмонҳои панҷсолаи якум ин сохтмони НБО-и Варзоб буд, ки барои саноати шаҳри Душанбе аҳамияти хеле калон дошт. Сохтмони он бошад, 3-юми феврари соли 1931 шуруъ гардида буд. Бояд тазакур дод, ки сохтмони НБО Варзоб дар шароити хеле вазнин мегузафт, ки ин ба тӯл кашидани сохтмон сабаб шуд. Сабабҳои хеле дуру дароз тӯл кашидани сохтмон аввалан ин дур будани сохтмон аз шаҳри Душанбе, Сениян, бад будани вазъии роҳҳо, норасоии нақлиёт ва ғайра ба ҳисоб мерафт. Охири соли 1936 ба душвориҳои зиёд нигоҳ накарда НОБ Варзоб 1 бо иқтидори 7,44 ҳазор киловатт ба кор дароварда шуд.

НОБ Варзоб 2. Соли 1949 неругоҳи дуюми силсиланеругоҳҳои Варзоб (навбати дуюм) Варзоби болю, ки иқтидораш 14,4 ҳазор киловаттро дар бар мегирифт, ба кор дароварда шуд.

НОБ Варзоб 3. Дар охири соли 1952 НОБ-и Варзоб 3 яъне навбати сеюми силсила неругоҳҳои Варзоб ба кор дароварда шуд. Иқтидори неругоҳи мазкур 3,46 ҳазор киловаттро ташкил намуда

буд. Ҳамин тарик, иқтидори умумии НОБ-ҳои Варзоб ба 25,5 ҳазор киловатт расид.

НОБ Қайроқум. Ба сохтмони ин неругоҳ, ки аз 6 агрегати иқтидори ҳар кадом 21 ҳаз. кВт, ҷамъ 126 ҳаз. кВт иборат буд, 11 июни соли 1951 шуруъ карда, 14 декабри соли 1957 ба итмом расониданд. Бо сабаби он, ки дар сохтмони ин неругоҳ намояндагони халқу миллатҳои гуногун ва корхонаҳои зиёди Иттифок ҳисса гузоштаанд, бинобар ин НБО Қайроқум номи «Дустии халқҳо»-ро гирифт. Ба шарофати обанбори ин неругоҳ, ки номи «Баҳри тоҷик»-ро сарфароз шуд, минбаъд 350 ҳазор га. заминҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон обшор гардиданд.

НОБ-и Шаршар

НБО Шаршар дар дарёи Вахш тезонида шуда, он соли 1958 бо иқтидори 30 ҳаз. кВт соат ба кор даромад.

НОБ Сарбанд. НОБ Сарбанд дар соҳили дарёи Вахш сохта ба истифода дода шудааст. Неругоҳи мазкур аз се агрегат иборат буда, иқтидори умумии муаяншудаи неругоҳ 240 ҳазор кВт ро ташкил медиҳад.

Агрегати аввали Сарбанд соли 1962 ва чаҳор агрегати дигараш соли 1963 ба кор даромаданд. Маврид ба зикр аст, ки НОБ Сарбанд дорои шаҳр агрегат мебошад. Иқтидори се агрегати аввалаш дар алоҳидагӣ 35 ҳаз. кВт. Ва иқтидори се агрегати дигараш ҳар кадом 45 ҳаз. кВт. соат ро дар бар мегирад.

НОБ Марказӣ. Сохтмонаш охири солҳои 50-ум шуруъ гардида, соли 1964 НОБ Марказӣ дар соҳили дарёи Вахш бо иқтидори умумии 18 ҳаз. кВт. сохта ба истифода дода шуд.

НОБ Норақ. Макони сохтмони НОБ Норақ ханӯз солҳои 1930-1933 омухта шуд. Соли 1930 нахустин эъзומияи тадқиқотӣ бо роҳбарии Каминский ба Норақ омада, ҷои сохтмони неругоҳи барқиро муайян карданд. 16 декабри соли 1960 дар асоси Қарори Шурои Олии ЧПС Тоҷикистон Норақ дорои мақоми шаҳр гардид. Дар шаҳри навбунёд аз рӯзҳои аввал, баробари сохтмони неругоҳ сохтмону ба истифода додани манзилгоҳҳо, муассисаҳои табобатӣ иншоотҳои маданӣ маишӣ ва корҳои ободонӣ авҷ гирифт.

Аз аввал солҳои 60-ум барои сохтмони ин нуругоҳ маблағи зарурӣ ҷудо гардид ва сохтмони он низ соли 1961 шуруъ гардид.

26 март соли 1966 аввалин маротиба, бо роҳи тарконидани кӯҳ, маҷрои дарёи Вахш, дар нуктае, ки бо номи «Пули Сангин» машҳур буд, баста шуд. 5-майи соли 1967 бевосита ба сохтмони сарбанди ин нуругоҳ, ки мувофиқи нақша аз 300 метр баландӣ иборат буд, шуруъ карданд.

Нуругоҳи барқӣ-обии Норақ сохтмони умумииттифоқӣ эълон шуд ва аз тамоми ғушаю канори Иттиҳоди Шуравӣ бинокорону мутахассисон омаданд. Ин ҷо ба майдони қорнамоӣ табиلى ёфт.

Дар натиҷаи сохтмони нуругоҳ обанбори Норақ ба вучуд омад. Пур кардани обанбор соли 1972 сар шуд, ки масоҳаташ 98 км. мураббаъ, тӯлокиаш 70 км, бараш то 1 км, жарфияташ ба ҳисоби миёна 107 метр ва баландии сарбандаш 300 метрро ташкил медиҳад.

Дар натиҷа 14 ноябри соли 1972 агрегати аввал ва 20 сентябри соли 1979 агрегати охирин, яъне 9-уми ин нуругоҳ ба қор дароварда шуд.

Иқтидори ҳар як агрегати он 300 ҳаз. кВт буда, ҷамъ 2700 кВт. ва иқтидори солонааш қариб 11 миллиард кВт. соатро ташкил менамояд. Обанбори ин нуругоҳ, низ номи «Баҳри Норақ»-ро доро мебошад.

Дар нуругоҳи барқӣ обии Норақ 9 гидроагрегати иқтидори лоиҳавиашон 300 ҳазор кВт насб шудаанд. Соли 1988 ҳамаи нӯҳ агрегати нуругоҳ таҷдид гардида, иқтидори ҳар кадом ба 335 мВт ва иқтидори умумии нуругоҳ ба 3000 мВт расонида шуд.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9-уми сентябри соли 1997 № 418 барои хизматҳои бузург дар инкишофи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, фаъолияти хирадмандонаи давлатдорӣ, бунёдгузори сӯлсила қорхонаҳои энергетикӣ саноатии ҷануби Тоҷикистон нуругоҳи барқии Норақ ба номи Турсун Ҳабибуллоев гузошта шуд.

НОб Роғун. 27 сентябри соли 1976 ба тарзи расмӣ ба сохтмони бузургтарин дар дарёи Вахш НОБ Роғун шуруъ карданд, ки мувофиқи нақшаи ҳамонвақта он аз 6 агрегати иқтидори ҳар кадом 600 ҳаз. кВт иборат буда, ҷамъ 3,6 млн кВт соатро ташкил меод. Баландии сарбанд 335 метр муайян шуда

буд, ки ин баландтарин дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Соли 1980 ҳукумати Иттиҳоди Шуравӣ нақшаи сохтмони ин нуругоҳро пурра тасдиқ намуд ва он бояд пурра аз ҳисоби буҷаи Иттифок сохта мешуд. 6 декабри соли 1987 бори дуюм маҷрои дарёи Вахш баста шуд ва ба сохтмони сарбанди нуругоҳ шуруъ карданд. Аввали солҳои 90-уми асри XX мувофиқи нақша бояд ду агрегати авали ин нуругоҳ ба қор медаромад. Аммо аллакай охири солҳои 80-ум, бо сабаби боло гирифтани муқобилияти дохилӣ, ғуё баҳри муҳофизати «қабри аҷодон» суръати сохтмон хело суст гардид. Аввали солҳои 90-ум баландии сарбанд ба 40 метр расиду халос. Бо ҳамин қорҳои сохтмонӣ дар ин нуругоҳ қатъ гардид. Зеро, аз як тараф Иттиҳоди Шуравӣ барҳам дода шуд ва аз тарафи дигар дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ оғоз гардид. Шаби аз 7 ба 8-уми майи соли 1993 дар натиҷаи омадани сели зиёд он сарбанди 40-метра ҳам қароб гардида, аз байн рафт.

Бо ташаббуси Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар солҳои Истиқлоли давлатӣ тасмим гирифта шуд, ки лоиҳаи нуругоҳи Роғун аз нав эҳё гардад.

Соли 2010 сохтмони нуругоҳи мазкур шуруъ гардид. 16 ноябри соли 2018 дар таърихи халқи тоҷик бо ҳарфҳои заррин сабт шудааст, зеро дар ин рӯз аввалин агрегати НОБ-и Роғун ба қор андохта шуд.

Саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сохтмони ин иншооти аср ниҳоят бузург мебошад.

Агрегати дуюми НОБ-и Роғун 9-уми сентябри соли 2019 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди истифода қарор дода шуд.

Маврид ба зикр аст, ки нуругоҳи барқии обии Роғун аҳамияти стратегӣ дошта, барои пешрафти зиндагии мардум ва рушди минбаъдаи иқтисодии ҷумҳурӣ нақши бузургро доро мебошад.

НОБ Бойғозӣ. Баъди пурра ба истифода додани НОБ Норақ тамоми қувва барои сохтмони нуругоҳи дигари барқии обӣ дар дарёи Вахш – Бойғозӣ гузошта шуд. Ба сохтмони ин нуругоҳ 8 декабри соли 1979 шуруъ карданд. Маҳз таҷрибаи сохтмони НОБ Норақ имконият дод, ки НОБ Бойғозӣ дар

муддати хеле кӯтоҳ сохта, ба истифода дода шаванд. 21 январи соли 1985 агрегати якум ва июни соли 1986 агрегати охирин – чаҳоруми он ба истифода дода шуд. Иқтидори ҳар агрегати ин неруғоҳ зиёда аз 40 ҳаз. кВт, ҷамъ қариб 600 ҳаз.кВт буда, иқтидори солонааш зиёда аз 2,5 млрд кВт соатро ташкил менамояд.

НОб Сангтӯда 1. Ҳанӯз соли 1985, яъне дар замони Шуравӣ ба нақша гирифта шуда буд. Соли 1987 Ҳукумати Иттифоқ барои ин сохтмон 3 млн. сӯм ҷудо кард. То аввали асри XX ҳамагӣ 20% - и маблағ аз худ карда шуд. Он вақт сохтани танҳо як адад неруғоҳ дар назар дошта мешуд ва соли 1994 сохтмонаш бояд ба итмом мерасид. Соли 1993 он лоиҳа ба ду қисм - Сангтӯда – 1 ва Сангтӯда – 2 тақсим карда шуд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ зарурияти нуруи барқро ба инobat гирифта, аз соли 1996 сар карда, барои сохтани Неруғоҳи барқии оби Сангтӯда – 1, ҳар сол аз бӯҷаи давлат 1-2 млн. доллари америкӣ ҷудо мекард. Аммо, чунин маблағгузорӣ ягон натиҷаи иқтисодӣ наоданд. Танҳо аз соли 2005 дар қисми Сангтӯда 1 қорҳои сохтмонӣ ҷоннок гардид. Ҳанӯз 16 февралӣ он сол барои сохтани он аз тарафи компанияи русиягӣ «Интер РАО ЕЭС» ва вазорати энергетикаи Тоҷикистон ҷамъияти саҳҳомии Русияю Тоҷикистон – «НБО Сангтӯда – 1» бунёд шуд. Ҳароҷоти умумии сохтмон – 482 млн. доллари америкӣ муайян гардид. 75% саҳмияхоро тарафи Русия («ЕЭС Русия») соҳиб шуд. Бокимонда (25%) ба ихтиёри Тоҷикистон монд. Апрели ҳамон сол сохтмони неруғоҳ оғоз гардид. 15 декабри соли 2006 дар ҷои сарбанди ин неруғоҳ маросими бастанӣ дарёи Вахш, бо роҳи тарқонидани соҳилҳо барпо гардид. 20 январи соли 2008 агрегати якум ва июли соли 2009 агрегати охирин – чаҳоруми он ба қор дароварда шуд. Иқтидори неруғоҳ 670 меговатт, иқтидори солонааш 2,7 млрд кВт ва баландии сарбандаш – 75 метр мебошад. Моҳи февралӣ соли 2010 аз ин неруғоҳ ба сӯи Афғонистон, ба қашидани хати барқии 220 кВт оғоз намуданд, ки дар муддати 10 моҳ ба истифода дода шуд.

НОб Сангтӯда 2. Сохтмони Неруғоҳи барқии оби Сангтӯда – 2 - ро Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба ўҳда дорад. 20 февралӣ соли 2006 маросими сохтмони ин неруғоҳ оғоз гардид, ки иқтидори 4 агрегати он - 220 мвт мебошад. Ҳароҷоти

умумии ин объект 220 млн. доллари америкӣ буда, 180 млн. доллари онро Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба ўҳда гирифтааст, 40 млн. дигар хиссаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҷун ҳаққи сохтани ин неруғоҳ баъди ба истифода додани он, ки соли 2011 дар назар дошта шудааст, Ҷумҳурии Ислонии Эрон онро 12,5 сол истифода мебарад (инро методи «Биотӣ» меноманд). Баъди он неруғоҳи барқии оби Сангтӯда – 2 пурра ба ихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузарад.

Заводи пахтадозакунӣ Душанбе. Заводи пахтадозакунӣ ш. Душанбе 28-уми декабри соли 1926 ба истифода дода шудааст. Албатта ин қорҳона аввалин пахтадозакунӣ ба ҳисоб рафта, да ҷои хушкӯ ҳолӣ дар ботлоқзор ба вучуд омадааст. Барои завод таҷҳизот, ки дар Тоҷикистон вучуд надошт аз хориҷи кишвар оварда шудааст. Заводи пахтадозакунӣ дар охири солҳои 20-ум пай дар пай васеъ ва бо техникаи нав таҷҳизотонида мешуд. Соли 1929 дар завод дизели дорои 80 қувваи асп ва преси гидравлиқӣ шинонда шуд.

КОРҲОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Заводи ҷарми Душанбе. Сохтмони аввалин заводи ҷарм дар Душанбе соли 1933 оғоз гардид, сохтмони онро «Тоҷикгострой» ба ўҳда гирифта буд. Дар ин давра «Тоҷикгострой» ба маблағи 22 ҳазор сӯм (ба ҳисоби пули солҳои 1933) қорҳоро ба сомон расонд. Ҳимин тариқ охири соли 1936 заводи ҷармгарии Душанбе ба қор даромада соли 1937 дар назди завод устохонаи пояфзолдӯзӣ кушода шуд, ки он соли 10 ҳазор ҷуфт пойафзолтайёр мекард.

Фабрикаи пиллакашии ш. Душанбе. 6-уми ноябри соли 1932 фабрикаи пиллакашӣ дар ш. Душанбе ба қор даромад. Бояд тазаққур дод, ки дар ҳамон вақт яъне ибтидои солҳои 30-юм фабрикаи мазкур яке аз қалонтарин фабрикаҳои пиллакашӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта ва яке аз аввалин қорҳонаи саноатии пиллакашӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои минбаъда охишта-охишта шумораи қоргарон ва ҳаҷми маҳсулоти фабрикаи шохӣбифии ш. Душанбе меафзояд ва дар оянда номи Н.К. Крупскаяро мегирад.

Заводи механиқии ба номи С. Орҷоникидзе. Дар солҳои панҷсолаи дуоҷм дар натиҷаи тараққиёти хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ

талабот ба саноати металлқунонӣ зиёд шуд. Аз ин сабаб дар шаҳри Душанбе сохтмони заводи механикӣ ба номи С. Орҷоникидзе оғоз гардид.

Дар охири солҳои 30-юм заводи мазкур сеҳҳои механикӣ ва оҳангарироро доро буд. Шуруъ аз соли 1935 завод қисмҳои мошинҳои боркаш, мотор ва тракторро барои ҳочагии кишлоки ҷумҳурӣ таъмин мекард. Дар даврони шуравӣ заводи механикӣ ба номи С. Орҷоникидзе яке аз заводҳои калонтарини шаҳри Душанбе ба ҳисоб рафта. Ба якҷанд мамлакатҳои дунё молҳои худро интиқол меод.

Комбинати полиграфии Душанбе. Калонтарин комбинати полиграфии ҷумҳурӣ ин комбинати полиграфии Душанбе буд, ки соли 1935 ба кор даромад. Ин комбинат бо техникаи замонавӣ таҷизотонида шуда буд. Дар ин ҷо соли 1935 200 нафар коргар ғайолият мекард. Сохта шудани ин комбинат ба зиёд шудани номгуӣ рӯзномаҳо ва адади наشري онҳо аҳамияти калон дошт.

Заводи хишти Душанбе. Аввалин корхонаи маводи сохтмони ҷумҳурӣ ин заводи хишти Душанбе буд, ки сохтмони он соли 1929 оғоз гардида, соли 1931 ба истифода дода шуд. Охира-охира дар завод техникаи замонавӣ ба кор андохта мешуд. Охири соли 1931 завод печҳои гофманӣ ба истифода доданд. Дар натиҷа ба кор дармадани печҳои мазкур соли 1931 истеҳсоли маҳсулот яъне хишт якҷанд маротиба афзуд. Мувофиқи маълумоти ҷойдошта маҳсулоти солони заводи хишти Душанбе 60 ғоизи тамоми маҳсулоти солони заводҳои хишти ҷумҳуриро ташкил мекард.

Заводи арзии тоҷик. Заводи арзии тоҷик, дар баробари НБО Норак бузургтарин корхонаи саноатии Комплекси минтақавии истеҳсолии Тоҷикистони ҷанубӣ мебошад. Заводи арзии тоҷик дар шаҳри Турсунзода ҷойгир аст.

Ба сохтмони заводи арзии тоҷик соли 1965 шуруъ карда буданд. Аввалин корпуси электролизии ин завод марти соли 1975 ба кор дароварда шуд. Охири соли 1977 дар завод яке аз калонтарин сеҳҳои истеҳсоли анодҳои пухта ба истифода дода шуд. Дар ин давр боз чор корпуси электролизии дигар ба кор даромад.

Маҳсулоти завод аз соли 1977 ба ҷунин мамлакатҳои ҷаҳон, ба монанди Англия, Чехословакия, Венгрия, Руминия, Олмон ва ғайра фиристода мешуд.

Иқтидори солони завод 517 ҳазор тонна арзиз муайян шуда буд. Завод бо технологияи наватарини ҷаҳони таҷизонида шудааст ва яке аз корхонаҳои бузургтарини истеҳсоли арзиз дар миқёси ҷаҳон ба шумор меравад. ТАЛКО (Корхонаи воҳиди давлатии «Ширкати Алюминийи Тоҷик» (ТАЛКО)) - заводи бузургтарини ҷумҳурӣ оид ба коркарди фулузоти ранга дар соҳаи саноати Тоҷикистон аст. Он дар ҳудуди Осиёи Марказӣ ягона заводи бузурги фулузоти ранга мебошад.

Ҳаҷми молии маҳсулоти истеҳсолнамудаи ширкат дар ёздаҳ моҳи соли 2019 ба 90242 тонна баробар гардид, ки 2026,6 тонна назар ба 11 моҳи соли 2018 зиёд мебошад. Суръатафзоӣ 102,2 %-ро ташкил медиҳад. Ба таърихи 10 декабри соли 2019 нархи 1 тонна алюминий дар Биржаи металии Лондон ба 1766 доллари ИМА баробар аст.

Заводи нерӯҳои азотии Вахш. Ҷамъияти саҳомии кушодаи «Азот» собиқ Заводи нуриҳои азотии Вахш, нахустин корхонаи бузурги кимиёвии ҷумҳурии Тоҷикистон буда, соли 1967 бо ду хати технологияи истеҳсоли аммиак ва карбамид бо иқтидори умумии 180 ҳазор тонна ба ғайолият оғоз карда буд. Дар коргоҳҳои он беш аз 1200 нафар кор мекард.

Ҷамъияти саҳомии кушодаи «Азот» карбамид, аммиак, дуоксиди карбон, оксигени газӣ ва нитрогени моеъ истеҳсол мекунад. Карбамид дар ҳочагии халқ, аммиак барои истеҳсолоти дуоксиди карбон дар саноати сабуки хӯроқворӣ ва эҳтиёҷоти технологияи корхона, инчунин оксигени газӣ барои тиб, кафшери газӣ ва нитрогени моеъ бошад, дар ҳочагҳои ҷориварварӣ истифода бурда мешавад. Дар корхона ба ғайр аз истеҳсоли аммиак, карбамид, буғу обтаъминқунонӣ боз коргоҳҳои ёрирасони таъмири механикӣ, таъмири таҷизоти барқӣ, барқтаъминқунонӣ, асбобҳои назоратиро ҷенқунонда ва автоматика, нақлиёт, сохтмону таъмир, шугъбаи марказонидашудаи назорати техникӣ ва таҳсиноҳи санитарӣ мавҷуд аст. Маҳсулоти корхона ба хоричи кишвар, аз ҷумла Афғонистон, Эрон, Туркменистон, Украина, Маҷористон, Лахистон, Словакия ва Руминия низ содир шудааст.

3 сентябри соли 2016 бо дастгирии бевоситаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон байни Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати «Хэнан Ҷжун-Я гуруҳи холдинг» - и ҷумҳурии Мардумии Чин Созишномаи сармоягузори «Оид ба

таҷид ва ба истифода додани корхонаҳои истеҳсоли аммиак ва карбамид дар шаҳри Сарбанди вилояти Хатлон дар заминаи Ҷамъияти саҳомии кушодаи «Азот» ба имзо расонда шуд.

Барои таҷиди дастгоҳу таҷизоти технологӣ ҷиҳати ба ғазолият даровардани онҳо бо истифода аз ангишт ва бунёди коргоҳҳои нави истеҳсоли аммиак ва карбамид 360 миллион доллар ҷудо мешавад. Лоихаи таҷиди корхона ва бунёди коргоҳҳои нави истеҳсолӣ дар ду марҳала анҷом меёбад. Марҳалаи якум лоихаи сармоягузорӣ оид ба таҷид ва ба истифода додани корхонаҳои истеҳсоли аммиаки сунӣ ва карбамид бо иқтидори умумии 320 ҳазор тонна дар 1 сол. Корхона дар масоҳати 6 гектар замин ҷойгир буда, сарфи солонаи ангишт барои истеҳсолот 200 ҳазор тонна мебошад. Мухлати татбиқи лоиха якуним солро таъин мекунад. Марҳалаи дуюми лоихаи сармоягузорӣ оид ба бунёд ва ба истифода додани корхонаҳои истеҳсоли аммиаки сунӣ ва карбамид бо иқтидори умумии истеҳсоли 500 ҳазор тонна дар 1 сол буда, он дар масоҳати 45 гектар замин бунёд мегардад. Маблағ барои сохтмони марҳалаи дуюми корхона 325 миллион долларро таъин мекунад. Мухлати татбиқи лоиха 3 солро дар бар мегирад.

Маркази гармӣ-барқдихӣ (ТЭЦ) ш. Душанбе. Барои бонери гармӣ ва таъмин намудани комбинати бофандагии Сталинобод, ки сохтмонаш идома дошт, соли 1957 дар шаҳри Сталинобод (Душанбеи ҳозира) станцияи электрикии Сталинобод сохта ба истифода дода шуд. Лоихаи стансияро институти «Промпроект»-и Киев тартиб додааст. Аввал дар станцияи электрикии аловӣ ду турбоагрегати иқтидори умумии 12 МВт гузошта шуд.

Дар соли 1962 аз ҳисоби зиёд шудани бори гармӣ ва электрӣ боз ду агрегати турбоагрегати иқтидори агрегати 35 МВт гузошта шуд. Дар соли 1964 турбоагрегати иқтидори 60 МВт, дар соли 1965 — 100 МВт ба кор андохта шуд.

Заводи яхдонбарории Помир. 3 феврали соли 1964 дар заводи яхдонҳои Душанбе намунаи аввалини яхдони «Помир» тайёр карда шуд. Дар як сол аз конвейери завод то 176 ҳазор яхдон мебаромад.

Дар солҳои 60-ум мутахассисони Ҷумҳурии Демократии Германия, Венгрия ва Чехословакия дар Душанбе заводи

истеҳсолкунандаи яхдонҳои рӯзгорро сохтанд. Яхдонҳои «Помир» эътимоннок буда, талабгорони калон доштанд ва ба понздаҳ мамлакатаи ҷаҳон фиристода мешуданд.

Дар солҳои 70-80-ум дар корхона беш аз 1000 нафар кор мекард, иқтидори истеҳсоли он 176 ҳазор адад дар як солро дар бар мегирифт. Иқтидори маҳсулот дар давраи аз соли 1964 то соли 1991 бештар аз 3 миллион сумро ташкил дод.

Комбинати қолинбарории Қайроқум. Яке аз калонтарин корхонаи саноатӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, дар солҳои шуравӣ қолинҳои Қайроқум шӯҳрати умуминитифоқӣ ба даст оварда, дар тамоми собиқ ИҶШС машҳур гардида буданд. Корхона соли 1960-уми асри гузашта сохта ба истифода дода шуд. Барои ба даст овардани қолини Қайроқум одамон ба навбат меистоданд ва завод сола миллионҳо метри мураббаъ маҳсулот мебаровард.

Заводи Тоҷиктекстилмаш. Заводи Тоҷиктекстилмаш сохтмонаш ибтидои солҳои 60-ум ба итмом расида, дар солҳои ҳокимияти шуравӣ яке аз заводҳои пешқадами ҷумҳурӣ ба шумор рафта, маҳсулоти комбинат ба ҳамаи фабрикаҳои бофандагии ИҶШС ва ба даххҳо мамлакатҳои ҷаҳон фиристода мешуданд.

Заводи кимиёвии Ёвон. Дар ноҳия аз соли 1966 сохтмони калонтарин дар Осиёи Миёна заводи электрохимиявии Ёвон оғоз ёфта, комплекси якуми он декабри соли 1978 маҳсулоти аввалин (гипохлорити калсий) истеҳсол карда буд.

Фабрикаи Ширин. Фабрикаи каннодии «Ширин»-и Душанбе соли 1964 ба истифода дода шуд. Дар он вақт ин фабрика дар Осиёи Миёна ягона заводи калони истеҳсоли маҳсулоти каннодӣ буд. Дар фабрика панҷ сеҳи истеҳсолӣ — сеҳҳои истеҳсоли карамел, ирис, конфетҳои помада, маснуоти шоколад ва бисквит мавҷуд буданд. Фабрика дар ду баст ғазолият мекард ва дар он зиёда аз 600 нафар коргарон кор мекарданд.

Иқтидори солонаи фабрика 13 ҳазор тонна маҳсулоти каннодиро ташкил мекунад. Фабрика ғайр аз эҳтиёҷоти худӣ ҷумҳурӣ ба дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ низ (дар даврони шуравӣ) маҳсулот мефиристод.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳод корхона соли 1991 ба корхонаи мардумии «Ширин» номида шуд ва аз соли 2001 ба ҶСК «Фабрикаи каннодии Ширин» таъдил ёфт, ки то имрӯз ғазолият дорад. Холо дар фабрика яксаду панҷоҳ нафар коргарон кор

мекунаанд. Фабрикаи каноидӣ қариб панҷоҳ навъ карамел, ирис, конфетҳои помада, маҳсулоти шоколад ва печени мебарорад.

Маркази гармӣ-барқдихӣ (ТЭЦ) ш. Душанбе. ТЭЦ-2 Душанбе (НЭС "Душанбе-2", Точ. Маркази барқии гармидихии шаҳри Душанбе) Оғро ширкати давлатии энергетикӣи ҚСҚ «Барқи тоҷик» идора мекунад.

Моҳи августи соли 2012 миёни Вазорати энергетика ва саноати Тоҷикистон, ширкати чинии ТВЕА ва ҚДММ ТВЕА Душанбе Mining Industry оид ба таъбиқи лоиҳаи сохтмони нерӯгоҳи ҳароратӣ бо «усули захиравӣ» созишнома ба имзо расид. Палатаи поёнии парламони Тоҷикистон ин созишнома 28 ноябри соли 2019 ба тасвиб расонд.

Дар охири солҳои 2000-ум қорҳо оид ба таҷдид ва навсозии маркази барқу гармидихӣ анҷом дода шуданд.

Марҳилаи якуми НБО-2 аз ду агрегат бо иқтидори умумии 100 МВт иборат буда, 10 ноябри соли 2014 ба истифода дода шуд.

Ҳисшти аввали навбати дуҷуми НБО Душанбе-2 аз ҷониби Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин моҳи сентябри соли 2014 гузошта шуда буд.

Арзиши умумии сохтмони маркази барқӣ гармидихии Душанбе-2 349 миллион долларро ташкил дод, ки аз он 17,4 миллион доллар саҳми ҳукумати Тоҷикистон буд.

Ифтитоҳи навбати дуҷуми Нерӯгоҳи барқи обии Душанбе-2 бо иқтидори 300 МВт ва 167 Гкал гармӣ 8 декабри соли 2016 бо иштироки Эмомалӣ Раҳмон, раисиҷумҳури Тоҷикистон сурат гирифт. Ду агрегати дигар ба қор андохта шуд. Иқтидори умумии нерӯгоҳи барқу гармӣ ба 400 МВт расид.

Нерӯгоҳи барқи обии 2-и Душанбе беш аз 80%-и талаботи шабонарӯзии шаҳри Душанберо ба нуруи барқ таъмин мекунад. Талаботи шабонарӯзии шаҳри Душанбе ба нуруи барқ ҳудуди 9,9 миллион кВт/соатро ташкил медиҳад. Нерӯгоҳи барқи 2-и Душанбе дар як шабонарӯз 8 миллион киловатт-соат нуруи барқ тавлид мекунад. Ин рақам 14 фоизи ҳаҷми умумии қувваи электрии дар мамлакат истеҳсолшударо ташкил медиҳад. Дар Тоҷикистон 66 миллион киловатт-соат истеҳсол мешавад.

САНАҲОИ МУҲИМТАРИНИ ТАЪРИҲИ

2 миллиону 600 ҳазор сол п.м. – пайдоиши аввалин одам
800 – 12 ҳазор сол п.м. – палеолит
800 – 200 ҳазор сол п.м. – палеолити аввал
200 – 35 ҳазор сол п.м. – палеолити миёна
50 – 40 ҳазор сол п.м. – зиндагии одами неандерталӣ
35 – 12 ҳазор сол п.м. – палеолити охир
10 – 6 ҳазор сол п.м. – мезолит
8 ҳазор сол п.м. – қадимтарин тасвирҳои ғорӣ
6 – 3 ҳазор сол п.м. – неолит
6 – 3 ҳазор сол п.м. – маданияти Ҳисор
6 ҳазор сол п.м. – пайдоиши зироаткорӣ
5 – 4 ҳазор сол п.м. – пайдоиши қорводорӣ
VII – VI ҳазор сол п.м. – кашфи мис
V – IV ҳазор сол п.м. – кашфи биринҷудозӣ
V ҳазор сол п.м. – маданияти Анау
3400 – 2000 п.м. – давраи ободии Саразм
IV – III ҳазор сол п.м. – пайдоиши синфҳо
XII – X п.м. – маданияти Вахш
XV – X п.м. – маданияти Марғинону Бохтар
X – IX п.м. – оғози асри оҳан дар Осиёи Миёна
X – IX п.м. – замони таълиф шудани Авеста
XII – XI п.м. – ба Осиёи Миёна омадани ориёиҳои сахронии андроновӣ
XXVII – XXVI п.м. – давлати Элам
XVI п.м. – давлати Митан
VIII п.м. – давлати Мана
IX – VI п.м. – подшоҳии Бохтар
VI – IV п.м. – подшоҳии Сугд
IX – VIII п.м. – Хоразми Бузург
715 – 550 п.м. – давлати Мод
625 – 585 п.м. – ҳукмронии шоҳи Мод Хувахшатра (Киасар)
612 п.м. – пойтахти Ошур (Ассирия). Ниневияро ишғол кардани

Мод

570 п.м. – ҳуҷуми Мод ба Кашпадокия
585 – 550 п.м. – ҳукмронии Астиаг
550 – 331 п.м. – империяи Ҳахоманишиён
550 – 530 п.м. – ҳукмронии Куруши Кабир
547 п.м. – Лидияро ишғол кардани Куруш
538 п.м. – Бобулои ишғол кардани Куруш
538 – 530 п.м. – Бохтар ва Сугдро ишғол кардани Куруш

- 530 п.м. – 347 – Ба сарҳади шимолуи царқи Эрон аз Осиёи Миёна таҳдид кардани хиёниён ва ба ин мунтақа бо лашкар омадани Шопури II.
- 539 – Интироқи ҷанговарони хиёниён бо сарвари Грumbат дар ҳаёти лашкари Шопури II дар ҷанги назди ш. Амидаи Сурия бар зидди Рум.
- 368 – 375 – Ду ҷанги Шопури II бо Кулониён ё кирдориён, ки пойтахташон дар Балх буд.
- 383 – Бори аввал номбар шудани Тахористон дар як сарчашмаҳои Чинӣ.
- 427 – 428 – Галабаи Бахроми Гур бар ҳайтолиён ва бохузори Сосониён шудани ҳокими Ҷағониёну, Хутталон ва Балху Бухоро.
- 438 – 457 – ҳуҷуми Яздгирди II ба сарзамини хиёниён ва як қисми онро ишғол кардани ӯ.
- 450 – Бори аввал номбар шудани «Сарзамини Ҳайтолиён» дар таърихномаи армани Египтс Вардапе.
- 453 – 454 – ҳуҷуми дуҷуми Яздигурди II бар зидди хиёниён ё ҳайтаиён ва шикасти ӯ.
- 456 – Омадани аввалин сафорати Ҳайтолиён ба Чин.
- 459 – Подшоҳи Сосониён шудани Пирез бо ёри тахористониён – ҳайтолиён.
- 459 – 484 – Се ҷанги Фирӯз бо Ҳайтолиён ва дар ҳар сеяш шикасти ҳерда, дар охирирош қушту шудани ӯ.
- 467 – 470 – Сугдро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- 479 – Турфону ишғол кардани Ҳайтолиён.
- 490 – 497 – Урумчиро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- 450 – 500 – Гандҳара ва баъзе ноҳияҳои дигари Шимолӣ Ҳиндустонро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- Охири асри V – Хутану Кошгарро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- Аввали асри VI – Васеъ шудани қаламрави давлати Ҳайтолиён то шимолӣ Осиёи Миёна, Турфону Хутан ва шимолӣ Ҳинд.
- 519 – Ба Вахон омадани сайёи ҷинӣ Соң Юн.
- 488 – 531 – Ҳаракати динӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ Маздак, ки яке аз ғояҳои асосии тақсими баробари моликият дар байни камбағалону сарватмандон буд.
- 428 – 429 – Аз ҷониби шох Кубод, ки дар аввал ба маздакиён гаравида буд, қушта шудани Маздак ва тарафдорони ӯ.
- 531 – 579 – Ҳукмронии Хусрав Анӯшеровон ва напъунамои давлати Сосониён; мустақкам шудани иқтисоди давлат ва ҳокимияти марказӣ дар натиҷаи ислоҳоти ҳарбӣ, андозгундорӣ ва маъмуриӣ ӯ.
- 530 п.м. – 347 – Ҷанги Куруш ва Томирис. Ҳалокати Куруш.
- 530 – 522 п.м. – ҳукмронии Камбуҷия (Камбиз).
- 526 п.м. – Миср ва Ҳабашистонро забт кардани Камбуҷия.
- 522 – 486 п.м. – ҳукмронии Дорон I.
- 490 п.м. – ҳуҷуми Дорон I ба Юнон.
- 480 п.м. – ҳуҷуми Хшоёршоҳ (Ксеркс) ба Юнон.
- 359 – 336 п.м. – ҳукмронии шоҳи Макдуния Филиппи II.
- 336 – 323 п.м. – ҳукмронии Искандари Макдунӣ.
- 334 п.м. – ҳуҷуми Искандар ба Осиё.
- 334 п.м. – муҳорибаи Граник.
- 333 п.м. – муҳорибаи Иса.
- 331 п.м. – муҳорибаи Гавгамел.
- 329 п.м. – ҳуҷуми Искандар ба Осиёи Миёна.
- 329 – 328 п.м. – муборизаи Спитамен бар зидди истилогарони Юнону макдунӣ.
- 327 п.м. – шӯриши Оксиярт ва Сисмистр.
- 327 п.м. – шӯриши Катан ва Австан.
- 327 п.м. – ҳуҷуми Искандар ба Ҳинд.
- 325 п.м. – бозгашти лашкари фотеҳи Искандар ба ватан.
- 312 – 256 п.м. – давлати Селевкиён.
- 312 – 280 п.м. – ҳукмронии Селевки I.
- 280 – 260 п.м. – ҳукмронии Антиохи I.
- 256 п.м. – 224 м. – давлати Порт (шоҳаншоҳии Ашқониён).
- 237, 140, 131 п.м. – ҳуҷумҳои Селевкиён ба Порт.
- 65, 53, 38, 36 п.м. – задухӯрдҳои Порт бо Рум.
- 256 – 141/128 п.м. – давлати Юнонӣ-Бохтарӣ.
- 208 п.м. – ҳуҷуми Антиохи III ба Бохтар.
- 141/128 п.м. – а. IV/V м. – давлати Кушониён.
- 224 – 651 – давраи мавҷудияти шоҳаншоҳии Сосониён.
- 224 – 241 – ҳукмронии Ардашери Бобакон.
- 232 – ҷанги якуми Сосониён бо Рум ва галабаи Ардашери Бобакон.
- 237 – ҷанги дуҷуми Сосониён бо Рум.
- 238 – 240 – ҷанги сеҷуми Сосониён бо Рум ва шахри Хатраро дар Байаннаҳрайн ишғол кардани Шопури I.
- 242 – ҷанги Шопури I бо қайсари Рум, – Гордиан ва қушта шудани Гордиан.
- 251 – 256 – шикасти румӣҳо дар ҷанги назди қалъаи Барболис дар Сурия ва 37 шахрро дар Сурия ва Кападокия ишғол кардани Шопури I.
- Асрҳои III – Мустақкам шудани мавқеи дини зардуштӣ дар давлати Сосониён.

- 346 – 347 – Ба сарҳади шимолуи царқи Эрон аз Осиёи Миёна таҳдид кардани хиёниён ва ба ин мунтақа бо лашкар омадани Шопури II.
- 359 – Интироқи ҷанговарони хиёниён бо сарвари Грumbат дар ҳаёти лашкари Шопури II дар ҷанги назди ш. Амидаи Сурия бар зидди Рум.
- 368 – 375 – Ду ҷанги Шопури II бо Кулониён ё кирдориён, ки пойтахташон дар Балх буд.
- 383 – Бори аввал номбар шудани Тахористон дар як сарчашмаҳои Чинӣ.
- 427 – 428 – Галабаи Бахроми Гур бар ҳайтолиён ва бохузори Сосониён шудани ҳокими Ҷағониёну, Хутталон ва Балху Бухоро.
- 438 – 457 – ҳуҷуми Яздгирди II ба сарзамини хиёниён ва як қисми онро ишғол кардани ӯ.
- 450 – Бори аввал номбар шудани «Сарзамини Ҳайтолиён» дар таърихномаи армани Египтс Вардапе.
- 453 – 454 – ҳуҷуми дуҷуми Яздигурди II бар зидди хиёниён ё ҳайтаиён ва шикасти ӯ.
- 456 – Омадани аввалин сафорати Ҳайтолиён ба Чин.
- 459 – Подшоҳи Сосониён шудани Пирез бо ёри тахористониён – ҳайтолиён.
- 459 – 484 – Се ҷанги Фирӯз бо Ҳайтолиён ва дар ҳар сеяш шикасти ҳерда, дар охирирош қушту шудани ӯ.
- 467 – 470 – Сугдро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- 479 – Турфону ишғол кардани Ҳайтолиён.
- 490 – 497 – Урумчиро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- 450 – 500 – Гандҳара ва баъзе ноҳияҳои дигари Шимолӣ Ҳиндустонро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- Охири асри V – Хутану Кошгарро ишғол кардани Ҳайтолиён.
- Аввали асри VI – Васеъ шудани қаламрави давлати Ҳайтолиён то шимолӣ Осиёи Миёна, Турфону Хутан ва шимолӣ Ҳинд.
- 519 – Ба Вахон омадани сайёи ҷинӣ Соң Юн.
- 488 – 529 – Ҳаракати динӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ Маздак, ки яке аз ғояҳои асосии тақсими баробари моликият дар байни камбағалону сарватмандон буд.
- 428 – 429 – Аз ҷониби шох Кубод, ки дар аввал ба маздакиён гаравида буд, қушта шудани Маздак ва тарафдорони ӯ.
- 531 – 579 – Ҳукмронии Хусрав Анӯшеровон ва напъунамои давлати Сосониён; мустақкам шудани иқтисоди давлат ва ҳокимияти марказӣ дар натиҷаи ислоҳоти ҳарбӣ, андозгундорӣ ва маъмуриӣ ӯ.

550-560 – Задухӯрди аввалини Ҳайтолиён бо лашкари Ҳокони Турк дар шимоли Осиёи Миёна
 563 – 567 – Шикаст хӯрдани Ҳайтолиён дар ҷанг бо лашкари Ҳокони Турк дар наздикии Бухоро ва қисми зиёди Осиёи Миёнаро аз даст додани онҳо
 563 – Тохористонро забт кардани Хурави I ва барҳам хӯрдани давлати Ҳайтолиён
 568 – Баста шудани шартномаи харбию-сиёсӣ ва тичоратии байни Ҳокони турк ва Византия бар зидди Эрон
 570 – 580 – Аз нав истиқлолият ба даст овардани Ҳайтолиёни Тохористон
 588 – Ғалабаи Бахроми Чубин дар ҷанги назди Ҳирот ва қушта шудани Ҳокони Турк
 588 – Тохутузи Бахроми Чубин бар зидди туркон дар соҳили рости Амударё ва ғалабаҳои онҳо
 590 – Зикри номи Бадахшон – Бодачан дар як солномаи ҷинӣ
 Асри VI – Пайдоиши пилпарварӣ ва шохбӯфӣ дар Осиёи Миёна
 616 – 617 – Ҳучуми дуюми Сосониён бар зидди туркони соҳили рости Амударё ва ғалабаи онҳо
 629 – Сафари сайёҳи хитой Сюан-цзян ба Осиёи Миёна
 618 – 630 – Ба ном ба итоати Ҳокони Турк даромадани Тохористон.
 630 – Барҳам хӯрдани Ҳоконати Ғарбии туркон ва истиқлолияти воқеӣ ба даст даровардани Сугд Тахористон
 563 – 630 – Бори аввал дар баъзе ноҳияҳои сарҳади Осиёи Миёна, аз ҷумла Тахористон сокин шудани гуруҳҳои алоҳидаи туркон
 639 – 645 – Тавсифи Тахористону, Тирмиз, Чағониёну, Шумон, Кубодиёну, Вахш, Хуттал ва Кумед аз ҷониби сайёҳи ҷинӣ Сюан-сзан
 VII – Аввали аср – Ҳукмронии сулолаи шоҳони Сугд, ки насабашон ба Кушониён мерасад.
 VII-VIII – Нашъунамои давлати Сугди Самарқанд дар давраи ҳукмронии шоҳони маҳаллӣ – Шишир, Варҳуман, Тукаспандак, Гурак, Деваштич ва Турғар
 VII – VIII – Нашъунамои Панҷакент ва сикка задани шоҳони он – Амоғйан, Бодйан ва Нана
 VII – VIII – Нашъунамои хат, забон ва ҳуҷаттузории сугдӣ, ки бозёфти архиви Деваштич аз қалъаи кӯҳи Муғ шохиди он мебошад.
 VI – VIII – Нашъунамои Уструшама ва сикка баровардани шоҳони он – Раханҷ, Чирдмиш ва Сағачари

VII – Пайдоиши дини ислом ва хилофати араб
 570 – 632 – Солҳои зиндагии ҳазрати пайгамбар Муҳаммад
 609 – 610 – Оғози мардумро ба дини ислом даъват кардани Муҳаммад.
 622 – Ҳижрати Муҳаммад аз Макка ба Мадина. Оғози солшумории мусулмонӣ – ҳиҷрӣ. Ба дини ислом гаравидани сокинони Мадина
 632 – 634 – Хилофати Абубақр
 634 – 644 – Хилофати Умар
 636 – Ғалабаи арабҳо бар лашкари Сосониён дар назди Қадисия
 642 – Ғалабаи қатъии арабҳо бар лашкари муттаҳиди Сосониён дар наздикии Наҳованд
 644 – 656 – Хилофати Усмон
 651 – Марвро ишғол кардани арабҳо ва барҳам хӯрдани давлати Сосониён
 654 – Тохутузи аввалини арабҳо ба Мовароуннаҳр
 656 – 661 – Хилофати Али
 667 – Ҳучуми аввалини арабҳо ба Чағониён
 673 – 674 – Ҳучуми арабҳо ба Ромитан ва Бухоро.
 676 – Тохутузи арабҳо ба Бухоро ва Самарқанд.
 680 – 683 – Тохутузи арабҳо ба Мовароуннаҳр ва дар Хутанд шикаст хӯрдани онҳо.
 705 – Оғози забти мунтазами Мовароуннаҳр аз ҷониби арабҳо.
 705 – Балх ва Чағониёро ишғол кардани Қутайба
 706 – Ҳучуми арабҳо ба Пайканд.
 709 – Бухороро забт кардани арабҳо.
 710 – Шумон, Насаф ва Кешро ишғол кардани арабҳо.
 712 – Самарқандро ишғол кардани арабҳо.
 713 – Қоч, Фарғона ва Уструшанро забт кардани Қутайба.
 713 – Ба охир расидани забти минтақаҳои асосии Осиёи Миёна аз ҷониби арабҳо.
 720 – 722 – Шуриши сугдҳо бо сарвари Гурак ва баъд Деваштич бар зидди арабҳо.
 725 – Ҳучуми Асад б. Абдулло ба Хуталон ва шикаст хӯрдани ӯ.
 737 – Хуталонро ишғол кардани арабҳо.
 736 – 737 – Шуриши аҳолии Тоҳаристон ва Сугд бар зидди фармони халиф Ҳишом дар бораи ситонидани ҷиза аз навамусулмоншудагон.
 718 – 750 – муборизаи Аббосиён ва ҷонибдорони онҳо барои сарнагун кардани хилофати Умавиён.
 735 – 740 – оғози фаъолияти Абу Муслими Хуросонӣ дар ҳаракати Аббосиён.

747 – Роҳбари ҳаракати зидди Умaviён таъйин шудани Абу Муслим ва ба Хуросон омадани ӯ.

747 – Ба шуриши зидди Умaviён бо роҳбари Абу Муслим пайвастанӣ шумораи зиёди хуросониён ва мовароуннахриён.

16 январи 748 – Шаҳри Маврро ишғол кардани Абу Муслим ва сипоҳиёни ӯ.

750 – Ғалабаи хуросониён ва мовароуннахриён бо сарварини Абу Муслим ва сарнагун шудани Умaviён ва ба тахти хилофат нишастани сулолаи Аббосиён.

750 – Шуриши зидди Аббосиин Шарик бинни Шайхро дар Бухоро паҳш кардани Абу Муслим.

751 – Лашкари хитохоро шикаст дода, аз сарҳади Осиёи Миёна дур кардани лашкари Абу Муслим, ки аз хуросониён ва мовароуннахриён, яъне тоҷикон-эронӣён иборат буд.

754 – 775 – Хилофати ал – Мансури Аббосӣ.

755 – Абу Муслимро хоинона куштани халифаи Аббосӣ ал-Мансур.

755 – Шуриши ҷонибдорони Абу Муслим бо сардори Симбоди Муг.

755 – Шуриши ҷонибдори Абу Муслим Устои Сис дар Хирот.

776 – Шуриши Муқаннаъ.

783 – Қалъаи Санамро дар наздикии Кеш ишғол кардани арабҳо ва ҳалок шудани Муқаннаъ.

775 – 785 – Ҳукмронии халифаи Аббосӣ ал-Маҳдӣ.

786 – 809 – Ҳукмронии халифаи Аббосӣ Ҳорун Аррашид.

750 – Давраи ба дини ислом гузаштани аксари соқинони Хуросону Мовароуннахр.

750 – 803 – Афзудани нафузи эронӣён-тоҷикон дар идораҳои марказии хилофати араб ва ғазолияти сиёсии ҳонадони Бармакиёни Балхӣ.

750 – 754 – Вазифаи вазири халифаи Аббосӣ Саффохро иҷро кардани Холиди Бармакӣ.

765 – 769 – Волии Табаристон таъйин шудани Холиди Бармакӣ.

754 – 775 – Волии Мавсил таъйин шудани Холиди Бармакӣ.

754 – 775 – Волии Озорбойҷон таъйин шудани Яҳё б. Холиди Бармакӣ.

784 – 809 – Вазири халифа Ҳорун ар-Рашид таъйин шудани Яҳё б. Холиди Бармакӣ.

792 – 796 – Волии Эрони ғарбӣ таъйин шудани Фазл б. Холиди Бармакӣ.

785 – 809 – Волии яқчанд вилояти хилофат таъйин шудани Ҷаъфар б. Яҳёи Бармакӣ.

803 – Намояндагони ҳонаводаи Бармакиён Ҷаъфар б. Яҳё, Яҳё ва се писараш – Фазл, Муҳаммад ва Мусоро хоинона ба қатл расондани халиф Ҳорун ар-Рашид.

813 – Ғалабаи халиф Маъмун бар бародараш Амин бо дастирини лашкари хуросониён бо сарвари Тоҳир б. Ҳусайн.

813 – 821 – Сарлашқари хилофат таъйин шудаи Тоҳир б. Ҳусайн.

821 – 873 – Ҳукмронии сулолаи тоҷикии Тоҳириён дар Хуросону Мавароуннахр.

821 – 822 – Волии Хуросону мовароуннахр таъйин шудани Тоҳир б. Ҳусайн.

822 – 828 – Ҳукмронии Талха б. Тоҳир ва истиқлолияти воқеии ба даст овардани Хуросону Мовароуннахр.

861 – Пойтахти Сиистон ш. Заранҷро ишғол кардани Ёқуб б. Саффорӣ.

867 – Хирот ва Бушангро ишғол кардани сипосҳиёни Ёқуб б. Лайси Саффорӣ.

869 – Кирмон ва Форсро ишғол кардани Ёқуб б. Лайси Саффорӣ.

871 – Аз ҷаноби халиф ҳокими Балх ва Тоҳаристон таъйин шудани Ёқуб б. Лайси Саффорӣ.

873 – Пойтахти Тоҳириён ш. Нишопурро ишғол кардани Ёқуб б. Лайси Саффорӣ ва барҳам хӯрдани давлати Тоҳириён.

873 – 900 – Ҳукмронии сулолаи тоҷикии Саффорӣён дар Хуросон ва Эрон

874 – Аз ҷаноби халиф ал-Муътаmid ҳокими Хуросон, Табаристон, Ҷурҷон, Рай ва Форс таъйин шудани Ёқуб б. Лайси Саффорӣ.

876 – Ихтилофи Ёқуб б. Лайси Саффорӣ бо халиф ал-Муътаmid ва лашқаркашии бемуваффақиятонаи ӯ ба Бағдод.

819 – 999 – Солҳои мавҷудияти давлати Сомониён.

715 – 738 – Ҳукмронии Асад б. Абуллоҳ ал-Кушайрӣ-ҳомӣ ва пуштибони Сомонхудо.

725 – 738 – Ҳокими Балх будани Сомонхудо.

Ҷоракӣ аввали асри IX – дар Марв дар дарбори волии Хуросон ва халифи оянда ал-Маъмун хизмат кардани Асад б. Сомонхудо ва писарони ӯ.

806 – 810 – Шуриши Рафеъ б. Лайс ва дар паҳш кардани он ғазолона иштирок кардани писарони Асад б. Сомонхудо.

813 – 833 – Хилофати ал-Маъмун.

819 – 820 – Дар панҷ вилоят ҳоким таъйин шудани писарони Асад б. Сомонхудо.

- 819 – 824 – Хукмронии Нух б.Асад дар Самарканд (сардори сулола).
- 819 – 864 – Хукмронии Аҳмад б.Асад Фаргона ва аз соли 842 ҳамчунин дар Самарканд чун сардори сулола.
- 864 – 892 – Хукмронии Наср б.Аҳмад.
- 874 – Бародараш Исмоил б.Аҳмадро ҳокими Бухоро таъин кардани Наср б.Аҳмад.
- 875 – Фармони халиф Муътамид дар бораи расман ҳокими тамоми Мовароуннаҳр таъин шудани Наср б.Аҳмад.
- 888 – Муноқишаи байни бародарон ва галабаи Исмоил дар задухӯрд бо сипоҳиёни Наср.
- 892 – 907 – Хукмронии Исмоили Сомонӣ.
- 893 – Тироз ва туркони Ҳафтрудро сарқуб кардани Исмоили Сомонӣ.
- 900 – Амр б.Лайсро шикаст дода Хуросонро ба ҳайати давлати Сомониён ҳамроҳ кардани Исмоил.
- 914 – 943 – Нашъунамои давлати Сомониён дар солҳои хукмронии Наср б.Аҳмад.
- 943 – Фош шудани сӯйқасди руҳониён (карматиён) ва сарлашкарони турк бар зидди Наср II б.Аҳмад ва аз ҷониби писари ӯ Нух кушта шудани сардори сӯйқасдчиён.
- 943 – 954 – Хукмронии Нух б.Наср.
- 947 – бо ёрии Абу Али Чағонӣ ҳокимиятро муваққатан ба даст гирифтани амаки Нух Иброҳим б.Аҳмад.
- 947 – 952 – Афзудани ҳаракатҳои марказгурезӣ ва шуриши Абу Али Чағонӣ.
- 954 – 961 – Хукмронии Абулмалик б.Нух ва афзудани нуфузи сипоҳиён ва сарлашкарони турк дар дарбори давлати Сомониён.
- 961 – 976 – Хукмронии Мансур б.Нух ва афзудани кашмакашиҳои дарборӣ ва ҳаракатҳои марказгурезӣ.
- 976 – 997 – Хукмронии Нух II б.Мансур ва авҷ гирифтани кашмакашиҳо, исёнҳо ва ҳеле сӯст шудани ҳокимияти марказӣ.
- 992 – Хучуми якуми Қарохониёни турк-ҳокимони Ҳафтруду Кашгар ба Бухоро ва муваққатан онро ишғол кардани онҳо.
- Соли 992 – Бозгашти Нух II б.Мансур ба Бухоро ва бо ёрии ҳокими Ғазна Сабук тегин сарқуб кардани ҳокимони исёнгарӣ вилоятӣ.
- 999 – Бухороро ишғол кардани Қарохониён ва амалан барҳам хурдани давлати Сомониён.
- 1000 – 1005 – муборизаи шӯҷатмандонаи Исмоили II ал-Мунтасир барои барқарор кардани ҳокимияти Сомониён.
- 962 – таъсиси аморати мустақили Ғазна тавассути Алптегин

- 960 – исломро қабул кардани Қарохониён
- 977 – амири Ғазна таъин гаштани Сабуктегин
- 999 – 1030 – салтанати Маҳмуди ғазнави
- 1002 – забти Систон аз тарафи Маҳмуд.
- 1008 – муҳорибаи байни Ғазнавиён ва Қарохониён дар Балх
- 1011 – лашкаркашии Маҳмуд ба Ғур
- 1012 – фавти Илеххони қарахонӣ ва ба тахт нишастани Туғонхон
- 1017 – забти хоразм аз тарафи Маҳмуд
- 1025 – дидори Маҳмуд ва хони қарахонӣ дар Самарқанд.
- 1002 – 1026 – лашкаркашиҳои Маҳмуд ба самти Ҳиндустон
- 1011 – қахсолӣ дар Хуросон
- 1029 – лашкаркашии Маҳмуд ба Рай
- 1030 – 1040 салтанати Масъуди ғазнави
- 1034 – истиклолияти Хоразм аз Ғазна
- 1035 – оғози ҳаракати салҷуқиён дар Хуросон
- 1040 – муҳорибаи Дандонақон
- 1040 – 1063 – салтанати Туғрали салҷуқӣ
- 1063 – 1072 – салтанати Алпарслон
- 1072 – 1092 – салтанати Маликшоҳ
- 1065 – 1092 – вазорати Низомулмулкӣ тусӣ
- 1055 – забти Бағдод аз ҷониби салҷуқиҳо
- 909 – 1171 – хилофати Фотимиён
- 1090 – таъсиси давлати исмоилиёни Аламут тавассути Ҳасани Саббоҳ
- 1092 – қатли Низомулмулк аз ҷониби фидоёни исмоилӣ
- 1118 – 1157 – салтанати Санҷари салҷуқӣ
- 1137 – муҳорибаи назди Хучанд миёни қарахитонҳо ва қарахонӣҳо
- 1141 – муҳорибаи Қатвон
- 1172 – 1200 салтанати Текеш
- 1200 – 1220 сатанати Муҳаммади хоразмшоҳ
- 1206 – 1207 – шуриши Малик Санҷар
- 1217 – лашкаркашии Муҳаммад Хоразмшоҳ ба Бағдод
- 1219 – «фочеъаи Утрор»
- 1220 – забти Самарқанду Бухоро аз тарафи муғулҳо
- 1221 – забти шаҳрҳои Хуросон аз тарафи муғулҳо
- 1220 – муборизаи қаҳрамононаи Темурмалик ба муқобили муғулҳо
- 1238 – шуриши Маҳмуди Торобӣ
- 1271 – ислоҳоти Масъудбек
- 1245 – 1381 – давлатдорини Куртҳо

1336 – 1381 – давлатдории сарбадорони Хуросон
 1336 – 1393 – давлатдории Музаффарихо
 1365 – ҷунбиши сарбадорони Самарқанд
 1365 – «чанги рӯи лой»
 1370 – 1405 ҳукумати Темури Ланг
 1372 – забти Хоразм аз тарафи Темури Ланг
 1372 – забти Хоразм аз тарафи Темури Ланг
 1395 – ҷанги Темури Ланг бо Ғўҳтамиш ва сукути Ёрдаи тиллоӣ
 1398 – забти Ҳиндустон аз тарафи Темури Ланг
 1402 – аз ҷониби Темури Ланг шикаст хӯрдани Боязид
 1405 – 1447 – салтанати Шохрух
 1405 – 1447 – салтанати Улугбек
 1501 – забти Самарқанду Бухоро аз тарафи Муҳаммад Шайбонихон
 1502 – 1512 – муборизаҳои Бобур барои бозгардонидани ҳукумат
 1510 – муҳориба дар Марв ва кушта шудани Шайбонихон
 1507 – забти Ҳирот аз тарафи узбакҳои шайбонӣ
 1598 – 1753 – салтанати Аштархонӣ
 1740 – лашкаркешии Нодиршоҳи Афшор
 1753 – 1920 – салтанати хонадони мангит
 1753 – 1758 – ҳукмиронии Муҳаммадраҳимхон
 1758 – 1785 ҳукмиронии Донёлбӣ
 1785 – 1800 – ҳукмиронии Шохмурод
 1800 – 1826 – ҳукмиронии амир Ҳайдар
 1826 – 1860 – ҳукмиронии амир Насрулло
 1821 – 1825 – шуриши хитой-қипчоқҳо
 1823 – ислохоти ҳарбии амир Насрулло
 1826 – 1897 – солҳои зиндагии Аҳмад маҳдуми Дониш.
 1839 – 1840 – ҳучуми нобарори қушунҳои рус ба муқобили хонигарии Хева.
 1847 – ҳаракати қушунҳои рус аз самти Оренбурғ ба соҳили баҳри Арал.
 1850 – 1854 – ҳаракати қушунҳои рус аз самти Сибир (аз Семипалатинск) ба водии Залий.
 1864 – 21 сентябр – забти қалъаи Чимкент аз тарафи қушунҳои рус (самти Оренбурғ). Дар Чимкент қушунҳои самтҳои Оренбурғ ва Сибирии рус бо ҳам муттаҳид гардиданд.
 1865 – 15 – 17 июн – ҳучуми сеюми қушунҳои рус ба Тошканд ва забти он.

1866 – 19 – 24 май – муҳосираи Хучанд аз тарафи қушунҳои рус ва забти он.
 1866 – 2 октябр забти Истаравшан (Ўротешпа) аз тарафи қушунҳои рус.
 1866 – 1867 – уаввали амираи Бухоро Музаффархон ба водии Ҳисор.
 1867 – таъсиси генерал-губернатории Туркистон.
 1868 – аввалин матбаа дар Тошкент.
 1868 – шартномаи байни генерал-губернатори Туркистон К.П. Кауфман ва хони Қўқанд Худоёрхон. Мутеи Русия гардидаи хонигарии Қўқанд.
 1868 – 1 май – муҳорибаи баландии Чўпон Ота.
 1868 – 2 май – забти шаҳри Самарқанд аз тарафи қушунҳои рус.
 1868 – 11 май – имзои шартномаи тичоратӣ дар байни Русия ва Бухоро.
 1868 – 2 июн – муҳорибаи назди Зирабулоқ. Охири ҷанги байни қушунҳои Русияи подшоҳӣ ва аморати Бухоро.
 1868 – 23 июн – имзои шартнома дар байни Русия ва Бухоро. Подшоҳи рус Александр II онро тасдиқ накард.
 1869 – аз тарафи ҳукумати подшоҳии Русия тартиб додани нақшаи ба вилояти Ҳафтруд қўчонидани деҳқонони рус.
 1870 – 1878 – мавҷудияти «давлати» Ҳафтишахр (Ҷеттишахр), ки Муҳаммад Яқуббеки тоҷик (солҳои зиндагӣ 1820 – 1877) дар Урумчиё Қашгар.
 1870 – 1878 – Мавҷудияти «давлати» Ҳафтишахр (Ҷеттишахр), ки Муҳаммад Яқуббеки тоҷик (солҳои зиндагӣ 1820 – 1877) дар Урумчиё Қашгар.
 1870 – қушодани китобхонаи оммавӣ дар Тошкент.
 1870 – 28 апрел – огози наشري рўномаи «Туркистанские ведомости».
 1870 – 25 апрел – июн – эъзомияи Искандарқул бо сарвари генерал Абрамов. Болооби Зарафшон тоbei Русия гардид.
 1870 – ҳучуми дуюми амираи Бухоро Музаффархон ба водии Ҳисор ва забти он.
 1873 – май – 12 июн – ҷанги байни Русия ва хонигарии Хева. Мутеи Русия гардидаи хонигарии Хева.
 1873 – 28 сентябр – имзои шартнома дар байни Русия ва Бухоро, ки бо номи «Шартномаи дўстӣ» маълум аст.
 1873 – 1876 – шуриш дар хонигарии Қўқанд.
 1874 – аз тарафи сармоядорони Москва ба миён гузоштани масъалаи сохтмони роҳи оҳани Осиёи Миёна.

1875 – 10 май – дар шаҳри Тошкент кушодани бонки Давлатии Русия, ки он аввалин ташкилоти бонкӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна ба ҳисоб меравад.

1876 – 19 феврал – барҳам додани хонигарии Кӯканд ва ба ҷои он таъсис намудани вилояти Фарғона.

1876 – 1877 – тобей аморати Бухоро гардидани Қаротегин.

1878 – 1954 – солҳои зиндагии Садриддин Айнӣ.

1878 – баҳор – ҳуҷуми дуюми Худойназар ба Дарвоз ва тобей аморати Бухоро намудани он.

1880 – 3 август – аз димоғаи Михайловск (ё худ Узун -Ада) огоз гардидани сохтмони роҳи оҳан дар Осиёи Миёна.

1881 – 20 сентябр – дар роҳи оҳани байни Михайловск ва Қизиларват ҳаракати поезд оғоз гардид.

1882 – сеюмин кӯшиши кишти пахтаи навъи америкой дар Осиёи Миёна. Он бори аввал дар ноҳияҳои гуногуни кишвари Туркистон натиҷаи дилхоҳ дод.

1884 – 1 январ – ҷамъомади Марв. Тобеи Русия гардидани қабилаҳои туркман.

1884 – 19 декабр – кушода шудани нахустин мактаби русии маҳаллӣ дар Тошкент.

1885 – шуриши коргарони кони ангишти Заврон-Киштутти волости Панҷакент.

1885 – 1911 – ҳукумронии амир Абдулаҳадхон.

1885 – март – аз тарафи кушунҳои рус ишғол гардидани Пандин (Панҷдех). Ба вуқӯъ омадани хавфӣ ҷангӣ дар байни Русия ва Англия.

1885 – 10 сентябр – имзои шартнома дар байни Русия ва Англия оиди сарҳади нуфуз дар ҷануб.

1886 – январ – дар Бухоро кушодани Агентии сиёсии императории Русия.

1886 – тасдиқи “Низомнома оиди идоракунии кишвари Туркистон”.

1887 – округи Зарафшон ба вилояти Самарқанд таъдил ёфт.

1887 – дар минтақаи Пандин (Панҷдех) ва Кушка хати марзани нуфузи байни Русия ва Англия муайян карда шуд.

1888 – шуриш бо сарварии Восеъ.

1892 – “исёни вабо” дар шаҳри Тошкент.

1893 – аз тарафи ҳукумати амирии Бухоро ва хонии Хева қатъ гардидани барориши тангаҳои нуқрагин.

1894 – аз байн бардоштани хати гумрукии байни Русияю Бухоро.

1894 – 1895 – дар нуктаҳои сарҳадии байни аморати Бухоро ва Афғонистон: Қарши, Ҷўшқагузар, Пата – Ҳисор ва Айваҷ кушодани ташкилотҳои гумрукии Русия.

1895 – сентябр – имзои шартнома дар байни Русия ва Англия оиди сарҳади нуфуз дар Помир (Бадахшон).

1895 – 1899 – роҳи оҳани байни Самарқанд – Хавост – Хучанд – Андиҷон ва Хавост – Тошкент сохта шуд.

1898 – шуриш дар Андиҷон, ки бо номҳои шуриши “эшони Дукҷӣ”, “шуриши Мадалӣ-эшон” ва ғайра низ машҳур аст.

1900 – 1906 – роҳи оҳани Тошкент – Оренбург сохта шуд. Дар натиҷа роҳи оҳани Осиёи миёнагӣ бо роҳи оҳани Умумирусиягӣ пайваст гардид.

1901 – бунёди нахустин мактаби усули нав – ҷадидии форсии тоҷикӣ дар Самарқанд аз тарафи А. Шакурӣ.

1904 – 7 июн – наشري конун оиди ташкилотҳои хурди қарзидхӣ дар Русия. Он ба кишвари Туркистон низ дахл дошт.

1905 – 1907 – иқлибон якуми буржуазно демократӣ дар Русия.

1905 – 10 июн – ҳукумати подшоҳии Русия барои иштирок намудан дар сохтмони роҳи оҳан ба сармояи хусусӣ низ иҷозат дод.

1907 – бунёди аввалин ташкилоти хурди қарзидхӣ (рафоқати қарзидхӣ) дар кишвари Туркистон.

1908 – октябр – аз тарафи М.А. Мунзим ва С.Айнӣ дар шаҳри Бухорои Қуҳна кушодани мактаби усули нав – ҷадидии форси тоҷикӣ, ки бо номи “Мактаби Мунзим” машҳур буд.

1909 – 25 сентябр – аз тарафи ҳукумати амирии Бухоро бастанӣ “мактаби Мунзим”.

1909 – 1977 – солҳои зиндагии Бобочон Ғафуров

1910 – 22 – 26 январ – ғочаи-хунрезии байни суннимазҳабон ва шиъамазҳабон дар шаҳри Бухорои Қуҳна.

1910 – 1 декабр – аз тарафи ҷадибонии Бухоро ташкил намудани ҷамъияти “Тарбияи атфол”. Аз ҷиҳати ташкилӣ ташаккул ёфтани ҳаракати ҷадибии Бухоро.

1911 – 1920 / 21 – ҳукумронии амир Олимхон.

1912 – 11 март – аз тарафи ҷадибонии Бухоро нашр намудани аввалин рӯзномаи форсии тоҷикӣ “Бухорои Шариф”. Бинобар ин 11 март – рӯзи мабӯсти тоҷик ба ҳисоб меравад.

1912 – 11 май – ташкил намудани Рафоқати тичоратию саноатии Вадаевҳо.

1912 – 13 декабр – ташкил намудани Рафоқати тичоратию саноатии Потеляхов.

1913 – ташкил ёфтани Ҷамъияти саҳҳомии роҳи оҳани Бухоро.

1914 – 1916 – сохтани роҳи охани байни Бухорои Нав (Когон) – Қаршӣ – Калиф – Термиз, бо шохан Қаршӣ – Ғузор – Китоб.
1914 – 19 июл (1 август) – 1918 – 11 ноябр – огози ҷанги якуми ҷаҳон.

1916 – 25 июн – наشري фармони подшоҳи Русия – Николайи II оиди ба корҳои ақибгоҳи фронт даъват намудани сокинони маҳалли кишварии Туркистон ва Қазоқистон.

1916 – 4 июл – шуриш дар Хучанд.

1916 – 17 июл – аз тарафи ҳукумати подшоҳии Русия дар ҳолати ҳарбӣ эълон намудани кишварии Туркистон.

1917 – 27 феврал – ғалабаи инқилоби буржуазно демократӣ дар Русия ва сарнагун гардидани тартиботи подшоҳии рус.

1917 – 2 март – дар Русия бо сарварии княз Г.Е. Львов ташкил намудани Ҳукумати Муваққатӣ. Ба вучуд омадани ҳукоимиятӣ дар Русия.

1917 – март – июл – дар ҳудуди кишварии Туркистон бунёд гардидани Шуроҳо ва Иттифокҳо.

1917 – 9 март – бунёди Шурои исломия дар шаҳри Тошкент.

1917 – 31 март – дар кишварии Туркистон тартиботи генерал – губернаторӣ барҳам дода шуд.

1917 – 7 апрел – Кумитаи Туркистонии Ҳукумати Муваққатӣ ташкил ёфт.

1917 – 17 март – “Агенти сиёсии императории Русия дар Бухоро” ба “Резидентсияи Русия дар Бухоро” таъдил дода шуд.

1917 – 7 апрел – аз тарафи ҳукумати амирии Бухоро эълон гардидани лояҳаи ислоҳот.

1917 – 8 апрел – намонши шукронаи ҷавонбӯхороиён дар Бухоро ва пароканда намудани он.

1917 – апрел – ташкил намудани Кумитаи Умумипомирии Ҳукумати Муваққатӣ.

1917 – 8 май – аз ихтиёри идоракунии амири Бухоро ба Ҳукумати Муваққатии Русия гузаштани қисми ғарбии Бадахшон.

1917 – июн – ҷудой дар Шурои исломия ва бунёди Шурои уламо.

1917 – 25 октябр (7 ноябр) – ғалабаи инқилоби Октябр дар Русия. Барҳам додани Ҳукумати Муваққатӣ ва барпо намудани Ҳокимияти Шуравӣ.

1917 – 28 октябр – 1 ноябр – шуриш дар шаҳри Тошкент, ки ба ғалаба анҷом ёфт.

1917 – 11 ноябр – дар шаҳри Хучанд ҳокимият ба ихтиёри Шуроҳо, ки дар он аксариятро намоёндагони ҳизбҳои эсеру меншевикон ташкил медоданд, гузашт.

1917 – ноябр – дар маҳаллаҳои русишин ва сарҳадии аморати Бухоро ҳокимият ба ихтиёри Шуроҳо гузашт.

1917 ноябр – 1918 апрел – барпо намудани Ҳокимияти Шуравӣ дар тамоми ноҳияҳои имрӯзаи Тоҷикистони Шимоли.

1917 – 27 ноябр (10 декабр) – анҷумани IV таъҷилии мусулмонони кишварии Туркистон, ки дар шаҳри Қўқанд барпо гардид, мухторияти кишварии Туркистонро эълон кард ва ҳокимияти муваққатии мухториятҳоноро ташкил дод. Он дар таърих бо номи “Мухторияти Қўқанд” маълум аст.

1917 – 27 декабр – аз тарафи Ҳокимияти Шуравӣ миллий кунонидани банкҳо.

1918 – 6 январ – Давлати Шуравӣ Маҷлиси Муассисони Умумирусиягиро пароканда кард.

1918 – 4 феврал – аввалин баромади зиддишуравӣ дар деҳан Қистакўзи уезди Хучанд.

1918 – 12 феврал – қарори ҳукумати кишварии Туркистон оиди баровардани пули худ. Аз моҳи апрели ҳамон сол барориши он бо номи “бони Туркистонӣ” оғоз гардид.

1918 – 14 феврал – дар Русияи Шуравӣ ба солшумории григорианӣ гузаштанд, ки аз солшумории пешгараи Русия 13 рӯз фарқ мекунад.

1918 – 22 феврал – “Мухторияти Қўқанд” аз тарафи аскарони сурух барҳам дода шуд.

1918 – 2 – 5 март – ҷанги байни аморати Бухоро ва Давлати Шуравӣ (Туркистони Шуравӣ), ки бо номи “таҷовузи Колесов” маълум аст.

1918 – 5 март – дар кишварии Туркистон милликунонидани заводҳои пахтадозакунӣ, собунпазӣ ва ғайра.

1918 – 25 март – имзои сулҳ дар Қизилтеппа дар байни аморати Бухоро ва Давлати Шуравӣ (Туркистони Шуравӣ).

1918 – 30 апрел – эълони ташкилҳои Ҷумҳурии Мухтори Шуравии сотсналистии Туркистон.

1918 – 14 июл – дар ҶМШС Туркистон дар қатори забони русӣ, забонҳои ўзбекӣ ва қирғизӣ забонҳои давлатӣ эълон гардид.

1918 – 1920 – авҷи ҳаракати зиддишуравӣ дар кишварии Туркистон.

1918 – 15 октябр – қабули аввалин Конститутсияи (қонуни асосии) ҶМШС Туркистон.

1918 – ноябр – сарвари отряди Помир палковник Фенин бо ҳамроҳонаш ба Ҳиндустон гурехт.

1919 – ислоҳоти пулии Ҳокимияти Шуравӣ.

1919 – феврал – ба Хоруг омадани комиссияи харбию сиёӣ ва отряди ихтиёрӣ бо сарвариин коммунист А.А.Холмаков.
 1919 – баҳор – барпо намудани Ҳокимияти Шуравӣ дар Кӯхистони Бадахшон.
 1919 – 10 апрел – 1921 – декабр – наشري маҷаллан форсии тоҷикӣ “Шуълаи инқилоб” дар Самарқанд.
 1919 – 11 август – ташкил намудани fronti Туркистон.
 1920 – 2 июл – аз тарафи ҳукумати амири ба сӯи Москва фириостодани ҳайати сафорати Ҳаққонӣ дар Бухорои нав (Когон) ба вучуд омадани “игъои дуҷуми июлӣ”.
 1920 – 7 июл – амир Олимхон ба Ҳаққонӣ имзо гузошт, ки дар асоси он ҳамаи мусулмонон ба “чанги муқаддаси” муқобили Давлати Шуравӣ даъват карда мешуд.
 1920 – 12 август – аз тарафи сарвари fronti Туркистон М.В.Фрунзе имзо гардидани дастури рақами 3504 бо номи “Дастур ба қушунҳои фронт оиди инқилоби Бухоро”.
 1920 – 25 август – аз тарафи сарвари fronti Туркистон М.В.Фрунзе имзо гардидани дастури рақами 3667 бо номи “Дастур ба аскарони фронт оиди расонидаи кумак ба меҳнатқашони шуришбардоштаи Бухоро”.
 1920 – 29 август – аз тарафи аскарони сурх забт намудани Чорҷӯи Кухна, Қароқул, Қаршӣ, Китоб, Шахрисабз, Кармина ва Хатирҷӣ. Мухосираи шаҳри Бухорои Кухна.
 1920 – 2 сентябр – аз тарафи аскарони сурх забт намудани Бухорои Кухна, Вобкент, Пирмаст, Ғиждувон ва Қизилтеппа.
 1920 – аввали сентябр – нахустин манифести Кумитаи Инқилобии Умумибухороӣ баромад, ки мувофиқи он Бухоро Ҷумҳурии Халқии Шуравӣ эълон карда шуд.
 1920 – аввали сентябр – дар ҚХШБ андозаи замин бекор карда шуд.
 1920 – 4 сентябр – эълони ҳолати Ҳаққонӣ дар шаҳри Бухорои Кухна.
 1920 – 8 октябр – анҷумани якуми муассисони Умумибухороии намоёндогони халқ оиди ташкилҳои ҚХШ Бухоро эълония қабул кард.
 1920 – 3 ноябр – шартномаи (муоҳидаи) муваққатии харбию сиёӣ байни Федератсияи Русия ва ҚХШБухоро имзо гардид.
 1920 – 17 декабр – аз шаҳри Қаршӣ ба амалиёти ҷангӣ баромадани Отради эъзомии харбии Ҳисор.
 1920 – 24 декабр – шуриши зиддишуравӣ дар Шеробод, Шахрисабз, Китоб, Яккабоғ ва Чироқҷӣ.

1920 – охири декабр – 1921 – аввали январ – шуриши Усмон дар Ғарм.
 1921 – январ – ташкили Эъзомиии Ҳаққонӣ дар Бухорои Шарқӣ.
 1921 – феврал – аз тарафи аскарони Отради эъзомии харбии Ҳисор забт намудани Дехнав (15 феврал), Сарпосиё (16 феврал), Регар (19 феврал), Ҳисор ва Қаратог (20 феврал) ва Душанбе (21 феврал).
 1921 – 22 феврал – ба Душанбе омада расидани штаби Отради эъзомии харбии Ҳисор ва Эъзомиии Ҳаққонӣ дар Бухорои Шарқӣ.
 1921 – феврал-март – аз тарафи қисмҳои аскарони Отради эъзомии харбии Ҳисор забт намудани: Қофарниҳон (23 феврал), Ғайзобод (24 феврал), Қўргонтеппа (24 феврал), Қубодиён (6 март), Сарой Камар (3 март), Қўлоб (15 март), Оби Ғарм (16 март), Балҷувон (20 март), Ғарм (23 март) ва Қалъаи Хумб (охири моҳи март).
 1921 – 4март – аз гузаргоҳи Дарқади назди Чубек ба ҳоким Афғонистон гуруҳтани амир Олимхон.
 1921 – 4 март – шартномаи иттифоқӣ дар байни Федератсияи Русия ва ҚХШ Бухоро ва шартнома оиди собиқ маҳаллаҳои руснишини аморат.
 1921 – 11март – дар ҚХШ Бухоро забони туркӣ забони давлатӣ эълон гардид.
 1921 – баҳор – “иттифоқи камбағалон” ва “қумитаи камбағалон” ба “иттифоқи ҷуфтгарон” (Қўшҷӣ) муттаҳид карда шуд.
 1921 – 1923 – авҷи огози ҳаракати зиддишуравӣ Бухорои Шарқӣ.
 1921 – август – сиёсати мусодириани озуқавӣ дар тамоми ҳудуди кишвари Туркистон бекор карда шуд ва ба ҷои он андозаи озуқавӣ ҷорӣ гардид.
 1921 – сентябр – бунёди Сегонаи харбию сиёӣ оид ба Помир.
 1921 – 23сентябр – анҷумани дуҷуми Умумибухороии намоёндогони халқ аввалин Конститутсияи (қонуни асосии) ҚХШ Бухоро қабул кард.
 1921 – 9 декабр – сўйиқасди У. Пулодхоҷаев дар Душанбе ва барбод рафтани он.
 1922 – 1 январ – дар Бухорои Шарқӣ Иброҳимбек ба муқобили Ҳокимияти Шуравӣ ҷанг эълон кард.
 1922 – 2 январ – Комиссияи Ҳаққонӣ дар Душанбе (Диккомиссия) ташкил ёфт.

1922 – 14 феврал – аз Душанбе қисмҳои аскарони сурх бароварда шуд. Душанбе ба ихтиёри Иброҳимбек гузашт.
 1922 – 19 май – Анварпошо ба номи Ҳокимиёти Шуравии Русия таҳдиднома фиристод.
 1922 – 15 июн – аскарони сурх ба муқобили Анварпошо ҳуҷуми васеъро оғоз намуданд.
 1922 – 14 июл – Душанбе аз сари нав ба ихтиёри қисмҳои аскарони сурх гузашт.
 1922 – 4 август – дар муҳорибаи Обдара (дар Балҷувон) Анварпошо ҳалок гардид.
 1922 – тирамоҳ – оғози ҳуҷуми игвогарии дигари турк - Салимпшо ба ҶШШ Бухоро (сараввал аз Афғонистон ба воситаи даръеи Панҷ ба Қалъаи Хумб гузашт).
 1922 – 30 декабр – ташкили ИҶШС (СССР).
 1923 – март – муттаҳид намудани фаъолияти иқтисодӣ ва хоҷагии ҷумҳуриҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразм.
 1923 – 2 май – қатъ гардидани барориши пулҳои бухороӣ.
 1923 – 15 июл – Салимпшо ба Афғонистон гурехт.
 1923 – тобистон – Фузайл Махсум ба Афғонистон гурехт.
 1923 – октябр – Кодекси замини ҶШШ Бухоро (Қондаи асосӣ оиди истифодаи замин дар ҶШШ Бухоро) қабул гардид.
 1924 – 31 январ – бори аввал дар маҷлиси Бюрои ташкили КМ ҲК(б) Русия масъалаи ҷумҳуриҳои нави Осиён Миёна муҳокима гардид.
 1924 – 25 феврал – муҳокимаи масъалаи тақсимои ҳудуди миллий дар пленуми васеи КМ ҲК Бухоро.
 1924 – 23 – 24 март – муҳокимаи масъалаи тақсимои ҳудуди миллий дар пленуми КМ ҲК Туркистон.
 1924 – 7 июл – фаолияти Диккомиссия дар Бухорои Шарқӣ қатъ гардид.
 1924 – 16 август – ташкил намудани комиссияи тоҷикӣ, бо сарвари А.Ҳочибоев, ки ба ҳаёти аъзонии комиссияи сарҳадӣ дохил мешуданд.
 1924 – 21 август – дар маҷлиси 5 – уми комиссияи тақсимои ҳудуди миллий масъала “Дар бораи виллояти мухтори Тоҷикистон ва ҳудуди он” шунда шуд.
 1924 – 25 август – оғози наشري рӯномаи форсии тоҷикӣ – “Овози тоҷик” дар Самарқанд. Ҳоло ин рӯномаи ягонаи ҷумҳуриявии тоҷикии Узбекистон буда, бо ҳамин ном наشر мешавад.
 1924 – 15 – 16 сентябр – иҷлосияи факултетаи КИМ Туркистон ба мардуми кишвар ҳуқуқ дод, ки аз ҳаёти Ҷумҳурии Туркистон баромада, ҷумҳурий ва ё виллоятҳои миллии худро ташкил диҳанд.

1924 – 20 сентябр – анҷумани Умумибухороии Шуроҳо низ ба мардуми ҷумҳурии Бухоро ҳуқуқ дод, ки аз ҳаёти ҷумҳурий баромада, ҷумҳурий ва ё виллоятҳои миллии худро ташкил диҳанд.
 1924 – 14 октябр – иҷлосияи II КИМ Умумирусияи ташкили ҶМШС Тоҷикистон, ҶШС Туркманистон ва ҶШС Узбекистонро маъқул шуморид. Аз ин рӯ, 14 октябр – рӯзи бунёди ҷумҳуриҳои номбурда ба ҳисоб меравад.
 1924 – 27 октябр – иҷлосияи II КИМ ИҶШС(СССР) низ ташкили ҶМШС Тоҷикистон, ҶШС Туркманистон ва ҶШС Узбекистонро маъқул шуморид.
 1924 – 26 ноябр – ташкили кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон бо сарвари Нусратулло Махсум Лутфуллоев.
 1924 – 6 декабр – Ҳизби коммунистии Тоҷикистон бо номи Бюрои ташкилии ҲК(б) Узбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон таъсис ёфт.
 1924 – 6 декабр – Ҳизби коммунистии Тоҷикистон бо номи Бюрои ташкилии ҲК(б) Узбекистон дар ҶМШС Тоҷикистон таъсис ёфт.
 1925 – 2 январ – виллояти Кӯҳистони Бадахшонро ба виллояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон табдил дода, онро ба ҳаёти ҶМШС Тоҷикистон дохил намуданд.
 1925 – 3 феврал – ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон дар ҳаёти пура ба Душанбе омад.
 1925 – 4 феврал – дар Душанбе дар гирдиҳамоии серодам доир шуда, декларатсияи ташкили Ҷумҳурии Мухтори Шуравии сотсиалистии Тоҷикистон хонда шуд.
 1925 – баҳор – зарбаи аввалини аскарони сурх ба муқобили дастаҳои Иброҳимбек.
 1925 – 7 октябр – Нашриёти давлатии Тоҷикистон бунёд гардид.
 1925 – ба ҶМШС Тоҷикистон аввалин трактор оварда шуд.
 1926 – баҳор – тобистон – зарбаи дууми аскарони сурх ба муқобили дастаҳои Иброҳимбек.
 21 июн Иброҳимбек ба Афғонистон гурехт.
 1926 – оғози роҳҳои ҳавоии байни Душанбе – Тирмиз ва Душанбе – Бухоро.
 1926 – 1 – 12 декабр – Анҷумани I муассисони Шуроҳои ҶМШС Тоҷикистон. Дар рӯзи аввал ин анҷуман эълонияро дар бораи ташкили ҶМШС Тоҷикистон қабул кард.
 1926 – дар ҳудуди ҶМШС Тоҷикистон ба вучуд омадани аввалин корхонаҳои саноатӣ.
 1927 – феврал – таъсиси округи Хучанд.

1932 – тобистон – таъсиси эъзомияи комплекси Тоҷикистону Помир.
 1933 – 1 январ – дар шаҳри Сталинобод Китобхонаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ кушода шуд.
 1934 – дар ш.Сталинобод Комбинати полиграфӣ ба кор даромад.
 1934 – 1 май – дар фабрикаи абрешии Хучанд аввалин бор матои абрешиӣ – атлас (500 метр) истеҳсол карда шуд.
 1934 – моҳи май – анҷумани I-уми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон барпо гардид.
 1934 – Донишкадаи кишоварзии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур) дар асоси Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҷқиқотии сабзавоту мева, ки ханӯз соли 1931 бунёд гардида буд, таъсис ёфт.
 1936 – 5 декабр – Қабули Конститутсияи ИҶШС (СССР).
 1936 – 1991 – шаҳри Хучанд Ленинобод номида мешуд.
 1936 – дар назди Комиссариати маорифи Тоҷикистон Комиссияи олии аттестатсионӣ доир ба додани дараҷа ва унвони илмӣ таъсис ёфт.
 1936 – таъсиси дар ҷумҳури аввалин аспирантура дар назди Донишкадаи омӯзгории Сталинобод.
 1937 – 1 март – Қабули Конститутсияи (Қонуни асосии) ҶШС Тоҷикистон.
 1937 – дар шаҳри Париж, дар намоишгоҳи умумичаҳонӣ, мураббӣ (консерва) зардолутии комбинати консервабарории Ленинобод (Хучанд) дипломи дараҷаи аввалро соҳиб шуд.
 1937 – 7 ноябр – дар шаҳри Сталинобод Театри давлатии драмаи русии ба номи В.В.Маяковский таъсис ёфт.
 1937 – декабр – сохтмони НБО Варзоб ба итмом расид.
 1938 – 7 март – Қарори Ҳукумати Шӯравӣ дар бораи ба хизмати ҳарбӣ даъват намудани шаҳравандони ҷумҳуриҳои миллий.
 1938 – 29 – 30 сентябр – «Сӯнкасли Мюнхен».
 1938 – 1942 – сохтмони Канали калони Ҳисор.
 1939 – дар шаҳри Сталинобод Донишкадаи тиббии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино) таъсис ёфт.
 1939 – 1 август – 1940 – 6 март – сохтмони ҳар се навати Канали калони Фарғона.
 1939 – Ислохоти маъмури дар ҶШС Тоҷикистон. Дар натиҷаи он аз тақсироти округӣ ба шакли вилоятӣ гузаштанд.
 1939 – август – шартномаи байни Давлати Шӯравӣ ва Олмони фашистӣ.

1928 – 1930 – гузаштан ба алифбои лотинӣ.
 1928 – октябр – оғози шунавонидани радиои хусусияти низомидошта дар ҶМШС Тоҷикистон
 1929 – бори аввал, дар водии Вахш (дар ноҳияи Сарой Камар – Панҷи ҳозира) ба кишти пахтаи маҳиннах шурӯъ карданд.
 1929 – 13 апрел – 3 май – охири ҷумҳури Фузайл Маҳсум. 3 май ӯ боз ба Афғонистон гурехт.
 1929 – 1 сентябр – роҳи оҳани Тирмиз – Душанбе, ки ба сохтмонаш 24 июни соли 1926 шурӯъ карда буданд, ба итмом расид.
 Дар ин рӯз аввалин поезди санҷишӣ, бо роҳсозон ва 10 – сентябр аввалин поезди мусофирбар ба Душанбе омад.
 1929 – сентябр – ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ намудани округи Хучанд.
 1929 – 16 октябр – дар анҷумани III ҷавулоддаи Шӯроҳо Эълومия дар бораи таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон қабул гардид.
 1929 – 7 ноябр – оғози ҷаъолияти театри давлатии драмаи тоҷик (имрӯза Театри давлатии академии драмаи тоҷик ба номи А.Лохутӣ).
 1929 – апрел – қабули Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон.
 1929 – 1961 – шаҳри Душанбе шаҳри Сталинобод номида мешуд.
 1930 – баҳор – дар Тоҷикистон аввалин 4 адад истигоҳҳои мошини тракторӣ (МТС) ба вуҷуд омаданд.
 1930 – таъсиси кинои тоҷик.
 1930 – 10 апрел – дар Душанбе овози радио бори аввал садо дод.
 1930 – 1933 – 13 сентябр – сохтмони Канали магистрالي Вахш. Соли 1938 сохтмони канал пурра ба охир расид.
 1931 – 30 март – 23 июн – ҷумҳури охири Иброҳимбек ба Тоҷикистон.
 1931 – 1 сентябр – дар шаҳри Сталинобод аввалин Донишкадаи омӯзгорӣ (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ) кушода шуд.
 1931 – оғози кишти анҷабир (геран) дар Тоҷикистон. Минбаъд дар Тоҷикистон геранпарварӣ инкишоф ёфт.
 1931 – феврал – қабули Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон.
 1932 – дар Хучанд Донишкадаи омӯзгорӣ (ҳоло Донишгоҳи давлатии шаҳри Хучанд ба номи Б.Ғафуров) кушода шуд.
 1932 – таъсиси «Тоҷикфилм».
 1932 – 17 март – базаи Тоҷикистонии Академияи Илмҳои Тоҷикистон таъсис ёфт.

1939 – 1 сентябр – 1945 – 2 сентябр – Ҷанги дуюми Ҷаҳон.
 1939 – 1 сентябр – дар Иттиҳоди Шуравӣ Қонун «Дар бораи хизмати умумии Ҷарбӣ» қабул гардид.
 1939 – 30 ноябр – 1940 – 12 март – Ҷанги байни Давлати Шуравӣ ва Финляндия.
 1940 – 21 май – Қонун дар бораи аз ҳуруфи латиниасос ба криллсас гузаронидани ҳуруфи тоҷикӣ қабул гардид.
 1940 – Театри давлатии опера ва балети тоҷик дар заминаи Театри муסיқии тоҷик (1935) таъсис ёфт ва ба он соли 1954 номи С.Айнӣ дода шуд.
 1940 – сентябр – 1941 – 23 март – сохтмони навбати аввали Канали калони Ҳисор.
 1941 – Базаи Тоҷикистони АИ ИҶШС ба Шуъбаи он таъдид дода шуд.
 1941 – апрел – даҳаи фарҳанги тоҷик дар шаҳри Москва.
 1941 – 22 июн – 1945 – 9 май – Ҷанги Бузурги Ватанӣ.
 1941 – 22 июн – ҳуҷуми Олмони фашистӣ ва иттифокчиёни он ба Иттиҳоди Шуравӣ. Барои халқҳои шуравӣ Ҷанги Бузурги Ватанӣ Сар шуд.
 1941 – 30 июн – 1945 – 4 сентябр – фаъолияти Кумитаи Давлатии Мудоғия дар Иттиҳоди Шуравӣ.
 1941 – 3 июл – мурочиати И.В.Сталин, ҳамчун сарвари Кумитаи Давлатии Мудоғия ба халқи шуравӣ.
 1941 – 16 август – Қарори Ҳукумати Шуравӣ дар бораи аз хати fronti ҷангӣ ба Поволже, Урал, Сибирӣ Ғарбӣ, Қазоқистон ва Осиёи Миёна кӯчонидани қорхонаҳои саноатӣ.
 1941 – 17 сентябр – дар Иттиҳоди Шуравӣ ба таълими умумии Ҷарбӣ («всеобщ») гузаштан.
 1941 – 1 декабр – дар Тоҷикистон ба таълими хатмии Ҷарбӣ гузаштанд.
 1942 – 17 феврал – ба итмом расидани сохтмони театри опера ва балети ба номи С.Айнӣ.
 1942 – 14 март – навбати аввали комбинати бофандагии ш.Сталинобод (Душанбе) ба кор даромад. Дар ҷумҳурӣ ба қорқарди пахта ибтидо гузошта шуд.
 1942 – дар ш.Сталинобод заводи сементбарорӣ ба истифода дода шуд.
 1943 – Тоҷикистон бори аввал худро бо ғалаи худӣ таъмин намуда, боз 65 ҳазор пуд ба fronti ҷангӣ фиристод.
 1944 – 6 июн – аз Нормандияи Франция, аз тарафи Англия ва ИМАП қушодани fronti дуюм.
 1945 – 2 – май – шаҳри Берлин таслим шуд.

1945 – 8 май – наояндагони Олмони фашистӣ ҳуҷҷати бечунучаро таслим шуданро имзо карданд. Ба ҳамин Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба итмом расид. Ба ин муносибат 9-уми май Рӯзи Ғалаба эълон гардид.
 1945 – 8 май – Иттиҳоди Шуравӣ ба муқобили Япония ҷанг эълон кард.
 1945 – 6 август – дар шаҳри Херосима ва 9 август дар шаҳри Нагасаки Япония аз тарафи ИМА ду бомбаи атомӣ партофта шуд. Аввалин бор бомбаи атомӣ ба муқобили инсоният истифода гардид.
 1945 – 2 сентябр – Япония низ ба ҳуҷҷати бечунучаро таслимшавӣ имзо гузошт. Бо ҳамин ҷанги дуюми Ҷаҳон ба итмом расид.
 1945 – 24 октябр – бунёди Созмони Миллалӣ Муттаҳид (аз рӯзи ба қувват даромадани оинномааш).
 1946 – июн – 1956 – Бобочон Ғафуров сарвари хизби коммунистии Тоҷикистон.
 1946 – 1948 – дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷун дар тамоми Иттифок фаъолияти шуруҳ аз нав барқарор карда шуд.
 1946 – 15 ноябр – бори аввал Гимни ҶШС Тоҷикистон (шеърӣ Абулқосим Лоҳутӣ, оҳанги Сулаймон Юдаков) садо дод.
 1946 – 1950 – нақшаи 5-солаи Ҷаҳон, ё худ 5-солаи азнавбарқароркунии бадӣҷангӣ.
 1947 – дар Тоҷикистон низоми қарточка бекор карда шуд.
 1947 – дар Иттиҳоди Шуравӣ ислоҳоти пулӣ гузаронида шуд.
 1948 – октябр – Иттифоқи касабҳои Тоҷикистон таъсис ёфт.
 1948 – дар Сталинобод Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон) таъсис ёфт.
 1951 – 14 апрел – Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон таъсис ёфт. Аввалин президенти он устод С. Айнӣ интихоб шуд.
 1955 – оғози ҳаракати троллейбусҳо дар шаҳри Сталинобод.
 1956 – 1961 – Турсунбой Ўлҷабоев сарвари хизби коммунистии Тоҷикистон.
 1961 – 1982 – Ҷаббор Расулов сарвари хизби коммунистии Тоҷикистон.
 1966 – аз тарафи Иттифок қабул гардидани нақша – Комплекси минтақавӣ – истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ.
 1966 – 26 март – аввалин маротиба маҷрои дарёи Вахш (ҷойи ҳозира НБО –и Норақ) баста шуд.
 1968 – маркази гармию барқдихии (ТЭЦ) Душанбе ба кор даромад.
 1970 – НБО-и Хоруғ ба кор даромад.

1971 – маркази гармию барқдихии (ТЭЦ) Ёвон ба қор даромад.
1972 – 14 ноябр (агрегати аввал) – 1979 – 20 сентябр (агрегати охирин – 9-уми) НБО – и Норақ ба истифода дода шуд.

1975 – 1982 – сохтмони роҳи охани Тирмиз – Кӯргонтеша – Ёвон.

1975 – март – аввалин корпуси электролизии заводи арзии тоҷик (ТАЛКО) ба қор шурӯъ кард.

1976 – 27 октябр – ба тарзи расмӣ ба сохтмони НБО-и Роғун шурӯъ кардаанд.

1982 – 1985 – Раҳмон Набиев – сарвари ҳизби коммунистии Тоҷикистон

1985 – 21 январ (агрегати аввал) – 1986 – июн (агрегати охирин – 4-уми) НБО Бойгозӣ ба истифода дода шуд.

1985 – 1991 – Қаҳҳор Маҳмамов – сарвари ҳизби коммунистии Тоҷикистон.

1987 – тобистон – дар натиҷаи сиёсати бозсозии горбачёвӣ, қорӣ гардидани сиёсати худтаъминкунӣ ва худмаблағгузаронии қорхонаҳо.

1987 – 6 декабр – бори дуюм матчро дарёи Вахш (дар қое, ки сарбанди 335 метрғаи НБО-и Роғун сохта мешавад), баста шуд.

1989 – май – дар ш. Душанбе маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» таъсис ёфт.

1989 – 22 июл – Иҷлосияи Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон Қонуни забони тоҷикӣ (форсӣ)-ро қабул карда, ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дод.

1989 – 15 сентябр – дар ш. Душанбе ҷаласаи аввали созмони сиёсии «Растохез» барпо гардид.

1990 – 12 – 14 феврал – воқеаҳои хунин дар ш. Душанбе.

1990 – 26 май – дар рӯзномаи «Правда» Консепсияи ҳукумати Иттиҳоди Шурвай оиди гузариши иқтисодӣ ба мамлакат ба муносибатҳои бозорӣ нашр гардид. Ин огози гузариш ба иқтисодӣ бозорӣ буд.

1990 – 10 август – дар ш. Душанбе ҳизби демократии Тоҷикистон таъсис ёфт.

1990 – 24 август – қабули Эломияи истиклолияти ҶШС Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС (СССР)

1990 – 6 октябр – ғайриқонунии ҳизби Наҳзати исломи Тоҷикистон қонуни гардониди шуд.

1990 – 22 ноябр – дар ҷаласаи Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон Қаҳҳор Маҳмамов Президентии Тоҷикистон интихоб гардид.

1990 – 12 декабр – Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» қарор қабул кард, ки мувофиқи он дар

хушудӣ ҷумҳурӣ ба ғайриқонунии ҳизбу созмонҳои гуногун иҷозат дода мешуд.

1991 – 21 феврал – дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусиятҳои молиявии давлатӣ» қабул гардид.

1991 – 17 март – аввалин раёспурсии умумихалқӣ дар Иттиҳоди Шурвай оиди бақои Иттифок. Дар он зиёда аз 70% ба тарафдории Иттифок овоз доданд.

1991 – 28 июн – таъсиси Бонки Миллии Тоҷикистон.

1991 – 17 – 21 август – ғайриқонунии қумитани давлатии ҳолатҳои ғайриқонуни (КДХФ – ГКЧП). Дар асл ин кӯшиши табодулияти давлатӣ буд.

1991 – 29 август – дар иҷлосияи Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон Президенти Ҷумҳур Қаҳҳор Маҳмамовро барои дастгирии КДХФ – ГКЧП маҷбур намуданд, ки ба истеъфо равад. Иҷроии вазифаи Президентӣ ба уҳдаи Қадриддин Аслонов, ки раиси муваққатии Шурои Олӣ буд, гузашта шуд.

1991 – 31 август – ҶШС Тоҷикистон минбаъд Ҷумҳурии Тоҷикистон ном гирифт.

1991 – 1 сентябр – аввалин литсей ва гимназия дар ш. Душанбе.

1991 – 9 сентябр – иҷлосияи ғайриқонунии Шурои Олии ҷумҳурӣ Ихлорат дар бораи истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул кард.

1991 – 23 сентябр – дар иҷлосияи ғайриқонунии Шурои Олии Тоҷикистон Қ. Аслонов аз вазифаи раиси Шурои Олӣ озод ва ба ин вазифа Раҳмон Набиев интихоб шуд. Раҳмон Набиев дар як вақт иҷроқунандаи вазифаи Президенти ҷумҳурӣ буд.

1991 24 ноябр – дар ҷумҳурии интихоби Президент гузаронида шуд. Аз байни 9 нафар довталабон Раҳмон Набиев ғолиб омада, Президент интихоб шуд.

1991 – 8 декабр – ҷамъомад дар бешазори боловежский Беларусия, бо иштироки Б.Н. Елтсин (Федератсияи Русия), Л.Кравчук (Украина) ва С.Шушкевич (Беларусия). Онҳо шартномаи 30 декабри соли 1922-ро оиди таъсиси ИҶШС – СССР бекор эълон намуда, шартномаи навро аз хусуси ташкили Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ – СНГ) имзо карданд.

1992 – 2 март – Ҷумҳурии Тоҷикистон азъои қомилхукуки Созмони Миллиали Муттаҳид (СММ) гардид.

1992 – 5 март – дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи ислоҳи замин» қабул гардид.

1992 – 26 март – огози гирдиҳамонии зиддихукумати дар майдони «Шаҳидон» – и ш. Душанбе.

1992 – 24 апрел – огози гирдиҳамоии тарафдорони ҳукумат дар майдони «Озодӣ» – и ш. Душанбе.

1992 – 5 май – 1997 – 27 июн – ҷанги шаҳравандӣ дар Тоҷикистон

1992 – 5 май – дар гардиши гардиши Олӣ Совет, шоҳроҳи Душанбе – Ёвон хуни одамӣ рехт ва ҷанги шаҳравандӣ сар шуд.

1992 – 10 май – ташкили «Ҳукумати муросон миллий»-и Тоҷикистон, бо сарвари Ақбаршо Искандаров.

1992 – 24 август – додситони генералии ҷумҳурӣ Нурулло Ҳувайдуллоев кушта шуд.

1992 – 31 август – тарафи муҳолифин Қасри Президентро ишғол намуданд.

1992 – 7 сентябр – дар фурудгоҳи ш. Душанбе тарафи муҳолифин Президент Раҳмон Набиевро маҷбур намуданд, ки ба истеъфо барояд. Минбаъд А. Искандаров, ки раиси Шурои Олӣ буд, вазифаи Президентӣ ҷумҳуриро низ иҷро мекард.

1992 – 9 сентябр – ба муносибати яксолагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ш. Душанбе форуми аввалини тоҷикони ҷаҳон барпо гардид.

1992 – 24 – 25 октябр – ҳуҷуми Сафаралӣ Кенчаев ба ш. Душанбе.

1992 – 4 ноябр – 13 декабр – бо сабаби тарқиш дар роҳи оҳан, муҳосираи (блокадаи) иқтисодии шаҳри Душанбе (39 рӯз давом кард).

1992 – 16 ноябр – 2 декабр – Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд.

1992 – 19 ноябр – Эмомалӣ Раҳмон раиси Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.

1992 – 24 ноябр – дар Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Парчами Миллии Тоҷикистон қабул гардид.

1992 – 10 декабр – ихтиёриёни ноҳияҳои Ҳисору Турсунзода якҷоя бо қуваҳои ҳукуматӣ вориди Душанбешахр гардиданд.

1992 – Компанияи давлатии авиатсионии «Тоҷикистон» ташкил ёфт.

1993 – 1999 – роҳи оҳани Кӯргонтешпа – Сангтӯда – Дангара – Фарҳор – Восеъ – Кӯлоб сохта шуд.

1993 – 23 феврал – аз ҳисоби қисмҳои бехтарини Ҷабхаи халқӣ Артиши миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт.

1993 – шаби аз 7 ба 8 май – сели зиёд сарбанди 40 метраи НБО Роғунро аз байн бурд.

1993 – август – музокироти байни намоёндогони ҳукумати ҷумҳурий ва муҳолифи тоҷик мавқеи тарафхоро дар музокиротҳои минбаъда аниқ намуд.

1993 – 6 – 7 – август – дар ш. Москва сарварони Русия, Қазокистон, Қирғизистон, Узбекистон ва Тоҷикистон барои муҳифизати сарҳади Тоҷикистону Афғонистон шартномаро оиди таъсиси қуваҳои сулҳон имзо намуданд.

1993 – 27 декабр – Қонун «Дар бораи маориф» қабул гардид. То охири соли 2010 ба он бораи тағйироту иловаҳо ворид карда шуд. Аз ҷумла, солҳои 2004, 2010 он бо таҳрири нав қабул гардид.

1993 – 28 декабр – дар Иҷлосияи Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд.

1994 – март – Президенти Қазокистон Нурсултон Назарбаев бо ташаббуси дар доираи ИДМ (СНГ) ташкил додани «Иттифоқи Осиёи Европа» баромад кард. Соли 1996 Иттифоқи ғумруқӣ дар ҳайати Русия, Қазокистон, Беларусия ва Қирғизистон ба вуҷуд омад ва сентябри соли 2000 он ба «Иттиҳоди иқтисодии Осиёи Аврупо (ЕвразЭС)» табдил ёфт. 1994 – апрел – 1997 – июн – 9 даври музокирот байни намоёндогони ҳукумати ҷумҳурий ва муҳолифини тоҷик доир ба сулҳ ва ризоияти миллий.

1994 – 17 август – роҳи оҳани Тоҷикистон таъсис ёфт.

1994 – 7 сентябр – дар Иҷлосияи Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Мағни суруди Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид.

1994 – 6 ноябр – Конститутсия (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи раёпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. Минбаъд, 26 августи соли 1999 ва 22 июни соли 2003, боз ба тариқи раёпурсии умумихалқӣ ба он тағйирот иловаҳо ворид карда шуд.

1994 – 6 ноябр – Эмомалӣ Раҳмон Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.

1994 – 10 декабр – ҳизби халқӣ – демократии Тоҷикистон таъсис ёфт.

1995 – 10 май – огози барориши аввалин пули миллии тоҷикӣ («рубли тоҷикӣ») дар асоси «рубли русӣ».

1995 – 22 май нахустин сафари пешвои Исмоилиёни ҷаҳон Шохзода Шохқарим Ал Ҳусайни Оҷохонӣ 4 ба Тоҷикистон

1995 – август – литсей – интернати Президентӣ барои кӯдакони болаёқат дар ш. Душанбе таъсис ёфт.

1995 – 4 ноябр – аввалин Кодекси ғумруқи ҷумҳурий қабул гардид.

1995 – то охири ин сол тарафи муҳолифин «Ҳаракати наҳади исломи Тоҷикистон» номида мешуд. Минбаъд он «Иттиҳоди муҳолифини тоҷик» ном гирифт.

1996 – 9 март – Қариб 30 ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ «Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон» – ро имзо намуданд.
 1996 – 13 март – Кодекси заминии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардид.
 1996 – 15 июн – хизби сотсиалистии Тоҷикистон таъсис ёфт.
 1996 – 5 декабр – Қонун «Дар бораи Бонки Миллии Тоҷикистон» қабул гардид.
 1996 – 11 декабр – дар Хостдеҳи шимоли Афғонистон бори аввал Президенти ҷумҳурии Эмомалӣ Раҳмон ва сарвари «Иттиҳоди муҳолифони тоҷик» Саид Абдуллои Нури бо ҳам вохӯрданд.
 1996 – 2008 – солҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаи фюрерсӣ амал мекард.
 1996 – «Панҷонаи Шанхай» таъсис ёфт. Он вақт ба он Федератсияи Русия, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва ҚМ Хитой шомил буданд.
 1997 – 27 июл – дар шаҳри Москва аз тарафи Президентии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сарвари муҳолифони тоҷик Саид Абдулом Нури «Созишномаи умумӣ дар хусуси барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон» имзо гардид. Бо ҳамин қангӣ шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба охир расид.
 1997 – 4 июн – 2000 – 1 апрел – фаъолияти Комиссияи оштии миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
 1997 – 18 июл – «Ҳаракати ваҳдати миллий ва эҳёи Тоҷикистон» таъсис ёфт.
 1997 – 8 сентябр – бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Садриддин Айни ва Бобочон Ғафуров унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.
 1998 – 18 март – хизби сотсиал – демократии Тоҷикистон таъсис ёфт.
 1998 – 23 май – Қонун «Дар бораи банкҳо ва фаъолияти бонкӣ» қабул гардид.
 1998 – 4 – 7 ноябр – ҳуҷуми полковники балвогар Маҳмуд Худойбердиев ба виллояти Сугд.
 1998 – 12 ноябр – қабули аввалин Кодекси андозҳои ҷумҳурий.
 1998 – 13 ноябр – Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизбҳои сиёсӣ» қабул гардид.
 1999 – сентябр – қашни ботантанаи 1100 – солагии давлати Сомониён.
 1999 – 6 ноябр – дар ҷумҳурии интиҳоботи Президент гузаронида шуд. Эмомалӣ Раҳмон ғолиб омад.

1999 – 11 декабр – бо Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти ҷумҳурии Эмомалӣ Раҳмон бо унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» мукофонида шуд.
 2000 – 27 феврал – интиҳобот ба Маҷлиси Намояндагон, 23 март интиҳобот ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии ҷумҳурий барпо гардид ва дар натиҷа Парламенти касбӣ таъсис ёфт.
 2000 – 18 май – дар ш.Душанбе истифодаи шабакаи интернет оғоз гардид.
 2000 – 30 октябр – оғози фаъолияти пули миллии «сомонӣ».
 2001, 2003, 2007, 2010 – вохӯрии Президент Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорони мамлакат.
 2001 – 7 май – бо фармони Президенти ҷумҳурии Эмомалӣ Раҳмон ба Мирзо Турсунзода унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» дода шуд.
 2001 – 9 сентябр – сӯиқасд ба қони шермарди Афғонистон Аҳмадшоҳи Масъуд (1953 – 2001).
 2001 – сентябр – 2700 – солагии китоби муқаддаси «Авесто» қашн гирифта шуд.
 2001 – 11 сентябр – ҳуҷуми террористон ба нуқтаҳои муҳими ИМА.
 2002 – 3 май «Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд.
 2002 – 10 май – Қонун «Дар бораи хочагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» қабул гардид.
 2002 – 10 май – Қонун «Дар бораи авфи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар қонунигардонии маблағхоҷашон» баромад.
 2002 – 12 май – Рӯзи «Шашмақом» эълон гардид. Минбаъд ҳар сол ин рӯз қашн гирифта мешавад.
 2002 – 18 май – соқинони шаҳри Душанбе аввалин бор бо шабакаи интернет пайваست гардиданд.
 2002 – 3 ноябр қушодашавии нахустин пули мошингард аз болои рӯди дарёи Панҷ бо дарозии 135 м.
 2003 – дар ҷумҳурии сиёсати додани қарзи хурд пеш гирифта шуд.
 2003 – Қонун «Дар бораи тахсилоти олии касбӣ ва тахсилоти баъд аз хатми мактаби олии» қабул гардид.
 2003 – 30 август – Конфронсияи «Байналмиллии оби тоза» дар ш. Душанбе
 2004 – 15 июл – Қонун «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» қабул гардид.
 2004 – 3 декабр – дар ҷумҳурии Кодекси нави андоз қабул гардид.

2004 – 3 декабр – дар ҷумҳурӣ Кодекси нави гумрук қабул гардид.

2005 – 27 феврал – интиҳобот ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ барпо гардид.

2005 – 5 сентябр – студияи оинаи нилгун «Сафина» (ТВС) таъсис ёфт.

2005 – 20 октябр – хизби ислохоти иқтисодии Тоҷикистон таъсис ёфт.

2005 – 15 ноябр – хизби аграрии Тоҷикистон таъсис ёфт.

2006 – «Соли тамаддуни ориёӣ» эълон гардид.

2006 – 3 март – «Конселсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид.

2006 – 23 март – маросими кушодашавии нақби «Истиқлол» («Анзоб») барпо гардид.

2006 – 27 июн – бо фармони Президенти ҷумҳурӣ Нусратулло Маҳсум (Лутфуллоев) ва Шириншох Шохтемур бо унвони олии «Қаҳрамони Тоҷикистон» сарфароз гардидаанд.

2006 – 11 июл – соҳтан ва таъмири шохроҳи автомобилгарди Душанбе – Айни – Шахристон – Истаравшан – Хучанд – Бӯстон – Чанак (сарҳади Узбекистон) бо нақби «Шахристон» сар шуд.

2006 – сентябр – маҳсус бори наврасон студияи оинаи нилгун «Баҳористон» таъсис ёфт.

2006 – 14 декабр – Қонуни нав «Дар бораи Бонки Миллии Тоҷикистон» тасдиқ гардид.

2007 – дар китобхонаи ба номи А. Лоҳутии ш. Душанбе аввалин дар ҷумҳурӣ китобхонаи электронӣ кушода шуд.

2007 – аз тарафи ЮНЕСКО «Соли Ҷалолиддини Румӣ» эълон гардид.

2007 – Корхонаи воҳиди давлатии «Тоҷикагролизинг» таъсис ёфт.

2007 – 16 май – Қонун «Дар бораи авфи шаҳрвандон ва шахсони ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар қонунигардонии мону мулк» қабул гардид.

2007 – 8 июн – Қонун «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид.

2007 – 5 – 6 октябр – мулоқоти (саммити) сарони кишварҳои аъзои ИДМ – СНГ, Иттиҳоди иқтисодии ЕвразЭС ва Созмони аҳднонамаи имнияти дастаҷамъӣ дар ш. Душанбе.

2008 – бахшида ба 1150 – солагии зодрузи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ин сол «Соли Рӯдакӣ» эълон гардид.

2008 – 20 январ – агрегати якум ва июли соли 2009 агрегати охирин – ҷаҳоруми НБО Сангтӯда – I ба кор даромад.

2008 – 15 апрел – Ҷамъияти сахомии кушодаи «Неругоҳи барқии оби Роғун» таъсис ёфт.

2008 – 25 июл – бо укази Президент Эмомалӣ Раҳмон ба тафтиши ҳама гуна корхонаҳои хурду миёна, ба муҳлати ду сол маратория эълон карда шуд.

2008 – 25 август – дар ш. Душанбе Кохи Миллат (ба сохтмонаш соли 2002 шуруъ карда буданд), «Боғи устод Рӯдакӣ» мавриди истифода ва дар ин боғ ҳайкали Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ гузошта шуд.

2008 – 6 сентябр – дар ш. Душанбе Симпозуми байналмиллалӣ илмӣ ба муносибати 1150 – солагии Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ баргузор гардид.

2008 – 5 октябр – студияи ҷаҳоруми ҷумҳуриявии «Ҷаҳоннамо» таъсис ёфт.

2008 – 21 октябр – Парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Протоколи Киногоро (11 декабри соли 1997 оиди тоза нигоҳ доштани иқлим) тасдиқ кард.

2009 дар ин сол дар ҷумҳурӣ ба истифодаи лампаҳои каммасраф гузаштанд.

2009 – 19 март – ба сохтмони роҳи оҳани Душанбе – Ваҳдат – Қўрғонтепа шуруъ карданд.

2009 – 21 март – дар шаҳри Душанбе аввалин меҳмонхонаи 5 ситорадор («Ҳаятт») сохта шуд.

2009 – 30 май – мувофиқи Укази Президенти ҷумҳурӣ ҳар гуна қарзи деҳқонон, ки то 1 январи соли 2008 ҷамъ шудаанд (548 млн. доллари амрикоӣ) аз онҳо бардошта шуд.

2009 – 1 июл – дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Равзанаи ягона» чорӣ гардид.

2009 – 3 сентябр – сохтмони нақби «Шар – Шар» («Озодӣ») ба итмом расид.

2009 – 5 октябр – дар ш. Душанбе Симпозуми байналмиллалӣ «Мероси Абуҳанифа ва аҳамияти он дар муколамаи тамаддуноҳо» баргузор гардид. Соли 2009 – соли бузургдошти Имоми Аъзам (Абуҳанифа) эълон гардид.

2009 – 5 октябр – Қонуни нави забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд ва минбаъд ин рӯз ҳамаҷун Рӯзи забон қайд карда мешавад.

2009 – 29 ноябр – сохтмони хати баландшиддати барқии «Чануб – Шимол», ки 16 сентябри соли 2006 сар шуда буд, ба итмом расид. Дар натиҷа шабакаи ягонаи энергетикаи ҷумҳурӣ бунёд гардид.

2010 – соли маориф ва фарҳанги техникӣ эълон гардид.

2010 – 2 январ – заминларзаи саҳт дар ноҳияи Ванҷ.

2010 – 5 январ – мурочиатномаи Президент Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми Тоҷикистон (ба муносибати аз 6 январи соли 2010 ба фуруш баровардани сахмияҳои НБО Роғун).

2010 – 6 январ – дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фуруши сахмияҳои НБО Роғун шуруъ карданд.

2010 – январ – «Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2012» қабул гардид.

2010 – 25 феврал – Қонун «Дар бораи авфи шаҳравандон ва шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар қонунгардонии баъзе маблағҳои онҳо» қабул гардид.

2010 – 28 феврал – интиҳобот ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо гардид.

2010 – 15 март – ба сохтмони нақби «Чормағзак» шуруъ карданд.

2010 – 21 – 24 март – компанияи «Индиго Тоҷикистон» ва «Сомонком» ба компанияи «Tcell» муттаҳид шуданд.

2010 – 25 март – интиҳобот ба Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо гардид.

2010 – апрел – май – борони сел ва ҷолаи зиёд ба бисёр ҳоҷагҳои ҷумҳурӣ, махсусан шаҳри Кӯлоб (7 май), ноҳияҳои Восеъ, Ҳамадонӣ, Данғара, Рӯдакӣ, Ҷомӣ, Истараваши ва ғайра боиси хисороти зиёде шуд.

2010 – 28 апрел – Маҷлиси намояндагон Қонуноро «Дар бораи маориф» бо таҳрири иловаҳои нав қабул намуд.

2010 – 3 май – «Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардид.

2010 – 18 – 21 май – дар ш.Душанбе Иҷлосияи 37-уми Созмони конференси исломӣ барпо гардид, ки дар он намояндагони 57 давлатҳои аъзои он иштирок намуданд.

2010 – 28 ноябр – дар ҷои сохтмони сарбанди Сангтӯда – 2 маҷрои дарёи Вахш баста шуд. Ин 4 – умин бастани маҷрои дарёи Вахш буд.

2010 – 14 декабр – Лоихаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод гардид.

2010 – 20 декабр – Мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони сершумори варзишгарони кишвар дар Кохи Ваҳдати пойтахт.

2011- 7 ноябр- оғози аз навсозии роҳи мошингарди Душанбе Турсунзода то сарҳади Узбекистон

27 октябр – Ба кор даромадани нақби Шаҳристон.

2013 – Бо ташаббуси роҳбари тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби СММ соли 2013 соли байналмилалӣи ҳамкорӣ дар соҳаи об эълон шуд.

2015, 3 феврал – Фармони Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон "Дар бораи "Соли онла" эълон намудани соли 2015.

Июн – Дар ш. Душанбе 9-10 июни соли 2015 дар сатҳи баланд Конференсияи байналмилалӣ бахшида ба масъалаи глобалӣ "Даҳсолаи амалиёти об барои ҳаёт" (с 2005-2015) барпо гардид, ки дар кори он намояндагони зиёде аз давлатҳои хориҷӣ ва таъкилотҳои байналмилалӣ ширкат варзиданд.

18 октябр – Ҷашни 150-солагии Нақибхон Тугралӣ Ахрорӣ.

9 декабр – Вақилои Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат» қарор қабул карданд.

700 солагии мутафаккири барҷастан Машриқзамин Мир Сайид Али Ҳамадонӣ ҷашн гирифта шуд.

Сентябр – 3000 солагии Ҳисор таҷлил гардид.

2016, январ – қабули даҳсолаи байналмилалӣи "Об барои рушди устувор" барои солҳои 2018 – 2028.

2017 – соли ҷавонон эълон гардид

2018 – Соли рушди сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ

Раёсати Тоҷикистон дар ИДМ

22 март – раванди табиқӣ - Даҳсолаи байналмилалӣи амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» расман оғоз ёфт.

16 ноябр – Оғози фаъолияти аввалин агрегати НБО – и Роғун

26 декабр – бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019-2021 "Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ" эълон карда шуд.

2019, 9 сентябр - Оғози фаъолияти дуумин агрегати НБО – и Роғун

Сентябр – дар ноҳияи баландкӯҳи Мурғоб неругоҳи барқӣ обии «Тоҷикистон»-ро бо иқтидори 1500 киловатт ба маблағи 80 миллион сомонӣ ба истифода дода шуд.

Тоҷикистон соли 2019 раёсати як қатор созмонҳои минтақавӣ ва ниҳодҳои онҳо, аз ҷумла Машварати ҳамкорӣ ва тадбирҳои боварӣ дар Осие, Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва Форуми ҳамкории амниятии Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ба уҳда дошт.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдуллоев А. Л., Бубнова М.А., Гафуров А., Довуди Д., Масов Р., Пирумишов Х., Ранов В.А., Убайдуллоев М. История города Душанбе. (с древнейших времен до наших дней). – Душанбе, 2004.
2. Аброров Х., Акмалов М. Мӯъҷизаҳои табиати Тоҷикистон. – Душанбе, 2011.
3. Азизов М. Истиклолият ва эҳёи мероси ниёгон. – Душанбе, 2012.
4. Ганджакова М. Политическая история Таджикистана 90 – X годов XX века. (Авторафшари). – Душанбе, 2015.
5. Ганджакова М. Освещение мирного переговорного процесса Таджикистана в научной и мемуарной литературе. – Душанбе, 2021.
6. Гафуров А. Ревкомы Таджикистана (1917-1924 гг.). – Душанбе, 2008.
7. Гафуров А. Тоҷикистон дар роҳи хифзи истиқлол. // Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол. – Душанбе, 2016.
8. Гафуров А. Роҳи душвори сулҳ. // Ваҳдат – ҳафари ҳасти миллат ва омили рушди устувори кишвар. – Душанбе, 2016.
9. Гафуров Б. Таърихи муҳтасари ҳалқи тоҷик. – Сталинобод, 1947.
10. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.
11. Гафуров Б., Прохоров Н. Тоҷикон ва талошҳои таърихӣ онҳо барои озодии ватан. – Душанбе, 2012.
12. Гуломов Т., Ёрмуҳаммадов А., Неймонов Б. Таърихшиногорӣ. Душанбе, 2022. 400 с.
13. Давлатбеков Н. Лугатҳо ва маводҳои таърихи барои омӯхтани таърихи ҳалқи тоҷик. – Душанбе, 2008.
14. Давлатбеков Н. Таърихи ҳалқи тоҷик. (Маводи таълими). – Душанбе, 2014.
15. Донишномаи донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021.
16. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилдҳои 1, 2, 3. – Душанбе, 2015, 2017, 2018.
17. Достиев А. Тоҷикистон – шикастанҳо ва бастанҳо. – Душанбе, 2003.
18. Древности Таджикистана. (каталог выставки). – Душанбе, 1985.

Декабр – солҳои 2020 – 2040 «Солҳои омӯзиш ва рушди ҷаҳонӣ риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи илму маориф» ёлони қарда шуд.

2020 – таҷлили 5500 солагии Сарзми Сарзми бостон таҷлил гардид.

Соли 2020 – 700 – солагии Қамолӣ Хуҷандиро дар асоси қарори созмони бонифузи байналмилалӣ ЮНЕСКО таҷлил гардид.

Дар соли 2020 - ба маблағи умумии 11,3 миллиард сомонӣ қорҳо оид ба таҷлили неруғоҳҳои барқи обии «Норак», «Сарбанд», «Қайроққум» ва дар доираи лоиҳаи «КАСА – 1000» сохтмони ҳаҷҳои интиқоли барқи 500 – киловольт ва зеристгоҳҳои идора дошта, бунёди неруғоҳи барқи обии «Себзор» дар ноҳияи Роштанқалъаи Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон оғоз ёфт.

2021 - Пешниҳоди Тоҷикистон оид ба ворид намудани 2500 – солагии шаҳраки қадимаи «Тахти Сангин» ба Рӯйхати ҷашнвораҳои ЮНЕСКО барои солҳои 2022-2023 пазируфта шуд.

9 сентябр – 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

16 декабр – аз ҷониби ЮНЕСКО боз як намунаи мероси фарҳангии миллии мо – «Фалак» ба Феҳристи мероси фарҳангии ғайримоддӣи башариат ворид қарда шуд.

21 декабр – Бо пешниҳоди роҳбари давлат солҳои 2022-2026, «Солҳои рушди саноат» ёлони қарда шуд.

9 сентябр – 30 солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соли 2022

16 ноябр – 30 солагии Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ

27 июн – таҷлили 25 солагии Ваҳдати миллий

2023, 23 феврал – 30 солагии Артиши миллий

Феврал – ташкили озмуни ҷумҳуриявӣ зери унвони «Тоҷикон» – оинаи таърихи миллат» ба муносибати 115 солагии академик Бобочон Гафуров

Март – ба истифода додани Маҷмаи майдони «Истиқлол ва озодӣ»

Октябр – 1050 солагии алломаи Машиқзамин Абурайҳони Берунӣ

5 декабр – таҷлили 115 солагии академик Бобочон Гафуров

19. Дьяконов М. Маданияти қадимаи тоҷикон. – Сталинобод, 1959.
20. Зарифов Н. Становление и развитие системы народного образования в Таджикистане (1924 – 1929 гг.). – Душанбе, 2021.
21. Из истории таджикского народа. (Сборник научных статей). – Душанбе, 1992.
22. Исомитдинов Ч., Чӯразода Ч. «Тоҷикон» - оинаи таърихи миллат. Раҳнамои таълим (шарҳу тавзеҳи воқеаҳо, мафҳумҳо, истилоҳот, солнома, ҷадвалу нақшаҳо). – Душанбе, 2023.
23. Истиқлолияти давлатӣ: марҳилаи тақдирсоз дар сарнавишти халқи тоҷик. (Ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон). Маводи конференсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ (Душанбе, 4 сентябри с 2021). – Душанбе, 2021.
24. История Таджикской ССР. – Душанбе, 1983.
25. Каримов М., Ёрмахмадов А., Азимов М. Хронологияи таърихӣ. – Душанбе, 2014.
26. Каримов М. Бостоншиносӣ. – Душанбе, 2024.
27. Каримов Т. Чӯра Зокиров. – Душанбе, 1974.
28. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.
29. Кӯлоб. Энциклопедия. – Душанбе, 2006.
30. Лукницкий П. Таджикистан. – Москва, 1951.
31. Маҳмудов Д., Насруллоева Р. Ваҳдати миллӣ. // Ваҳдати миллӣ: қафилӣ субот ва рушди ҷомеаи Тоҷикистон. – Душанбе, 2022.
32. Маҳмудов Д., Ғуломшоев С., Исломов Ф. Маълумоти мухтасар аз таърихи тоҷикон. – Душанбе, 2024.
33. Меъмори давлатдорӣ навин. (Маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе, 2021.
34. Мухторов А. Бобочон Ғафуров. (Хотираҳо) – Душанбе, 1992.
35. Мухторов А., Раҳматуллоев А. Таърихи халқи тоҷик. – М., 2002.
36. Мухаммадалӣ М., Ҳамза К., Зайниддин Н. Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон. Қисми 2. – Душанбе, 2007.

37. Мухаммадалӣ М., Ҳамза К., Зайниддин Н. Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон. Қисми 3. – Душанбе, 2010.
38. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик дар асри XX ва ибтидои асри XXI. – Душанбе, 2009.
39. Наққош Х. И. Сулолаи Бувайҳиён: (Асрҳои X – XI). – Душанбе, 1989.
40. Неъматов Н.Н., Носирова Ф.Ю. Бобомуллоев С., Довутов Д., Исоматов М.М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе, 2003.
41. Пирумшоев Х. Таърихи Дарвоз. – Душанбе, 2008.
42. Пирумшоев Х. Ванчи ману ганчи ман. – Душанбе: Ирфон, 2013.
43. Пулодов Ҷ. Санъати меъморӣ халқи тоҷик. – Душанбе, 1978.
44. Расулиён Қ. Тоҷикистон. – Душанбе, 2015.
45. Расулиён Қ., Абдуҳомидов М., Давлатов А. Осори таърихӣ ва фарҳангии Тоҷикистон. – Душанбе, 2008.
46. Расулиён Қ. Таърихи халқи тоҷик. Душанбе, 2016. 344 с.
47. Ракитов А. И. Историческое познание. Системно – гносеологический подход. М., 1982. С.185 – 217.
48. Раҳматуллоев А., Мухторов С. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони советӣ. – Душанбе, 1989.
49. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе, 2006.
50. Революцияи Кабири Социалистии Октябрь. (энциклопедия). – Душанбе, 1987.
51. Тақсироти маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
52. Сайнаков С. П., Садилов Ш. А., Азизов С. А. Таърихшиносии давраи нави мамлакатҳои Европа ва Америка. Курси лексияҳо барои факултетҳои таърихи мактабҳои олии Душанбе: ДДОТ, 2018. 180 с.
53. Сайнаков С. П., Комилбеков А. Ё., Воҳидов Н. Х. Таърихи муносибатҳои байналхалқӣ. Душанбе, 2020. 650 с.
54. Сайнаков С. П. Масъалаҳои мубрами таърихи шоханшоҳии Ашкониён. Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2024. 156 с.
55. Убайдуллоев Н., Сайнаков С. Муборизаи халқи тоҷик ба муқобили истилогарони муғул. – Душанбе, 2011.
56. Ҳакимов Н. Таърихи халқи тоҷик. (Қисми 1, 2). – Душанбе, 2006, 2008.

МУНДАРИҶА

Мафҳум ва моҳияти таърих ҳамчун илм	3 – 9
Фанҳои ҷирасони таърих	9 – 11
Луғатҳои таърихӣ	11 – 72
Даврабандии таърихи халқи тоҷик	72 – 76
Қадимтарин ҷашнҳои ориёӣ	76 – 78
Дини Зардуштия	77 – 79
Давлатдорӣ тоҷикон дар масири таърих	79 – 110
Ваҳдати миллий	111 – 113
Артиши миллий	114 – 115
Шахсиятҳои таърихӣ	116 – 180
Ёдгориҳои таърихӣ	181 – 210
Қаҳрамонҳои халқи тоҷик	211 – 247
Қаҳрамонони Тоҷикистон	248 – 264
Ҳодисаҳои сиёсӣ ҷамъиятии ҶШС Тоҷикистон	265 – 277
Неругохҳои барқӣ-обӣи ҷумҳурии Тоҷикистон	277 – 281
Корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	282 – 289
Санаҳои муҳими таърихӣ	289 – 323
Адабиёти истифодашуда	323 – 327

Ба ҷопаш 14.12.2024 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 1/16. Қоғаз офсетӣ.
Ҷузъи ҷопӣ 28,75. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 243.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айни,
хисбони Рудаки, 121.

ISBN 978-99985-33-29-5

9 789998 533295